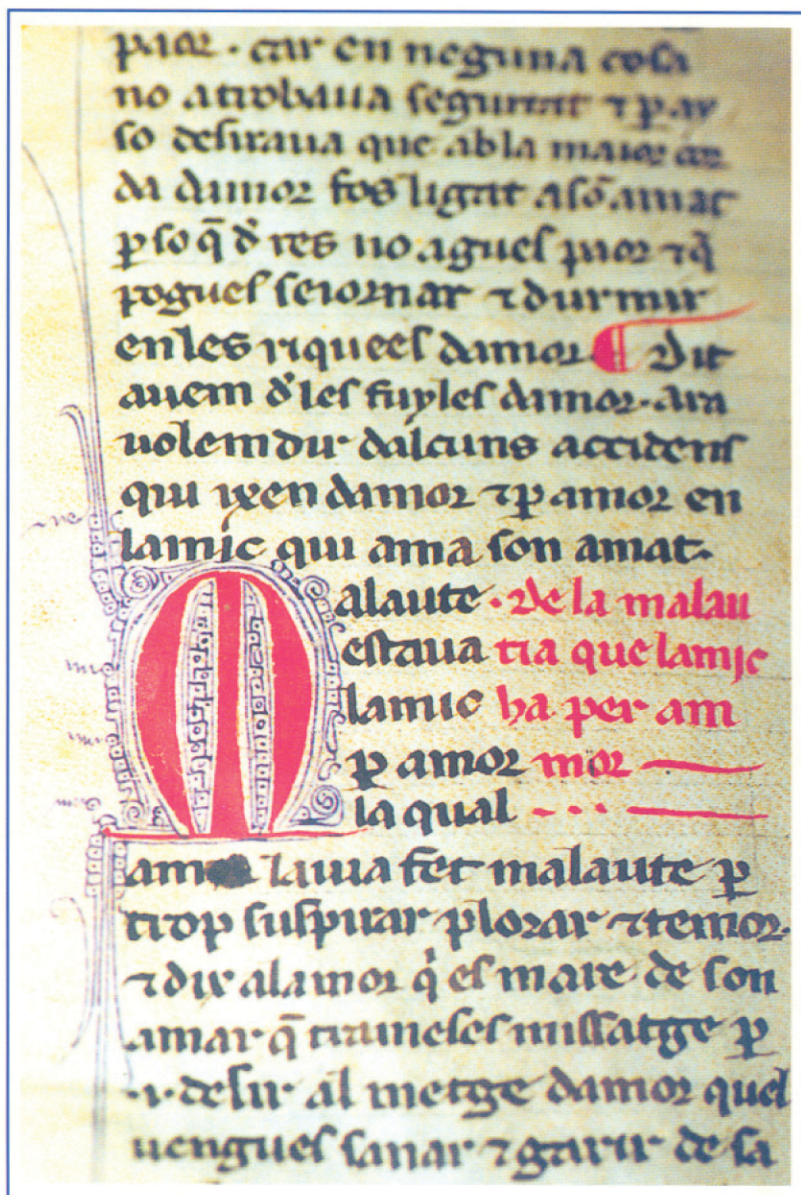

MAYURQA

REVISTA DEL DEPARTAMENT DE CIÈNCIES HISTÒRIQUES I TEORIA DE LES ARTS

Universitat de les Illes Balears

Universitat de les Illes Balears

MAYURQA
26

Palma, 2000

*** Fe d'errates**

A l'anterior número 25 de *Mayurqa* es va ometre el nom de l'autor de l'article titulat «Comentario epigráfico del esgrafiado de Punta des Patró» (pàg. 135-138), el qual correspon a J. Velaza.

MAYURQA

Revista anual d'Història

Número 26, 2000

Revista de la Secció d'Història de la Universitat de les Illes Balears

Director: Dr. Pau Cateura Bennàsser

Secretària: Dra. Maria Barceló i Crespi

CONSELL DE REDACCIÓ

Dra. María Luisa Sánchez de León, Dr. Josep Juan Vidal, Dr. Miquel Duran Pastor,

Dr. Víctor M. Guerrero

CONSELL ASSESSOR

Dr. José María Blázquez. Catedràtic emèrit d'Història Antiga de la Universitat Complutense de Madrid

Dr. Francisco Presedo Velo. Catedràtic emèrit d'Història Antiga de la Universitat de Sevilla

Dr. Antoni Riera i Melis. Catedràtic d'Història Medieval de la Universitat de Barcelona

Dr. Salvador Claramunt Rodríguez. Catedràtic d'Història Medieval de la Universitat de Barcelona

Dr. Pere Molas Ribalta. Catedràtic d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona

Dr. Enrique Giménez López. Catedràtic d'Història Moderna de la Universitat d'Alacant

Dr. Jordi Casassas. Catedràtic d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona

Dr. Jesús Millán. Catedràtic d'Història Contemporània de la Universitat de València

© del text: els autors, 2001

© de l'edició: Universitat de les Illes Balears, 2001

Primera edició: primavera de 2001

Coberta: Jaume Falconer

Edició: Universitat de les Illes Balears. Servei de Publicacions i Intercanvi Científic. Cas Jai. Campus universitari. Cra. de Valldemossa, km 7.5. 07071 Palma (Illes Balears)

Impressió: Terrassa artes gráficas. C/ Pedro II, 13 bajos. Palma.

ISSN: 0301-8296

DL: PM 911-1969

No es permet la reproducció total o parcial d'aquest llibre ni de la coberta, ni el recull en un sistema informàtic, ni la transmissió en qualsevol forma o per qualsevol mitjà, ja sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia, per registre o per altres mètodes, sense el permís dels titulars del copyright.

Sumari

Monogràfic

Presentació

Josep Juan Vidal

7

El regne de Mallorca en temps de Carles V: balanç i perspectives

Josep Juan Vidal

11

La repressió dels agermanats

Onofre Vaquer Bennasar

57

El bandolerisme mallorquí post-agermanat

Jaume Serra i Barceló

73

La herencia económica de Carlos V

Enrique Sánchez Nieves

99

*Las ordenanzas del conde de Monterrey para el comercio
de Filipinas con Nueva España*

Antoni Picazo Muntaner

111

Miscel·lània

Ideologia, topònims i llinatges

Antoni Mas Forners

123

La estructura de la administración real en la isla de Mallorca circa 1358

Rafael Conde i Delgado de Molina

145

El vi en el sistema tributari de Mallorca (segles XIV-XV)

Antoni Mayol Llompart

161

Valencia y Mallorca en el siglo XV

Pau Cateura Bennàsser

181

El problema del deute públic i l' enfortiment del poder reial

Jaume Palou Santandreu

195

L'administració educativa a les illes Balears (1857-1930)

Bartomeu Orell i Villalonga

209

Nòtules

Manlii en las Baleares romanas. A propósito de un nuevo testimonio

Enrique García Riaza

239

El tractament de les Illes Balears en la TIR i en l'Iberische landdeskunde

Jordi Amengual i Quetgles

245

Una flaminica en la Menorca altoimperial

María Luisa Sánchez León

253

PRESENTACIÓ

Josep Juan Vidal

La revista *MAYURQA*, continuant amb la seva nova trajectòria, d'oferir anualment uns dossiers monogràfics, considerarà interessant dedicar el del número corresponent a l'any 2000 a l'emperador Carles V, el naixement del qual celebrà el seu cinc-cents aniversari, i Mallorca. De Carles V i Mallorca, podem dir que fa uns vint-i-cinc anys no sabíem gaire més que tres qüestions, cascuna de les quals desconnectada de l'altra. Per un costat la revolta de les Germanies, que sempre ha merescut atenció historiogràfica, en segon lloc el problema de la pirateria nord-africana que assetjava les costes de l'illa, que motivà que el mateix emperador visitàs l'illa per ocupar el niu corsari que era Alger, i que s'erigissin defenses emmurallades per intentar contenir l'enemic, i en tercer lloc el problema dels conversos, relacionat amb un declivi de l'activitat inquisitorial.

Sens dubte, sense oblidar la importància que per a la història de Mallorca ha tingut la Germania, i en aquest dossier hi ha un treball dedicat a la seva repressió, gràcies a una sèrie de recerques, hem avançat i molt a conèixer l'evolució de la població mallorquina de l'època i la conjuntura econòmica. El meu treball vol servir de balanç de tres aspectes fonamentals per a la història de Mallorca de l'època: el sistema de govern de l'illa a l'època de Carles V, les conjuntures demogràfica i econòmica i l'activitat inquisitorial. S'hi intenta sintetitzar el que sabem avui sobre la continuïtat de la represa demogràfica, que s'inicia a mitjan segle XV per quedar truncada a conseqüència de la Germania, durant les dècades dels vint i trenta, per reprendre més tard amb una nova recuperació als anys quaranta i cinquanta, que permeté agafar els nivells de començaments de segle. La recuperació s'assentà sobre bases rurals, va ser equivalent a una ruralització, mentre la Ciutat perdé efectius i baixà el seu percentatge sobre la població total.

Sabem també que la restauració demogràfica corregué paral·lela a la conjuntura agrària, en la qual els cereals reafirmaren el seu predomini dins el conjunt dels conreus. Sens dubte l'hegemonia cerealícola estigué basada en un creixement agrari extensiu. Els cereals passaren de representar els dos terços a quasi les tres quartes parts del conjunt dels delmes. Es convertiren indiscutiblement en el rei dels cultius mallorquins. La ramaderia no pujà a penes. Els terrenys, degué resultar més rendible dedicar-los a conreu que a pastura, mentre l'oli i el vi eren conreus especialitzats que representaven un paper encara modest. El sector del vi demandava protecció enfront de les introduccions foranes. Segurament hi hagué exportacions d'oli des del port de Sóller, sense agafar el volum dels segles XVII i XVIII. L'hortalissa, malgrat que era un conreu encara més modest, conegué una expansió important durant la primera meitat del segle XVI, que demostra que també es produí una relativa intensificació de l'agricultura segons el reguiu.

Malgrat tot, malgrat l'extensió dels cultius cerealícoles, el càncer incurable que patí l'economia mallorquina varen ser les freqüents crisis de subsistències, que forçaren a importar blat des de mercats subministradors de l'exterior, fonamentalment de Sicília i Sardenya. Les importacions mallorquines tingueren el seu principal capítol en el blat. Però Mallorca, a la primera meitat del segle XVI, malgrat els assaigs de mesures proteccionistes, també va haver d'importar vi i a la dècada dels cinquanta carn. Les seves tradicionals exportacions consistien bàsicament en manufactures de llana, que es troben en crisi, en una crisi de qualitat, com ja assenyalaren Santamaría i Sevillano, i que es debaten en demandes de proteccionisme per mantenir un mercat que acabà fugint-li, malgrat dins l'illa tinguessin lloc processos descentralitzadors del procés productiu.

El meu treball vol també sintetitzar les relacions existents entre el rei i el Regne, que són per descomptat complexes. El rei accepta, a instància regnícola, investigar el procediment de l'assessor del lloctinent general el 1517 i el 1519; quan és jurat i reconegut pels ambaixadors mallorquins a Barcelona, aprova trenta capítols presentats pel Gran i General Consell tal com estaven i sols en modifica parcialment un. Hi ha unes relacions cordials entre rei i Regne al començament, que es trunquen al cap de poc. La Germania divideix la societat mallorquina. Una societat que ens fa falta conèixer millor. I el rei pren partit per un dels grups contendents. Els agermanats, cessant el virrei, han usurpat una prerrogativa reial, malgrat que ho facin aplicant una pragmàtica reial que Carles havia jurat observar. Al rei no li agraden desafiaments com aquest i manté Gurrea en el poder i nomena per succeir-lo un altre aragonès. Mallorca va estar regida durant més de vint anys per virreis aragonesos. La Germania implicà que es truncàs el consens necessari per habilitar noms als sacs de la insaculació per una part, per això, després de la victòria antiagermanada, va venir la revenja i el virrei controlà estrictament a soles els destinats a ser extrets a sort per ocupar càrrecs de la Universitat.

Finalment he volgut posar de relleu davant aquest tema que no perd mai actualitat i que en tot moment desperta interès, en uns moments especials sobre els seus estudis, que la Inquisició mallorquina dulcificà la seva actuació anticonversa durant el regnat de Carles I, però no tant entre 1520 i 1544. Possiblement els canvis que esdevingueren a la dècada dels quaranta i que suposaren la pujada al poder com a Inquisidor General de Fernando de Valdés, tingueren el seu ressò a Mallorca. Fou l'època en què regí la Inquisició mallorquina durant vint-i-quatre anys un mallorquí d'ascendència conversa, Nicolau Montanyans, quan la Inquisició relaxà la seva activitat anticonversa i prestà atenció a altres qüestions com el protestantisme, el mahometisme o la bruixeria.

Com hem dit el tema de la Germania no ha deixat d'atreure els historiadors des del mateix segle XVI fins al segle XXI. Onofre Vaquer, gran especialista en el segle XVI, i així ho testimonien els seus treballs de recerca, ens ofereix una visió sobre la duresa de la repressió antiagermanada. Deixa clar que la repressió quant a penes de mort a Mallorca fou molt més dura que a Castella i que a València. Ens documenta també les confiscacions de béns, les condemnes a galeres i les composicions o multes amb què foren gravats els gremis de Ciutat i les viles foranes. Destaca, pel conjunt en què foren multats a Ciutat, el gremi de paraires, tres-cents vint individus, que foren compostats en 7.588 lliures. Els seguien els sastres, que eren cinquanta-dos, en 1.121 lliures. A la part forana, la vila que més hagué de pagar fou Sóller amb 12.446 lliures, seguida de prop per Lluçmajor amb 12.374 lliures, Pollença amb 8.493, Inca amb 7.014 i Porreres amb 5.092 lliures.

Jaume Serra, gran especialista en el tema del bandolerisme, posa de relleu com aquest fenomen té uns clars orígens en el segle XV. Quan esclata la Germania, qualche gentilhome se sent protegit a la seva possessió per un escamot de bandolers. Molts

d'agermanats residuals queden alçats per boscs i garrigues, mentre el virrei Gurrea intenta pacificar les tensions nobiliàries amb la firma de treves a Eivissa el 1522. Bona part de l'activitat virreinal postagermanada estarà centrada en la radicació del bandolerisme, que costarà un mala fi de vides a la Mallorca de la primera meitat del segle XVI. Els virreis i els seus lloctinents combinaràn activitats repressives amb un paper arbitral a l'hora de firmar paus i treves entre els caps dels bàndols, els quals tindran una data efímera de caducitat. El problema de l'armament de la població serà molt important en el decurs d'aquesta problemàtica. La reiteració dels edictes d'antibandolerisme des de l'època del Rei Catòlic fins a la de Felip II demostra la pervivència del problema durant tota la primera meitat del segle.

Enrique Sánchez Nievas ençata una nova línia d'investigació, sobre la qual ho desconeixem tot. Intenta conèixer la hisenda reial a la Mallorca del segle XVI. Què extreia el rei de Mallorca, quins eren els seus ingressos i quins eren els pagaments als quals estava compromès el reial patrimoni. Per un costat l'anàlisi dels comptes del procurador reial, com a administrador del reial patrimoni, ens demostra que el rei obtenia recursos, més que amb impostos, sobretot com a senyor feudal, amb delmes, lluïsmes, establiments, censos, a més de la venda d'escrivanies a la part forana, i les composicions, quan hi havia persones que delinquen. Els agermanats ja foren tractats com a delinqüents, però durant el regnat n'hi hagué d'altres. L'estudi de Sánchez Nievas s'ha centrat al darrer quinquenni del regnat, quan Carles, a punt d'abdicar, deixa l'herència al seu fill i també quan finalitza el llarg mandat del procurador reial Francesc Burgués, que ocuparà el càrrec durant més de mig segle. Finalment disposam d'un treball fora del nostre àmbit, que ens posa de relleu que sota el regnat de Carles I, Magallanes descobrí les Filipines i es creà una nova ruta de comerç cap al Pacífic. A tots ells hem d'agrair les seves contribucions, que haguessin pogut ser més, sens dubte, si tots els convidats haguessin volgut respondre.

**El regne de
Mallorca en
temps de Carles
V: balanç i
perspectives**

Josep Juan Vidal

Mayurqa
(2000), 26:
11-56

EL REGNE DE MALLORCA EN TEMPS DE CARLES V: BALANÇ I PERSPECTIVES

Josep Juan Vidal

RESUMEN: Balance de la época del reinado de Carlos I en Mallorca, a través de las 3 cuestiones que más han sido renovadas en los últimos 25 años: 1. Las relaciones entre el rey y el Reino, pasando revista al sistema de gobierno del Reino insular; 2. Las coyunturas demográfica y económica, que transcurren con bastantes paralelismos, y 3. La Actividad inquisitorial que aminora el procedimiento inicial anticonverso para dedicarse a arremeter contra mahometanos, protestantes y brujas.

ABSTRACT: Resume of the period covered by the reign of Carles I in Mallorca through the three most commonly posed questions over the last twenty five years: 1. Relationship between King and Kingdom with a review of the system of government within the Kingdom of the islands; 2. Demographic and Economic junctures frequently following a parallel course, and 3. Activities of the Inquisition, abating the initial actions against conversos and turning instead against muslims, protestants and witches.

L'any 2000, amb motiu de la commemoració del cinquè centenari del naixement de l'emperador Carles V, s'han celebrat una important quantitat de congressos nacionals i internacionals i s'han editat multitud de llibres i publicacions sobre la figura i l'època del monarca hispànic, que va ser al mateix temps titular del Sacre Imperi Romà Germànic. Entre altres coses que s'han pretès posar de relleu, destaca tot allò que es creu que hauria volgut fer Carles V a la seva època, quines haurien estat les fonts del seu ideari polític —el d'un europeista *avant la lettre*—, quines haurien estat les arrels de la seva idea imperial de caràcter universalista, prenent alguns historiadors identificar l'Imperi de Carles V amb Europa, o més encara amb l'Europa de la segona meitat del segle XX, en fase avançada de construcció de la Unió europea. Carles V va ser un emperador que fa anys ha pogut ser definit com un *hombre para Europa*.¹ Però Carles V va tenir molt difícil a la primera meitat del segle XVI, malgrat les seves idees i els seus desigs innegables, a la praxi, estructurar una Europa unida. A ell, s'oposaren, com ja va exposar amb claredat fa gairebé cinquanta anys J. Sánchez-Montes, «*franceses, protestantes y turcos*».² Era molt difícil unificar tots els esforços de l'Europa cristiana —la *Universitas Christiana*— sota l'ègida

¹ Fernández Álvarez, M. *Carlos V. Un hombre para Europa*, Madrid, 1976, reeditat el 1999.

² Sánchez Montes, J. *Franceses, Protestantes y Turcos. Los Españoles ante la Política Internacional de Carlos V*, Ed. facsímil con Estudio preliminar de J. L. Castellano, Granada, 1995.

del titular del Sacre Imperi, per dirigir-los contra els infeels en aquells moments, contra els turcs i contra els barbarescs, materialitzant l'ideal medieval de croada, sense comptar amb França i amb Alemanya.

I Carles V sempre va tenir en contra la monarquia francesa, tant durant el regnat de Francesc I, com durant el del seu fill, Enric II. Els francesos varen ser sempre uns dels seus principals antagonistes. Tampoc no va poder solucionar el problema, tant doctrinal com polític, plantejat pel sorgiment i l'expansió del luteranisme a les terres de l'Imperi, utilitzat pels prínceps germànics com a fórmula d'oposició a l'enrobustiment del poder imperial, ni amb el diàleg inicialment, ni més tard amb les armes amb la mà, malgrat que aconseguís alguna ressonant victòria militar contra la Lliga de l'Esmalcalda. El Concili de Trento no va ser el pretès instrument de reunificació cristiana. En conseqüència Carles V va llegar als seus successors una Cristiandat dividida —i també amb aquesta una Europa dividida—³ irreversiblement en dos blocs irreconciliables que intentaren solucionar les seves diferències ideològiques amb l'ús de la violència i que es combateren amb fúria durant més d'una centúria.

I si per una part és cert que va evitar per dues vegades que els turcs, amos indiscutibles de l'àmbit geogràfic balcànic danubià, culminassin la seva expansió territorial, amb Solimà el Magnífic, amb la conquesta de Viena, tant el 1529, com el 1532, per una altra part podem afirmar que la seva política mediterrània va concloure en un fracàs. Amb molts d'esforços i moltes despeses va poder contenir amb dificultats l'adversari musulmà. A la conquesta de Tunis el 1535 —que va beneficiar sobretot els territoris italians de la monarquia—, Barba-rossa va respondre immediatament amb la presa de Maó. No estava tan «*deshecho y roto*» el corsari barbaresc, com escrivia el mateix emperador a Lope de Soria, després de la presa de Tunis.⁴ La tardana campanya contra Alger, tan sol·licitada en vida per l'emperadriu Elisabet i altres homes d'Estat al servei de la monarquia, a la tardor de 1541 acabà en un desastre estrepitos. Hem de començar, per tant, per establir les diferències notòries entre el que hauria volgut fer l'emperador Carles V i el que va poder fer. Avui està clar que l'emperador va fer a la seva època no tant el que va voler com el que va poder.

No està de més que el 2000 ens plantejem també què sabem del regnat de Carles V a Mallorca, un Regne gairebé amagat? Quines foren les relacions entre el rei i el Regne? Què va poder fer l'emperador a Mallorca? Quines novetats ens han aportat les recerques històriques de les darreres dècades? Sens dubte hi ha un fet que ha atret molt més que tots els altres l'atenció dels cronistes i dels historiadors, des del mateix segle XVI fins a les portes del segle XXI, per la seva transcendència especial: el moviment agermanat, que esclatà quasi al començament del seu regnat, coetàniament amb altres alçaments socials a València i a Castella. Emperò l'època de Carles V a Mallorca no tan sols mereix ser coneguda per les causes, el desenvolupament i les conseqüències de la Germania. També recentment han progressat les recerques sobre altres qüestions com les demogràfiques, econòmiques, polítiques i socials, d'interès sens dubte, que coneixem millor que abans, fruit de la recerca historiogràfica de les darreres dècades sobre la Mallorca de la primera meitat del segle XVI. Hem avançat de manera important en el darrer quinquenni en el

³ Elliott, J. H. *La Europa dividida. 1559-1598*, Madrid, 1973.

⁴ «*Como quiera que según el daño que ha recibido y de la manera que va deshecho y roto, es de creer que atenderá antes a guardarse que a offender y hazer daño...*» (Carta de l'emperador a Lope de Soria, 16 d'agost de 1535. Fernández Álvarez, M. *Corpus Documental de Carlos V, I (1516-1539)*, Salamanca, 1973, pàg. 443).

coneixement del sistema de govern a la Mallorca de l'època i sobre les persones a través de les quals el rei-emperador exercí el poder al seu Regne insular. A través d'aquest sistema ens atracam a les relacions entre el rei i el Regne. I també d'encà d'uns vint-i-cinc anys, sobre l'evolució de la població i de l'economia —sobretot agrària— a la Mallorca d'aquesta època. També, per diverses recerques més llunyanes encara, coneixem alguns trets de l'actuació del tribunal de la Inquisició a l'illa, especialment la seva activitat contra els conversos. Tractarem de fer balanç sobre el que coneixem d'aquests punts.

1. EL REI I EL REGNE

1. 1. El sistema de govern del regne de Mallorca a l'època de Carles I fins al trencament agermanat

Com tots els seus antecessors, Carles I governà Mallorca a distància. A diferència del seu avi, Ferran el Catòlic, ell es presentà dues vegades a l'illa, però cascuna d'aquestes molt breu, de camí d'una empresa militar cap al nord d'Àfrica. La primera fou el 1535, que desembarcà breument a Alcúdia, quan navegava de Catalunya cap a Sardenya per llançar-se a la conquesta de Tunis, i després el 1541 cap a la d'Alger. Carles I va continuar en l'absentisme institucionalitzat del seu avi als regnes de la Corona d'Aragó. L'absentisme reial, en el cas mallorquí, tenia a més una tradició superior a la dels altres regnes de la Corona d'Aragó. Per pal·liar-lo, Jaume I, ja al segle XIII, havia creat la institució del lloctinent general, més conegut per la historiografia com el virrei, per representar-lo durant les seves absències. Aquest personatge, nomenat directament pel rei, havia de gaudir de la seva màxima confiança personal, i concentrava en la seva persona totes les atribucions i prerrogatives de què disposava el monarca al seu Regne insular. Els lloctinents generals o virreis, com a representants personals del monarca, eren considerats com uns *alter ego* del rei i per això rebien d'ell uns privilegis que els conferien les facultats pròpies del monarca al Regne. Els lloctinents generals a Mallorca solien ser aristocràtes, no de primer rang, originaris dels regnes peninsulars de la Corona d'Aragó.

Carles I governà Mallorca a través de cinc virreis: Miquel de Gurrea, Carles de Pomar, Eiximèn Pérez de Figuerola, Felip de Cervelló i Gaspar de Marrades. Dos aragonesos, dos valencians i un català. Tots, per tant, procedents dels regnes peninsulars de la Corona d'Aragó. Tres d'ells —Pomar, Pérez de Figuerola i Cervelló— moriren exercint el càrrec, el que vol dir que la seva carrera política culminà a Mallorca. La duració mitjana de permanència dels virreis en el càrrec al segle XVI va ser de 8,7 anys. Gurrea n'hi va estar més de dotze, Cervelló i Marrades, nou; Pomar, vuit, i Pérez de Figuerola, menys de quatre.⁵ Els virreis, que concentraven al Regne els mateixos poders que el monarca, disposaven de les màximes atribucions governatives, militars i judicials. El que succeïa era que a l'hora d'administrar justícia eren assessorats per un jurista professional, per un doctor en drets, designat també directament pel rei i anomenat regent de la Cancelleria, que solia ser un català o un valencià. Aquests regents de la Cancelleria foren uns personatges d'importància fonamental per entendre l'evolució política del Regne, en uns moments d'una important politització de la justícia i de judicialització de la política. Alguns d'ells foren posteriorment traslladats per exercir càrrecs de responsabilitat en altres indrets.

⁵ Juan Vidal, J. «Los virreyes de Mallorca (siglo XVI)». *Homenatge a Antoni Mut Calafell, arxiver*, Palma, 1993, pàg. 319-320.

El reial patrimoni era administrat pel procurador reial, càrrec que va recaure sempre en un membre de l'alta aristocràcia mallorquina, i que a l'època de Carles V estava patrimonialitzat a la família Burguès. Francesc Burguès, fill i nét de procuradors reials, va ser l'únic procurador reial durant el llarg regnat de l'emperador. Exercí el càrrec d'encà de 1505, per designació de Ferran el Catòlic a la mort del seu pare,⁶ fins a la seva defunció el 1556. El seu avi, primer membre de la saga familiar, començà a exercir-lo el 1458, durant el regnat de Joan II. Per tant, durant gairebé un segle —noranta-vuit anys—, la procuració reial mallorquina va estar en mans de la mateixa família, i durant més de mig segle en mans del mateix individu, que arribà a acumular un elevat grau de poder, que el pogué a disputar fins i tot amb alguns virreis, amb els quals entrà en conflicte. Els seus enfrontaments a la dècada dels cinquanta amb el virrei Marrades, motivaren que tant el príncep Felip com la princesa Joana, com a regents de la monarquia, intervinguessin en l'assumpte i donassin qualche avís a cadascun d'ells.⁷ El 1554, la princesa Joana reiterà la separació institucional de les jurisdiccions del procurador reial de la del governador, davant la persistència de les seves diferències.⁸ Carles V emeté al setembre de 1555 una reial pragmàtica destinada a definir l'estatut de la procuració reial mallorquina i les seves facultats i jurisdicció, aprofundint a diferenciar les seves atribucions de les del lloctinent general, tractant d'evitar més rancúnies i conflictes jurisdiccional.⁹

Quan morí Ferran el Catòlic, al gener de 1516 a Madrigalejo (Extremadura), eren lloctinent general i regent de la Cancelleria de Mallorca, respectivament l'aragonès Miquel de Gurrea i el misser català Frederic Honorat de Gualbes. Sabem que després de la mort de Ferran el Catòlic, Miquel de Gurrea¹⁰ seguí exercint la governació del Regne d'acord amb

⁶ ARM LR 82, f. 313-314 (Salamanca, 16 de desembre de 1505). Jurà el càrrec el 8 de maig de 1506 (f. 328-328v).

⁷ El príncep Felip escrigué al virrei Marrades el 1552 per frenar les seves diferències amb el procurador reial: «Siendo su officio muy distinto del vuestro [...] no se les deve ir la mano specialmente con palabras que causen enojo y que si el procurador real hiziere lo que no deve en tal caso siendo esento de vuestra jurisdicción queda reservado a su magestad y a nos dar la reprehensión que conviniere y no toca a vuestro cargo entrometeros en cosa de su officio...» (ARM RP 56, f. 208v-209), i el 10 de juliol de 1554, es dirigí des de la Corunya al procurador amb els següents termes: «Procurador Real entendido avemos por diversas cartas que de ay se nos han scripto [...] las diferencias que ay entre vos y el lugarteniente general de Su Magestad en este reyno sobre algunas pretenciones que con el tenéis cerca de la preheminiencia de vuestro officio y hanos deplazido mucho dello por todos respectos y asseñaladamente por los inconvenientes se podian seguir si passassen adelante y por el mal exemplo que tomaran los otros viendo que entre los dos oficiales y ministros mas principales deste reyno aya semeiante desconfomidad y rancor y porque queriendolo proveer y remediar como se requiere scrivimos al lugarteniente general mossen Gaspar Marrades lo que conviene para que no se entremete en lo que tocara a la administracion de vuestro officio ni preeminencias del sino que os lo dexa usar libremente como hasta aqui, a vos os encargamos y mandamos que demas de no procurar dar occasion para que tenga iusta quexa de vos le tengais el respecto que se le deve como a persona que en el gobierno desse reyno representa la de Su Magestad y le obedescais y acateis en todo lo que iusto sea y le honreis y tengais en la cuenta y estima que se deve presidiendo ay por Su Magestad porque convenir esto asi al bien y sosiego dese reyno seremos el y yo en ello muy servidos y lo contrario no podria dexar de darnos desabrimento y aun poner la mano anello como conveniesse (ARM RP 57, f. 6v). El 6 d'agost del mateix any es manifestà en idèntics termes sobre el mateix problema la princesa Joana des de Valladolid (ARM RP 57, f. 7v-8).

⁸ ARM RP 2150, s.f. (20 d'abril de 1554).

⁹ ARM LR 88, f. 139-139v, RP 57, f. 214v-236 i RP 2150, s.f. (Cartes de la princesa Joana als lloctinent general i procurador reial, Valladolid, 28 de setembre de 1555).

¹⁰ ARM LR 83, f. 67-70v (Burgos, 19 de març de 1512), ACA Cancelleria 3902, f. 130-131 (reconfirmat a Logroño, 30 d'agost de 1512). Arribà a la Ciutat de Mallorca amb quatre galeres i tres barques el dimecres 22 de setembre «inter tertiam et quartam horas dicti diei» i aquest mateix dia jurà el seu càrrec a la Seu (ARM. Còd. 13 Llibre de jurisdiccions e stils, f. 181, EO 26, f. 60 i EU 26, f. 263v-264v).

la voluntat, tant de la reina Joana com del seu fill Carles, que el confirmaren en el seu càrrec tant des d'Andalusia, concretament des de la ciutat de Sevilla,¹¹ com des dels Països Baixos.¹² Els jurats del Regne, una vegada rebut el nou nomenament reial de Gurrea com a lloctinent general, acordaren «acceptar e obeir aquell en la forma acostumada», però amb algunes reticències legals, que poden ser interpretades com a anticipadores d'esdeveniments posteriors.¹³ Les divergències entre les autoritats representatives del Regne i les reials no es dirigiren en aquell moment contra el virrei, que governava el Regne des del setembre de 1512, sinó contra el seu assessor Frederic Honorat de Gualbes, que estava a Mallorca, també per nomenament de Ferran el Catòlic, des d'un any abans, des del setembre de 1511.¹⁴

Els jurats i el Gran i General Consell organitzaren una autèntica ofensiva política contra la figura del regent de la Cancelleria, acusat de vulnerar els privilegis del Regne. Exigien justícia. Per això enviaren un síndic a la Cort, fins a Flandes, que va ser el notari Pere Sans, per sol·licitar que el nou sobirà confirmàs continuar amb la investigació que sobre el procediment de Gualbes havia ordenat ja el rei Catòlic. Gualbes fou acusat de cometre diferents abusos a l'hora d'administrar justícia, i de transgredir les lleis i els privilegis del Regne. Ferran el Catòlic ordenà, poc abans de morir, a l'octubre de 1515, al recentment nomenat regent, Francesc Ros,¹⁵ que vingués a Mallorca a fi de comprovar la veracitat de les denúncies llançades pels jurats i consellers contra Gualbes.¹⁶ Carles es mostrà inicialment receptiu amb les demandes dels jurats i del Consell i ordenà, abans de partir cap a la Península, prosseguir en la investigació que ja havia ordenat el seu avi sobre misser Gualbes. Pel juny de 1516 arribà a Mallorca Francesc Ros, enviat pel sobirà a instància regnícola, per aclarir l'actuació de l'anterior regent de la Cancelleria. Gualbes fou, per tant, processat.¹⁷

Les notícies posteriors de sobreseïment del procés iniciat contra Gualbes no conformaren el General Consell, que, lluny de resignar-se, sol·licità la continuïtat del litigi

¹¹ ACA Cancelleria 3902, f. 1-1v (carta de la reina Joana a Francesc Ros, en la qual confirmava en el càrrec els qui llavors els exercien, Gurrea en el de lloctinent general, Burguès en el de procurador reial i el mateix Ros com a regent de la Cancelleria, Sevilla, 23 de febrer de 1516).

¹² El nou sobirà Carles confirmà Gurrea en el seu càrrec des de Gant el 28 de maig i des de Brussel·les el 15 de juliol de 1517 (ARM EU 28, f. 169-175; ACA Cancelleria 3902, f. 16-16v). Gurrea jurà de nou el càrrec de lloctinent general el 24 de juny de 1517 (ARM EU 28, f. 176-177).

¹³ ARM EU 28, f. 175: «Protestant empero que per dit privilegi no sie inferit algun perjudici o derogació ales franqueses, privilegis, immunitats, prerrogativas e bons usos a la present universitat e regne per los antipassats Reys de gloriosa memoria atorgats...»

¹⁴ ARM EU 26, f. 92-93v (17 de setembre de 1511).

¹⁵ ARM LR 83, f. 236v-237v (Calataiud, 14 d'octubre de 1515).

¹⁶ ACA Cancelleria 3902, f. 4v. «Per concessió del Rey pare y avi nostre que en gloria es fonch trames aqui micer francesch ros per pendre proces e informacio de les coses de micer federich honorat de gualbes regent nostra cancellaria en aqueix nostre Regne... (Carta de la reina Joana, en el seu nom i en el del seu fill, al cardenal Adrià d'Utrecht, Madrid, 6 de maig de 1516) i f. 13-14: «Per inquirir de molts excessos y delictes ques pretenien y pretenen contra lo [...] conseller nostre micer federic de gualbes doctor en cascun dret e regent la cancellaria y accessor ordinari en dit Regne...» (Carta de la reina Joana, en el seu nom i en el del seu fill Carles, a Francesc Ros, Madrid, 11 de juliol de 1516).

¹⁷ ARM AH 5960 pieza 4 núm. 48.

contra Gualbes. Mentrestant el síndic rebé instruccions de posar també de relleu al monarca altres qüestions, com el perill que corria el Regne mallorquí per l'amenaça de les embarcacions nord-africanes que rondjaven constantment les costes de l'illa i la seva indefensió per la manca d'armes de foc. Mentrestant el rei sol·licità del regne de Mallorca una galera, que acabava de ser construïda, per substituir la nau capitana de la flota del Mediterrani, que havia estat malmesa en un atac que quatre fustes de moros feren a la costa d'Alacant.¹⁸

Al desembre de 1516, deliberà de nou el Gran i General Consell sobre la tardança a arribar el nou rei als seus regnes peninsulars i les despeses que s'havien de fer per comunicar-se amb ell, als Països Baixos, a causa de la distància de la seva residència. S'acordà enviar-li un síndic, càrrec per al qual fou elegit el notari Joan Crespí. Aquest havia de representar-li quatre punts fonamentals: en primer lloc, manifestar-li la fidelitat del seu regne de Mallorca, en segon lloc procurar obtenir artilleria i armes de foc per poder efectuar una defensa eficaç de l'illa en cas de perill, exposar-li les pèrdues que patí Mallorca en la defensa de Bogia, que havia ocupat Barba-rossa, que feia grans danys a totes les illes del Mediterrani, queixar-se de les franqueses d'imposts que tenien els membres del clergat i els inquisidors i finalment que fos extret de Mallorca i degudament castigat el regent Gualbes per les injustícies comeses i el poc cas fet dels privilegis del Regne.¹⁹ Les instruccions definitives no li foren donades fins al gener de 1517. Joan Crespí anà a Castella i a Flandes. Malgrat tot, Frederic Honorat de Gualbes fou exonerat dels càrrecs que es presentaren contra ell, rehabilitat i àdhuc introduït al Consell d'Aragó i ascendit en ser nomenat regent de la Cancelleria de la Cort, al temps que s'ordenà al procurador reial de Mallorca pagar-li el seu salari del temps que regí la Cancelleria del Regne insular,²⁰ mentre que Francesc Ros fou substituït al març de 1518 com a regent per un altre jurista, que fou misser Jaume Roca.²¹

¹⁸ ARM Còd. 31, f. 1v-2 (carta de Carles V als jurats de Mallorca, Brussel·les, 15 d'octubre de 1516).

¹⁹ ARM AGC 23, f. 26v-30v (12 de desembre de 1516).

²⁰ ACA Cancelleria 3903, f. 43-43v: «Ab no pocha querela e instancia es stat recorregut a nos per lo magnifich y amat conseller nostre micer federic de gualbes regent nostra cancelleria supplicand nos humilment manassem provehir en lo proces ques fa contra micer francesc ros a instancia de dit regent micer gualbes pretent aquell haver molt delinquit en la comissio a ell feta contra dit micer gualbes y altres coses dignes de no poca punitio [...] supplicant nos mes avant li manassem pagar son salari ordinari rebia quant regia la regencia de aquex regne [...] essent per nostra magestat no solament ensemblant pero en major offic restituit y pagueu al dit micer gualbes tot lo que li es degut de dit son salari y per dit temps...» (Carta del rei al procurador reial de Mallorca, Francesc Burguès, Saragossa, 24 de desembre de 1518). Un any després insistia a Francesc Burguès, l'emperador: «Per quant essent aquell regent la nostra cancelleria e assessor ordinari de governador en lo dit regne, puix no es stat per ell de servir e regir lo dit offic ne es stat condemnat o trobat culpable en la inquisicio contra ell feta ans es stat vist tacitament esser judicat per nos immune de culpa havent aquell promogut e assumit a maior e mes digne offic com lo haïam promogut e assumit en lo sacre nostre consell de aragó e creat e fet regent la nostra cancelleria en nostra cort maxímadament essentse axí praticat en molts altres oficials reals en lo dit regne de Mallorques als quals jatsia fossen contra ells fetes inquisitiones e sospesos dels seus officis durants les dites inquisitiones puix empero no eren condemnats los son stats pagats los seus salaris per lo temps de tal suspensió o suspensions segons ab actes publichs...» (ACA Cancelleria 3903, f. 175v-176v, carta de l'emperador al procurador reial de Mallorca, Barcelona, 23 de gener de 1520).

²¹ ACA Cancelleria 3902, f. 90v-91v (nomenament reial de Jaume Roca, valencià, regent de la cancelleria de Mallorca, vacant d'ençà del cessament de Gualbes, Valladolid, 24 de desembre de 1517), i 3903, f. 17-18 (ordre al procurador reial que se li pagui a Francesc Ros el sou de regent de la cancelleria des de la mort del rei Catòlic fins al 25 de març de 1518, en què arribà Jaume Roca a Mallorca, Saragossa, 3 de desembre de 1518).

El virrei Miquel de Gurrea va ser qui notificà, mitjançant un pregó, el desembarcament del nou sobirà a la Península, al litoral asturià al setembre de 1517.²² La presència del rei a la ciutat de Barcelona, per celebrar allà Corts catalanes, a partir del febrer de 1519, motivà que el Gran i General Consell elegís una ambaixada, a la qual donà instruccions perquè el juràs com a sobirà en nom del Regne, i rebés d'ell el preceptiu jurament de les franqueses i dels privilegis del Regne. L'ambaixada mallorquina que viatjà a Barcelona el 1519 va ser més nombrosa que les que ho varen fer el 1458 o el 1481, per jurar Joan II i Ferran el Catòlic com a nous sobirans, que varen estar compostes per un únic membre: el jurat ciutadà Rafel d'Olesa en el primer cas, i el també ciutadà i misser Jaume Montanyans en el segon. El 1519 el Gran i General Consell de Mallorca elegí tres persones com a ambaixadors per representar el regne de Mallorca a Barcelona, davant el nou monarca: varen ser els elegits dos jurats, Pere des Catlar i Joan Berard, un cavaller i un ciutadà, que era a més un prestigiós jurista, i un síndic de la Part Forana, Antoni Nadal de Manacor.²³

Aquests tres síndics arribaren a Barcelona a l'abril de 1519. Carles I estava en aquells moments a punt de transformar-se en Carles V. L'emperador Maximilià d'Àustria havia mort el 22 de gener d'aquell mateix any. El 28 de juny es resolgué l'elecció imperial a favor de Carles de Gant, de la qual ell va tenir notícia el 6 de juliol,²⁴ el que l'impulsà a concloure, amb la major rapidesa possible, tots els assumptes pendents llavors a Barcelona, per travessar la Península d'est a oest, i anar-se'n cap a Flandes i Alemanya. Entre el 30 de juny i el 10 de juliol es recull l'acta de jurament de Carles, juntament amb la seva mare Joana, a la qual ambdós es comprometeren a observar les franqueses i constitucions històriques del regne de Mallorca i així varen confirmar tots els antics privilegis del Regne,²⁵ varen concedir el seu *placet* a trenta-un privilegis nous sol·licitats pels ambaixadors representants del Regne,²⁶ i el dia 2 d'agost juraren mantenir-los i varen ser jurats com a nous sobirans.²⁷ Amb aquest jurament quedaven legitimats de manera irreprotxable Carles junt amb la seva mare Joana com a nous reis de Mallorca. Els

²² ARM AH 426, f. 141v-142: «Com per la jocondissima nova la qual ses haguda de sa real i catholica majestat la qual a 19 del mes de setembre proppessat es arribada ab bon salvament ab sa real armada en Villa Viciosa en Asturias...» (1 d'octubre de 1517).

²³ Juan Vidal, J. *El Sistema de Gobierno en el Reino de Mallorca (siglos XV-XVII)*, Palma, 1996, pàg. 69.

²⁴ Reglà, J. «Carlos V y Barcelona», *Estudios Carolinos*, Barcelona, 1959, pàg. 40-41.

²⁵ ARM Perg. Carlos I, 10 i Còd. 9 *Llibre d'en Abellò*, f. 152: «*Confirmatio franquesiarum et privilegiorum regnum Aragonum Petri, Joannis, Martini, Ferdinandi, Alfonsi, Joannis et Ferdinandi Catholici a regina Joana et rege Carolo eius filio facta ad duplicationem nunciorum Descallar, Berard et Nadal*» (Barcelona, 30 de juny de 1519).

²⁶ ACA Cancelleria 3902, f. 235-246 i ARM Còd. 9 *Llibre d'en Abellò*, f. 158-167: «*Privilegiorum capitulatum reginae Joannae et regis Caroli*» (Barcelona, 19 de juliol de 1519). L'única modificació introduïda pel rei als capítols proposats pel Regne fou que qui mudàs d'estament o grau no pogués ser insaculat per aquell al qual pujàs durant sis anys en lloc de tota la vida, com deia la proposta. El rei volgué facilitar la promoció social.

²⁷ ACA Cancelleria 3902, f. 248-251v, i ARM Còd. 9 *Llibre d'en Abellò*, f. 168-170: «*Acta juramenti praetisti per regem Carolum et Joannam ipsius matrem de servandis Majoricarum franquesiis et homagii eisdem facti per nuncios regni Petrum Descallar et Joannotum Berard juratos et Antonium Nadal syndicum partis foranae in curiis principatus Cathaloniae quae celebrabantur in aula cujusdam turris muri maritimi intus clausuram monasterii B. Francisci*» (Barcelona, 2 d'agost de 1519); Quadrado, J. M. *Privilegios y franquicias de Mallorca*, Palma, 1894, pàg. 139-140.

ambaixadors retornaren a l'illa a finals d'estiu de 1519. Carles V sol·licità al mes d'octubre una subvenció dels seus súbdits mallorquins per atendre les seves despeses.²⁸

Les Corts de Catalunya es perllongaren encara nogensmenys fins al gener de 1520. L'emperador va haver d'estar quasi un any a Barcelona, perquè les Corts, amb els seus intervals, varen durar onze mesos. Desistí d'anar a València i celebrar allà Corts, el que fou perjudicial per als seus interessos que els cavallers valencians li donassin suport. Fou el pecat original del rei. El rei pactà en aquest cas amb els representants del braç reial, que el reconeixeria a través d'una persona interposada —el cardenal Adrià d'Utrecht—, a canvi de la seva autorització per armar-se. Quan Carles partí de la Península al maig de 1520 cap a Flandes primer, i Alemanya després, tant Castella com València es trobaven ja en clar estat d'ebullició i de revolta.

1.2. La Germania

Sabem que al febrer de 1521 s'inicià a Mallorca el moviment agermanat. Miquel de Gurrea fou depositat com a virrei pels agermanats quasi immediatament —a mitjan març—, en observació d'una vella franquesa de Pere el Cerimoniós de 1344, que disposava «que home del regne d'Aragó y de Cerdanya y de Rosselló no pusca ésser governador d'aquest seu regne» i cominava a abandonar Mallorca.²⁹ Curiosa al·legació, perquè Gurrea exercia el càrrec des de 1512 i no se li havia retret fins en aquell moment la seva condició d'aragonès. Però ara s'anteposava una franquesa jurada per tots els reis, inclosos Carles i Joana, des de feia més d'un segle i mig a la voluntat potser arbitrària d'un nou sobirà. Existia una voluntat de mantenir la Germania dins la legalitat. Gurrea romangué encara a la ciutat de Mallorca fins a finals d'abril, quan fortament pressionat perquè se n'anàs,³⁰ deixà l'illa i, sense abandonar el Regne, passà a residir a Eivissa. Després de la seva anada, exerciren la regència de la governació una sèrie de persones sotmeses temporalment als dictats dels dirigents agermanats, que se succeïren amb rapidesa uns als altres.

A Gurrea, el substituïí temporalment el llavors batlle de Ciutat i alcaid del castell de Bellver, Pere de Pacs, que, després de contemporitzar breument amb els agermanats, trencà amb ells i acabà morint assassinat al més de juliol, en l'assalt al castell de Bellver. Poc abans havia cessat com a batlle i també com a regent de la governació. El reemplaçà al més de maig per nomenament reial Joanot Onís de Santjoan,³¹ que també pressionat se sotmeté temporalment a la voluntat dels agermanats, i exercí la regència de la governació, fins que davant la progressiva radicalització de la situació, decidí també abandonar Mallorca i fugir al setembre cap a Eivissa, i fou substituït pel llavors regent de la Cancelleria, el doctor Berenguer Esbert, que tingué una actuació molt ambigua. Al gener

²⁸ ARM Còd. 31, f. 1-1v: «No ignorays las muchas costas y gastos que en la bienaventurada successión se nos han ofrecido, tanto por nuestra venida en estos nuestros Reynos de España como despues con la election del Sacro Imperio, en otras cosas de nuestro estado los quales no poriamos en manera alguna suportar si por nuestros subditos no fuessemos para ello subvenido y servido de mas de la mucha razon que ay para lo así hazer en el principio de nuestra bienaventurada succission segun que los mas Reynos lo han fecho [...] con la diligencia y zelo que el caso requiere entendays como por esse dicho Reyno se nos faga alguna buena subvencion y servicio tal que satisfaga y corresponda a la ignata fidelidad que esse Reyno siempre ha tenido al servicio de Sus Reyes y Señores naturales...» (carta de Carles V als jurats del regne de Mallorca, 17 d'octubre de 1519).

²⁹ Quadrado, J. M. *Islas Baleares*, Palma, 1888, pàg. 158, 339 i 357; Juan Vidal, J. *Els Agermanats*, Palma, 1985, pàg. 66.

³⁰ ARM AH 689, f. 137v-138v.

³¹ ACA Cancelleria 3904, f. 15-17.

de 1522 aquell abandonà també Mallorca i marxà cap a Sicília, deixant com a lloctinent seu Antoni de Verí,³² que no fou reconegut pels agermanats, que anomenaren governador el cavaller Pere Joan Albertí.³³

La legitimitat dels jurats del Regne de 1522 fou durament qüestionada davant la Cort pel procurador reial, Francesc Burguès, totalment contrari als agermanats, que al·legà també la il·legitimitat de tots els regents de la governació posteriors a Gurrea, quan afirmà que «la extractio de tots los officials del regne de Mallorques, axi reynals com universals no's faça entrevenint y persona per part de sa magestat, qui per aço tingue legitim poder, com lo senyor virey, qui acostuma de fer tal extractio, y es cosa notoria que apres de la expulsio fete per los pobles del senyor don Miquel de Gureya, loctinent general, no ha aguda persona legitima elegida per sa magestat, segons cove, per a ffer tals extraccions ni altres actes necessaris per lo regiment de la cosa publica»,³⁴ amb el que la il·legitimitat no era tan sols la dels jurats i altres oficials de la Universitat, sinó la de tots els regents de la lloctinència general que havien reemplaçat l'absent Gurrea, pel fet de no haver estat nomenats per qui tenia les facultats de designar-los, que era el rei. El procurador reial arrossegà sense gaire dificultats la Germania cap a la il·legalitat i predisposà el monarca a posar-s'hi més en contra. Els antiagermanats feren tot quant estigué en la seva mà per enfrontar el sobirà amb els agermanats.

A l'octubre de 1522, una armada enviada des de la Península, amb gent d'armes, fondejà davant la Ciutat, amb Gurrea a bord, amb la intenció de reduir els agermanats a l'obediència de les autoritats reials per la força. El seu comandant, Juan de Velasco, parlà amb Pere Joan Albertí, el regent de la governació «qui's deya governador», amb els jurats i amb el cabdill agermanat Joanot Colom, que es negaren a reconèixer Gurrea ni volgueren saber-ne res. L'exigència agermanada que se n'anàs d'allà representà el trencament de qualsevol negociació. L'armada es dirigí aleshores a Alcúdia, l'única plaça contrària a la Germania i per això premiada després per la seva fidelitat a l'emperador amb diversos privilegis, on desembarcà l'exèrcit reial. L'ocupació de l'illa per les tropes reials es féu en espai de pocs mesos i reportà el retorn de la governació de Gurrea a Mallorca, que protagonitzà ja una primera onada repressiva contra els agermanats. La Ciutat es rendí al març de 1523.

Al *Llibre d'extraccions d'oficis de la universitat* l'escrivà va fer constar el següent: «fas memoria que lo dijous larder del present any Mil DXXI hora de dinar los manastralls de la present ciutat, ab lurs armas, banderas e tembos, anavan per la ciutat volent matar los qui no seguirian lur opinió e voluntat faent cascun dia moltas insolencias contra los officials reynals e los jurats e finalmente levaran la obediencia a don Miquel de Gurrea, loctinent general, e per força elegiran per governador mossen Pere de Pachs, lo qual apres mataran e mudaran altras gobernados e tingueran ab tirania e fora la obediencia de son rey e senyor lo regne fins a vuyt de marts de l'any vint e tres, que per forsa de armas y no de grat sa rendiran, e foran molts per lurs crims e delictes pengats e scorterats e per ço de les extraccions y eleccions fetes per los gobernados e jurats elegits per los rebellas e inobedients no he feta memoria neguna en lo present llibre perquè eren persones privades axí los elegidos com elegits.»³⁵ Era el mateix argument esgrimit pel procurador reial contra

³² ARM AH 554, f. 10v-11.

³³ ARM AH 554, f. 8v-9.

³⁴ ARM AH 690, f. 38.

³⁵ ARM EO 28, f. 23v.

els jurats i el síndic feia uns mesos. Continua manifestant l'escrivà: «Mes avant fas memoria com a XV del matex mes de marts lo dit spectable e noble don Miquel de gurree loctinent general feu nova electio de officialls de la Ciutat sens ordre de regiment e proseguí ditas eleccions fins la vigilia de Sant Joan a causa que en la Ciutat havia pestilencia e per ço y per no haver-hi necessitat no fas así mensio neguna sino que comensare proseguir lo present llibre la vigília de Sant Joan ques comensara servir la forma del regiment universal.» Des del 8 de març fins al 23 de juny, Gurree tingué temps de fer una nova habilitació de noms per introduir als sacs d'on poguessin ser extrets a sort en el futur els noms dels cridats a exercir oficis de la Universitat, entre persones de filiació no agermanada.

El cronista valencià Martí de Vicià ja ens donà a conèixer els nombrosos contactes entre agermanats valencians i mallorquins,³⁶ contactes que, iniciats des del primer moment, persistiren fins a darrera hora. Sobre aquest mateix aspecte insistiren els historiadors Joan Binimelis³⁷ i Vicenç Mut³⁸ als segles XVI i XVII. Sabem que la iniciativa de l'aixecament agermanat correspongué als menestrals de la ciutat, que foren quasi immediatament recolzats per la majoria dels pagesos de les viles. Els agermanats mallorquins, com els valencians, tot d'una volgueren disposar d'un assessor, càrrec per al qual fou triat Joanot Gual. Les seves reivindicacions consistiren fonamentalment en mesures destinades a alleugerir les càrregues fiscals que requeien sobre ells, mitjançant l'adopció de resolucions endreçades a lluir censals, a reduir o liquidar el deute públic, el que provocà l'oposició dels grups rendistes, formats pels cavallers, ciutadans, eclesiàstics i mercaders, que tenien major pes polític, i redistribuint la forma de contribuir, introduint un impost directe que gravàs la riquesa i reemplaçàs els impostos indirectes, socialment més regressius.

Per això els agermanats volgueren substituir les instàncies —creant la Tretzena o el Consell dels Tretze i l'instador— i les persones que tenien el poder —destituïnt el virrei— per altres, controlades per ells, amb el que començaren a relliscar cap a la il·legalitat. Gurree no podia ser el virrei de Mallorca segons una pragmàtica de Pere el Cerimoniós, però a qui corresponia destituir-lo i nomenar un successor era indiscutiblement al rei, i aquesta prerrogativa no li podia ser usurpada sense caure en la il·legalitat. Qualsevol altre que s'atrevis a nomenar un virrei, pretenia suplantar una facultat exclusiva del sobirà. Segons V. Mut, Gurree respongué als agermanats, quan anaren a cessar-lo, que «*èl no sabia que nadie pudiesse suspenderle sino el Rey*».³⁹ El debat sobre la superioritat entre el rei i la llei quedà servit.

Sabem que la Germania fou una cruenta guerra de classes, que enfrontà els menestrals i pagesos amb els membres dels grups privilegiats econòmicament i socialment de Mallorca —cavallers, ciutadans, mercaders— en una lluita armada que ensagnà l'illa per espai de dos anys. L'abolició dels censos que pagava la Universitat als seus creditors, i amb aquells, els impostos instituïts a tal fi, fou el cavall de batalla entre un i altre bàndol. A més els agermanats determinaren estimar la distribució reial de la riquesa de l'illa, perquè

³⁶ Vicià, M. De. *Crónica de la Íncrita y Coronada Ciudad de Valencia*, IV, ed. facsímil amb est. preliminar de S. García Martínez, Valencia, IV, 1972, pàg. 219-224.

³⁷ Binimelis, J. *Nueva Historia de la Isla de Mallorca y de otras islas a ella adyacentes dirigida a los Ilustres Señores Jurados del Reino de Mallorca, año 1593*, Palma, 1927, pàg. 191-196.

³⁸ Mut, V. *Historia del Reyno de Mallorca*, 1650, pàg. 370-382.

³⁹ Mut, V. *Historia del Reyno de Mallorca*, 1650, pàg. 389.

cadascú contribuís segons els béns posseïts, aferrant-se a l'execució d'una sentència arbitral de Ferran el Catòlic de 1512. Els adversaris al programa agermanat, emigrats de l'illa, cap a Eivissa, València o Barcelona, amb el suport de les autoritats reials, començaren a organitzar una contraofensiva.

Els agermanats hagueren de dedicar-se a contrarestar la propaganda desqualificadora que circulava contra ells sobretot per Catalunya. Així escriviren al febrer de 1522 als diputats de Catalunya, als consellers de Barcelona i al capítol de la Seu de Barcelona, com també al bisbe de Mallorca, al secretari reial Ruiz Calcena i al cardenal Adrià d'Utrecht per desmentir els rumors desqualificadors propagats per Barcelona que a Mallorca s'hauria aclamat com a rei el de França, i tractar d'impedir que vingués una armada contra ells, mentre avisaven de les seves intencions dialogadores mitjançant l'elecció de cinc ambaixadors per parlamentar amb el rei.⁴⁰ Pel març hagueren de desmentir un altre rumor, en aquest cas de l'assassinat del virrei, a més d'insistir en la demanda que no es preparàs cap armada cap a Mallorca⁴¹ i en la legalitat de les llavors autoritats mallorquines.⁴² El síndic Miquel Sampol, notari, enviat a Barcelona, explicà que, parlant amb el virrei de Catalunya, amb els diputats, amb l'inquisidor i amb el nou regent de la Cancelleria de Mallorca, Francesc Ubac,⁴³ havia aconseguit «la impediçió de la armada la qual stava ya preparada» i el compromís d'Ubac de traslladar-se a Mallorca tot d'una que rebés una carta del nou Papa, Adrià VI, que es trobava llavors a Saragossa.⁴⁴ El procurador reial Francesc Burguès, per altra part, molt interessat a demostrar la traïció dels agermanats, respongué de manera fortament despectiva al notari Sampol, posant en dubte la seva legitimitat i tractant-lo de «pretès sindich dels pretessos jurats del Regne de Mallorques»,⁴⁵ i sobre els jurats del Regne escrigué «que no son jurats ni administradors publichs del regne ans son persones privades e perticulars [...] e deuen esser dits fautors dels inobedients de sa magestat».

Les represàlies, cada vegada més radicalitzades, dels agermanats contra els gentilhomes i cavallers es manifestaren en assassinats, segrests de béns, ocupacions d'estatges, matances de bestiar i alliberaments d'esclaus. L'enviament d'una expedició armada per reduir els revoltats a l'obediència reial acabà amb el moviment. Aquella desembarcà les tropes a l'octubre de 1522 a Alcúdia. Aquestes, a començament de desembre, havien ocupat la totalitat de l'illa, excepte la capital, que emmurallada resistí fins al principi de març de 1523. La repressió dels vençuts s'inicià abans de la capitulació de la ciutat i es perllongà durant tota la primera meitat del segle XVI. Sabem que tingué un doble caràcter: per una part, càstigs personals, com execucions, condemnes a galeres, exilis, i per altra, càstigs corporatius que s'estengueren a Universitats senceres de les viles foranes i gremis urbans, amb les composicions o multes col·lectives. La ciutat de Mallorca

⁴⁰ ARM AH 690, f. 3-7v (cartes dels jurats de Mallorca als diputats de Catalunya, al capítol de la Seu de Barcelona, als diputats de Saragossa i Aragó, als jurats de la ciutat de València, al bisbe de Mallorca, a Joan Ruiz de Calcena, secretari del rei, i al cardenal Adrià d'Utrecht, 3, 4 i 5 de febrer de 1522).

⁴¹ ARM AH 690, f. 8v-9 (carta dels jurats de Mallorca als diputats de Catalunya, 5 de març de 1522).

⁴² ARM AH 690, f. 9-10 (carta dels jurats de Mallorca als consellers de Barcelona, 5 de març de 1522).

⁴³ ACA Cancelleria 3904, f. 140v-142 nomenament de Francesc Ubac nou regent de la Cancelleria de Mallorca (Valenciennes, 14 d'octubre de 1521) i orde al procurador reial que se li pagui el seu sou des del dia que partí de Barcelona per anar a Mallorca, que fou el 3 d'agost de 1522 (Valladolid, 18 de juliol de 1523).

⁴⁴ ARM AH 690, f. 27 (carta del síndic Miquel Sampol als jurats de Mallorca, Barcelona, 30 d'abril de 1522).

⁴⁵ ARM AH 690, f. 37v.

fou composta a través dels oficis, tal com ho havia estat la de València i la Part Forana a través de les viles. Sabem que la repressió exercida als agermanats mallorquins superà l'efectuada contra els comuners castellans i contra els agermanats valencians. Mentre que per una altra part es recompensà dels perjudicis ocasionats pels agermanats tots aquells que els patiren pel fet de no adherir-se a la seva causa. Alcúdia rebé el títol de ciutat, els alcudiençs el títol de fidelíssims i la vila aconseguí tota una sèrie de privilegis de l'emperador.⁴⁶ Entre aquests és destacable el de la franquesa de tots els drets, que fou prest impugnat, i el que establí que els síndics clavaris de la Part Forana fossin elegits anualment a la vila d'Alcúdia en lloc d'alternativament a Inca i Sineu, i que cada any hi hagués de concórrer una persona d'Alcúdia triada per la seva Universitat fins que ella ho volgués, amb el beneplàcit del lloctinent general,⁴⁷ que no fou aplicat.

Les repercussions de l'alçament agermanat sobre la societat mallorquina del segle XVI foren moltes: caiguda de la població, disminució tant de la producció agrícola com dels caps de bestiar, reposició dels impostos indirectes abolits pels agermanats, victòria del grup aristocràtic, pèrdua de la influència política dels menestrals i prossecució d'un clima de violència i de contesta a les estructures vigents, no expressada a partir de llavors en alçaments populars massius, sinó mitjançant el bandolerisme. L'estament militar quedà amo de la situació. L'emperador dictà una sèrie de mesures, després de sufocat el moviment, a petició de Miquel Sureda Çanglada, com a procurador dels censalistes, favorables a aquest grup, que recuperà el control de les seves rendes.⁴⁸ La repressió durà fins a la dècada de 1550, de tal manera que part del bandolerisme documentat a Mallorca en aquest període estava integrat per agermanats residuals —«alçats».⁴⁹

1.3. El govern postagermanat de Mallorca

Miquel de Gurrea es mantingué en el poder fins a la primavera de 1525, quan es traslladà al regne d'Aragó. És destacable la voluntat del sobirà de desautoritzar el privilegi esgrimit pels agermanats per justificar pel març de 1521 la destitució de Gurrea del seu càrrec, mantenint-lo en la lloctinència uns anys més i nomenant després per succeir-lo un altre aragonès, Carles de Pomar,⁵⁰ que governà el regne mallorquí vuit anys més, fins a la seva mort el 1533. Mallorca va ser governada, per voluntat reial, malgrat el parèntesi agermanat, durant més de vint anys per virreis aragonesos. La voluntat reial predominà per damunt una franquesa de mitjan segle XIV. Entre la partida de Gurrea i l'arribada de

⁴⁶ *Recopilación de los Reales Privilegios, Reales Cédulas, Cartas Ordenes y Reales Sentencias y declaraciones a favor de la fidelísima Ciudad de Alcudia y sus moradores y frutos de las tierras de su distrito con testimonio a la letra de los contenidos de dichas escrituras*, Universitat d'Alcúdia, 1743?; Font Obrador, B. 450 *aniversario de la concesión del título de Ciudad Fidelísima a la villa de Alcudia y del dictado de Fidelísimos a sus moradores*, Alcúdia, 1973; Mayol Llompart, A. «La concessió del títol de Ciutat a Alcúdia (1523-1525) i les seves franquícies al llarg del segle XVI» *MAYURQA* 25, 1999, pàg. 189-194.

⁴⁷ ARM LR 85, f. 217-218 (Valladolid, 18 de juliol de 1523).

⁴⁸ ARM Còd. 12 *Llibre Vert*, f. 97-101: *Alia eiusdem Imperatoria provisio ab ipso Çanglada obtenta ad XIV petitiones S.M. presentatas pro bono consignationis et reparatione dampnorum quae propter germaninam passa fuere* (Toledo, 15 de maig 1524).

⁴⁹ Serra Barceló, J. «El Bandolerismo en Mallorca durante el reinado de Felipe II» a *Felipe II y el Mediterráneo*, II, Madrid, 1999, pàg. 447.

⁵⁰ El va nomenar el 17 de març de 1525 (ACA Cancelleria 3905, f. 8v-14 i 24-25) i arribà a Mallorca el 21 de juny (ARM Còd. 13, f. 187v).

Pomar, exercí interinament com a lloctinent general Huguet de Santjoan.⁵¹ El nou virrei Carles de Pomar prosseguí la tasca repressora contra els agermanats iniciada pel seu antecessor. Durant la seva lloctinència hagué d'afrontar els problemes causats per les bandositats que establiren un clima de violència a l'interior de l'illa i pels atacs de la pirateria de l'Àfrica del nord, especialment la comandada des d'Alger per Barba-rossa, que generaren inseguretats a la costa.

L'emperador es dirigí al procurador reial al juny de 1527 per ordenar-li que fes els pagaments necessaris a qui anàs a la Part Forana per intentar tallar l'escalada del bandolerisme.⁵² El 1527, morí un cavaller, el capità Bernat Albertí, en un enfrontament amb quinze o setze bandejats.⁵³ El 1528, Pomar dictà un edicte sobre la pacificació de les bandositats, ordenant l'establiment de treves generals.⁵⁴ El 1531, practicà diverses detencions a la Part Forana, coetànies a un ajusticiament a Ciutat i s'enfrontà durament amb els jurats, els quals denunciaren, mitjançant un síndic, les seves actuacions qualificades d'antifranqueses davant la Cort.⁵⁵ Amb aquest clima, els jurats sol·licitaren la renovació del Consell de Franqueses a fi d'exigir al lloctinent general el compliment dels privilegis del Regne. Carles I sempre comunicà als seus representants en cadascun dels seus regnes els esdeveniments que considerà més importants per a la monarquia i el seu govern. Així el 1528 comunicà a les autoritats civils i eclesiàstiques de Mallorca la seva resolució de declarar com a hereu de tots els seus dominis hispànics el príncep Felip.⁵⁶ Tant el 1530⁵⁷

⁵¹ ARM EU 30, f. 27-27v: *Juramentum magnifici et spectabilis don Ugonis de Sancto Johanne domicelli locumtenentis Spectabilis domicelli Michaelis de Gurrea Locumtenentis generalis in presenti Maioricarum Regno.*

⁵² ARM RA ECC 1525-1529, f. 100-100v: «Don Carlos por la divina clemencia [...] Al noble, magnífico y amado consejero nuestro don Francesch Burguès nuestro procurador reall en el nuestro Reyno de Mallorques. Salud y dilection. Por quanto en esse Reyno diz que hay muchos bandeitados y personas perveríssimas las quales cometen cada día muy graves casos [...] conviene hazer y crear muchas guardas y offiçiales secretos que los vayan a buscar y porque es nuestra voluntad conforme a razon que a estos tales se les paguen las dietas para que puedan entretener en los dichos cargos. Por ende [...] vos dezimos y mandamos que de cualquier pecunias de nuestra Corte [...] deys y pagueis lealmente a las personas que os nombrará nuestro visorey y capitán general, con consejo del regente nuestra Cancillería en el dicho Reyno, todas las dietas que hauran vacado en salir de sus casas y así a tomar e prender los dichos bandeitados y delados...» (Carta de l'emperador al procurador reial de Mallorca, Valladolid, 13 de juny de 1527).

⁵³ ARM AGC 24, f. 35v: «Notificam lo gran desastre que ses seguit en los dies passats en la persona de mossèn Bernat Albertí lo quall era capita e lloctinent del spectable loctinent general per a perseguir los desmendats e bendajats de aquesta ylla lo qual ab molta diligencia perseguia aquels e finalment se encontra ab quinza o setza desmendats e bendajats e volent pendre aquells li feren resistencia de tal manera que li donaren diverses ferides e nafres de las quals es mort...» (8 de gener de 1527).

⁵⁴ ARM RA ECC 1525-1529, f. 131-135v.

⁵⁵ ARM AH 691, f. 10: «Lo señor Virrey ha donada mort a mossen bernat morey e segons diu lo dit Señor Virrey en la dita executió ha feta no ha servada la forma per lo dret comú e frencheses statuyda...» (Carta dels jurats de Mallorca al síndic a la Cort Antoni Jeroni Gual, 24 de febrer de 1531), i f. 15v-16: «Quant importa anaquesta universitat laviolatió de les franqueses es stada feta per lo Senyor Visrey lo qual tenim per cert que si de aqui no venen provisions oportunes no cessera perlo sdevenidor rompreles...» (Carta dels jurats a Antoni Jeroni Gual, 22 d'abril de 1531). Els síndics de la Part Forana, Pere Martorell i Pere Vallori, també acudiren a l'emperadriu Elisabet, a l'abril de 1531, amb greus denúncies contra l'actuació del virrei Pomar (ACA Cancelleria 3976, f. 19v-33).

⁵⁶ ARM LR 89, f. 1-3v (comunicació de Carles a les autoritats de Mallorca que feia hereu el seu fill primogènit Felip, Burgos, 4 de febrer de 1528).

⁵⁷ AGS Estado leg. 268 (carta de Carlos de Pomar, virrei de Mallorca, a l'emperadriu sobre el perill de Barba-rossa, 10 de gener de 1530).

com el 1531, davant l'agudització del perill nord-africà de Barba-rossa, s'insistí de nou davant l'emperador que es fes una campanya ofensiva contra Alger.⁵⁸ Carles de Pomar morí en l'exercici del seu càrrec al setembre de 1533.⁵⁹ A la seva mort exercí interinament la lloctinència, el lloctinent del procurador reial, Gregori Burguès. Els jurats, després de mort Pomar, elogiaren la gestió de Burguès contra les bandositats.⁶⁰

Fou el successor de Carles de Pomar en el virregnat de Mallorca un jurista valencià, Eiximèn Pérez de Figuerola, que com el seu antecessor també va morir en el càrrec. Va ser nomenat pel rei al gener de 1534,⁶¹ però no arribà a Mallorca fins al més de maig.⁶² Governà l'illa tres anys i mig. La seva actuació se centrà en la repressió de la delinqüència, posar les Illes en estat de defensa davant els atacs continus de Barba-rossa i reforçar les murades de la Ciutat. L'emperador es dirigí a ell per «provehir y remediar señaladamente en lo nostro regne de mallorques [...] a causa dels homicidis y altres enormes delictes que en ells se cometen y son perpetrats per molts mals homens [...] los quals [...] no dubten anar per la terra robant y asaltant per los camins reals invadint y matant ab cans de ajuda y diverses maneres de armes no sols a persones privades [...] ames officials».⁶³ Emeté pregons per donar a conèixer la victòria de Carles V a Tunis,⁶⁴ però va sofrir la presa per sorpresa de Maó per Barba-rossa al setembre del mateix any. Morí el 22 de gener

⁵⁸ ARM AGC 26, f. 15-16v: «Per lo evident e notori dan que continuamente de molts anys ensa rep aquest regne axi en la mar com en la terra de les fustes de Barbarossa es reho nos esvetlem en pensar [...] siam gordats de qualsevol infortuni. Nosaltres en lo mes de agost propessat per la incursió de dites fustes e algun dan nos havien fet scriguerem ala Serenissima emperatris y Reyna nostra señora donant havis de dites fustes y dell dan havien fet y que speraven de cade die que dites fustes nos donarien maiors dans y treballs supplicant aquella nos fes merce de manar vinguessen en aquestes mars algun suffisent nombre de galeres de tantes que la Cesarea Magestat te pagades, scriguerem de dita nostra necessitat al capità Andrea Doria a don Alvaro de baçan [...] la Cesarea Magestat del Emperador e Rey nostre Señor es absent y molt apartat de sos Regnes de Spanya e durant la absentia de aquella se te per cert nos fara armada contra la ciutat de Alger per a traure de aquella barbarroça crudelissim inimich de la sancta fe catholica y nostra; les fustes de dit barbarossa com per experiencia vehem nos pertexen de sobre nosaltres y per lo gran y excessiu guany han fet aquestos dies crehem restaran assevats que no cessaran continuamente infestar nos les provisions [...] perque vuy los turchs son tant diligents e stuts en damnificarnos e tenen tants renegats e altres qui son stats sclaus en la terra tant praticchs en ella com nosaltres matexos que per evitar lo dan serie manaster que per totes les parts de la illa stigues la gent armada e aiustada continuamente dexant quiscun lurs negocis e exercicis la qual cosa forie la total perdicio de aquest Regne...»

⁵⁹ ARM AH 691, f. 34-34v: «Vuy dia de la nativitat de nostre Señor [...] a cosa d'una hora del dia segons nostre rellocter ha passat de la present vida la bona anima del spectable don Carlos de Pomar quondam loctinent de Vra. Maiestat en aquest regne...» (Carta dels jurats de Mallorca al rei, 8 de setembre de 1533); Còd. 13, f. 187v, i Aguiló, E. K. «Entierro de Carlos de Pomar» BSAL III, 1890, pàg. 239-240.

⁶⁰ ARM AH 691, f. 37-37v: «Per lo descarrech de nostro ofici ha aparegut donar alguna breu informació a la magestat vostra del stament y govern de aquest seu regne lo qual [...] ans de la mort de don Carles de Pomar loctinent de vostra magestat stave ab prou revolució y perill a causa dels delats i bandejats los quals per esser crescuts en gran nombre exien a fflotes per los camins realls robant y depopulant maltrectant y matant los homens sens tenir los caminants seguretat alguna en dits camins reyalls [...] e cascan dia emprenien entrant axi de dia com de nit en les viles e lochs poblats de la present illa invadint y matant los homens en lurs propies cases...»

⁶¹ ACA Cancelleria 3905, f. 241-247 (Saragossa, 16 de gener de 1534).

⁶² ARM Còd. 13, f. 187v i EU 34, f. 33v-34: *Juramentum spectabilis domini Ximen Peris de Figarola locumtenentis generalis* (dissabte, 2 de maig de 1534).

⁶³ ACA Cancelleria 3906, f. 293-295 (carta de l'emperador al virrei de Mallorca, Madrid, 15 de febrer de 1535).

⁶⁴ ARM AH 427, f. 7-8.

de 1538 al palau de l'Almudaina.⁶⁵ El mateix dia en una reunió convocada pel lloctinent del procurador reial, Gregori Burguès, i a la qual assistiren els jurats, el síndic de la Universitat, el batlle, el veguer, els seus assessors, el mostassaf, els cònsols de la mar, els clavaris de la consignació i tots els altres oficials tant reials com de la Universitat, fou elegit com a regent de la governació el cavaller Miquel Sureda Çanglada, fins que el rei procedís a nomenar un nou virrei titular.⁶⁶

L'emperador designà al més d'abril Felip de Cervelló, que no arribà a l'illa fins a començament de juny.⁶⁷ Vingué amb ell, des de Barcelona, el nou regent de la cancelleria, Felip de Ferrera. Cervelló va haver d'organitzar diverses expedicions per la Part Forana per reprimir el bandolerisme i la delinqüència i posar en orde les defenses de l'illa. El bandolerisme experimentà una escalada a partir de 1540. Durant el govern de Cervelló va venir a Mallorca el mateix emperador, al front de l'expedició que intentà frustradament a la tardor de 1541 la conquesta d'Alger. La vinguda a Mallorca de l'emperador va causar un gran impacte a la població d'aleshores i són diverses les relacions sobre el fet, sent la més coneguda el *Llibre de la benaventurada vinguda del Emperador y Rey don Carlos en la sua Ciutat de Mallorques y del recebiment que li fonch fet juntament ab lo que mes sucehi fins al dia que partí de aquella per la conquesta de Alger*.⁶⁸ Però també foren diversos els notaris que en prengueren nota i ens ho deixaren registrat als seus protocols. Un d'aquests fou Rafel Sociés, notari de Muro, que anotà en un dels seus llibres de protocols una extensa i acurada descripció de la vinguda de l'emperador a l'illa.⁶⁹ Per una altra part Gabriel Sampol, notari ciutadà, també reflectí la notícia.⁷⁰ Una altra descripció fou la de Perellós de Pacs en un noticiari.⁷¹ Sabem que l'empresa del gran stol imperial fracassà en el seu intent de prendre Alger.

Són nombroses les referències a l'intercanvi epistolar entre l'emperador i el seu fill, el príncep Felip, regent de la monarquia a partir de 1543, sobre els progressos de la fortificació de la capital mallorquina durant l'etapa de govern de Cervelló, sobretot els anys 1543 i 1544.⁷² L'any 1542 es feren també obres a les murades d'Alcúdia. Cervelló posà de relleu la protecció que elements de l'estament eclesiàstic, àdhuc canonges, donaven a fautors dels bandejats i a delinqüents, obstaculitzant l'acció de la justícia.⁷³ Al gener de

⁶⁵ ARM Còd. 13, f. 188 i AH 693, f. 10 «Lo die de vuy y devall scrit apres de migdia es pasat de sta vida don Eximen Perez de Figarola loctinent de vostra majestat. Es mort rebuts tots los sacraments y com a catholich christia gracias a nostre Senyor el qual per sa misericordia tengue en sa gloria» (carta dels jurats de Mallorca a l'emperador, 22 de gener de 1538).

⁶⁶ ARM Còd. 13, f. 188 i EU 34, f. 71-72v.

⁶⁷ ARM Còd. 13, f. 188 i EU 34, f. 95v-96: *Juramentum spectabilis domini filipi de Servelló Locumtenentis Generalis* (7 de juny de 1538).

⁶⁸ Campaner, A. *Cronicón Mayoricense*, Palma, 1881, pàg. 307-340.

⁶⁹ ARM Prot. S 1231, f. 221-223v; Fiol Tornila, P., Rosselló Vaquer, R. i Payeras Capó, D. *Història de Muro*, IV, Mallorca, 1991, pàg. 29-42.

⁷⁰ Aguiló, E. K. «Relació inèdita de la vinguda a Mallorca del Emperador Carles V i de sa expedició a Alger, escrita per Gabriel Sampol, notari». BSAL X, 1904, pàg. 231-233.

⁷¹ Pacs, P. de. *Noticiari d'una casa noble mallorquina (1539-1576)*, Palma, 1999, pàg. 88-90.

⁷² AGS Estado, leg. 60, f. 13-16, leg. 64, f. 141-148 i f. 183-185 i leg. 500, f. 58-63; Fernández Álvarez, M. *Corpus Documental de Carlos V, II, (1539-1548)*, Salamanca, 1975, pàg. 161-162, 198, 233 i 257.

⁷³ AGS Estado, leg. 297: «Bien creo que V.s. se deve acordar cuantas vezes tengo scritto a su magestat que mandasse dar algun remedio que las iglesias no baliessen a los salteadores de caminos, homiscidas [...] y a malos hombres y bellacos especialmente ad aquellos que estando retraydos en las yglesias por maldades y muertes que an cometido sallen de ellas y cometen mas grandes delictos y muertes...» (Carta del virrei de Mallorca Felip de Cervelló al comanador major de León, 25 de gener de 1545).

1545 capturà dins la mateixa Seu sis bandolers els quals tancà a l'Almudaina. Quatre d'ells foren executats per homicides. Hi havia entre ells alguns clergues.⁷⁴ Les bregues a la Part Forana eren llavors tema quotidià. El virrei anà per aquest motiu el 1544 a Bunyola i Valldemossa i el 1546 a Alaró, on hi havia hagut alguns morts i molts de ferits. Els edictes de Cervelló varen marcar un punt d'inflexió important en la repressió del bandolerisme.⁷⁵ Si als anteriors edictes es feia difícil destriar l'ordenament antibandoler de la persecució dels agermanats que continuaven alçats, pel que fa als bandolers i a la seva persecució, els edictes de Cervelló s'enfrontaren amb problemes tan significatius com els de l'armament, roboratoris de bestiar, homicidis...Tot un canvi important.⁷⁶

Carles V anuncià a tots els seus regnes el 1548 els seus desigs que el seu fill Felip «*haviendo a succeder en tantos estados conviene [...] que los vea, tracte y visite y sia conosciado de los subditos y naturales dellos en nuestra presencia*» pel que nomenà regents de la monarquia els arxiducs Maximilià i Maria, que es traslladaren a Castella.⁷⁷ El mandat de Cervelló fou truncat per la seva mort el 25 de setembre de 1547. Després d'una nova interinitat exercida per Miquel Sureda Çanglada,⁷⁸ que també hagué d'actuar contra l'escalada del bandolerisme, el succeí el cavaller valencià Gaspar de Marrades, que malgrat ser nomenat al juliol de 1548⁷⁹ no arribà a Mallorca fins a l'abril de 1549.⁸⁰ Ell governà Mallorca fins a l'abdicació de Carles V al gener de 1556, que donà a conèixer mitjançant el corresponent pregó⁸¹ i no fou substituït en el càrrec fins el 1558 per Felip II, que nomenà el 1557 nou virrei el fins llavors governador de Menorca, Guillem de Rocafull.⁸²

1.4. L'administració de la Universitat. El règim insaculatori

La insaculació, instituïda precoçment a Mallorca per Alfons el Magnànim el 1447, va funcionar fins el 1715 com a sistema institucional per proveir els diversos càrrecs de la Universitat del regne de Mallorca i de tots els seus municipis. El sistema de «sach e de sort» consistia a classificar en diferents sacs els noms dels elegibles per als oficis, segons les capacitats que se'ls suposaven per exercir cada càrrec. A l'època de Carles I, cinc vegades a l'any es procedia a l'extracció de noms dels pertinents sacs, per la mà d'un infant menor de set anys, perquè els extrets poguessin ocupar els oficis. El 13 de desembre —festivitat de santa Llúcia— s'extreien els jurats i els consellers. El 8 de gener —«l'endemà de sant julià»— una sèrie d'oficis de la Universitat com l'advocat, el síndic, l'escrivà —aquest cada tres anys—, quatre oïdors de comptes —tres de la Ciutat i un de la Part Forana—, l'escrivà dels comptes, dos clavaris —el *bossier* i l'*execudor*— i l'executor, que

⁷⁴ Campaner, A. *Cronicón Mayoricense*, Palma, 1881, pàg. 261.

⁷⁵ ARM AH 428, f. 2-4.

⁷⁶ Serra Barceló, J. «El Bandolerismo en Mallorca durante el reinado de Felipe II» a *Felipe II y el Mediterráneo*, II, Madrid, 1999, pàg. 449.

⁷⁷ ARM Còd. 31, f. 2v-3v (carta de l'emperador als jurats del regne de Mallorca, 30 de juny de 1548).

⁷⁸ ARM AH 427, f. 104-105 i EU 37, f. 282v-283v.

⁷⁹ ARM LR 88, f. 1-6 (*privilegium spectabilis Loctinentis generalis* de Gaspar de Marrades 6 juliol 1548) i EU 38, f. 46v.

⁸⁰ ARM EU 38, f. 49v-50: Jurament del càrrec de lloctinent general del regne de Mallorca per part de don Gaspar de Marrades el 24 d'abril de 1549.

⁸¹ ARM AH 427, f. 214v-216v (9 de febrer de 1556).

⁸² ARM EU 41, f. 20v-25: *Privilegium supradicti spectabilis domini Guilermini de Rochafull* (Brussel·les, 26 de juliol de 1557). Jurà el càrrec el dimarts, 22 de març de 1558.

s'extreia alternativament entre els cavallers i els ciutadans. També aquest dia se sortejaven oficials reials, com els quatre elets de batlle, veguer i veguer de Fora, i dos candidats per a assessor de cascun d'aquells càrrecs, perquè el rei, i en el seu defecte, el virrei nomenàs entre ells qui li semblàs més idoni per exercir l'ofici el dissabte de Quinquagèsima «avans de dinar». El mateix dissabte de Quinquagèsima «després de dinar» eren sortejats quatre noms, perquè el lloctinent elegís entre ells el mostassaf. El 23 de juny, vespra de sant Joan, eren insaculats els membres del Consolat de Mar i el sequier, i finalment el 24 de novembre, vespra de santa Catalina, s'insaculava el mestre de guaita.

Com veiem, tots els oficis de la Universitat del regne de Mallorca eren proveïts mitjançant l'extracció a sort de noms d'uns sacs, on aquells havien estat prèviament introduïts. Per introduir-los-hi era necessari que s'arribàs teòricament a un consens entre el lloctinent general, com a màxim representant del rei, i els jurats, com a màxims representants del Regne, que no sempre es va produir durant l'etapa de Ferran el Catòlic.⁸³ Amb freqüència el monarca va intervenir autoritàriament per ordenar als jurats que entregassin les claus de la caixa de la insaculació al virrei perquè aquell pogués insacular tot sol, introduint els noms que bé li paregués, el que implicava per la seva part actuar anticonstitucionalment i vulnerar els privilegis del Regne. L'emperador va continuar en la mateixa línia de conducta i així a l'octubre de 1520, des d'Aquisgrà, ja escrigué al seu virrei a Mallorca, Miquel de Gurrea, que «*havemos entendido ha muchos años que en eneste dicho nuestro Reyno de Mallorcas no se ha hecho nueva habilitacion e insaculacion de jurados, clavarios e otros oficiales del dicho Reyno y Ciudad como se acostumbra fazer y parece claramente que en las bolsas del regimiento e insaculaciones deste dicho Reyno hay algunas personas que [...] son fechas inhabiles e insuficientes para los officios en los quales estan insaculados y [...] otras personas son fechas habiles y suficientes y deven ser asumidas a otros officios de mas qualidat*», pel que li va ordenar que d'acord amb les franqueses i amb la intervenció dels jurats i dels oficials i persones aptes «*abrays las bolsas del regimiento deste dicho reyno [...] y fagays nueva insaculacion e habilitacion en los saguos e bolsas evacuadas habilitando insaculando e poniendo en las dichas bolsas las personas suficientes e ydoneas al dicho regimiento y que vos parecerá se devan insacular y habilitar [...] y quitando otras y assumiendo aquellas en las bolsas y officios*».⁸⁴ I amb idèntics arguments reiterà el mateix des de Worms el 30 de gener de 1521, a les vespres de l'esclafit de l'alçament agermanat. Ordes similars s'havien donat a Joanot Martorell, governador de Menorca a l'abril de 1519.⁸⁵

Després de la Germania, el 1523, el virrei Gurrea procedí a una habilitació molt controlada en la qual segurament s'afanyà a depurar els desafectes i premiar els fídel·ls a la seva causa. Els seus successors degueren seguir en la mateixa línia, després del que havia succeït. Per tant, segurament les dècades dels vint i dels trenta foren un període de dur

⁸³ Juan Vidal, J. «Mallorca durante el virreinato de Escrivá de Romaní (1486-1491)». *Actes del Congrés Internacional d'Estudis Històrics Les Illes Balears i Amèrica*, Palma, 1992, I, pàg. 57-70, i «Injerencias del poder real en el poder territorial y municipal en Mallorca durante la época de Fernando el Católico». *Actas del XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Tomo I, *El Poder Real en la Corona de Aragón*, vol. 2º, Gobierno de Aragón, Zaragoza, 1996, pàg. 239-254, i «El Municipio de Mallorca en la época de los Austrias y de los Borbones. De la insaculación a la Nueva Planta». *La Ciutat de Mallorca. 750 anys de govern municipal*, Palma, 2000, pàg. 57-58.

⁸⁴ ACA. Cancelleria 3904, f. 8-9v i 10v-11.

⁸⁵ ACA Cancelleria 3903, f. 86v-87v (carta del rei al governador de Menorca, Barcelona, 16 d'abril de 1519).

control virreinal de les habilitacions i només pogueren ser introduïts als sacs per ser extrets a sort els noms d'aquells que tenien assegurada l'obediència a les directrius del monarca i dels seus representants al Regne. Aquest fet fou denunciat, malgrat que tardanament, al desembre de 1535. Sabem que el rei havia sol·licitat informació sobre el règim insaculatori al virrei el 1527.⁸⁶ A punt de concloure el seu mandat, l'11 de desembre de 1535, els jurats que estaven per sortir denunciaren davant l'emperadriu Elisabet el deplorable estat en què es trobaven els sacs de la insaculació, per haver-hi afegit noms el lloctinent Pérez de Figuerola sense la seva intervenció⁸⁷ —vulnerant així el contingut en el privilegi de «sort i sach», el que fou corroborat pels seus successors a començament de 1536, pel que sol·licitaven que l'emperadriu anul·làs allò fet pel virrei, que s'extraguessin tots els noms dels sacs, que aquells fossin buidats i que es procedís a una nova habilitació general d'acord amb el preceptuat al privilegi del *regiment*.⁸⁸ L'emperadriu es va fer ressò dels escrits enviats i dictà ordres al respecte al lloctinent, a qui li encomanà assessorar-se en la matèria amb altres autoritats, com el procurador reial, el batlle, el veguer, els jurats i els consellers.⁸⁹ Però la situació no es calmà i queixes en aquest sentit prosseguiren, com les llançades el 1538, una volta finat l'autor de l'habilitació, Pérez de Figuerola.⁹⁰ El príncep Felip, com a regent de la monarquia, prestà atenció al tema i davant el fet que els moros

⁸⁶ ARM Còd. 31, f. 2 (carta de Carles V al virrei Pomar de Mallorca, Valladolid, 4 de juliol de 1527).

⁸⁷ ARM. AH 692, f. 24v: «Per satisfacer ala obligació de nostre carrech regonexent alguns sachs dels officis universals deaquest seu regne havem trobats esser abilitats en officis mes nombre de personas [...] y perço are que com en lo darrer die del exercici de nostre officio per hon no sens pora imputar algu particular interes volent provehir pelo sdevenidor enlo bon regiment y pacific stament nostre supplicam a vostra Maiestat que vulla sometra al spectable loctinent general que segons lorde y forma acustumats haia de regonexer y exhaminar los sachs dels qui seran abilitats enlos officis y sili apparra abla intervenció dels jurats puxa evacuar y de nou abilitar segons que li apparra millor convenir al dit bon regiment...» (Carta dels jurats a l'emperadriu Elisabet, 11 de desembre de 1535).

⁸⁸ ARM. AH 692, f. 31-32: «La avisam com los sachs del regiment desta terra estan detal manera que perlo servey de Vra. Magd. y bon regimens desta terra tenen necessitat de redres i perço ja per nostres antecessors e apres per nosaltres ans que rebessem la de vostre Maiestat son scrit y supplicat lamparador nostre señor que cometes a son loctinent degues ab nostre interventió regonexer tots los sachs de tots los officis axi reals com universals y si ben vist li fos los evacuas y de nou abilitas com li apparra convenient [...] y perque la cosa importa perlo bon govern desta terra supplicam a vostre maiestat sis vulla fer merse de cometre al dit loctinent que si perla Maiestat del Emperador nostre señor altre noli sera manat [...] regonesca dits sachs y encare de nou abilitate com li apparra servada la deguda forma entots los officis...» (Carta dels jurats a l'emperadriu Elisabet, 17 de juny de 1536).

⁸⁹ ACA Cancelleria 3976, f. 170v-171: «*Quel regimiento einsaculacion de los officios reales y universales dela dicha ciudad assi por ser muertos y absentes muchos delos insaculados como por otros muchos respectos tiene necesidad de reparacion y redreço [...] vos dezimos cometemos y mandamos que con intervencion y asistencia delas personas que suelen entrevenir enla forma acostumbrada tomeys a vuestras manos todas las matriculas y bolsas delos officios assi reales como universales dela dicha ciudad y aquellas [...] las repareys y redreceys removiendo y desinsaculando las personas que conoceredes no ser habiles ni pertinentes e otras de nuevo insaculando e imburssando y assumiendo si os parecere de unas bolsas en otras segun la calidad y habilidat y bondat delas personas haziendo y proveyendo [...] otras cosas que vieredes ser necessarias revocando qualesquiere statutos y ordinaciones sobresto fechas si os paresciere y anyadiendo alos echos y otros de nuebo ordenando y estatuyendo como mejor vieredes convenir al servicio del emperador y rey mi señor y buen regimiento y governacion dela republica dela dicha ciudad...*» (Carta de l'emperadriu Elisabet al lloctinent E. Pérez de Figuerola, Valladolid, 3 d'agost de 1536). A més ordenà que Salvador Dusai fos insaculat als sacs de tots els officis (f. 171v-172).

⁹⁰ ARM AH 693, f. 14v (carta dels jurats a l'emperadriu, 30 d'agost de 1538).

haguessin interceptat el correu amb la llista d'insaculables que se li trametia, manà que li fos enviada de nou.⁹¹

A l'abril de 1551 els jurats es negaren a pagar l'import d'una provisió reial «circa la evacuatio e nova habilitació per los officis que en esta Ciutat acostumen esser provehits segons la forma del nostre regiment vulgarment dit de sort y de sach».⁹² Les contravencions en la matèria prosseguiren durant l'etapa de la regència de la princesa Joana, el que motivà dures queixes dels jurats per considerar que eren violades les franqueses i les lleis fonamentals del Regne.⁹³ La princesa seguí intentant mantenir el control de les insaculacions i dels insaculables, mitjançant l'enviament d'ordres precises al lloctinent, llavors Gaspar de Marrades, perquè li remetés una memòria explicativa quins noms havia introduït a les bosses d'elegibles i quins no hi havia inclòs, en especial dels membres dels estaments de cavallers i de ciutadans.⁹⁴ Aquesta línia fou seguida posteriorment per Felip II i els seus homes de confiança. L'estudi de Bartomeu Caimari i Aina Coll sobre els jurats i els consellers de l'època de Carles I ens demostra que, malgrat l'obligatorietat de canviar anualment els principals oficis de la Universitat, determinades famílies aconseguiren repetir amb diferents membres exercint els mateixos o diferents oficis.

2. L'EVOLUCIÓ DEMOGRÀFICA MALLORQUINA DURANT EL REGNAT DE CARLES I

Mallorca, com altres indrets mediterranis, patí una forta recessió demogràfica d'ençà del primer terç del segle XIV, amb la coneguda crisi general de la Baixa Edat Mitjana, que arribà a la seva màxima fondària a mitjans del segle XV. A partir de llavors començà un moviment de recuperació de la població, que malgrat que no arribàs a agafar els efectius de l'època de màxima plenitud demogràfica, implicà que l'illa a començament del segle XVI es trobàs en una fase d'augment respecte a feia cinquanta anys. L'empenta correspongué fonamentalment al món rural, a la Part Forana, mentre que la Ciutat no deixà de perdre població des del darrer terç del segle XV. Les dues primeres dècades del cinc-

⁹¹ ARM LR 87, f. 115v (Montsó, 9 d'octubre de 1537).

⁹² ARM AH 695, f. 34v-35 (carta dels jurats al secretari reial Diego de Vargas, 24 d'abril de 1551).

⁹³ ARM AH 697, f. 4-4v: «La extractió dels officis reals y universals ques feu a VIII de janer proppesat segons se deu y ha acostumat de fer fonc extret del sach dels scrivans dela universitat Antoni Tries notari absent dela present illa per hon no podia esser admes al regiment de dit offici segons las leys, franchises, privilegis e vons usos del present regne...]

⁹⁴ ACA Cancelleria 4018, f. 16v-17v: «*Haviendo entendido por relacion de personas zelosas del servicio de Su Magestad [...] que hay gran necesidad de hazer habilitacion y insiculacion y meter en las bolsas delos jurados y consejeros y otros oficiales personas dignas del gobierno y regimiento dela republica y que tienen necesidad de redreço y reparo y queriendolo proveer como cosa que tanto importa a la utilidad conservacion y policia dessa Ciudad y Reyno [...] os dezimos remetemos encargamos y mandamos que con intervencion y asistencia delas personas y oficiales que en ello suelen y deven entrevenir [...] tomeys [...] todas las matriculas y bolsas de los officios y regimiento dela dicha ciudad y aquellas todas vistas y reconocidas [...] hagays nueva insaculacio y habilitacio [...] desinsaculando las personas inhabiles infames e indignas e impertinentemente insaculadas y poniendo otras en su lugar y assumiendo las personas que deven ser assumidas y assi bien insaculando otras [...] y embiarnos heys una memoria de todas las personas que deven ser assumidas [...] y embiarnos heys una memoria de todas las personas que insaculareys y habilitareys de cada braço o ansi de cavalleros como de los demas [...] y las otras que dexareis de insacular scrivimos heys las causas porque no pueden concurrir muy particularmente assi de cavalleros como de ciudadanos que lo queremos saber...» (Carta de la princesa governadora al lloctinent Marrades, Valladolid, 18 de novembre de 1556).*

cents foren de continuïtat de la restauració de les forces humanes, que s'havia iniciat a mitjans del quatre-cents. La Germania va interrompre el moviment de tendència ascendent de la població des de feia setanta anys a la dècada dels vint. La crisi s'aguditzà en els anys posteriors a la Germania i no culminà fins a principi de la dècada dels trenta. D'allà arrancà una nova fase rehabilitadora, que durà fins els anys cinquanta, quan es tornaren a agafar els nivells de començament de segle.

Coneixem la trajectòria descrita per la població mallorquina gràcies a dues fonts que concorden a trets generals: una font de caràcter fiscal que ens dóna a conèixer l'evolució del nombre de «focs» o «morabetins», i l'evolució de les necessitats de consum blader de l'illa. El «morabatí» era un impost que es recollia periòdicament cada set anys, sobre els caps de família que, pel fet de disposar de béns superiors a deu lliures, tenien l'obligació de contribuir a aquest impost. Era una font de caràcter fiscal. La seva recaptació ens dóna a conèixer el nombre de llars o focs que tributaven aquell impost i si a aquests se'ls aplicàs un coeficient que pogués ser adequat, tindriem la xifra de població existent en cada any de recaptació a Mallorca. D'acord amb l'evolució dels focs, la població mallorquina experimentà un creixement global durant els cinquanta anys que van de 1503 a 1552 d'un 6,4%. Però la seva trajectòria no fou lineal, sinó en ziga-zaga d'acord amb les dades següents:⁹⁵

Anys	Mallorca	Base 100	Ciutat	Base 100	Viles	Base 100
1503	9207	100	2784	100	6423	100
1510	9171	99,61	2465	88,54	6706	104,41
1517	11740	127,51	2684	96,41	9056	140,99
1524	7903	85,84	2089	75,04	5814	90,52
1531	6912	75,07	1730	62,14	6523	80,68
1538	8557	92,94	2034	73,06	6819	101,56
1545	8974	94,47	2155	77,41	7223	106,17
1552	9797	106,41	2574	92,46	7741	112,46

Com podem veure, després d'un increment demogràfic en les dues primeres dècades del segle —molt sensiblement fort en la segona—,⁹⁶ que superà el 27%, la població mallorquina va retrocedir clarament a partir de la dècada dels vint, com a conseqüència dels morts durant la Germania, la repressió dels agermanats, les emigracions consegüents fora de l'illa, la pesta de 1522-23 i les crisis de subsistències posteriors, arribant a les seves cotes més baixes el 1531, en què havia davallat un 25% respecte a les xifres de 1500. La Germania representà una forta davallada de població, que costà recuperar. A partir de llavors, començà una recuperació, més activa a la dècada dels trenta que a la dels quaranta, que va permetre que es transpassassin els nivells de començaments de segle a la dècada dels cinquanta. Però hem de tenir en compte que no tot Mallorca es comportà de manera uniforme: el dèbil creixement que tingué lloc durant la primera meitat del segle XVI a Mallorca fou degut sobretot al comportament de la població de la Part

⁹⁵ Juan Vidal, J. «La evolución demográfica en Mallorca bajo los Austrias» a Nadal Oller, J. (coord.) *La evolución demográfica bajo los Austrias*, Alacant, 1991, pàg. 241.

⁹⁶ Corroborat per fonts qualitatives com la que a l'octubre de 1518 deia que «[...] la present ylla no stava tant poblada de gent com sta vuy que com cadehu sabeu gran temps ha que per gratia de Deu nostre Señor no se ha vista tanta gent en la ylla...» (ARM AGC 23, f. 89-90).

Forana. La població urbana, que habitava a la capital de l'illa durant els primers cinquanta anys del segle XVI davallà en un 7,5%, mentre que la de les viles augmentà globalment en un 12,5%.

L'evolució de la població rural i de la població urbana fou diferenciada. L'increment demogràfic que tingué lloc en les dues primeres dècades de la centúria fou ja degut exclusivament als municipis forans, no a la Ciutat, que perdé població durant aquest temps. Les viles varen experimentar globalment un creixement superior al 40%, mentre que la Ciutat va veure davallar els seus efectius en un 3,5%. A l'estiu de l'any 1510, la capital mallorquina patí una pesta, que sens dubte minvà la seva població, davallant el seu percentatge respecte al total de l'illa.⁹⁷ Però el retrocés que tingué lloc entre 1517 i 1531 en tot Mallorca fou menys intens a la Part Forana, d'un 28%, que a la Ciutat, on superà el 36%. El fogatge de 1524 va ser molt baix i el de 1531 fou el més baix de tota la història de la població mallorquina des del segle XIV. Sabem d'alguna vila, com Santanyí, que la inseguretats provocada pel fet de tenir al seu terme «bons ports y cales per hont facilment los turchs son convidats desembarcar» generà temor entre la població i al Consell es manifestà la problemàtica derivada de «los balles e jurats nos han denunciat que volen dexar dita vila y que mes de quaranta casades se son anades de aquella» i que si no la socorrien «serie donar occasio a altres viles propinques a le mar de desferse y despoblarse».⁹⁸ La pujada posterior entre 1531 i 1552 no fou molt dissemblant entre la Ciutat i la Part Forana, però les viles ja partiren d'un nivell demogràfic més alt, amb el qual a la dècada dels cinquanta superaren clarament el nivell que tenien el 1500, el que no va ser capaç de fer la població de la Ciutat. La recuperació demogràfica es va operar, per tant, al món rural i no a l'urbà i es connectà més amb el creixement de les esbancades i de la producció cerealícola que amb les variacions de cap altre sector econòmic.

Per tant, l'augment demogràfic existent a Mallorca durant la primera meitat del segle XVI fou equivalent a un procés de ruralització de la població. Les comarques que més incrementaren la seva població foren el Pla i el Raiguer —en un 22,7 i un 17,2% respectivament—, les àrees cerealícoles per excel·lència, mentre que el Migjorn i Llevant i la Muntanya cresqueren més moderadament —amb un 7,4 i un 5,1% respectivament cascuna. Els municipis que, segons les dades del morabatí, experimentaren majors taxes de creixement a la primera meitat de la centúria foren alguns dels que tenien poca població i menor densitat demogràfica a principis de segle. Dins el Raiguer i el Pla incrementaren fortament la seva població Santa Maria, Montuïri i Algaida, seguits a certa distància de Campos i Petra. Altres termes amb més població a començament de la centúria varen veure davallar els seus efectius demogràfics com els casos de Binissalem, Pollença, Sencelles, Sóller, Lluçmajor i Felanitx. Cresqueren amb major força els municipis menys poblats i potser amb terres no esbancades, susceptibles de ser colonitzades, que aquells que ja comptaven amb més nombrosos efectius.

Les necessitats de consum blader de l'illa no varen transcriure una trajectòria excessivament diferent a la del morabatí. Després d'augmentar de 200.000 quarteres l'any 1497⁹⁹

⁹⁷ ARM AGC 21, f. 20-20v: «Dequiavant no ignoren per la peste que es stada lo stiu propassat en la present Ciutat quantes despeses son stades fetes aixi per les almoynes quotidianes fetes ab diners y ab pa a molts innumerables persones [...] com encare per los molts malalts e persones suspectes ques tenien...» (22 de novembre de 1510).

⁹⁸ ARM AGC 25, f. 15.

⁹⁹ ARM AGC 16, f. 33.

a 250.000 o més, vint anys després, el 1518¹⁰⁰ —amb un increment d'un 25% no dissemblant al 27% obtingut dels morabatins—, davallaren estrepitosament a 160.000 l'any 1525 —un 36%—, i les d'ordi i civada, que pujaven a 150.000 el 1516,¹⁰¹ baixaren més acusadament encara, fins a 80.000 quarteres¹⁰² —un 47%. Els efectes traumàtics de la Germania es feren notar. Aquestes xifres de consum blader no començaren a remuntar-se fins el 1526, quan es consideraren ser necessàries 180.000 quarteres de blat,¹⁰³ dada que es mantingué estàtica fins a deu anys després. El 1533 els jurats escrigueren al rei per exposar-li els problemes que els impedien fer prestacions econòmiques a la monarquia i entre d'altres li ressaltaren la despoblació de l'illa, demanant-li una reducció d'imposts, ja que se cercaven pobladors d'altres llocs per haver-se reduït, segons ells, la població mallorquina a la meitat.¹⁰⁴

A partir de 1535 s'inicià una recuperació, lleugera inicialment, estimant-se que feien falta 182.000 quarteres de blat,¹⁰⁵ que s'intensificà més tard, a partir de 1540, en què s'apreciaren fer-ne falta 191.000 quarteres,¹⁰⁶ i el 1542 ja en trobam les 200.000 quarteres de començament de segle,¹⁰⁷ que se sobrepassaren a partir de 1545,¹⁰⁸ fent-ne falta 215.000 quarteres el 1546¹⁰⁹ i 225.000 el 1547.¹¹⁰ L'increment demogràfic s'accentuà sobretot a la dècada dels cinquanta, testimoniats segons les fonts quantitatives disponibles i corroborat a més per altres fonts de caràcter qualitatiu. El 1542 els jurats escrigueren al síndic del regne de Mallorca a la Cort perquè exposàs al rei que no farien falta per a la defensa de l'illa cinc-cents homes que aquell pretenia enviar a Mallorca, perquè «la present illa sta molt fornida y prospera de gent».¹¹¹ A l'octubre de 1550 es posà de manifest a les actes del Gran i General Consell que «essent aquest regne preservat de malalties la illa es crescuda e feta maior població de hont han peu per que son necessaries doscentes trenta milia quarteres».¹¹² Tant el 1553 com el 1555, es reiterà el mateix en el General Consell, que

¹⁰⁰ ARM AGC 23, f. 89-90: «Segons la comuna opinió e estimatió ques fa cascun any fou menester per la provisió tant de mengar com de sembrar CCL milia quarteras de forment y CL milia de ordis y sivades [...] empero nosaltres crehem encert que ni ha menester molt maior suma ha causa que lo scrutini no crehem los faien dar vertader porque los comprendors de les promeyes e arrendaments de aquelles y dels delmes y los qui tenen forments agabellats pera vendra han tingut estudi de fer nos dar en lo dit manifest maior suma que no se ha cullit porque no fessem provisió de fer ne venir de fora la ylla y ells puguen vendre a bons preus lurs forments...» (13 d'octubre de 1518).

¹⁰¹ ARM AGC 23, f. 12-12v.

¹⁰² ARM AGC 24, f. 6v (13 de setembre de 1525).

¹⁰³ ARM AGC 24, f. 16: «Se heuria sembrat aquest any molt mes que no se era sembrat aquesos anys propassats per hon poria esser necessaria major quantitat e nombre de forment que no consideraven lavors los magnífichs jurats e consell...» (9 de gener de 1526) i ARM AGC 24, f. 20v: «Los veie alull molts locgs sembrats...» (19 d'abril de 1526).

¹⁰⁴ ARM AH 691, f. 26-27.

¹⁰⁵ ARM AGC 27, f. 66v.

¹⁰⁶ ARM AGC 29, f. 25v-26.

¹⁰⁷ ARM AGC 29, f. 80.

¹⁰⁸ ARM AGC 30, f. 80v-81.

¹⁰⁹ ARM AGC 31, f. 7v.

¹¹⁰ ARM AGC 31, f. 28v-29: «Segons la comune opinio son manester per la provisió de la present ylla docentes vint y sinch milia quarteres...»

¹¹¹ ARM AH 694, f. 53v (carta dels jurats al síndic a la Cort, Salvador Dusai, 30 d'octubre de 1542).

¹¹² ARM AGC 32, f. 34.

«gracias a Deu lo regne se anave poblant aumentat cade die de mes pobledors» i que «considerada la bona sanitat y lo augment dels poblats ygnatio de aquells la qual quiscun die per gracia de nostre Señor Deu veyem crexer».¹¹³ El 1555, un any de subproducció bladera, s'estimà que en farien falta ja 250.000 quarteres —la mateixa suma que el 1518— i al gener de 1556, es posà de manifest que «en la present illa sie manester quiscun any per menjar y sembrar ensus de doscentes sexanta milia quarteres forment maiorment considerant lo augment de la població».¹¹⁴

Les fluctuacions anuals dels baptismes disponibles per a la parròquia de Felanitx testimonien l'evolució descrita. A una etapa de naixements abundants —entre 1515 i 1517— en segueix una altra de recessió, a la dècada dels vint. Les dècades dels trenta i dels quaranta foren de recuperació, mentre que a la dels cinquanta s'haurien agafat els nivells de la segona dècada de la centúria. Podem veure l'exposat mitjantçant les dades que ens ha proporcionat Onofre Vaquer:¹¹⁵

Període	Anys	Mitjana baptismes
1515-17	3	82,6
1524-28	3	38
1533-39	5	52,2
1540-49	8	79,2
1550-59	5	80,4

És possible, a més, que el creixement de la població fos ajudat en part per la recepció d'una corrent immigratòria externa. Sabem que Mallorca rebé immigrants a la segona meitat del segle XV¹¹⁶ i a començaments del segle XVI, en aquesta darrera època integrada fonamentalment per artesans de procedència tan diversa com València, Castella, França i Gènova.¹¹⁷ La immigració degué ser afavorida sens dubte per avantatges fiscals atorgats per les institucions, com la concessió de franquesa d'imposts per espai de deu o vint anys a tots els que traslladassin el seu domicili a l'illa, concedida per la Universitat mallorquina. Emperò el Gran i General Consell, a proposta dels jurats, a mitjan segle, concretament al gener de 1551, acordà restringir el moviment immigratori, anul·lant les franqueses concedides per repoblar el regne, mantenint-les només a qui ja havien estat concedides i havien fins en aquella data vingut amb muller i fills a Mallorca.¹¹⁸ Per aquella

¹¹³ ARM Rúbrica de les Actes del Gran i General Consell (falten les dels anys 1552, 1553 i 1554) i AGC 33, f. 44v-45.

¹¹⁴ ARM AGC 33, f. 78v-79 i f. 125: «Se veu que son manester en la present illa quiscun any per menjar y sembrar doscentes sexanta mil quarteres forment y mes coniderada la bona sanitat y augment del poble per gracia de nostre Señor Deu...»

¹¹⁵ Vaquer Bennàssar, O. *Una Sociedad del Antiguo Régimen. Felanitx y Mallorca en el siglo XVI*, 1, Mallorca, 1987, pàg. 94.

¹¹⁶ Vaquer Bennàssar, O. «Immigrants a Mallorca a la segona meitat del segle XV». BSAL 51, 1995, pàg. 125-140. Ha documentat a través de protocols notariais 577 immigrants, que no eren mercaders.

¹¹⁷ Vaquer Bennàssar, O. *Una Sociedad del Antiguo Régimen. Felanitx y Mallorca en el siglo XVI*, 1, Mallorca, 1987, pàg. 163-164.

¹¹⁸ ARM AGC 32, f. 50-50v: «Com los magnífichs jurats predecessors nostres han lextat memorial que totes les franqueses acustumen de donar les persones aqui era rames anells qui transportarien lur domicili en lo present regne ço es muller infants y familia sia dequiavant derogada e levada la potestat de mes de donar franqueses com lo intent per lo qual principalment se atorgarie nos sia servat e sen hage molt abusat si apparra a vostres savieses levar dita potestat consellen lo quels apparra...»

data ja es considerà Mallorca suficientment poblada com per atreure políticament més immigrants.

3. L'EVOLUCIÓ ECONÒMICA

3.1. La conjuntura agrària

Va ser a la Mallorca de la primera meitat del segle XVI quan es consolidà l'hegemonia cerealícola preexistent en el conjunt dels conreus. El pa era la base fonamental de l'alimentació i el blat el cultiu predominant als camps de l'illa, dins una economia fortament orientada cap a la subsistència. El sistema agrícola predominant va ser l'extensiu, a base d'esbancar noves terres per recollir cereals per intentar assegurar la subsistència de la població, el que no es va aconseguir durant una bona part d'anys, i això generà tensions de tot tipus. Dins el conjunt recollit pel reial patrimoni en concepte d'arrendament dels delmes reials en cada municipi, predominà el corresponent als grans, el percentatge dels quals va augmentar de manera notòria dins la massa total obtinguda, a causa de l'increment superior de la valoració de la producció cerealícola per damunt els altres sectors agropecuaris. Es va incrementar també sensiblement la producció hortícola, però aquesta a penes superà el 3,5% del total delmat en els seus millors moments. Si la primera meitat del segle XVI a Mallorca fou d'increment demogràfic, també aquest període fou d'augment de la producció agrícola, dels preus i de les rendes agràries. El delme, quasi sempre arrendat en pública subhasta al millor postor, el que ens manifesta és l'evolució del producte agrícola net. El producte del delme arrendat es descomponia en una part de renda entregada al delmer i un profit que beneficiava l'arrendatari. Augmentaren molt els procedents dels cereals i de l'hortalissa, menys els de l'oli i del vi i molt modestament els de la ramaderia. Si observam l'evolució diferenciada dels delmes, per sectors, durant cinc dècades, entre 1511 i 1560, que comprenen el període estudiat, podem veure el següent:

Anys	Gra	Ramat	Oli	Vi	Hortalissa	Total
1511-20	100	100	100	100	100	100
1521-30	101,85	69,13	84,19	102,31	119,92	95,4
1531-40	115,51	70,25	101,72	102,94	149,89	107,13
1541-50	156,04	89,7	138,23	124,95	207,44	143,13
1551-60	255,71	118,15	188,5	170,37	260,68	221,16

Els ingressos obtinguts per l'arrendament dels delmes agrícoles i ramaders augmentaren al mig segle estudiat en més d'un 220%, a causa del fort impuls ascendent experimentat fonamentalment pels cereals i l'hortalissa.¹¹⁹ El que succeeix és que la contribució del delme de l'hortalissa al conjunt del sector era molt modesta, com veurem. L'oli i el vi experimentaren impulsos inferiors a la mitjana, bastant per davall, per tant, dels cereals, que reflectien el predomini essencial de la civilització del pa a l'agricultura de la Mallorca de l'època. La ramaderia caigué fortament entorn a un 30% a les dècades centrals

»Sobre la qual proposició fonch conclus definit y determinat per mes de les dues terceres parts del dit gran y general consell que les franqueses fins vuy donades sien servades e que de qui avant no se do franquesa a ningú cessant e anul·lant la potestat de poder dar dites franquesses.»

¹¹⁹ Juan Vidal, J. «Evolución de la renta de la tierra en Mallorca durante el siglo XVI: el diezmo de la Procuración Real (1484-1583)». *Homenatge al Doctor Sebastià Garcia Martínez*, València, 1988, pàg. 168.

del període estudiat, entre 1511-20 i 1531-40, en relació amb els nivells existents abans de la Germania, a la segona dècada de la centúria. És possible que les matances de bestiar a la dècada dels vint influïssin en el seu descens. Després començà a recuperar-se a partir dels anys quaranta i arribà fins i tot a créixer modestament als cinquanta, quan clarament va fer ja falta carn a l'illa. Els creixements de les rendes agràries procediren clarament dels cultius i no del ramat, que perdé pes específic durant aquest període. Augmentà considerablement el pes percentual dels cereals sobre els restants components del delme, que durant els cinquanta anys considerats no tan sols no augmentaren, sinó que varen retrocedir, segons podem veure al quadre adjunt:¹²⁰

Anys	Gra	Ramat	Oli	Vi	Hortalissa	Total
1501-10	62,14	15,98	10,46	8,44	2,97	100
1511-20	63,23	14,58	12,24	7,49	2,47	100
1521-30	67,5	10,57	10,8	8,03	3,1	100
1531-40	68,17	9,56	11,62	7,2	3,45	100
1541-50	68,93	9,14	11,82	6,54	3,58	100
1551-60	73,1	7,79	10,43	5,77	2,91	100

Els grans passaren de representar de menys de dos terços del delme —un 63%— a suposar-ne quasi les tres quartes parts —un 73%. Durant tot el període considerat evolucionaren a l'alça, especialment a la dècada dels trenta i a la dels cinquanta, a causa del procés inflacionista que els va afectar. Els seus preus cresqueren també amb força i la seva alta cotització dins la mateixa illa impulsà l'extensió del seu cultiu. L'hortalissa també evolucionà a l'alça entre 1511-20 i 1541-50, fins a la dècada de 1551-60, en què patí una davallada que la situà per davall del percentatge que representava a la dècada de 1521-30. Però el seu creixement ens demostra que entre 1520 i 1550 hi hagué una expansió important del reguiu i de l'horticultura a la Mallorca de la primera meitat del cinc-cents. El descens més notori fou el patit per la ramaderia, que en mig segle baixà més d'un 50%, truncant d'aquesta manera el seu creixement de finals del segle XV. El vi baixà menys acusadament, però el seu descens fou pròxim al 30%, mentre que l'oli quedà pràcticament estabilitzat en el seu pes percentual durant seixanta anys. El seu paper més brillant es donà més envant.

3.2. Els cereals. La importància de les crisis de subsistències. La dependència de les importacions

Si de tots els problemes que afectaren la societat mallorquina a la primera meitat del segle XVI n'haguéssim de triar un per la seva especial incidència i gravetat, aquest seria el de la manca de queviures, a causa de la subproducció cerealícola de l'illa. El pa constituïa en aquella època el principal ingredient alimentari de la població. L'alimentació de l'època moderna es caracteritzà pel fet que la població consumí cada vegada menys carn i menys grasses d'origen animal i s'alimentà fonamentalment de pa. La producció de blat era, per tant, fonamental per assegurar l'abastiment de la població. En cas de mala collita, és a dir, que la producció no fos suficient per garantir les necessitats de consum de l'illa, fou imprescindible recórrer a importacions de grans des de mercats subministradors de l'exterior, a fi que el mercat quedàs avituallat, que va ser el que va succeir durant la major part del regnat de Carles I.

¹²⁰ Juan Vidal, J. «Aproximación a la coyuntura agraria mallorquina en el siglo XVI». *Studia Historica*, V, 1987, pàg. 132.

Dels primers cinquanta anys del segle, dels quals disposam d'informació completa sobre les collites cerealícoles i sobre si aquestes foren suficients o no per a l'avituallament del mercat mallorquí, sabem que sols setze anys —un 32%— foren de prou collita per satisfer les necessitats de consum i que per espai de trenta-quatre anys —un 64%—, les collites de blat foren deficitàries, i forçaren a recórrer a la importació des de mercats externs. Durant la primera meitat de la centúria sabem que varen ser deficitaris els anys següents: 1501, 1502, 1503, 1504, 1505, 1506, 1507, 1509, 1510, 1515, 1516, 1518, 1519, 1520, 1521, 1522, 1523, 1524, 1525, 1526, 1528, 1529, 1530, 1531, 1533, 1534, 1535, 1536, 1538, 1540, 1541, 1545, 1546, 1547.¹²¹ Molts dels anys de collites deficitàries no es presentaren aïllats sinó concatenats, amb males collites consecutives, agrupats en fases o en cicles, alguns dels quals poden ser qualificats d'autènticament crítics. El període que va de 1519 a 1531, exceptuat l'any 1527, fou un dels més difícils i dramàtics de la història moderna de Mallorca per la superabundància de collites deficitàries: dotze anys quasi seguits de males collites bladeres. A partir de 1531 començaren a millorar lleugerament les collites, arribant a un període relativament bo en relació amb el que es requeria per al consum de l'illa en els anys 1542-44 i 1548-49, sent destacable l'excel·lent collita de 1548, que superà les 300.000 quarteres de blat, quan aquest any només en feien falta 220.000. Foren també deficitàries les collites de 1550, 1551, 1555, 1556 i 1557.

La manca de blat se xifrà entre 40.000 i 50.000 quarteres l'any 1516 i de 13.000 quarteres el 1518. La manca de dos llibres d'actes del Gran i General Consell —els corresponents als anys 1519-21 i 1522-24, precisament els anys de la Germania— no ens permet xifrar exactament les necessitats de cereals d'aquests anys, però sí que sabem per altres fonts que aquests sis anys foren tots de collites deficitàries. En temps de la Germania, els agermanats armaren quatre vaixells —dues barques i dos bergantins— per requisar el blat de les naus que passassin prop de la costa mallorquina, davant la forta necessitat sentida a l'illa.¹²² La seva consigna era «seca e pendre naus e qualsevol altres navilis carregats de forments e altres vitualles mitgentsant decret del Señor Regent de la governació».¹²³ El 1521 es realitzaren quinze captures de naus amb gra¹²⁴ i els següents continuà practicant-se aquesta mesura. El 1525 fou necessari importar-ne 30.000 quarteres; el 1526, 60.000; el 1528, 32.000; el 1529, 10.000; el 1530, 94.000; el 1531, 52.000; el 1533, 38.000; el 1534, 26.000; el 1535, 50.000; el 1536, 40.000; el 1538, 30.000; el 1540, 12.000; el 1541, més de 50.000; el 1545, 70.000; el 1546, 40.000; el 1547, 20.000 i el 1550, unes 12.000.

Disposam de cites i testimonis qualitius que corroboren les aportacions de les fonts quantitatives. Sabem que l'any 1521 al terme de Lluçmajor «la anyade es molt flaqua» i que «compram lo forment a gran preu e ordi a gran preu e non troban».¹²⁵ Al gener de 1522, els jurats escrigueren al síndic de Mallorca a Palerm, instant-lo a aconseguir

¹²¹ Juan Vidal, J. «La evolución de la producción agrícola en Mallorca durante la Edad Moderna. Fuentes y problemas de su estudio». *Moneda y Crédito* 145, 1978, pàg. 86.

¹²² ARM EU 29, f. 381v-382.

¹²³ ARM EU 29, f. 468-468v. El capità de l'armada fou Pere Mayol «patró de navili al qual sian tenguts obeyr les dites naus son armades patrons y gent de aquelles com capita de la Universitat» (EU 29, f. 470v). Se li donaren instruccions (EU 29, f. 473v-474).

¹²⁴ ARM EU 29, f. 346v-347, 382-382v, 391-392, 414v-415, 415-415v, 416, 455-455v, 463v-464, 471v-472 i 485v.

¹²⁵ Font Obrador, B. *Història de Lluçmajor*, III, Mallorca, 1978, pàg. 206.

blat per a l'illa, si no podia ser de Sicília, de Nàpols, atesa la penúria que es patia, sols parcialment remeiada per la captura d'una embarcació feta per l'armada.¹²⁶ El 1528 es denuncià al Consell que no es trobaven mercaders que es volguessin comprometre a portar blat de fora de l'illa, en virtut que el principal mercat subministrador, Sicília, patia també una dura carestia.¹²⁷ Aquest any s'expressà al General Consell que «lo present regne a nostre judici fretura de provisió de forments».¹²⁸ Pel gener de 1529 s'insistí en la necessitat de blat «per esser stada la anyada present tant mala y encara per lo principi del any següent esser stat fins lo die present molt steril de aygues per la qual sterilitat e carestia de forments y ordis no se ha sembrat tant quant en los altres anys se acostumava».¹²⁹ El 1530 de nou resultà «que la anyada en lo present any es molt poca y no sufficient».¹³⁰ El 1531 es denuncià que «per les necessitats frumentaries que de algun temps ensa son stades en la present ylla se es intoduit contra la forma acostumada ni observada en lo present Regne donar [...] als qui aportan forment deu per cent de interessar ab alguns altres aventatges y interessors lo que ha redundat y redonda en gran dan y detriment de tots los pobledors y habitants del present Regne».¹³¹ En cas que no se subvencionassin les importacions amb ajudes era molt difícil que els mercaders introduïssin grans a Mallorca.

La problemàtica de l'abastiment donà lloc a greus problemes. Així el 1532 ens trobam que malgrat que els jurats manifesten que «ab veu de publica crida havem fet publicar que si alguns volien provehir per forment que los seria donada ajuda [...] no havem trobat qui ab ajuda hage permes aportar forment y [...] per obviar que lo preu del forment puias axi com puiave y de quiscun die puge deslberarem [...] si convendria provehir per alguna quantitat de forment ab dita seguretat de deu per cent». Però «Joanot Riera coniuat era en la part forana per a fer portar forment en la Ciutat per aprovehir la plaça y tornat ha feta relació haver trobat en la present ylla haverse cullit mes forment que no era stat refferit en lo scrutini [...] y que la cullida abestaria...»¹³² El 1533 es declarà altra vegada que «la anyada del present any de forments y ordis esser molt fallada».¹³³

Per l'abril de 1535 es posà de relleu que «la present ylla sta buyda e evacuada de forments»¹³⁴ i a l'agost es tornà a manifestar «la coniettura y opinio ques tenia dela falta de forments que sesperave perla mala anyade».¹³⁵ El 1538 el Consell fou informat «per moltes persones dignes de fe y a tots notori la cullida de aquest any esser molt poca y per consegüent es molt inconvenient y necessari fer [...] provisió perque la dilació poria causar alguna gran carestia».¹³⁶ Al juny de 1540 «appar la anyade de blats ser steril» i davant l'ordre de don Bernardino de Mendoza de socórrer Eivissa amb blat se li respongué que

¹²⁶ ARM AH 690, f. 2-2v (carta dels jurats a Joanot de Moyà, representant a Palerm, 30 de gener de 1522).

¹²⁷ ARM AGC 25, f. 7: «No havem trobat mercader negu qui vula portar forment en lo present regne ab lo interesser de deu per cent de guany ques acostumava donar E havem sabut que en Sicilia ha molt flaca anyada e lo forment es molt car...» (31 de juny de 1528).

¹²⁸ ARM AGC 25, f. 8v-9 (20 de setembre de 1528).

¹²⁹ ARM AGC 25, f. 18v (8 de gener de 1529).

¹³⁰ ARM AGC 25, f. 54v-55 (9 de juny de 1530).

¹³¹ ARM AGC 26, f. 12v-13 (5 de setembre de 1531).

¹³² ARM AGC 26, f. 36v-37 (11 de novembre de 1532).

¹³³ ARM AGC 26, f. 55 (3 d'agost de 1533).

¹³⁴ ARM AGC 27, f. 36v-37.

¹³⁵ ARM AGC 27, f. 45-45v.

¹³⁶ ARM AGC 28, f. 37.

«en la present yla se haja cullit molt poch y per ço es stat necessari provehir nos de la ylla de Sicilia». ¹³⁷ Pel març de 1541 es trobà «la quartera de la present ciutat star molt freturosa de forment y de cadehun die per lo mancamment de aquell pugen los preus de dit forment». ¹³⁸ Al juliol els jurats escrigueren al virrei de Sicília, Ferrante Gonzaga, que «en lo present any aquesta ciutat y regne de Mallorques sta posade en molta y extrema necessitat de forments per esser stade la anyade molt flaque y fallade y augmentade la dita necessitat la molta y continua residencia que fa en esta ciutat lo illustre senyor don Bernardino de Mendossa ab las galeras de sa Magestat [...] de hon tenim temor que per sobrade necessitat molta gent haura de absentar la ylla y sercar a hont pusque viura». ¹³⁹ La collita no havia estat suficient ni per a l'abastiment de l'illa per mig any. ¹⁴⁰

Pel febrer de 1542 escrivien els jurats al síndic a Palerm que «assi tenim lo temps steril y havem fets los goigs en alguna part ha plogut y es poca cosa, son moltes gelades per causa que ha algun poch navat y los sembrats son molt alterats». ¹⁴¹ Les captures de naus que passaven per aigües balears carregades de blat era un fet que estava a l'orde del dia. Per això era emprada en algun cas la violència, fent fins i tot ús en qualque ocasió d'artilleria. Així al març de 1542 foren assaltades dues naus de genovesos, que navegaven cap a ponent i se n'obtingueren unes 3.000 quarteres de blat. ¹⁴² Al 1545 es posà de relleu que «durant la sterilitat tenim per cert havem de sentir fretura de forments». ¹⁴³ Al mes de juliol es posà de relleu que «fahent compta de vint y dos milia quarteras de blats strengers que en lo present any son arribadas falterien per la complida provisio de tot lo regne per hun any setanta milia quarteras o mes». ¹⁴⁴ Però a l'octubre escrivia el virrei a l'emperador «*que aca tenemos muy grande necesidad de trigo que nos faltan para la provision deste año mas de cien mil quarteras y tenemos provehido por ellas a Siçilia y si por tiempo o por las fustas de moros que ban por estas islas no bienen antes de navidad temo lo que dios no quiera aca habia gran ambre*». ¹⁴⁵ El 1546 la mala collita anterior incidí sobre els preus dels grans, ja que es notà que «cade die puge lo forment a la cortera». ¹⁴⁶ A Lluçmajor s'acordà al Consell que «per le necessitat concorre dels pobres de le present vile que los honorables jurats de aquella acapten pa per dite vile y possessions e que lo que acaptaran sie per ells distribuït entre dits pobres». ¹⁴⁷

El 12 de gener de 1551 es publicà un bàndol que prohibí donar ordi a les cavalleries. El 1552 els jurats escrigueren al virrei de Sicília per sol·licitar-li que ampliàs la

¹³⁷ ARM AH 694, f. 8v (carta dels jurats de Mallorca a don Bernardino de Mendoza, 19 de setembre de 1540).

¹³⁸ ARM AGC 29, f. 43-43v.

¹³⁹ ARM AH 694, f. 28 (carta dels jurats al virrei de Sicília, 28 de juliol de 1541).

¹⁴⁰ Terrasa, G. *Anales de la Isla y Reino de Mallorca*, BMP Mss, f. 399.

¹⁴¹ ARM AH 694, f. 40v (carta dels jurats a Sanmartí des Puig, síndic a Palerm, 8 de febrer de 1542).

¹⁴² ARM AH 694, f. 44v: «La nit passade son arribades dos naus regosseas ab altres qui passen en ponent y [...] es stat forsat per la molta necessitat de aquest regne pendre aquellas. Y axi de mati se ha presa una urcha qui porta 1.000 quarteras de genovesos y apres migdie han tirat de bombardes a la grossa qui ses feta molt a tenir y a la fi ha obeit...» (Carta dels jurats de Mallorca al síndic a Palerm, Sanmartí des Puig, perquè no compri blat allà, 24 de març de 1542).

¹⁴³ ARM AGC 30, f. 66v-67 (30 de març de 1545).

¹⁴⁴ ARM AGC 30, f. 80v-81 (27 de juliol de 1545).

¹⁴⁵ AGS Estado leg. 297 (carta del virrei de Mallorca a Sa Majestat, 5 d'octubre de 1545).

¹⁴⁶ ARM AGC 31, f. 11.

¹⁴⁷ AMLL, LA-3, f. 347.

llicència per treure grans cap a Mallorca «*por la mucha necesidad en que esta este reyno*».¹⁴⁸ El 1555 els jurats de Mallorca argumentaren no poder atendre una petició de subministrament de blat dels de Menorca, perquè «no podem que la quartera totas horas hi haia blat per a vendre y quant ni ha es molt poch y has de vendre y repartir ab molt treball.»¹⁴⁹ La manca de queviures al final del regnat de Carles I era tan forta que provocà aldarulls a la Ciutat, en els quals hi va haver fins i tot qualque mort i algun ferit, a causa de les torbacions populars. Els jurats ho posaren de relleu a la princesa governadora, quan li escrigueren que «considerants la grandissima penuria e urgentissima necessitat en la qual stava e havia de star posat lo present regne per falta de forments han fetas diversas provisions per diverses parts del mon las quals ningunes fins al present han tingut effecte tant per falta de mercaders [...] quant encare per no esser arribada alguna de aquellas y perque la necessitat del regne es tant gran que ab moltas vilas de la part forana los jurats de aquellas pasten tot lo forment y repartexen lo pa limitadament entre los habitants de las vilas y ja nos trobe forment en lo present regne que sia sufficient ha provehir los pobladors de aquell al manco a la mytat del que es menester fins al temps de la cullita del novell en tant que tanta es la necessitat e impossibilitat de haver sols una minima partió de forment en la plassa de la quartera de la ciutat loch comú a hon se ven e acostuma vendra lo forment y tant grandissima es la multitut del poble qui alla concorre que poch dies son que si es calsigada e morte una dona totalment per la gran turba e multitut de gent que allí concorre y axí matex ha una altre miserable persona le han trencat un bras his seguexen quiscún dia grandissims inconvenients los qualls nos poden remehir».¹⁵⁰ La forta necessitat motivà l'adopció de mètodes expeditius.¹⁵¹ La princesa Joana comunicà als jurats que conscient de «*la falta que en esse Reyno ay al presente de cevadas y trigos havemos mandado hazer la provisión [...] y al visorey de Sicilia scrivimos que si acudieredes a el por mar hos la decha sacar de aquel Reyno*».¹⁵²

Malgrat tot, existí un creixement de la producció bladera a Mallorca, malgrat que insuficient, degut en bona part a una expansió del moviment esbancador a l'illa. La producció cerealícola s'incrementà de manera important, en més del 50%, en mig segle, com podem veure al quadre adjunt:

Dècades	Producció de blat	Producció d'ordi i civada	Producció de cereals
1501-10	100	100	100
1511-20	142,77	169,08	173,25
1521-30	89,74	105,45	75,99
1531-40	113,78	129,99	122,51
1541-50	134,77	146,27	158,06
1551-60	159,71	158,78	163,19

¹⁴⁸ ARM AH 696, f. 4 (carta dels jurats de Mallorca a Joan de Vega, virrei de Sicília, 31 de gener de 1552).

¹⁴⁹ ARM AH 697, f. 1 (carta dels jurats de Mallorca als de Menorca, 21 de gener de 1555).

¹⁵⁰ ARM AH 697, f. 6 (carta dels jurats de Mallorca a la princesa Joana, 24 de març de 1555).

¹⁵¹ ARM AH 697, f. 6v: «Com sia que junt los privilegis concedits al present regne e universitat que en temps de necessitat de virtualles podem pendre qualsevol naus carregadas de virtualles al present jan tinguem una nau o barca de Janson Cornelis flamench carregada de forment de VIII mil fanegas y per la urgentissima necessitat del present regne y encare que lo capita de aquella anomenat Bartholome de Spejo verbalment haga dit que lo forment de dita nau era de vostre altesa tremes a certas parts de terra ferma no es manco per quant nols ha costat ab actes autentichs o scripturas legitimas que lo dit forment fos de vostre altesa ha aparegut als dits jurats consellers [...] de pendre la dita nau...» (Carta dels jurats de Mallorca a la princesa Joana, 24 de març de 1555).

¹⁵² ARM Còd. 31, f. 3v-4 (carta de la princesa governadora als jurats de Mallorca, Valladolid, 30 d'agost de 1555).

Fou la que més cresqué en l'economia illenca. L'evolució de la producció cerealícola transcriví una corba molt similar a la de les oscil·lacions demogràfiques. Després d'un fort creixement a començament de la centúria, que venia ja del darrer terç del segle anterior, aquest increment es va veure interromput en la dècada dels vint, per les funestes conseqüències de la Germania en tota l'economia mallorquina. Pel juliol de 1522 el lloctinent feia saber al batlle de Lluçmajor les destrosses dels agermanats a la possessió de Galdent.¹⁵³ A partir de 1530 començà una tímida recuperació agrària, paral·lela a la reconstrucció demogràfica, que enllaçà amb un creixement posterior que durà fins a finals de segle. Dins la producció cerealícola, podem veure que el màxim creixement es donà en els cereals inferiors —ordi i civada— fins 1541-50. Qualque any de collita bladera deficitària l'ordi suplí el blat en l'alimentació de la població, mitjançant un pa d'inferior qualitat elaborat amb mescla de blat i ordi, denominat mestall.¹⁵⁴

Els preus dels grans evolucionaren de manera absolutament contradictòria al moviment de la producció i es trobaren en íntima dependència de les fluctuacions interanuals de les collites. També experimentaren acusades oscil·lacions. Davallaren quan la producció pujà i pujaren quan aquella davallà. D'aquesta manera a la segona dècada del segle, quan la producció va pegar una forta estirada cap amunt i no abundaren tant com abans les collites deficitàries consecutives, els preus varen experimentar un descens, mentre que ascendiren bruscament a la dècada dels vint, doblant la mitjana de la dècada anterior, quan la producció evolucionà cap a la baixa, però descendiren de nou a partir dels trenta, quan s'inicià la recuperació de la producció fins a mitjan segle. A la dècada dels cinquanta el seu creixement pot ser qualificat de nou d'agut, anant per damunt de la producció. Fou una mostra de la insuficiència del creixement de la producció illenca. En podem veure l'evolució al quadre adjunt:

Dècades	Preus del blat	Preus de l'ordi
1501-10	100	100
1511-20	76,73	85,05
1521-30	158,42	163,40
1531-40	131,19	124,74
1541-50	126,98	132,47
1551-60	187,13	110,31

El creixement agrari de Mallorca al segle XVI fou majoritàriament de caràcter extensiu i obtingut a base d'ampliar constantment les superfícies conrades. Les possessions solien ser arrendades pels seus propietaris, a canvi d'una renda, bé en metàl·lic, be en espècie, o en ambdues formes a la vegada. Els arrendataris solien responsabilitzar-se d'expandir la superfície conrada de la possessió, mitjançant cessions de rotes a tercers. El

¹⁵³ ARM AH 268, f. 234: «Serie [...] destruhide la pecessio de Galdent de miser Jacme Montanyans vos ne haurieu aportat tot lo forment ordis venes civades y tot lo bestiar [...] sens deixar alguna quantitat de dit forment per la provisio ni per lo sembrar ni bestiar per la conró de dita pecessió.»

¹⁵⁴ Així el gener de 1534 sabem que per manca de blats «per debita provisio de la present Ciutat e ylla e conservació de la plaça de la cortera per fi que los forments no muntassen procuraren de fer mastay» (ARM AGC 27, f. 3v). De nou el març de 1545 «en la present ylla no son tants forments com pensavem y per la necessitat de la plassa y per entretenir los preus del forment havem fet mestaix y haguereu ne fet molt mes si haguessem puscut haver ordi» (AGC 30, f. 66v-67). Pel novembre de 1550 un jurat deia al Consell de Lluçmajor: «Per lo Senyor Virey nos es stada donada licencia que pugam comprar fins a cinquanta quarteres forment y XXV quarteres ordi per fer mestall per vendre als pobres de le present vile qui no tenen forment ni poden haver» (AMLL LA-3, f. 367v-368).

sistema de rotes fou bàsic per a l'expansió agrària de la Mallorca del segle XVI. Treure una rota de dins una possessió podia fer canviar el contracte de l'arrendament. Així a l'arrendament fet per Francesc Sanglada, el 1542, de les possessions de l'Estepar, Binimament i la Torre del terme d'Artà a Jaume Ginard, aquest hi va haver d'afegir una quartera de forment més a l'any per cada rota que fes treure.¹⁵⁵ Notícies de rotes, en trobam en molts de termes municipals i noticiaris de l'època.¹⁵⁶ Molts de noms de roters han quedat com a topònims de llocs. L'any 1527 es projectà ja posar en conreu el Pla de Sant Jordi, per sembrar-hi blat i contribuir a pal·liar el problema de l'abastiment i reduir-ne les importacions foranes.¹⁵⁷

3.3. La problemàtica vitícola. De la llibertat d'importacions al proteccionisme fiscal

La producció vinícola illenca era deficitària des del segle XV. El vi produït no bastava per al consum que hi havia a l'illa i s'importaven vins des de l'exterior, principalment de la costa sud tarragonina i dels ports del litoral nord valencià. A partir de 1527, dins un programa en conjunt proteccionista de l'economia illenca, s'intentà fomentar la producció vinícola mallorquina, mitjançant la prohibició de les importacions foranes, com s'havia fet a Eivissa, mentre els preus del mercat interior no superassin un determinat llistó.¹⁵⁸ Es volia amb aquesta mesura donar compliment a les peticions dels vinaters manifestades ja a finals del segle XV, de reservar-los per a ells el mercat mallorquí.¹⁵⁹ De totes maneres, la prohibició, si s'acordà, no degué ser molt duradora, quan entre disset i vint anys després tornam a trobar de nou peticions en el mateix sentit.¹⁶⁰ El procés culminà

¹⁵⁵ Gili, A. *Artà en el segle XVI*, Mallorca, 1993, pàg. 105.

¹⁵⁶ Vaquer Bennàssar, O. *Una Sociedad del Antiguo Régimen. Felanitx y Mallorca en el siglo XVI*, 1, Mallorca, 1987, pàg. 278, Mas Forners, A. Rosselló Bordoy, G. i Rosselló Vaquer, R. *Història d'Alcúdia. De l'època islàmica a la Germania*, Alcúdia, 1999, pàg. 270-272 i de Pacs, P. *Noticiari d'una casa noble mallorquina (1539-1576)*, Palma, 1999, pàg. 33 i 35.

¹⁵⁷ ARM AGC 24, f. 37v: «Aya hun terme que vulgarment se diu lo pla de sant jordi lo quall per esser quasi marjall y malsa es mal conrat e si aquell se conrava segons som informats no tindriem necessitat de enviar cascun any axicom fem en Sicília per forments...»

¹⁵⁸ ARM AGC 24, f. 40: «No ignoran vostres saviesas lo evident dan que aquesta terra patex per causa dels vins strengers que hic aparren per los quals hixan de la terra sobre deu milia lliures [...] y ultre axo que molta gent qui vivia en lo conreu de las vinyas per esser vuy en die la maior part del vinyal destruit se moran de fam y per obviar a tants prejuys apar que seria bona cosa hi molt conferent albe comu que fessen del modo que han proveyt los de ayvisa que han prohibit los vins strengers y han hi plantades tantes vinyes que vuy en die tenen vi per a traura de la terra...»
»Sobre la qual fonch conclud diffinit y determynat per mes de les dues parts que los vins strengers axi vermels com blanchs sien prohibits de sinch de setembre en avant y que lo preu del vi vermel de la present ylla no puga pujar a mes de III sous lo quintà e que lo vi blanch se puga vendre a sinch sous lo quintà e no mes avant ex comptar en temps de necessitat que en tall cas na pusquen fer venir...» (8 de gener de 1527).

¹⁵⁹ Juan Vidal, J. «Aproximación a la coyuntura agraria mallorquina en el siglo XVI». *Studia Historica. Historia Moderna*, V, 1987, pàg. 137-138.

¹⁶⁰ ARM AGC 30, f. 35-35v: «Si vostres saviesas advertexen a la gran reducció y ruina de les vinyas tant en lo terme de la present ciutat quant en totes las parts foranas facilmente compendran lo dit gran detriment. Consideraran vostres saviesas que en lo terma de la present ciutat se cullien per lo temps passat molts millanars de somadas de vi [...] y mes avant poden discorrer quants pobadors desta ciutat tenien patrimoni y no poch en lo vinyet y que de present no sols falta lo patrimoni als senyors qui les dites vinyes possehihen mas encare manca oportunitat als brasers y treballadors desta ciutat de guanyar lo que per llur vida tenen necessari y de aço se seguix que es forçat que la ciutat tinga pochos habitants y aquells pobres y lo mateix y ab maior nombre se pot considerar en les parts foranas y tot aquest gran dan manifestament y segons opinió de totes les personas prudents prove per esser admes a esta Ciutat lo vi de benicarlo y peniscula. Com la experiència hague monstat que de alguns anys que lo dit vi ha comensat abundar en esta ciutat totes les vinyas que abans staven en augment en tota la terra se son comensadas a destruhir y desfer y si vostres savieses no provehexen que lo dit vi sie vedat y no

en una resolució del Gran i General Consell de 7 de setembre de 1551, en què prohibí la importació de vins de la zona de Benicarló, Vinaròs i Peníscola,¹⁶¹ que no gensmenys fou anul·lada dos mesos més tard a causa de la disminució dels drets que gravaven els vins importats.¹⁶² El proteccionisme a la vinya mallorquina es volgué materialitzar a partir de llavors, en lloc de prohibicions a la importació, amb exempcions fiscals. El 1552, al mateix temps que els jurats sol·licitaren al príncep Felip, regent llavors de la monarquia, la treta de vins de Benicarló, menys del que era mester anys enrere —perquè la producció interior ja havia progressat—, se li demanà la concessió de subvencions a la vinya, plasmades en l'exempció de pagament de delmes reials durant vint anys als plantadors de noves vinyes.¹⁶³ Aquesta petició fou reiterada per part dels jurats pel febrer de 1555, rebaixant el període d'exempció de pagament dels delmes de vint a quinze anys,¹⁶⁴ i fou la que finalment donà fruit. A partir de 1555 es començaren a concedir franqueses de delmes, tant reials com episcopals, durant quinze anys respectivament per les vinyes plantades durant els sis anys posteriors al decret encaminat a reforçar el sector.¹⁶⁵ De tota manera, el

admes y se te per cert quasi totes les vinyals de la terra preteriran y mancaran y per consegüent vindra esse terra a molt gran reducció de habitants y a maior pobresa que nos pot considerar...» (27 de febrer de 1544); AGC 31, f. 22v-23: «Notoria cosa es lo gran dan que prove a tot lo regne de entrar en esta Ciutat tants vins strangers perque per la abundancia de dits vins strangers los vins de la terra se venen a molt bax preu y lo que pijor es nos poden enxegar y segueixen que los señors de las vinyas no volen ni poden despendre lo que es mester per la cultura y conservació de aquelles y ditas vinyas se perden y destruescen y es necessari que per provisió dela present Ciutat y regne se traguen molts grans quantitats de pecunies fahent richs los strangers ab molt gran dan dels habitants de aquest regne...» (11 de maig de 1547).

¹⁶¹ ARM AGC 32, f. 71v-72: «No ignoren vostres magnificencias y savieses los molts diners que ixen de la present illa per la provisió del vi necessaria per nostra despesa specialment del que ve de benicarlo lo que es cert es gran dan del present regne no sols per les moltes summes de diners que ixen mes anchare per ques dexa lo conrament de les vinyes...

»Sobre la qual supplicació [...] fonch conclus diffinit y determinat per mes de les dues parts del dit gran y general consell que lo dit vi de benicarlo y biniaros y peniscola sia prohibit de entrar en Mallorca sis pot fer e sia posible [...] E no podentse prohibir la entrada de dit vi que se impose sobre aquell un reyal mes çoes 1 lliura per bota del que ia acustume pagar...» (7 de setembre de 1551).

¹⁶² ARM AGC 32, f. 79v-81 (5 de novembre de 1551).

¹⁶³ ARM AH 696, f. 6v: «Com los vins que en aquest seu regne se solen cullir no abastan per la necessitat y provisió de tot lany y per ço se solia provehir de Binicarlo y com aquest any las veremas de aquest seu regne sien stadas molt mancho que en los altres anys solien esser y per ço havian fetas algunas provisions per a Binicarlo [...] Per ço nos ha convingut supplicar a vostra reyal altesa que dita treta de dit vi no servira sino per necessitats propries de aquest seu regne la qual treta supplicam que placia a vostre reyal altesa sie de DC botas lo mancho no obstant que pochos anys son no haiam mester de mil botas en sus y perque com diem en aquest seu regne no abastan los vins quis cullen per la provisió necessaria a causa que de la Germania ensa se son dirruydas y apocadas la maior part de les vinyes teniam y los habitants dell no gosan tornar a plantarles per la gran despesa que aportan dels delmes. Supplicam per ço a vostre reyal altesa vulla tenir per be concedir franchesa de dits delmes als qui axi novament plantaran vinyas en dit regne al manco per XX anys com ja ditas vinyas novas stiguen quatre o sinch anys sens donar fruyt sufficient y de aquesta manera no solament redundaria en profit dels habitants de aquest seu regne mes encare de son real patrimoni per la abundancia de vi en lo sdevenidor poria haver...» (Carta dels jurats de Mallorca al príncep Felip, regent de la monarquia, 18 de novembre de 1552).

¹⁶⁴ ARM AH 697, f. 2v: «Y mes supplicam a vostre altesa que per lo interesser del real patrimoni tanint en esta ylla lo rey la mittat dels delmes [...] per que per mancar la provisió necessaria de vi nos havem provehir de fora no sens gran interes y dan nostre, nos vulla fer merce y gratia que tots los qui planteran vinyes de nou sien franchs del delme tocant a Se Magestat per spay de XV anys perque tanim per cert que a causa desta gratia molts plantaran vinyes...» (Carta dels jurats de Mallorca a la princesa governadora Joana, 15 de febrer de 1555).

¹⁶⁵ ACA Cancelleria 4017, f. 113v-117, ARM LR 88, f. 191-193 i AGC 32, f. 71v-72 i 79v-81; Campaner, A. *Cronicón Mayoricense*, Palma, 1881, pàg. 269 i Juan Vidal, J. i Urgell Hernández, R. *El Regne de Mallorca a l'època de Felip II*, Palma, 1998, pàg. 52.

percentatge representat pel vi en el conjunt dels delmes reials va estar en constant regressió durant la primera meitat del segle XVI i Mallorca no pogué arribar a prescindir de les importacions vitícoles. La suficiència vitícola fou més un *desideratum* que una realitat.

Hi va haver al segle XVI viles i termes especialitzats en el conreu de la vinya, com foren sobretot Alcúdia i Inca, que varen veure com a les seves terres cresqué notablement la plantació de ceps.¹⁶⁶ Ciutat era el principal terme productor a finals del segle XV —ella tota sola aportava més del 19% del delme—, però després la vinya es desenvolupà principalment a la Part Forana, especialment als dos termes esmentats i altres del centre de l'illa com Sineu, o del Migjorn, com Lluçmajor. A partir de 1530, Inca i Alcúdia aportaren més del 50% del total del delme del vi recol·lectat a Mallorca, atracant-se al 60% a la dècada de 1550. A la primera dècada de la centúria ambdues representaven ja un 34,63%. A 1510-19 un 46,08%, a 1520-29 un 46,39% i a 1530-39 un 54,55%. A partir de llavors es mantingueren en aquest percentatge o el remuntaren: a 1540-49 la seva aportació suposà una altra vegada el 54,1%, però el 1550-59 arribà fins al 59,19%. Alcúdia, convertida en primera productora des de 1540, aportà en aquesta dècada quasi el 30% de la recol·lecció i a la de 1550 superà aquest percentatge. Aquesta supremacia es va fer notar en el conjunt del delme vitícola.¹⁶⁷ A la resta de viles, el producte era més simbòlic que destacable. Alcúdia, que havia acumulat una sèrie de privilegis d'ençà del segle XIV que protegien el cultiu de la vinya en el seu terme municipal, exportava vi al segle XVI cap a Menorca i pel seu port s'introduïa bestiar d'aquella illa. Carles I ordenà el 1539 al lloctinent Cervelló, a petició d'un síndic alcudienc, que es respectassin els privilegis del vi donats pels seus predecessors, ja que la Ciutat havia presentat un plet contra aquests privilegis.¹⁶⁸ Si volem veure per decennis el percentatge de la recol·lecció del delme del vi en cada un dels principals municipis productors durant la primera meitat del segle XVI, ho podem veure al quadre adjunt. Dins Inca, anava compresa la producció de vi de Selva i Campanet. De totes maneres, el principal del delme vitícola era aportat per Inca. Com veurem, el vi era una producció encara molt localitzada:

	1500-09	1510-19	1520-29	1530-39	1540-49	1550-59
Alcúdia	18,99	21,26	20,02	27,01	29,95	30,44
Ciutat	17,53	6,79	9,59	11,48	9,36	7,76
Inca	15,64	24,82	26,37	27,54	24,15	28,75
Binissalem	10,6	8,77	7,07	5,54	5,26	3,86
Sineu	7,09	10,64	14,48	11,74	10,33	8,84
Manacor	5,24	3,91	3,49	2,75	2,76	3,17
Lluçmajor	4,2	3,39	2,9	2,99	5,99	6,88
Porreres	3,72	3,73	3,13	1,76	1,85	2,13
Montuïri					1,76	

En conjunt el delme del vi a la Mallorca de la primera meitat del segle XVI perdé importància davant altres productes, però ens trobam davant una producció especialitzada en dos termes municipals, Alcúdia i Inca, on el creixement de la viticultura degué ser prou important, amb altres tres centres secundaris, amb un comportament desigual: Sineu, Ciutat i Lluçmajor. Ciutat veié retrocedir el seu paper, abans de primer ordre dins les plantacions

¹⁶⁶ Juan Vidal, J. «La distribución de los cultivos en la Mallorca del siglo XVI». BSAL 45, 1989, pàg. 173.

¹⁶⁷ Juan Vidal, J. «La distribución de los cultivos en la Mallorca del siglo XVI». BSAL 45, 1989, pàg. 173-174.

¹⁶⁸ ARM LR 87, 195v-196 (carta del rei al lloctinent general de Mallorca, Madrid, 24 de setembre de 1539).

vitícoles, però conservà encara a mitjan segle una relativa importància. De ser el principal terme productor retrocedí i passà a quart lloc en cinquanta anys, davant els progressos experimentats en altres termes. En canvi, Sineu i Lluçmajor observaren un increment moderat de les seves vinyes, que els permeté avançar posicions. Sineu, que anava en cinquè lloc, passà a ser el tercer municipi productor de vi de Mallorca a mitjan segle. La seva producció augmentà als anys vint i trenta per alentir el seu creixement a les dècades dels quaranta i dels cinquanta, mentre que Lluçmajor, que estava en un setè lloc, a diferència de Sineu, conegué forts progressos a les dècades dels quaranta i dels cinquanta, que li permeteren col·locar-se en cinquena posició. A Lluçmajor, ja el 1520, dos notaris havien constituït una companyia per comercialitzar vins amb un capital de cent lliures.¹⁶⁹ A més dels termes de Ciutat i Marratxí, varen veure retrocedir la importància de les seves vinyes Binissalem i, de forma menys acusada, Manacor i Porreres. La recessió produïda a Binissalem va ser important. La producció vitícola dels altres termes de Mallorca no arribava a l'1% del total del delme.

3.4. L'expansió moderada del conreu de l'olivera a la Muntanya i la seva aparició al Llevant

Els municipis productors d'oli estaven concentrats tots a la Muntanya —el terreny menys apte per conrear cereals— i només una petita quantitat n'era produïda al Raiguer. A principi del segle XVI, els delmes de l'oli ocupaven un discret tercer rengló, a l'entorn del 10% del valor de tots els delmes reials. L'olivera era el cultiu predominant a la Serra, que, per la irregularitat dels terrenys, no era adequada per als altres cultius. Les collites d'olives es caracteritzaven per la seva forta irregularitat. Darrere una collita abundantíssima, en seguia una altra de quasi nul·la. Els delmaris fins a la dècada dels cinquanta eren nou. Destacaven per la seva importància productiva els de Sóller i Bunyola, que quasi s'atracaven a la meitat de la producció oleícola de tota l'illa. Sóller sempre en va ser el principal productor i va superar el 25% de la producció total d'oli de Mallorca. Però el seu paper importantíssim en la producció d'oli anà minvant enfront de l'expansió de l'olivera per altres termes de la Muntanya. Entre el 1484 i el 1498, el terme de Sóller tot sol havia aportat el 45% del total del delme de Mallorca. La seva importància productiva queda fora de dubtes.

Seguien Sóller i Bunyola en ordre d'importància el delmari d'Inca, que comprenia també Campanet i sa Pobla, darrere els quals figuraven Valldemossa i Alaró. En sisè lloc i a distància ja venia Esporles, seguit d'Andratx, Ciutat —que comprenia Marratxí— i Santa Maria. És interessant veure que a partir de la dècada dels cinquanta aparegueren com a nous delmaris altres termes municipals, malgrat que amb quantitats molt modestes, que abans no figuraven a les estadístiques de la Procuració Reial i el mateix succeï amb els delmes de la Seu. Alguns d'aquests delmaris situats als extrems de la Muntanya, com Pollença, o Puigpunyent i Calvià, i un altre a Llevant, com Artà. Tots ells testimonien una expansió territorial de l'olivera, deguda a la seva rendibilitat. A través del quadre següent podem veure els percentatges de cadascun dels delmaris d'oli a Mallorca durant les dècades significatives, que van de 1530 a 1559:

¹⁶⁹ Font Obrador, B. *Història de Lluçmajor*, III, Mallorca, 1978, pàg. 232-233.

	1530-39	1540-49	1550-59
Sóller	28,33	25,31	26,89
Bunyola	19,32	17,92	19,62
Inca, Campanet i sa Pobla	13,97	17,4	16,54
Valldemossa	12,81	11,33	12,95
Alaró	11,53	12,33	10,4
Esporles	6,32	5,78	2,84
Andratx	4,39	5,29	4,43
Ciutat i Marratxí	2,79	4	4,2
Santa Maria	0,56	0,64	0,88
Puigpunyent			0,58
Pollença			0,35
Calvià			0,25
Artà			0,06

L'exploració de l'olivera i el seu fruit era l'activitat agrícola hegemònica a la Muntanya. Els municipis de la Muntanya aportaven més del 83% del delme de l'oli a Mallorca a la dècada dels trenta, i més d'un 78% a la dècada dels cinquanta, excloent de la Muntanya el delmari conjunt d'Inca, Campanet i sa Pobla. Això vol dir que el seu conreu s'anà estenent per altres indrets, dels quals destacà especialment el terme de Ciutat i Marratxí, el que demostra que no es torbarà molt a ser un conreu en expansió, com a conseqüència de la cotització de l'oli mallorquí als mercats exteriors. Del port de Sóller a començaments del segle XVI, tenim notícies que ja s'hi embarcava oli. Però quan els preus del mercat interior de l'oli pujaven fins a determinat nivell, s'habitua a prohibir-ne l'extracció. El virrei ordenà al batlle de Sóller pel juny de 1515 que, atès que «lo present regne sta molt buit de olis», en prohibís la sortida «fora lo regne». L'ordre virreinal es donà quan al port de Sóller es carregava d'oli «un navili per portarlo fora lo regne», concretament cap a Catalunya.¹⁷⁰ L'exportació d'oli —fenomen cridat a tenir una importància superior al futur, sobretot als segles XVII i XVIII— fou el principal estimulant per a l'extensió del conreu de l'olivar a la segona meitat del segle, per mitjà de marjades construïdes als vessants muntanyosos dels termes de la serra de Tramuntana. Sabem que a l'abril de 1552 cinc galeres franceses, d'un total de dotze o tretze que rondaven les mars balears, capturaren dues sageties que havien de partir del port de Sóller cap a Barcelona carregades d'oli.¹⁷¹ Però l'oli a la primera meitat del segle XVI tenia un pes encara poc important dins les exportacions mallorquines.

Foren bones collites d'oli les de 1547-48, una de les millors del segle, la de 1551-52 i la de 1555-56. Quatre poden ser qualificades de satisfactòries: 1517-18, 1519-20, 1539-40 i 1553-54. Tres reflecteixen un rendiment de certa consideració: 1528-29, 1530-31 i 1543-44. Sis varen ser fluixes: 1527-28, 1520-21, 1521-22, 1526-27, 1541-42 i 1542-43, i altres sis netament dolentes: 1518-19, 1522-23, 1524-25, 1544-45, 1546-47 i 1548-49. Quatre poden ser qualificades més que de dolentes, de pèssimes: 1533-34, 1538-39, 1540-41 i 1555-56. I més que pèssima fou la collita de 1535-36 i nul·la la de 1552-53.¹⁷²

¹⁷⁰ ARM LC 252, f. 57.

¹⁷¹ AGS Estado leg. 310.

¹⁷² Santamaría, A. *El Valle de Sóller y Mallorca en el siglo XVI*, Mallorca, 1971, pàg. 74-75.

Malgrat tot, la Mallorca de la Muntanya, la Mallorca d'economia de base olivarera, va ser la que menys es va desenvolupar demogràficament durant la primera meitat del segle XVI. Sóller fins i tot no traspassà a mitjan segle les xifres de morabatins que tenia a començaments de la centúria. Per tant, hem de tenir en compte que la Mallorca que va créixer en aquest temps va ser més la del Pla, la Mallorca connectada sobretot als conreus cerealícoles i no la vinculada amb l'oli, que amb el temps es convertí en el principal article d'exportació de Mallorca.

3.5. El modest paper d'una hortalissa en expansió

En zones humides o de reguiu es practicava una agricultura més intensiva, a base d'horticultura i conreus industrials com el lli i el cànem, que si bé no representava xifres considerables, suposava una especialització local important en determinades comunitats rurals com Alcúdia, Inca, Sineu i fonamentalment a Ciutat, que proporcionava un terç dels delmes d'hortalissa reials i on existia un nombre elevat d'hortolans i una infraestructura de reguiu, a base de molins i síquies, important. El delme d'hortalissa cresqué de manera important en els quaranta anys que van de 1511 a 1550, el que demostra que, malgrat el predomini de conreus extensius a la Mallorca de la primera meitat del segle XVI, a la Ciutat i en una sèrie de municipis de la Part Forana existí també un procés d'intensificació dels cultius. Pensem que els llegums representaven un paper molt important en l'alimentació de l'època. Són destacables entre aquests les faves, seguides en ordre d'importància pels ciurons, les lleties i les guixes, a més de les verdures usades per al consum quotidià. També estava inclòs dins el delme de l'hortalissa, el safrà, que poc després —a la dècada dels seixanta— se n'independitzà. El lli i el cànem eren conrats en quasi totes les explotacions agrícoles, malgrat que a petita escala. Els pagesos procuraven produir un poc de tot per al consum de ca seva, mentre que el principal mercat de fruita i verdura estava situat a Ciutat, on la documentació ens testimonia l'existència de multitud d'horts. Entre els arbres fruiters destacaven les figueres, els magraners, els codonyers i els tarongers, a més d'alguns albarcoquers i noguers.

El delme de l'hortalissa era proporcionat a finals del segle XV i començaments del XVI en un 50% pel terme de la Ciutat, repartint-se la resta entre quelcom més d'un 13%, que aportaven respectivament el Pla, el Raiguer i la Muntanya, i sols una mica més del 7% el Migjorn. Però la seva producció cresqué més intensament durant els primers cinquanta anys del cinc-cents a la Part Forana que a la Ciutat, que veié com disminuï el seu percentatge del conjunt del delmat a l'illa. Determinades comunitats rurals s'especialitzaren en una agricultura més intensiva, a base d'horticultura i lli. Destaquen aquí de nou, Inca i Alcúdia, que ja havíem vist com desenvolupaven als seus terrenys el conreu de la vinya. El lli se sembrava en aquelles viles que disposaven d'aigua per amarar-lo, com Campos.

De totes maneres, els termes de Ciutat i Marratxí continuaren predominant en el conjunt de l'horticultura mallorquina, si no tant com a finals del segle XV, sí de manera palpable. Del recaptat pel delme de l'hortalissa a les tres dècades, que van de 1530 a 1559, el delme de Ciutat suposà un 30,56, un 34,18 i un 28,36% del total. No era ja la meitat del delme, però sí que superava clarament la quarta part del total, i a la dècada dels quaranta fins i tot en superà la tercera part. Els delmaris que li seguien en ordre d'importància eren Inca, Alcúdia i Sineu. Inca aportà els mateixos anys un 16,61, un 17,84 i un 18,7%. La seva aportació va anar creixent de manera irreversible i qualque any se situà en primera posició, com el 1554. Alcúdia en els decennis dels trenta, quaranta i cinquanta aportà al delme de l'hortalissa un 9,34, un 7,34 i un 7,6% del total, i Sineu, junt amb Sant Joan, un

6,65, un 7,23 i un 7,66%. Ciutat i aquests tres municipis aportaren durant el període estudiat quasi els dos terços del delme de l'hortalissa mallorquina. Cascun dels restants municipis no superava el 4%. Coincidien els principals termes especialitzats en la viticultura amb aquells que destacaven per la importància de la seva horta. El procés d'intensificació dels conreus fou un procés concentrat en determinades localitats. Malgrat això, l'horta es desenvolupà, a més d'Inca i Sineu, en aquelles àrees més modestes a començament del segle, allà on menys es produïa. D'aquí que Ciutat davallàs en el seu percentatge, sobretot a la dècada dels cinquanta.

El delme del safrà s'independitzà del de l'horta a poc a poc. Fou a Inca on la Seu de Mallorca començà a recaptar safrà el 1554, i Inca fou la principal productora de safrà de Mallorca a la segona meitat del segle XVI en prop dels dos terços del recollit per aquest concepte. A Ciutat es començà a recaptar a part a partir de 1564.

3.6. La difícil recuperació de la ramaderia

Durant la primera meitat del segle XVI ens trobam amb una lenta i difícil recuperació de la cabana ramadera existent a la Mallorca de començament de la centúria. Predominava el bestiar oví, productor no sols de carn, sinó també de formatge i de llana. Aquesta ramaderia ovina practicava la transhumància des del Migjorn i el Pla fins a la Muntanya. Les ovelles passaven els estius a la Muntanya i els hiverns al Migjorn i així tenien assegurades pastures tot l'any. Contractes d'arrendament de ramat de Lluçmajor, al Migjorn, testimonien com es regulava l'aprofitament de les pastures de la muntanya.¹⁷³ La documentació notarial ens confirma una Mallorca a començament del segle XVI amb abundància de ramats. El seu valor en el conjunt dels delmes ocupava un segon lloc, en un 16% del total. Però començà a davallar entre 1510 i 1520, potser davant la reducció de l'espai rural destinat a la ramaderia, per retrocedir bruscament entre 1520 i 1530, i no deixar de davallar percentualment. Si el 1500 el delme del zamat era el segon en valor, el 1520 passà al tercer lloc, amb un 10%, per darrere els cereals i l'oli i el 1550 suposava només un 7%. La reducció de garrigues i pastures en favor de l'agricultura contribuï a la seva decadència.

Les zones preferentment ramaderes eren les de Migjorn i Llevant, amb algun terme del Pla, a més de Ciutat. Ciutat i Lluçmajor o Lluçmajor i Ciutat eren els principals productors de bestiar a la Mallorca de la primera meitat del segle XVI. Entre els tres municipis —ja que el delmari de Ciutat comprenia el de Marratxí— aportaven més del 20% del total recaptat en concepte de delme de bestiar de tot Mallorca. A la dècada de 1530-39, n'aportà Ciutat un 10,21% i Lluçmajor un 10,2%. A la de 1540-49, Lluçmajor pujà a un 11,32% i Ciutat passà a segon lloc amb un 10,11% i a la de 1550-59, Lluçmajor arribà a un 11,63% i Ciutat davallà a un 8,89, malgrat que mantingué la segona posició. Els seguien en ordre d'importància Manacor i Artà i a més distància Campos, Felanitx, Algaida i Montuïri, i Campanet i sa Pobla. Manacor i Artà ocuparen una tercera i quarta posició indiscutibles amb uns percentatges que anaven en el primer cas d'un 8,85% a la dècada dels trenta, un 9,73% a la dels quaranta i un 8,14% a la dels cinquanta, i en el cas artanenc, amb un 7,8, un 7,99 i un 7,39% respectivament. Altres viles com Montuïri i Algaida, Felanitx, Campos, Petra, Muro i Santa Margalida, Santanyí i Campanet i sa Pobla veren variar més les seves posicions. Montuïri i Algaida, Felanitx i Campos aportaven a la

¹⁷³ Font Obrador, B. *Història de Lluçmajor*, III, Mallorca, 1978, pàg. 228-230.

dècada dels trenta més d'un 5% del delme cada municipi. Petra un 4,51% i Muro i Santa Margalida, Santanyí i Campanet i sa Pobla més del 3,5%. A les altres viles es recollia en concepte de delme de ramat menys del 3,5%. Campos a la dècada dels quaranta s'atraca al 7% —aportà un 6,88%— i Felanitx i Montuïri i Algaida un 5,66 i un 5,17%, respectivament. Campanet, Santanyí i Petra més d'un 4% i a aquest percentatge s'atracaren Muro i Santa Margalida. A la dècada dels cinquanta, Campos seguí a la cinquena posició amb un 6,76%. Campanet li seguí darrere amb un 4,98%, i Felanitx i Montuïri i Algaida retrocediren posicions, malgrat que superaren el 4,5%. Muro aportà el 4,22% i Santanyí, Petra i Inca superaren el 3,5%.

La ramaderia cresqué més, i el seu delme es revalorà més que els altres a les dues primeres dècades de la centúria, per davallar fortament a la tercera dècada, als anys vint, com a conseqüència de les matances de ramats que provocaren les Germanies. Aquesta forta disminució va fer difícil la seva recuperació i a partir de llavors va quedar ressagada enfront de la tendència alcista dels productes agrícoles, especialment dels cereals. El seu descens a la dècada dels vint s'accentuà a la dels trenta i la seva recuperació a partir de la dels quaranta ja no va aconseguir agafar el ritme dels restants components del delme. La cotització dels cereals va fer més rendible destinar els terrenys disponibles a conreu que a pastura. El segle XVI fou un període de creixement agrícola en el qual s'endarrerí l'increment de la ramaderia.

L'aturada del creixement de la ramaderia mallorquina motivà la carestia de carn al mercat. L'escassetat de carn en motivà una pujada de preus a partir de la dècada dels cinquanta. El 1553 els carnisers de Ciutat manifestaven als jurats que es veien en la necessitat d'adquirir els animals «a molt maior for del acostumat ço es un terç mes». ¹⁷⁴ Mallorca hagué d'importar a més de cereals i vi, carn. Les importacions de carn confirmen la reculada ramadera i la seva escassetat al mercat. A la dècada dels cinquanta, sabem que el seu principal centre subministrador fou l'illa de Menorca. ¹⁷⁵ Els anys 1553 i 1554, anys d'escassetat de ramats i d'importacions de caps de bestiar, marcaren màxims en l'obtenció del delme del bestiar.

3.7. Les activitats manufactureres. La crisi del sector tèxtil

Les activitats no agropecuàries a Mallorca tenien un escàs desenvolupament. La pèrdua de la població de Ciutat en benefici de la Part Forana no fou aliena a aquest fenomen. La major part de la població mallorquina treballava a l'agricultura, malgrat que no faltaren menestrals que treballassin a la manufactura, sobretot a la Ciutat. Entre les activitats manufactureres destacava la tèxtil. Entre els artesans integrats en els gremis de Ciutat, hi predominaven els dedicats al sector tèxtil, en el qual treballaven també alguns habitants de les viles, que alternaven les tasques manufactureres amb feines rurals, mentre

¹⁷⁴ ARM EU 39, f. 268.

¹⁷⁵ ARM AH 696, f. 7: «La molta falta que en aquesta ylla tenim de bestiar y assenyalamet de moltons dels quals ordinariament se proveheix aquesta ylla de aquí» (carta dels jurats de Mallorca al governador de Menorca, 14 d'octubre de 1552), f. 18v: «Are tenint nosaltres necessitat de alguns moltons y altre bestiar» (carta dels jurats de Mallorca als jurats de Menorca, 30 de març de 1553) i f. 30v: «Entes havem que alguns particulars de la present ciutat e illa de Mallorca van aqui per aportarsen bestiar y traure aquell de aqueixa illa de Menorca per aportar assi en la present illa per les necessitats te la present illa de bestiar» (carta dels jurats de Mallorca als de Menorca, 11 d'abril de 1554) i AH 697, f. 24: «Ha causa de la esterilitat es estade en esta ylla se ha mort molt bestiar e per la penuria de forments e altres grans se ha manyada gran part del que es restat per hon nostres carnisers no tenen las plases bastadas con deurien e tanim molta fratura de carns e som avisats en vostra ylla haver molt bestiar de lana del qual tanim fratura» (carta dels jurats de Mallorca als de Menorca, 25 de maig de 1555).

altres treballaven per encàrrec d'algun mercader o d'altres menestrals, sobretot paraires de la Ciutat. L'organització laboral vigent aleshores en el món tèxtil és caracteritzava per la coexistència del treball intragremial dins Ciutat i la dispersió de l'activitat manufacturera per la Part Forana, que donava un alt grau de descentralització al procés productiu.

La draperia de Mallorca fou afectada del final del segle XV i començament del XVI per problemes de comercialització al seu principal i tradicional mercat, que era Sicília. Els avisos que el principal mercat subministrador de blat a Mallorca rebutjava els draps mallorquins i mostrava preferència pels d'altres indrets posà en alerta roja tota l'economia illenca. L'argument esgrimit era la manca de qualitat dels draps mallorquins. Ja al regnat de Ferran el Catòlic sabem que al Consell s'encengué l'alarma quan es va saber que «tenim avis per lletres de nostre sindich qui es en cort de Sa Magestat com los sicilians han tremes hun sindich a Sa Magestat per suplicar aquella vulla prohibir y menar que draps de Mallorques no entren en Sicília y aso per esser flacs y dolents y encara molt mal tints».¹⁷⁶ Pensem que l'exportació de robes de Mallorca era vital per al sistema d'intercanvis amb l'exterior. La venda de manufactures de llana era la forma usada per comprar productes bàsics fora de Mallorca, com cereals, sobretot a Sicília.

Les ordenances redactades entre el 1500 i el 1521 implicaren, com la normativa de finals del segle XV, un reforçament del paper dels mercaders en el procés de producció, tenint molt presents els mercats exteriors i els interessos mercantils. Des del punt de vista tècnic, l'objectiu de la normativa de principis del segle XVI era aconseguir un mínim de qualitat en la manufactura sense modificar les condicions de producció ni d'organització laboral. Aquestes darreres condicions eren les que en un principi havien causat el problema que s'intentava resoldre: un descens en la qualitat de la producció o, si més no, una qualitat no adequada a les exigències de la demanda, especialment de la demanda exterior.¹⁷⁷ Aquesta problemàtica incidí de ple en el descontent dels menestrals i la seva adscripció massiva al moviment agermanat. El protagonisme dels paraires a l'alçament fou reconegut pel mateix emperador, quan des de Toledo consentí la petició del procurador dels censalistes Sureda Çanglada «que essent stada la potissima causa de tals moviments e rebellió l'ofici de parayres com a major de tots los altres y en la casa dels quals de continu se son concertats tots los insults placia a S.M. cedir a la consignacio la casa e tirador de dits parayres en compensa dels dans causats a aquella».¹⁷⁸

Però després de sufocat el moviment agermanat, el redreç de la draperia no es produí. Si atenem tant el nombre de bolles gastades cada any com la recaptació obtinguda pel dret de la bolla, podem veure que entre 1530 i 1555 la producció tèxtil mallorquina no cresqué, sinó que davallà:¹⁷⁹

Període (mitjana anual)	Nombre de bolles		Recaptació	
1530-31 a 1539-40	26.148	100	173 ll.	100
1540-41 a 1549-50	23.570	90,14	154 ll.	89,01
1550-51 a 1554-55	22.651	86,62	137 ll.	79,19

¹⁷⁶ ARM AGC 22, f. 27 (12 de setembre de 1514).

¹⁷⁷ Deyá Bauzá, M. J. *La Manufactura de la llana a la Mallorca Moderna (segles XVI - XVII)*, Palma, 1998, pàg. 18.

¹⁷⁸ ARM Còd. 12 *Llibre Vert*, f. 99.

¹⁷⁹ Deyá Bauzá, M. J. *La Manufactura de la llana a la Mallorca Moderna (segles XVI - XVII)*, Palma, 1998, pàg. 85 i 214.

Però és destacable el major descens de la recaptació en lliures del dret, que del nombre de bolles gastades, el que pot ser interpretat com una especialització en roba de menor qualitat, que pagava menys, però gastava el mateix nombre de bolles que la roba superior. La documentació de l'època a Mallorca assenyala sobretot la producció de peces no senceres. La producció entre 1530 i 1556 evolucionà en dues fases:¹⁸⁰ una entre 1530 i 1536, en la qual, després d'un punt àlgid el 1530-31, decaigué sensiblement entre 1532 i 1533, es recuperà el 1534, per tornar a caure, encara que suaument, entre 1535 i 1536. Mentre que el període següent de 1537 a 1556 és clarament de reducció de la producció tèxtil mallorquina en comparació amb el període anterior, amb un minicicle favorable els anys 1545-46.

La postura dels mercats exteriors col·laborà a explicar el clar descens de la producció tèxtil mallorquina. El baix preu dels draps mallorquins era la causa fonamental de la seva presència en el mercat sicilià. Un preu baix que s'aconseguia entre altres mitjans traslladant a la Part Forana part del procés productiu. No obstant això, hi ha indicis clars des de l'època de Ferran el Catòlic de dificultats creixents per col·locar en el mercat sicilià els draps mallorquins, que continuen persistint al regnat de l'emperador. Davant això el sector demandà insistentment protecció a les institucions, denunciant les preferències dels mercaders per reexportar altres draps no mallorquins, com els catalans, i menysprear i no voler carregar la producció mallorquina cap a Sicília. De nou les actes del Gran i General Consell ens reflecteixen la problemàtica: «La experiencia qui es doctrina de totes cosas ha mostrat o mostra rehexir mal en la draparia per que ariben de diversas parts de Catalunya molts draps per pont en la present ylla pera Cicilia los quals no poden de Catalunya ab tanta facilitat navegar o portar en Cicilia per la fractura de passatges e perque apar que donen dan als draps de Mallorque quis naveguen en Cicilia majorment que havem vist estos dias passats en lo present port una nau haver carregat molts draps strengers e apres no haver volgut pendre o carregar draps dela terra.»¹⁸¹ Les demandes conjuntes de paraires i senyors de bestiar d'adopció de mesures proteccionistes per a la draperia mallorquina, com prohibir l'entrada a Mallorca de draps estrangers no solucionaren la crisi del sector.

El Consell prohibí l'entrada de robes estrangeres tant de llana com de seda al maig de 1527.¹⁸² Però la competència, fins i tot en el mercat interior, dels draps estrangers

¹⁸⁰ Deyá Bauzá, M. J. *La Manufactura de la llana a la Mallorca Moderna (segles XVI - XVII)*, Palma, 1998, pàg. 89-91.

¹⁸¹ ARM AGC 24, f. 21 (19 d'abril de 1526).

¹⁸² ARM AGC 24 f. 39v: «Mes avant com en totes las terras ben governades se tinga gran studi e diligencia que las robes e sos havers sien molt privilegiats hi afavorits y maiorment aquellas qui son causa e procuria que las monedes no isquen de la terra de hon ja per los nostros passats fonch proveit e ordonat molt saludablement que los draps strengers fossen prohibits e perquant la esperiencia ha mostrat ques fa lo contrari en gran perjuy e total destrucció del officí dels perayras hi per tot lo regne no solament per que lo dit ofici compre quasi tant com tots los altres mes encare es gran perjuy dels senyors e conredors de bestiar perque lurs lanes no han axanc nis poden vendre al for convenyent hi per obviar a tan gran dan e perjuy sera be si fassa alguna provissió...

Fonchconclus diffinit y determenat que sien prohibits los draps strengers sots pena de perdra aquells y de pagar sinch lliures [...] y que dita prohibició sia notificada ab solemna crida

Mes avant no ignoran vostres savieses lo gran dan que aquest regna pateix en les sedes strengeres que hic aporten per las quals quiscun any hic hixen sobre deu milia lliures e tenim per cert que mes prospera lo regne de Valencia son les sedes que si obren per las quals hi entren tants diners que fan prosperar aquell regne hi destrohexan aquest hi puys assi per gracia de deu tenim disposicio hi ja ses principiat en la villa de Sollre de conrar la seda hi los quiu fan fenlo en molts hils reix molt be per ço [...] que per deu anys fossen prohibides las sedes strangeres...

Sobre la qual fonch conclus diffinit y determinat per mes delas dues parts que sien prohibides las sedes strengeres texides per a deu anys...» (15 de maig de 1527). Posteriorment es dictà un reglament «per la introcció del art de la seda y vallut» (ARM EU 32, f. 44, 6 de juliol de 1531).

continuà sent denunciada pels paraires al Consell a la dècada dels trenta,¹⁸³ de la mateixa manera que s'intentà redreçar sense èxit la draperia mallorquina a fi que els draps «en Sicília no perden la reputació que tenir acostumaven».¹⁸⁴ Competència estrangera i manca de qualitat eren les dues malalties de difícil curació que patia la draperia mallorquina a la primera meitat del segle XVI. A finals de la dècada dels quaranta el Consell tornà a tractar el problema de la presència de draps estrangers en el mercat sicilià.¹⁸⁵ Els productes tintoris i el tenyit dels draps foren objecte d'una nova regulació el 1549 —modificada poc temps després—, en la qual es prohibí emprar brasil per a l'obtenció de vermells.¹⁸⁶ La manca de novetats va fer que els teixits mallorquins anassin perdent mercats. La draperia tradicional acabà havent de ser substituïda per altres robes, típiques de la *nova draperia* que s'anà imposant per tot arreu, procés que començà a Mallorca a la segona meitat del segle XVI i es donà amb més força al segle XVII.

3.8. Relacions comercials

El comerç de Mallorca al segle XVI era bàsic per a l'economia de l'illa. Mallorca no podia prescindir de les importacions de cereals. La seva supervivència estava fonamentada sobretot en el tràfic d'aliments. Si existí en altres indrets una ruta de la seda, a la Mediterrània de l'època hi havia una ruta del gra. Mallorca s'hagué d'avituallar, durant trenta-quatre dels cinquanta anys de la primera meitat del segle XVI, de blat procedent de mercats exteriors. Les seves principals importacions foren els queviures, i essencialment el blat, a causa del constant dèficit de la producció interior, malgrat l'extensió que agafà el seu cultiu. Mallorca tenia en les relacions comercials, si aquestes funcionaven, una de les garanties més segures per limitar els efectes negatius que podia produir l'escassetat de queviures, fruit de l'abundància de males anyades. Els principals centres subministradors de cereals a la Mediterrània eren a llevant, a Sicília i Sardenya, però també se n'importaven de ponent, des de ports de la península Ibèrica, com també del nord d'Àfrica, de la península Italiana i del sud de França. Això permetia una relativa diversificació des del moment que les entrades de grans afegides a la pròpia oferta bladera eren suficients per nodrir la demanda d'aliments. L'eix fonamental era el que connectava Mallorca amb

¹⁸³ ARM AGC 26, f. 24v-25: «A causa dels draps strengers los quals en gran nombre son portats en la present Ciutat es fet preiudici al obratge de la llana no volent los perayres obrar draps [...] per quant no poden vendre a deguts preus aquells a causa dels dits draps strengers e per quant lo obratge de la llana es cosa la qual te guard no sols als conedors nostres mes encare a molta gent la qual viu del obratge de la dreparia cove sia a aquell impertit algun fevor per esser dels principals avers en la present ylla y maior fevor y augment nos pot donar a aquel que expelir dits draps strengers [...] de modo que no entrant en la present ylla draps strengers o essent disminuïda la entrada de aquells sie affavorida la dreparia de la terra y los conedors vendran millor la llana y los perayres entendran en fer millor obratge que no fan vuy en die a causa del preiudici los es fet en la entrada de dits draps strengers...»

Sobre la qual proposició fonch conclus diffinit y determenat nemine discrepante que [...] ultra los drets ja imposats sien imposats dos sous per liura per lo que debian dits draps strengers ques portaran en lo regne...» (1532).

¹⁸⁴ ARM AGC 32, f. 25v-26: «Dequi avant magnifichs e honorables consellers no es ignorat per vostres magnificencias e savieses quant concerneix en la conservacio del present regne que los draps de la terra sien de qualitat e bondat quant deven eser perque en Sicília no perden la reputacio que tenir acostumaven. E per quant los honrats perayres diuen que havent a servir los capitols antichs segons los preus que molts anys ha se acustumen vendre los draps aenequesta Ciutat nolo satisfa...» (1532).

¹⁸⁵ ARM AGC 31, f. 23-23v: «Lo negoci concernent la utilitat de la draperia se navega en dita ysla de Sicillia a causa dels draps francesos que per licencia de Sa Magestat entren en dita ylla de Sicília...» (11 maig 1547).

Sardenya-Sicília i Nàpols. Menys importants eren els contactes amb Catalunya i València, així com amb Barbaria i el sud francès i sobretot, a través de la ruta de l'Atlàntic, amb Flandes. Mallorca a més d'importar, en grans quantitats, cereals, hagué també d'importar carn, sobretot de Menorca, i altres aliments com vi, arròs, peix, sucre i fruits secs, als quals podem afegir primeres matèries, com llana, lli, cànem, estam, cuiros, pell, seda, cera, espart, sal, alum, ferro, coure, paper, productes tintoris, i productes manufacturats com teixits, ceràmica, armes, productes metal·lúrgics i mobles. També s'importaven espècies d'Orient.

La major exportació mallorquina era la manufactura tèxtil de baixa qualitat, la qual podia abastar la meitat de les vendes a l'exterior. Les exportacions de Mallorca consistien, per tant, en productes manufacturats, com teixits, draps i flassades i productes alimentaris com formatges, olives i tàperes, a més de reexportacions. Diverses seguretats concedides pel lloctinent general als patrons d'algunes barques arribades al port de Ciutat o a Portopetro l'any 1517 testimonien l'arribada a l'illa de «robes, forment e mercaderies, robes e mercaderies, custos e robes».¹⁸⁷ La procedència dels patrons és segons la documentació «biscahi, genoves, de Ragossa, nisart, de Roan». Una fusta armada havia portat «hun carbo pres de moros inimichs». L'examen que sobre els protocols notariais de la segona meitat del segle XV i el primer terç del segle XVI ha realitzat Onofre Vaquer ens donarà més llum sobre aquesta temàtica, quan el tinguem publicat.

4. L'ACTIVITAT INQUISITORIAL A MALLORCA. D'UNA FORTA REPRESSIÓ ANTICONVERSA A LA INACTIVITAT

Un dels temes que més ha cridat també l'atenció sobre la Mallorca de la primera meitat del segle XVI ha estat la problemàtica dels conversos i la repressió inquisitorial organitzada contra ells des de les altes esferes del poder. El Tribunal de la nova Inquisició, dependent de la Corona, que substituï una inactiva Inquisició medieval, fou instaurat a Mallorca el 1488 per Ferran el Catòlic¹⁸⁸ i immediatament començà una forta activitat anticonversa. No hem avançat gaire més sobre el tema que el que ha permès l'explotació de la font *Reconciliados y Relajados* publicada el 1946.¹⁸⁹ Aquesta és un inventari de tots els reconciliats i relaxats pel Tribunal de la Inquisició de Mallorca des de la seva fundació l'any 1488 fins al 1693. Està dividida en tres grans apartats. Al primer es relacionen només els reconciliats a través dels Edictes de Gràcia de 1488-90 i 1491-93. Al segon s'inclouen els reconciliats pel procediment judicial regular entre 1488 i 1691, i finalment al tercer hi ha una relació dels relaxats, especificant si ho foren en estàtua, cremats els ossos, en persona, i els cremats vius, també entre 1488 i 1691. A més de tots i cada un dels noms dels condemnats, s'hi indiquen també individualment, els delictes comesos, la pena establerta i el dia, mes i any en què fou executada. Només s'hi relacionen els delictes considerats *majors*, deixant de banda els delictes *menors*, no considerats estrictament herètics, sinó sols transgressors de les normes morals i ètiques vigents a l'època.

¹⁸⁶ Deyá Bauzá, M. J. *La Manufactura de la llana a la Mallorca Moderna (segles XVI - XVII)*, Palma, 1998, pàg. 31.

¹⁸⁷ ARM AH 426, f. 137v, 138v, 139, 139v, 141, 141v, 142-142v, 143, 143v-144, 144-144v, 144v-145.

¹⁸⁸ Santamaría, A. «Instauración de la nueva Inquisición en Mallorca». *Homenaje al Dr. D. Juan Reglá Campistol*, I, Valencia, 1975, pàg. 173-185.

¹⁸⁹ AHN Inquisición, Libro 866, f. 1-119v. D'una manera anònima Miquel Forteza i Gabriel Cortés publicaren

Atenint-nos al llistat *Reconciliados y Relajados*, resulta que el Tribunal de la Inquisició de Mallorca al llarg de dos segles condemnà 1.254 persones, amb una mitjana de 5,64 condemnats per any. Aquestes xifres comparades amb la majoria de Tribunals de districte son molt baixes. El Tribunal de la Inquisició de Mallorca degué ser un dels més moderats i menys actius de la Inquisició espanyola. Però en els primers cinquanta anys de la seva existència no fou tan moderat. La mitjana de condemnats en el període que va de 1488 a 1535 fou de 14,14 i en aquest període els relaxats superaren considerablement els reconciliats. Per tant, ens trobam en una primera etapa del Tribunal inquisitorial de Mallorca, caracteritzada per una gran activitat, dirigida especialment a combatre els conversos que seguien practicant subreptíciament el judaisme. El Tribunal en aquest període jutjà 806 persones. La majoria dels condemnats —més d'un 95%— foren conversos judaïtzants i aquests foren majoritàriament relaxats —un 67,75%— més que reconciliats —sols un 32,25%—, amb una gran abundància de confiscacions. Però els moments de màxima activitat del Tribunal inquisitorial foren els anys del rei Catòlic, sobretot els dos períodes que van de 1488 a 1497 i de 1508 a 1519.

A partir de llavors l'activitat del Sant Ofici a Mallorca sembla decaure considerablement, coincidint precisament amb l'inici del regnat de Carles I. Braunstein ens assenyala que «del 1520 endavant hi hagué un declivi ben marcat en l'energia i l'eficiència de la inquisició insular».¹⁹⁰ Nogensmenys els estudis sobre la Inquisició espanyola han revisat la dulcificació atribuïda a l'actuació de la institució inquisitorial o la ralentització de la maquinària repressiva de la Inquisició durant el regnat de Carles I.¹⁹¹ La repressió inquisitorial va ser més dura del que sempre s'ha dit. A Mallorca, sabem que de 1517 a 1544 es reconciliaren 57 penitents, 12 foren executats en persona i 56 processats en absència i executats en estàtua. Després de l'acte de fe celebrat el 1544 per reconciliar un sol judaïtzant, la Inquisició a Mallorca entrà en una llarga fase inactiva.¹⁹² Una llarga fase inactiva respecte als conversos considerats presumptes judaïtzants, però no respecte a altres conceptes confessionals o de costums, que el Sant Ofici va considerar com a delictius, com els apòstates mahometans, els heretges luterans o les bruixes. Va ser durant el llarg mandat de l'inquisidor Montanyans, que coincideix amb la pujada al poder com a inquisidor general de Fernando de Valdés, quan finalitzà la fase de repressió contra els descendents dels conversos sospitosos de judaïtzar, a la vegada que foren descoberts els primers casos de protestantisme i la Inquisició mallorquina desvià la seva atenció cap a altres qüestions. És interessant veure que l'activitat inquisitorial no se centrà a partir dels anys quaranta únicament en actuacions contra els conversos i que la Inquisició ràpidament passà a jutjar altres delictes, a través dels quals mantingué el seu control sobre la societat de l'època.

Coneixem la relació dels inquisidors responsables del Tribunal i les seves dades d'actuació:¹⁹³ d'ençà de 1503 els dos inquisidors inicials quedaren reduïts a un. Les estades dels inquisidors a Mallorca, molt curtes a començaments de la seva actuació, en què se substituïen amb rapidesa uns als altres, s'anaren perllongant, sobretot a partir del primer

aquesta documentació amb el títol *Inquisición de Mallorca. Reconciliados y Relajados (1488-1691)*, Barcelona, 1946.

¹⁹⁰ Braunstein, B. *Els xuetes de Mallorca*, Barcelona, 1976, pàg. 107.

¹⁹¹ García Cárcel, R. i Moreno Martínez, D. *Inquisición. Historia crítica*, Madrid, 2000, pàg. 51-56.

¹⁹² Santamaría, A. «Sobre la condición de los conversos y chuetas de Mallorca». *Espacio, Tiempo y Forma*, 19, 1997, pàg. 240.

quart del segle XVI, i assoliren els màxims a partir de 1541, quan el mallorquí Nicolau de Montanyans i Berard accedí a la plaça d'inquisidor, que exercí durant vint-i-quatre anys, fins a la seva mort el 1565. Tant ell, com el seu successor Miquel Gual —dos dels sis inquisidors mallorquins que hi hagué al segle XVI—, que l'ocupà tretze anys, eren d'ascendència conversa. Montanyans féu publicar el primer índex de llibres prohibits elaborat per la Inquisició el 1551 i començà a controlar les lectures. La nova Inquisició mallorquina, contràriament a l'època medieval, fou regida per clergues seculars. Per a una majoria d'inquisidors, el Tribunal de Mallorca fou el seu primer destí i l'inici d'una carrera que els portà després a altres tribunals de rang superior.

Sabem que els ingressos del Tribunal sofriren un notable descens com a conseqüència de la minva de la comunitat conversa a començaments de segle. La manca d'ingressos a partir de llavors obligà a racionalitzar les despeses, el que va estar connectat amb la supressió de la segona plaça d'inquisidor i que el Tribunal quedàs a partir de llavors governat per un sol inquisidor.

SIGNATURES

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó
AHN	Archivo Histórico Nacional
AGS	Archivo General de Simancas
AMLL	Arxiu Municipal de Lluçmajor
LA	Llibres d'Actes del Consell
ARM	Arxiu del Regne de Mallorca
AGC	Actes del Gran i General Consell
AH	Arxiu Històric
Còd	Còdex
ECC	Escrivania Cúria Criminal
EO	Extraccions d'Oficis
EU	Extraordinaris de la Universitat
LC	Lletres Comunes
LR	Lletres Reials
Perg.	Pergamins
Prot.	Protocols Notarials
RA	Reial Audiència
RP	Reial Patrimoni
BPM	Biblioteca Pública Municipal
Mss	Manuscrits
BSAL	<i>Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana</i>

**La repressió dels
agermanats**

Onofre Vaquer
Bennasar

Mayurqa
(2000), 26:
57-71

LA REPRESSIÓ DELS AGERMANATS

Onofre Vaquer

RESUMEN: El artículo plantea la represión que sufrieron, durante el reinado de Carlos V, los agermanats mallorquines. Después de cuantificar el número de condenados a muerte, la confiscación de bienes y a galeras, se repasa la distribución de las composiciones (multas) por pueblos y por gremios de Ciutat.

ABSTRACT: The article quantifies the repression undergone by the so-called Majorican *agermanats* (brothers-in-arms) during the reign of Charles V. After quantifying the number of death sentences, confiscation of properties and sentences to galleys, you can see the distribution of these punishments or fines village by village and by guilds in the city.

Durant el regnat de Carles V es produïren les germanies mallorquines a les quals seguí una forta repressió.¹

A l'Arxiu del Regne de Mallorca trobam el *Llibre de lletres certificatòries de la Germania* (AH-4806), que tenim transcrit, on després de relatar-se els fets de la Germania des del 29 de setembre de 1522, vénen les sentències i composicions dictades pel virrei Miquel de Gurrea.

El 17-7-1523 es confisquen els béns a 106 agermanats de la Part Forana i a 56 de la Ciutat.

El 3-10-1523 són condemnats a mort i a confiscació de béns 39 agermanats, el 4 de novembre, altres 54, tant de la Part Forana com de la Ciutat, i el 7 de novembre 62 de la Ciutat que no tenen béns pel fet de ser pobres. El 1524 continuen les condemnes a mort, acompanyades sempre de confiscació de béns, de 34. En total 189 condemnes a mort, a les Comunitats castellanen foren 23. Cal dir que les condemnes són posteriors a la reducció de la Ciutat, però hi ha moltes execucions anteriors, ja que Gurrea penjava els presoners. Encara el 6-2-1525 es confiscaven els béns de 10 agermanats de la Ciutat.

El 14-3-1524 foren condemnades a galeres cinc persones que avituallaven els reclosos a la Ciutat. El 4 de novembre de 1523 es condemna a galeres 45 agermanats, als quals també se'ls confisca els béns. A altres quatre, se'ls desterra.

Als agermanats se'ls imposa una composició (en realitat una multa) com a persones «delades e inculpades de haver participat, assentit e consentit en lo levament del poble», les quals composicions «són estades fetes a cada un dels dits inculpats, segons la

¹ Vegeu una síntesi de les Germanies al segon volum de la nostra tesi, publicada sota el títol *Una Societat del Antigo Régimen* (Mallorca, 1988), pàg. 897-919.

qualitat de les culpes y facultats de lurs béns, y per les dites quantitats són stats remesos y perdonats, els vius quant a les culpes y béns, e los morts quant a la memòria y béns». A alguns que pretenien no haver participat en la Germania, «attés que per la armada feta de manament de sa majestat, són stats liberats de la opresió y tirania que staven voluntàriament, per subvenció de les despeses en dita armada fetes», els assignen unes quantitats a pagar. A causa que les mitjanes no donen la distribució de les freqüències (recordem el que deia Bernard Shaw que l'estadística és la ciència que demostra que si el meu veïnat té dos cotxes i jo cap, en tenim un per hom), i que les fórmules per mesurar la dispersió (desviació estàndard, coeficient de variació) són poc intel·ligibles per a la majoria de lectors, volem oferir-ne la distribució.

Vegem com es distribuïren les composicions, primer per pobles i després per gremis de la Ciutat.

ALARÓ

<i>Agermanats</i> <i>Nombre</i>	<i>Composició</i> <i>en lliures</i>	<i>Agermanats</i> <i>Nombre</i>	<i>Composició</i> <i>en lliures</i>
9	5	11	25
4	6	4	30
9	8	2	40
13	10	4	50
14	12	1	60
4	15	1	70
14	16	2	100
6	18	1	120
16	20	1	320
2	22		
Total agermanats: 118		Total lliures: 2.640.	

ALGAIDA

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
6	5	3	50
6	6	1	60
8	8	3	70
22	10	1	80
11	12	1	90
15	15	4	100
1	16	1	115
16	20	1	120
14	25	1	125
10	30	2	150
2	35	1	250
4	40		
Total agermanats: 134		Total lliures: 3.823.	

ARTÀ

<i>Agermanats</i> <i>Nombre</i>	<i>Composició</i> <i>en lliures</i>	<i>Agermanats</i> <i>Nombre</i>	<i>Composició</i> <i>en lliures</i>
1	3	7	25
2	4	6	30
11	5	2	35
14	6	1	40
13	8	2	50
17	10	1	60
19	12	2	80
27	15	1	150
3	16	1	250
12	20		
Total agermanats: 142		Total lliures: 2.530	

BINISALEM

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
2	5	1	27
1	8	4	30
15	10	1	35
25	12	5	40
10	15	2	50
11	16	2	65
12	18	2	80
9	20	1	160
1	22	2	250
10	25	1	450
Total agermanats: 117		Total lliures: 3.219	

BUNYOLA

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
1	5	1	60
1	8	1	70
3	10	1	75
2	12	4	80
6	15	1	125
1	16	2	150
9	20	1	200
1	25	1	300
2	30	1	400
4	40	1	450
3	50		
Total agermanats: 47		Total lliures: 3.048	

CAMPANET

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
1	5	5	30
3	8	2	40
6	10	1	50
9	12	1	60
11	15	1	75
9	16	1	80
4	18	1	90
7	20	5	125
4	25	1	160
Total agermanats: 72		Total lliures: 2.188	

CAMPOS

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
5	5	1	35
4	6	5	40
4	8	4	50
20	10	1	60
10	12	1	70
17	15	1	90
4	16	1	110
17	20	1	125
9	25	5	200
1	27	1	300
4	30		
Total agermanats: 113		Total lliures: 2.920	

ESCORCA

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
3	12	1	100
1	15	1	160
1	16	2	170
1	70		
Total agermanats: 11		Total lliures: 1.037	

ESPORLES

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
4	5	2	35
1	8	4	40
5	10	4	50
4	15	2	100
8	20	1	110
5	25	1	140
6	30		
Total agermanats: 47		Total lliures: 1.483	

FELANITX

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
22	5	10	30
4	6	3	35
7	8	3	40
37	10	3	50
16	12	1	70
30	15	3	80
8	16	3	100
21	20	1	150
14	25	1	1000
Total agermanats: 187		Total lliures: 4.535	

INCA

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
16	5	1	32
4	6	3	35
7	8	12	40
27	10	5	45
35	12	9	50
15	15	2	55
44	16	6	60
20	18	5	80
27	20	3	100
4	22	3	130
17	25	1	150
17	30	2	200
Total agermanats: 285		Total lliures: 7.104	

LLUCMAJOR

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
1	3	29	20
1	4	1	22
16	5	1	23
4	6	22	25
20	8	32	30
36	10	8	35
25	12	13	40
1	14	1	45
29	15	15	50
10	16	2	55
3	18	4	60
6	70	2	200
1	76	1	220
5	80	1	225
8	100	3	250

4	125	5	300
2	130	2	400
3	150		
Total agermanats: 517		Total lliures: 12.374	

MANACOR

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
11	5	3	50
9	6	2	60
14	8	1	70
37	10	1	80
29	12	1	90
41	15	2	100
6	16	1	120
10	20	1	125
13	25	1	150
4	30	1	150
Total agermanats: 188		Total lliures: 3.890	

MONTUÏRI

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
5	5	8	25
2	6	9	30
5	8	3	35
17	10	7	40
2	12	3	50
21	15	1	60
1	16	2	80
9	20	1	800
Total agermanats: 96		Total lliures: 2.807	

MURO

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
2	4	8	30
20	5	3	35
12	6	5	40
8	8	1	45
16	10	7	50
10	12	1	55
9	15	5	60
21	16	2	80
16	20	6	100
3	22	1	250
7	25		
Total agermanats: 163		Total lliures: 3.889	

PETRA

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
1	4	17	15
8	5	3	20
1	6	1	25
3	8	1	30
12	10	1	35
16	12		
Total agermanats: 64		Total lliures: 806	

POLLENÇA

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
1	3	13	40
1	4	1	55
14	5	3	60
10	6	2	70
16	8	1	75
47	10	1	80
25	12	4	100
34	15	1	100
30	16	2	125
17	18	1	140
34	20	1	150
1	22	1	170
23	25	1	180
11	30	2	250
3	35	1	500
8	40	1	550
Total agermanats: 311		Total lliures: 8.493	

PORRERES

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
2	3	28	15
3	4	9	16
13	5	17	20
21	8	10	25
26	10	9	30
21	12	2	35
7	40	1	100
1	45	2	125
8	50	1	130
7	60	4	150
1	70	1	200
1	90	1	250
Total agermanats: 196		Total lliures: 5.092	

SA POBLA

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
2	8	4	30
11	10	1	35
8	12	1	40
6	15	2	50
14	16	3	60
2	18	1	70
11	20	1	80
2	25	2	100
Total agermanats: 71		Total lliures: 1.667	

SENCELLES

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
1	5	6	25
3	6	6	30
6	8	3	35
14	10	3	40
6	12	5	50
9	15	5	70
27	16	2	80
11	20	1	100
1	22	1	170
Total agermanats: 110		Total lliures: 2.709	

SANTA MARGALIDA

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
1	3	1	30
1	6	1	35
3	8	1	40
3	10	2	50
4	12	1	60
7	15	3	70
12	16	3	80
8	20	1	100
3	22	1	150
Total agermanats: 63		Total lliures: 1.755	

SANTA MARIA

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
1	10	3	16
3	12	5	18
1	15	7	20
1	22	2	70
2	25	1	75

4	30	1	80
1	35	3	100
1	40	2	160
2	50		
1	60		
Total agermanats: 41		Total lliures: 1.681	

SANTANYÍ

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
2	4	8	25
11	5	4	30
3	6	1	35
5	8	3	40
9	10	1	50
7	12	1	60
9	15	1	80
2	16	1	125
12	20	2	200
Total agermanats: 82		Total lliures: 1.901	

SANT JOAN

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
1	4	9	12
12	5	11	15
2	6	2	20
6	8	1	30
7	10	1	80
Total agermanats: 52		Total lliures: 617	

SELVA

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
22	5	1	35
3	6	5	40
8	8	4	50
11	10	6	60
6	12	1	70
4	15	1	80
13	16	4	100
1	18	1	180
12	20	2	200
11	25	1	250
4	30	1	300
Total agermanats: 122		Total lliures: 3.825	

SINEU

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
1	3	15	20
8	5	10	25
4	6	4	30
7	8	2	40
25	10	3	50
25	12	3	70
25	15	1	80
11	16	2	100
1	18	1	130
		2	150
Total agermanats: 382		Total lliures: 3.546	

SÓLLER

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
15	5	4	75
2	6	7	80
8	8	12	100
27	10	1	110
12	12	1	120
11	15	1	130
1	16	1	140
24	20	5	150
24	25	1	160
22	30	1	170
1	35	3	200
28	40	1	225
1	45	5	250
17	50	1	350
8	60	1	375
7	70	1	500
Total agermanats: 254		Total lliures: 12.446	

Dels 254 agermanats compostats, 200 eren de Sóller i 54 de Fornalutx. Els de Sóller havien de pagar 8.359 ll. i la resta els de Fornalutx.

VALLDEMOSSA

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
12	5	9	30
20	10	1	35
4	12	8	40
13	15	3	50
16	20	1	55
2	23	2	70
13	25	1	80
1	110		
Total agermanats: 108		Total lliures: 2.301	

A Banyalbufar sols consta una dona composta per 70 lliures, i a Puigpunyent un per 20 lliures.

A Ciutat els principals gremis foren compostats en les quantitats següents:

PARAIRES

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
6	5	1	45
5	6	8	50
10	8	1	55
18	10	3	60
18	12	4	70
1	14	5	80
20	15	5	100
17	16	1	110
4	18	1	120
32	10	1	130
2	22	1	180
25	25	2	200
17	30	1	300
4	35	1	320
14	40	1	325
Total compostats: 230		Total lliures: 7.588	

FERRERS

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
2	5	5	20
1	6	6	25
1	8	2	30
11	10	1	40
4	12	4	50
1	15	1	100
2	16	1	120
Total compostats: 42		Total lliures: 959	

SABATERS

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
9	5	2	20
9	6	4	25
5	8	1	30
2	10	1	45
3	12	1	60
2	15		
Total compostats: 40		Total lliures: 500	

FORNERS

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
2	6	6	16
1	8	1	18
1	10	4	20
10	12	3	25
2	15	3	30
Total compostats: 36		Total lliures: 539	

SASTRES

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
1	3	1	18
2	5	10	20
7	10	2	25
7	12	2	30
1	14	1	50
5	15	1	60
10	16		
Total compostats: 52		Total lliures: 1.121	

FUSTERS

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
9	10	3	30
2	12	2	40
3	15	1	120
5	16	1	125
5	20	1	150
2	25		
Total agermanats: 34		Total lliures: 954	

TRAGINERS DE GARROT

<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>	<i>Agermanats</i>	<i>Composició</i>
3	6	3	15
1	8	2	16
9	10	8	20
2	12	3	25
Total agermanats: 31		Total lliures: 452	

Altres gremis de Ciutat foren compostats així:

<i>Gremi</i>	<i>Nombre</i>	<i>Lliures</i>	<i>Mínim</i>	<i>Màxim</i>
Picapedrers	30	550	6	70
Hortolans	26	568	6	25
BarreTERS	27	438	10	30

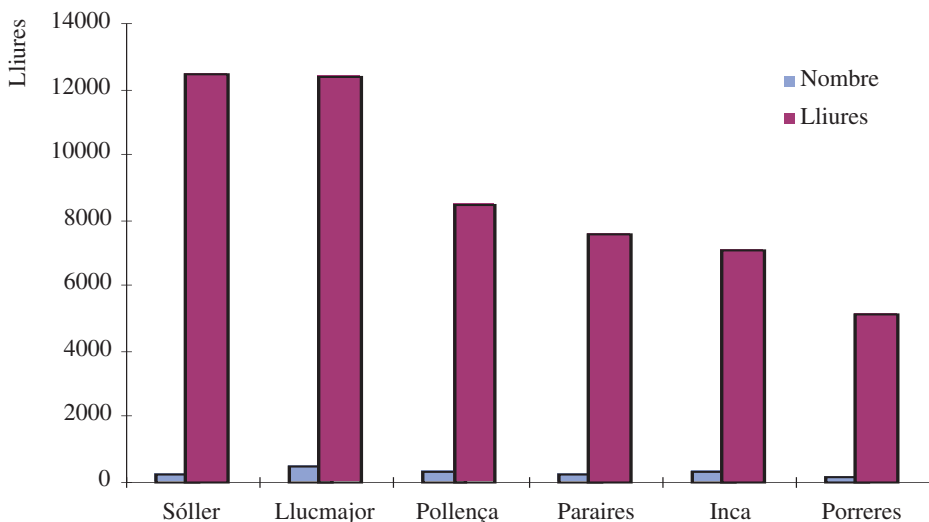
Moliners	25	661	10	60
Revenedors	21	511	6	60
Argenters	22	415	6	60
Botiguers	14	155	6	25
Gerrers	13	181	5	20
Apotecaris	12	629	10	320
Barbers	11	306	6	100
Boters	9	300	6	60
Corredors de coll	9	113	5	25
Basters, corders	9	282	6	80
Calafats	7	89	6	25

Altres persones foren composades individualment, com per exemple el mercader Pere Cerdà per 320 lliures o el mercader Guillem Seguí per 100. El 3-9-1523 es condemna 10 persones a servir al castell d'Alger amb confiscació de béns, o a pagar certes quantitats i exili perpetu, elegeixen l'exili.

A la Part Forana la vila que més havia de pagar era Sóller amb 12.446 lliures, seguida de Lluçmajor amb 12.374, Pollença amb 8.493, Inca amb 7.104. Porreres amb 5.092 lliures (196 agermanats) supera Manacor amb sols 3.890 (188 agermanats), fet que indica que a Manacor (terme més extens i poblat que Porreres) hi havia menys agermanats (hi hagué un aixecament de mascarats) i eren més pobres que els porrerencs. La vila amb més composats és Lluçmajor amb 517. No hi ha composats d'Alcúdia, on s'havia refugiat un grup de cavallers contraris a la Germania.

A la Ciutat, el gremi que més hagué de pagar, amb molta diferència sobre els altres, fou el dels paraires amb 7.588 lliures, el que indica que els paraires eren el gremi més poderós, eren els més rics i el que tenia més agremiats, no debades els teixits de llana eren la principal exportació de Mallorca. Els paraires tenen 230 composats mentre que els sastres, segon gremi amb més agermanats, sols en tenen 52 i han de pagar 1.121 lliures.

AGERMANATS

**El bandolerisme
mallorquí post-
agermanat**

Jaume Serra i
Barceló

Mayurqa
(2000), 26:
73-97

EL BANDOLERISME MALLORQUI POSTAGERMANAT*

Jaume Serra i Barceló

RESUMEN: Este estudio presenta el panorama del bandolerismo mallorquín después de las Germanías y cómo este movimiento revolucionario sirvió de puente entre los esquemas medievales y el nuevo bandolerismo del barroco. La represión de los agermanados, tanto en bienes como en personas, provocó la aparición de fugitivos y nuevos esquemas de resistencia social.

ABSTRACT: This work shows Majorcan's banditry situation after the revolutionary movement called *Germanies* and how this served as a bridge between the medieval schemes and the new banditry of the barroque periode. The repressions against the *Agermanats*, which was undergone both on people and on goods, caused the appearance of outlaws and new types of the social resistance.

En contra d'un panorama idíl·lic de la societat mallorquina posterior a les Germanies, les darreres investigacions ens el presenten força conflictiu. És cert que la repressió de la revolta agermanada actuà com un trauma que marcà tota la vida posterior del Regne. El fet que no es conservin llegendes, contarelles o refranys sobre aquest esdeveniment, quan l'inconscient popular en recorda d'anteriors, és un bon indicador de l'abast que assolí la repressió. Els professors Rosselló i Miralles fa uns anys documentaren a Montuïri l'única tradició popular coneguda fins ara,¹ posteriorment manipulada políticament,² que confirma aquests plantejaments. I el problema és que és ben conegut com es generà i col·leccionà literatura proagermanada.³

En general es pot considerar que el coneixement de la nostra història té greus llacunes. Una d'aquestes és, malgrat les darreres aportacions,⁴ el regnat de Carles V amb

* El present treball es troba inclòs al Projecte d'Investigació PB97-0152 de la Subdirecció General de Proyectos de Investigación Científica y Técnica del Ministerio de Educación y Cultura.

¹ ROSSELLÓ LLITERAS, J.; MIRALLES MONSERRAT, J. (1971): «Una tradició mallorquina sobre l'ascendència de Colom». *Serra d'Or*, maig. Posteriorment reeditada a la revista *Lluc* de gener de 1972.

² BAUZÁ SOCÍAS, R.; AMENGUAL, J. E. (1990): *La verdad de Joan Colom*. Ed. Eureka, Palma de Mallorca.

³ SIMÓ, G. (1978): «Les profecies atribuïdes a Bernat de Mogoda». *Randa* 7, pàg. 132-167.

⁴ JUAN VIDAL, J. (1996): *El sistema de gobierno en el reino de Mallorca (siglos XV-XVIII)*. Ed. El Tall. Palma de Mallorca. JUAN VIDAL, J. (1998): «El gobierno del reino de Mallorca en la época de Felipe II». A *Actas del Congreso Internacional Felipe II (1527-1598). Europa y la Monarquía Católica*. Tomo I, Madrid, pàg. 413-450. BELENGUER CEBRIÀ, E. (1986): *La Corona de Aragón en la época de Felipe II*. Colección Síntesis. Valladolid, pàg. 39-53. BELENGUER CEBRIÀ, E. (2000): *Un reino escondido: Mallorca, de Carlos V a Felipe II*. Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V. Madrid.

posterioritat a les Germanies.⁵ Aquest regnat s'havia reduït en la historiografia tradicional a l'estudi de les Germanies⁶ i d'altres temes menors, com les campanyes nord-africanes o les visites imperials.⁷ Emperò els darrers estudis permeten considerar-lo com a cabdal per entendre la posterior evolució del regnat de Felip II,⁸ especialment a partir del que Joan Reglà denominà viratge filipí. Per això es fa difícil saber l'abast d'aquest viratge per al Regne de Mallorca si no se sap des d'on es partia.⁹

Si es retorna al tema de les Germanies, i malgrat les importants aportacions d'historiadors com Bover, Furió o Quadrado al segle XIX o dels professors Josep Juan i Eulàlia Duran més recentment, el tema es troba lluny d'haver-se exhaurit. El mateix passa amb les campanyes nord-africanes. Ja fa anys Francesc Sevillano publicà un important article sobre la defensa de Bugia el 1515.¹⁰ En aquesta publicació s'insinuava i es donaven pistes per a futures investigacions. La font utilitzada (avui en dia recobrada)¹¹ permet entendre no sols l'abast del problema de l'armament popular (sense el qual no és possible entendre el moviment agermanat), sinó establir xarxes d'enfrontaments i solidaritats que permetrien comprendre millor alguns capítols luctuosos d'anys després i que senzillament s'han qualificat com a irracionals i sense una causa predeterminedada clara.

Igualment passa amb la connexió entre el moviment agermanat, les banderies i els bandolers (tant els preexistents com els posteriors a l'esclafit). Curiosament, la major part dels autors han parlat de la importància d'aquest context de banderies aristocràtiques

⁵ El primer estudi que intentà donar un panorana general del segle va ser el de PERE XAMENA (1972): «El segle XVI» a *Historia de Mallorca/II*, coordinada per Mascaró Passarius, pàg. 281-287. N'existeixen d'altres que parteixen del món local per acabar amb una visió general de tota l'illa, especialment À. SANTAMARÍA ARÁNDEZ (1971): *El valle de Sóller y Mallorca en el Siglo XVI*. Imprenta Marqués. Sóller, i ONOFRE VAQUER BENNÁSSAR (1987-88): *Una sociedad del Antiguo Régimen. Felanitx y Mallorca en el Siglo XVI*. Mallorca.

⁶ D'especial vàlua són: JUAN VIDAL, J. (1973): «Una aproximación al estudio de las Germanías de Mallorca». BCOCIN. Octubre-Diciembre, pàg. 141-188. JUAN VIDAL, J. (1985): *Els Agermanats*. Biografies Mallorquines, 11. Ajuntament de Palma. Palma de Mallorca. DURAN, E. (1982): *Les Germanies als Països Catalans*. Ed. Curial. Barcelona. DURAN, E. (1984): *Cròniques de Les Germanies*. Eliseu Climent, Editor. Sèrie la Unitat. València. A més a més, cal destacar l'obra de FRANCISCO PÉREZ FERRER (1976): *Les Germanies i Sóller*. Edició patrocinada por el Magnífico Ayuntamiento de la ciudad de Sóller. Palma de Mallorca.

⁷ R[IPOLL], L[uis] (1973): *Nota acerca del «Llibre de la Benaventurada vinguda» y de esta edición popular*. Imprenta Mossèn Alcover, Palma, pàg. 38 *El Llibre de la Benaventurada vinguda del emperador y rey don Carlos en la present Ciutat de Mallorques*, del notari Joanot Gomis, s'acabà d'estampar el 30 de gener de 1542 a la impremta de mestre Ferrando de Cansoles. Aquesta obra va ser durant molts d'anys una raresa bibliogràfica fins que À. Campaner la va incloure al seu *Cronicón* i, posteriorment, n'aparegueren d'altres: una de realitzada el 1933 per l'impressor Octavio Vinader i una edició popular amb un curt estudi a càrrec de Lluís Ripoll. De fet, encara avui en dia sols se'n coneixen tres exemplars originals: un a la Biblioteca Central de Barcelona, un altre en mans dels hereus de Faust Morell i Tacón i un de tercer a la Biblioteca March. Precisament aquest darrer exemplar, en un excel·lent estat de conservació, serví de model per a una edició facsímil encarregada per la Sociedad de Bibliófilos de Barcelona, limitada a 200 exemplars destinats als membres i que no es posà a la venda i que conté un interessant estudi preliminar de L. Pérez.

⁸ JUAN VIDAL, J. (1996): *El sistema de gobierno en el Reino de Mallorca (siglos XV-XVIII)*. El Tall. Palma de Mallorca, pàg. 73-86.

⁹ SERRA I BARCELÓ, J. (1999): «El bandolerismo en Mallorca durante el reinado de Felipe II». A *Felipe II y el Mediterráneo*. Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V. Volumen II. Los Grupos Sociales. Madrid, pàg. 443-478.

¹⁰ SEVILLANO COLOM, F. (1971): «Mallorca y la defensa de Bugía (1515)». BSAL tom XXXIII, pàg. 332-370.

¹¹ ARM-AH 6638.

(Almudaina/Call o Almudaina/Born) en el decurs de les Germanies.¹² Emperò, manquen els estudis sistematitzadors i l'aclariment dels diversos vincles entre banderies, solidaritats i llinatges. En aquest sentit, la polèmica entre historiadors mallorquins i valencians per culpabilitzar uns i altres de l'esclafit ha impedit una vertadera anàlisi, que cal, encara, realitzar en profunditat.¹³

LES GERMANIES COM A FRONTERA

Les Germanies foren un moviment social que molts d'autors no dubten a considerar com una vertadera revolució amb les fases típiques de qualsevol manual.¹⁴ Tot i amb això, i com es pot suposar, no es tracta d'un moviment homogeni ni en els seus objectius ni en les tàctiques per assolir-los.¹⁵ Les explicacions tradicionals el presentaren com una sedició espontània, sense una ideologia clara darrere i sense una planificació a curt o llarg termini, però, com fàcilment es comprèn, aquests punts de vista varen ser construïts pels triomfadors. D'altra part, aquests mateixos grups intentaren presentar la revolta com un enfrontament total i maniqueïsta que dividí la societat mallorquina en dos grups irreconciliables: els agermanats (pagesos i menestrals), violentament contraris als cavallers i ciutadans, que, a més a més, qüestionaven la sobirania de l'emperador, i els mascarats, súbdits fidels. Tot i amb això, una anàlisi acurada de les diferents actuacions permet importants matisacions, ja que els enfrontaments es donarien més entre els productors i manipuladors de matèries primeres amb els grups que controlaven els sistemes de producció i de comercialització.¹⁶

En la pràctica, no tots els membres dels estaments privilegiats foren mascarats ni tots els pagesos i menestrals agermanats, ja que les excepcions en un i altre camp són notables. Per exemple, és cert que els cavallers agermanats varen ser poc nombrosos, però

¹² Tot amb tot, sols excepcionalment alguns autors han posat esment en les campanyes de Bugia i les Germanies en la introducció de l'armament de foc a Mallorca. De fet, les primeres notícies d'armes de foc en mans de particulars es detecten vers 1513. Amb la campanya de Bugia se'n feren compres massives i el seu repartiment a les tropes que hi participaren permet entendre, igual que passà a València, en bona part, l'esclafit agermanat. Vegeu FERNANDO WEYLER (1968): *Historia Militar de Mallorca*. Ed. Luis Ripoll. Palma de Mallorca. FRANCISCO ESTABÉN (1972): «De lo bélico mallorquín. Fuerzas militares de Mallorca. Arquitectura militar insular». A *Historia de Mallorca/IV*, coord. per MASCARO PASSARIUS, pàg. 521-667.

¹³ DURAN, E. (1972): «Les sèries documentals de l'Arxiu Històric de Mallorca referents a la repressió de La Germania». BSAL tom XXXIII, pàg. 550-557. DURAN, E. (1975): «La Guerra de les Germanies i la seva interpretació». *Randa* 1, pàg. 25-63. DURAN, E. (1981): «Joan Binimelis i la Guerra de les Germanies a Mallorca». *Randa* 12 pàg. 89-124. DURAN, E. (1982): *Les Germanies als Països Catalans*. Ed. Curial. Barcelona. DURAN, E. (1982): «Aspectes ideològics de Les Germanies». *Pedralbes* 2, pàg. 53-67. DURAN, E. (1984): *Cròniques de Les Germanies*. Eliseu Climent, Editor. Sèrie la Unitat. València. DURAN, E. (1993): «Joan Binimelis i la seva història de Mallorca». BSAL tom XLIX, pàg. 485-496.

¹⁴ LE-SENNE, A. (1982): «Mallorca en temps dels Àustries. Aspectes polítics». A Diversos Autors: *Història de Mallorca/III*. Ed. Moll Els Treballs i els Dies, 21, Palma de Mallorca, pàg. 55-66.

¹⁵ LORENZO CADARSO, P. L. (1996): *Los conflictos populares en Castilla (siglos XVI-XVII)*. Ed. Siglo XXI, Madrid. L'autor presenta com a hipòtesi de treball que darrere qualsevol moviment social hi ha una lluita pel poder i que fins i tot darrere moviments sovint considerats com a espontanis, s'hi destrien estratègies i tàctiques que es modifiquen d'acord amb les diverses conjuntures.

¹⁶ JUAN VIDAL, J. (1973): «Una aproximación al estudio de las Germanías de Mallorca». BCOCIN. Octubre-Diciembre, pàg. 141-188.

els més destacats que optaren per postures agermanades ho foren fins al final de la revolta, àdhuc quan resultava clar que el manteniment de l'opció suposava caure clarament en un delict de traïció. D'altra banda, hi hagué persones que variaren en diverses ocasions de postura. Igualment, moltes persones dels estaments no privilegiats des del principi es mostraren clarament partidàries del manteniment de l'estatu quo. De fet, tots els autors estan d'acord que sols l'entrada dels forans, amb les seves demandes finiseculars, aconseguí capgirar un procés inicial més moderat.¹⁷

Així, a la Ciutat sembla que les Germanies actuaren com un parèntesi en el decurs dels conflictes de les banderies aristocràtiques. Cal recordar que uns anys abans havien tingut lloc una sèrie d'esdeveniments polítics de gran magnitud: la suspensió del virrei Aymerich,¹⁸ el procés contra el regent Frederic de Gualbes,¹⁹ els conflictes entre les banderies d'Almudaina i Call... Emperò, ja uns anys abans de les Germanies es documenta un fet important, que segurament tenia arrels anteriors, ben representatiu de la manera com les banderies urbanes aristocràtiques tenien exèrcits particulars de bandolers als quals pagaven un sou. En aquest context és representatiu un pregó signat pel virrei Aymerich el 2 de juny de 1509 en el qual es feia notar que «com per experiència hage constatat en la present Ciutat e Regne de Mallorca, a causa dels aplechs e ajusts dels menestrals e hòmens de la Part Forana, fahents valensa ab una part o a altre als hòmens de honor qui bandoletgen o stan en ubert ab sos contraris esser-se seguits molts scàndols e grans desordes». A conseqüència d'aquests ajusts entre cavallers, menestrals i homes de la Part Forana es produïen grans bregues en les quals hi havia molts de nafrats «car la multitud de dits menestrals e hòmens de la Part Forana concorren en valensa de una part y de altre en las bregues e comocions entre dits hòmens de honor seguides». Allò veritablement significatiu radica en el fet que el lloctinent ordenava «a tots los dits menestrals e hòmens de la Part Forana e a cada hu d'ells en particular que si bregues algunes o insults beuran ni sentiran entre hòmens de honor no gosen ni presumescan fer part en aquellas ne traure armes o fer alguna manera de socors ne ajuda en dites bregues. E axí poc gosen ni presumescan star armats en las cases dels dits hòmens de honor qui bandoletgen o stan en ubert ab sos contraris si ja donchs no menjen e prenen soldada dels dits hòmens de honor los quals e no altres són exceptats y refermats de la present crida e edicta sots pena de vida e confiscació de tots llurs béns».²⁰

Pel que fa a la Part Forana sembla indiscutible que les Germanies marquen una frontera clara en el decurs dels conflictes socials illencs; un abans i un després. S'ha comprovat en diverses parròquies com la revolta va dinamitar les estructures de solidaritat anteriors per construir-ne de noves. En altres paraules, si es comparen els llistats de les banderies rurals i de la postura (pro o antiagermanada) d'aquests llinatges i persones no se'n detecta una correlació ni tan sols aproximada. És a dir, normalment entre la pagesia, la pertinença a una determinada banderia rural no pressuposà l'automàtica adscripció en el període revolucionari. En aquest cas, es tractaria d'una opció més individual i fonamentada en interessos de classe més que en els de llinatge o solidaritat.²¹ Per això, i a causa de

¹⁷ DURAN, A.: *Les Germanies...*, pàg. 271-272.

¹⁸ SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Á. (1993): «Coyuntura política de Mallorca al morir Isabel la Católica». BSAL tom XLIX, pàg. 141-168.

¹⁹ ARM-AH 5.962, peça 4 núm. 37.

²⁰ ARM-AH-P. i E. 1 f. 14v-15.

²¹ SERRA I BARCELÓ, J. (1995): *Banderies i bandolers a la Mallorca del Barroc*. UIB. Tesi doctoral inèdita.

l'experiència acumulada en la repressió de les revoltes anteriors, la persecució dels agermanats va tendir a ser total i va assolir l'anihilació de persones, patrimonis i idees.

BANDOLERS I REPRESSIÓ AGERMANADA

Sols es coneix d'una manera aproximada el procés de la repressió personal i el seu abast. Les execucions s'iniciaren abans de la reducció del Regne i fins i tot a la mateixa Cort. A mesura que les tropes imperials avançaven, s'aixecaven cadafals i s'omplien els arbres. Les execucions que tingueren com a escenari el monestir de la Real no degueren ajudar gens els intents de conciliació que es donaren entre els defensors tancats en una ciutat empestada i l'exèrcit reialista. S'ha de tenir en compte que alguns agermanats encara proposaren convertir Ciutat en una nova Numància²² o lliurar-se al gran enemic tradicional, com eren els corsaris nord-africans, abans de rendir-se a les tropes imperials. Àdhuc n'hi havia que, en plena repressió, es negaven a reconèixer la seva derrota i esperaven que la situació pogués canviar,²³ com Lluç Ferragut, que «après de ser reduhida la terra dix que ab un crit se eran alsats y ab un altre crit se havien de tornar alçar».²⁴

Una vegada capturada la capital, les execucions continuaren amb una intensitat que sols es coneix de manera aproximada. Les sentències capitals es dirigiren no sols contra destacats dirigents, sinó contra el conjunt de la població. Als dirigents agermanats, com va ser el cas de Pau Casesnoves d'Inca,²⁵ no els va valer ni tan sols la seva categoria d'ambaixadors. D'altra part, s'aprofità l'avinentsa per consumir venjances personals. En conseqüència, determinats agermanats intentaren abandonar l'illa. Alguns es dirigiren als peus de l'emperador amb l'esperança que el monarca entengués la seva postura i les seves actuacions i tornaren a Mallorca per ser executats. Altres fugiren a València, Catalunya o Itàlia i cap allà es dirigiren comissaris per capturar-los. Els altres es dirigiren a les muntanyes per fugir de la persecució. Formaren, per tant, el que s'ha denominat com a bandolers residuals.

La primera fase repressiva acabà al juny de 1525 quan Carles de Pomar assolí la lloctinència. En els sis primers mesos desenvolupà una activitat frenètica intentant recobrar la legalitat que s'havia trabucats amb les Germanies i la repressió incontrolada. S'han detectat no menys de tres sèries d'edictes entre juliol i desembre d'aquell any, i contínuament signava guiatges perquè persones es traslladassin a Ciutat. Igualment s'han d'interpretar molts dels sacraments i homenatges criminals signats en aquest període.²⁶

²² QUADRADO, J. M. (1896): *Informacions judicials sobre'ls adictes a la Germania en la Ciutat e illa de Mallorca, e penas de cos e d'haver a ells imposades après la reducció de 1523*. Estampa den Felip Guasp. Palma de Mallorca, núm. 772.

²³ QUADRADO, J. M. (1896): *Informacions judicials sobre'ls adictes a la Germania en la Ciutat e illa de Mallorca, e penas de cos e d'haver a ells imposades après la reducció de 1523*. Estampa den Felip Guasp. Palma de Mallorca, núm. 287, 352, 415, 440, 596, 747 i 772.

²⁴ QUADRADO, J. M. (1896): *Informacions judicials sobre'ls adictes a la Germania en la Ciutat e illa de Mallorca, e penas de cos e d'haver a ells imposades après la reducció de 1523*. Estampa den Felip Guasp. Palma de Mallorca, núm. 415.

²⁵ SERRA i BARCELÓ, J. (2000): *Pau Casesnoves i les Germanies a Inca*. Ed. Documenta. Palma de Mallorca (en premsa).

²⁶ ARM-RA 224.

Tot amb tot, no s'evità que la Part Forana es veiés plena d'homes armats i que els conflictes jurisdiccionals tornassin a esclatar, fins i tot amb més força, poc temps després de la suposada pacificació del Regne. Així, el 28 de juny de 1526 el lloctinent general, Carles de Pomar, hagué d'escriure al batlle reial de Santa Margalida perquè respectàs la jurisdicció de les cavalleries de Pere Joan Safortesa: «Balle de Santa Margarita. Per vostra letra restam avisats de la qüestió es stade entre en Miquel Font Carretell de huna part y Anthoni Castell de la part altre en la qual, segons dieu, no.y ha hagude sanx y que la qüestió se.s seguide en la plassa y segons som imformats seria en la jurisdicció de les cavalleries que cent axí tocharia a Moss. Pere Johan Çafortesa per ço a supplicatió de dit Moss. Çafortessa vos diem y manam que cent axí a la dita qüestió se sia seguide en la jurisdicció de las cavalleries li restituyeu la dita causa y qüestió y si procés o actes alguns havien fets per la dita causa aquells li restituyreu y per semblant les armes y no fesseu per res lo contrari si dessigau en dita pena no incórrer. Datta en Mallorca a XXVIII de juny de MDXXVI.»²⁷ Cal recordar que els membres del llinatge Font varen ser destacats partidaris dels Burguès en els conflictes que per més de 200 anys tingueren amb la vila de Santa Margalida.

El document és prou important, ja que, a més del seu contingut formal, permet documentar la intromissió de la jurisdicció reial i de l'oligarquia vilatana molt abans del seu esclafit ja al segle següent. De fet, els primers conflictes s'han documentat fins i tot abans del moviment agermanat. El 22 de juny de 1514 el virrei Gurrea escrivia al batlle de la vila ordenant-li que no es dificultàs ni s'insultàs el batlle de les cavalleries de mossèn Ramon Safortesa.²⁸ L'any següent el lloctinent tornava a escriure al batlle de la vila, recordant-li una carta del lloctinent Aymerich de 19 de març de 1502, i ordenant que observàs les dites provisions, exceptuant «los casos criminals qui.s seguiran en aqueixa vila en què no haurà sanc no.s donen avís axí com dels altres e si.s segurament en lo loch com entre les persones de la jurisdicció de dites cavalleries de Mn. Fortesa dessus dit no.s ne fassau fer menció en dit avís que.ns tremetreu, per ço que si dites causes pertanyarian a ell les hi puscam remetre o provehir lo que serà just. E per quant are, poch dies ha se es seguit en aqueixa vila certa qüestió entre en Johan Servera y Bernat Alós en què no ha sanch e segons som informats pertany al dit magnífich cavaller, per ço li havem remesa aquella si en dita causa volrà fer alguns procehiments no.l impedigau en res».²⁹

En conseqüència, fins i tot en els problemes antisenyorials, les banderies rurals es reemprengueren poc temps després de la repressió agermanada i el mateix es pot afirmar del bandolerisme que actuava al seu servei. De fet, ni el mateix bandolerisme acabà durant

²⁷ ARM- RA 224, f. 50v.

²⁸ ARM-RA-P. i E. 2, f. 101v: «Batle reyal de la vila de Santa Marguerita. Per part de Mon. Ramon Fortesa de aquí és stat esposat devant nos dient que vos dirieu i comportariu que altres diguen moltes paraules en derogatió del batla de la cavellaria del dit Mon. Forteza menyspresant e poc acatant.lo e innovant coses en preiuy de la jurisdicció al dit Mon. Fortesa per la Magestat del Rey nostre Senyor donada, de les quals stà en possessió. E però ço us diem y manam en pena de M (?) L. al fisch reyal applicadores que d.equi avant no digau ny comporteu que altres diguen paraules injurioses ni derogatòries al dita batla de la dita cavalleria sinó que honren y acaten, honrar y acatar fessan aquell com se pertany ni per lo semblan innoven cosa alguna en preiuy de la jurisdicció del dit Mon. Fortesa, conservant aquell en sa acostumada possessió fins a tant que per nos vist los privilegis, gràcies e concessions reyls del dit Mon. Fortesa, lo qual no.s derà inspecció de aquells altrement sobre dites coses sia proveyt. E parau de nos manament encontrary e no fessat lo contrari. Dat en Mallorca a XXII de juny any M D XIII.»

²⁹ ARM-RA-P. i E. 2, f. 149v-150.

els primers moments de la revolta agermanada, de tal manera que alguns cavallers es refugiaren a les seves possessions rurals protegits per estols de bandolers a partir de 1522.³⁰ Alguns dels bandolers detectats a partir de 1525 ja actuaven abans o ho havien fet durant les Germanies, però se sap que moltes persones que no havien tingut especials problemes amb la justícia fugiren a les garrigues i muntanyes per deslliurar-se d'una possible repressió. Per això no pot sorprendre que el llistat de composicions permeti detectar una quantitat ben representativa d'homes que a partir de 1523 anaven «alçats» pel Regne. Un cas representatiu, entre d'altres, es dona a Muro. Es tracta del notari Antoni Mulet, molt afectat de la Germania, que participà en diverses campanyes i en assassinats i que «ara va bandejat»³¹ I fins i tot al segle següent «bandejat» i «alçat» seran considerats com a sinònims. Pràcticament totes les viles tingueren els seus joves «alçats» que havien hagut de fugir.

El problema rau en el fet que fins i tot després de la primera fase repressiva alguns cavallers es dedicaren a protegir antics partidaris. En algunes viles, com Andratx, senzillament no hi hagué repressió o va ser mínima.³² En conjunt el que es detecta, per tant, és que el bandolerisme que s'ha denominat barroc es començarà a estructurar a partir de 1525. Certament, alguns d'aquests «cavallers protectors» havien demostrat una postura com a mínim dubitativa amb els agermanats. I aquesta tàctica és prou indicativa de la manera com alguns grups dirigents es resistien a perdre el control sobre escamots d'homes armats que podien actuar al seu servei. Un cas ben il·lustratiu es té amb el jove Jaume Moragues de Muro. D'ell es deia que era «de germania y affectat y gran desmandat». Després d'haver jurat obediència al rei es va recloure a la Ciutat per defensar-la i el 1525 anava alçat. Tot amb tot, es trobava guiat per mossèn Perot de Puigdorfilà.³³

D'aquesta manera, el panorama dels anys 1525-1526 dista lluny de poder-se presentar com a tranquil. Carles de Pomar no tingué més remei, el 14 d'agost de 1526, que nomenar lloctinents seus atorgant-los poders especials per poder prendre i executar els bandolers que recorrien l'illa: «Com nos, confiants de la legalitat e probidad de vos, magnífich mossèn [buit el nom] a causa de purgar molts e diversos bandejats y desordenats e altres malfactors van per aquell en gran vilipendi de nostre señor Déu e de la bona administratió de la justícia vos cream loctinent nostre perquè aquells pugau perseguir, pendre y encarcerar punir y castigar donant nos avís encontinent de la pressa y altres qualsevols persones de la present illa que tostemp que per vos seran requests vos donen gent aquella que per vos serà demanade y necessària a circa dites coses y socors, favor y ajud y tinguen y reputen y observen a vos dit Mossén [buit] com a loctinent nostre sots pena de mil lliures al fisch real aplicadores y altres corporals a nostre arbitre reservades. Data en Mallorca a XIII agost any M D XXVI.»³⁴

³⁰ DURAN, E: *Les Germanies...*, pàg. 296. BOVER, J. M.: *Nobiliario Mallorquí*, pàg. 357: Hug de Santjoan, la seva dona i els seus fills foren empresonats a la Bastida pels agermanats. Foren alliberats per la força per 36 bandolers al seu servei. Precisament a la casa d'aquest cavaller cercà protecció Joan Crespí quan es va sentir amenaçat.

³¹ QUADRADO, J. M. (1896): *Informacions judicials sobre'ls adictes a la Germania en la Ciutat e illa de Mallorca, e penas de cos e d'haver a ells imposades aprés la reducció de 1523*. Estampa den Felip Guasp. Palma de Mallorca, pàg. 209, núm. 192.

³² ENSENYAT Y PUJOL, J. Bta. (1919, edició facsímil de 1983): *Historia de la baronía de los señores obispos de Barcelona en Mallorca*. Edició del Govern Balear, pàg. 389-430.

³³ QUADRADO, J. M. (1896): *Informacions judicials sobre'ls adictes a la Germania en la Ciutat e illa de Mallorca, e penas de cos e d'haver a ells imposades aprés la reducció de 1523*. Estampa den Felip Guasp. Palma de Mallorca, pàg. 210, núm. 205.

³⁴ ARM-RA-224, f. 64v.

LA PERVIVÈNCIA DE LA IDEOLOGIA AGERMANADA

Com s'ha dit en diverses ocasions, la terrible repressió econòmica i física dels agermanats tingué unes conseqüències tràgiques.³⁵ Són diferents les notícies que ens indiquen com la ideologia agermanada va sobreviure a la repressió. En la dècada de 1560, la Universitat i el lloctinent hagueren d'intervenir el mercat de cereals per evitar l'esclafit d'una nova germania.³⁶ I en el període 1618-1625 encara es detecten reunions sedicioses, àdhuc cartells incitant una nova germania.³⁷ Fins i tot alguns capítols del Canamunt i Canavall popular del segle XVII tenen components antisenyorials que recorden les demandes agermanades³⁸ i algunes investigacions en curs tendeixen a documentar el gran paper dels repobladors d'origen mallorquí en la segona germania valenciana.

Per això no pot sorprendre que les demandes i reivindicacions trigassin a desaparèixer. Encara entre 1525 i 1530 hi havia agermanats que consideraven possible una nova revolta i que protagonitzaren algunes conspiracions. Ja s'ha parlat del jove murer Jaume Moragues. El seu guiatge es va deure segurament al fet que juntament amb mossèn Perot acudí a Manacor a denunciar als lloctinents del governador, misser Joan Andreu i Rafel Ballester, que molts dels agermanats que havien sobreviscut al setge de la Ciutat i a la pesta s'havien de tornar a aixecar: «Per la qual depositió se prengueren alguns delats, ab los quals se sabé que era axí.»³⁹ Un altre indicador que tampoc no es pot menysprear és la quantitat de matrimonis detectats entre viudes d'agermanats significatius amb alguns dels supervivents:⁴⁰ com s'ha assenyalat diverses vegades, el paper de les dones en la pervivència de les mentalitats és fonamental, tant en els moviments criptoreligiosos com en els revolucionaris.⁴¹

Certament, molts dels agermanats es veren derrotats i d'altres foren executats. Emperò d'altres aconseguiren una certa impunitat. El mateix emperador, en una carta escrita a Granada pel novembre de 1526, ens explica un fet luctuós que té relació amb

³⁵ PÉREZ FERRER, F. (1976): *Les Germanies i Sóller*. Edició patrocinada por el Magnífico Ayuntamiento de la ciudad de Sóller. Palma de Mallorca.

³⁶ PIFERRER, P.; QUADRADO, J. M. (1969): *Islas Baleares*. Luis Ripoll, editor. Palma de Mallorca, pàg. 206. SERRA I BARCELÓ, J. (1995): «Intervencionisme i control de mercat. Notes introductòries (s. XVII)». A *XIV Jornades d'Estudis Històrics Locals. La Mediterrània, àrea de convergència de sistemes alimentaris (segles V-XVIII)*. IEB. Palma de Mallorca, pàg. 333-348.

³⁷ SERRA I BARCELÓ, J. (1985): «Mallorca i la Unió d'Armes». *Randa* 18, pàg. 25-44.

³⁸ SERRA I BARCELÓ, J. (1994): «Canamunt i Canavall. Quelcom més que banderies aristocràtiques». *Afers* 18, pàg. 461-478.

³⁹ QUADRADO, J. M. (1896): *Informacions judicials sobre'ls adictes a la Germania en la Ciutat e illa de Mallorca, e penas de cos e d'haver a ells imposades après la reducció de 1523*. Estampa den Felip Guasp. Palma de Mallorca. pàg. 210, núm. 205.

⁴⁰ QUADRADO, J. M. (1896): *Informacions judicials sobre'ls adictes a la Germania en la Ciutat e illa de Mallorca, e penas de cos e d'haver a ells imposades après la reducció de 1523*. Estampa den Felip Guasp. Palma de Mallorca. A tall d'exemple, núm. 340: «Antoni Totsaus [...] sa muller és ara muller den Uguet pintor y tal com son marit y molt agermanada, scandalosa, desmandada y molt mala lengua y perseguia los mascarats més que ningú.»

⁴¹ MANDROU, R. (1987): «La transmisión de la herejía en la Edad Moderna». A JACQUES LE GOFF (compilador): *Herejías y sociedades en la Europa preindustrial, siglos XI-XVIII*. Ed. Siglo XXI, Madrid, pàg. 213-220. El seu paper en el manteniment de certes ideologies a partir dels nuclis familiars ha esdevingut fonamental. Per al cas dels cultes musulmans a Mallorca, vegeu SERRA i BARCELÓ, JAUME: «La Inquisició Mallorquina i els musulmans (1579-1631)». BSAL tom XLI, 1985, pàg. 279-307.

aquesta relativa impunitat.⁴² La víctima va ser un antic agermanat: Bartomeu Forns. D'ell deia el mateix emperador que, segons les informacions que li havien tramès persones cabdals de Mallorca, era un antic bandoler, lladre de camins i assassí: «*el qual fue tan continuo a robos, daños, muertes y mefficios que no entendía sino en mal obrar y juntar se con otros malos hombres*». En temps de la Germania «*promovió a hun clérigo a que predicasse por sancta opinión la de los agermanados en deservicio de Dios y nuestro*» i que, a més a més, assassinà Jeroni de Campfullós i Pere Capellà.⁴³

El problema era que havia aconseguit un breu de Roma que li donava guiatge especial. Per aquest motiu es passejava obertament per la Ciutat amb un estol de partidaris armats. Un dia, al moll, el veren un conjunt de joves aristòcrates, parents dels morts. Segons els informadors, varen ser el mateix Forns i els seus partidaris que es dirigiren armats cap als nobles. Joanot Palou, Lluís de Santacília i Joanot de Santacília contraatacaren i mataren l'antic agermanat. Els seus partidaris es dispersaren ràpidament i els cavallers es refugiaren en sagrat per por de la justícia. Per aquest motiu els seus valedors demanaven a l'emperador que els deslliuràs de les possibles responsabilitats i penes.

Tot amb tot, la història no devia ser tan clara quan Carles V ordenà a Carles de Pomar que realitzàs una investigació en profunditat per intentar esbrinar realment el que havia passat. Tot i que les notícies són fragmentàries, la història que s'explicà a l'emperador no devia ser gens fiable. Encara el 1527 continuava el problema, ja que aquell any, el lloctinent, a instàncies de l'emperador, guiava i ordenava l'arrest als seus domicilis a mossèn Joanot Axeló; mossèn Joan de Santacília; Baptista Pont; Joanot de Santacília; Pere Font, notari; Antoni Bauçà, sastre; Perot Verdui (?), barreter; Gabriel Paris, paraire; Julià Valls, pescador; Nicolau Satorres; Joanot Àvila; Miquel Tender i Bartomeu Mora, acusats de la mort de Bartomeu Forns.⁴⁴

Per desgràcia no s'ha aconseguit documentar el protagonisme del mort abans i durant les Germanies. Per una part no sembla que hi tingués un paper rellevant. Emperò de l'altra, havia de tenir prou relacions per aconseguir un breu pontifici. El que sí que se sap és que els Forns tingueren un important paper en les banderies artanenques del segle anterior.⁴⁵ A principis del segle XVI ja havien passat a un segon terme i sols a Ciutat es detecten com a destacats agermanats l'especier Julià Forns,⁴⁶ el sabater Miquel Forns⁴⁷ i el teixidor de llana Mateu Forns.⁴⁸ Igualment cal destacar com l'escamot dels cavallers estava

⁴² ARM-RA 224, f. 75v-76.

⁴³ Tal volta, aquest clergue agermanat fos l'artanenc mossèn Guillem Esplugues. Vegeu ANTONI GILI FERRER (1993): *Artà en el segle XVI*. Mallorca, pàg. 213-218. Tot amb tot, i malgrat la teòrica neutralitat de l'Església en el moviment agermanat, se'n detecten d'altres com fra Barceló o el també artanenc mossèn Pere Crespi.

⁴⁴ ARM-RA-ECC 1525-1529 f. 90v-91.

⁴⁵ GILI FERRER, A. (1983): *Artà en el segle XV*. Mallorca, pàg. 201-212.

⁴⁶ QUADRADO, J. M. (1896): *Informacions judicials sobre'ls adictes a la Germania en la Ciutat e illa de Mallorca, e penas de cos e d'haver a ells imposades après la reducció de 1523*. Estampa den Felip Guasp. Palma de Mallorca, pàg. 57, núm. 710.

⁴⁷ QUADRADO, J. M. (1896): *Informacions judicials sobre'ls adictes a la Germania en la Ciutat e illa de Mallorca, e penas de cos e d'haver a ells imposades après la reducció de 1523*. Estampa den Felip Guasp. Palma de Mallorca, pàg. 83, núm. 1.076.

⁴⁸ QUADRADO, J. M. (1896): *Informacions judicials sobre'ls adictes a la Germania en la Ciutat e illa de Mallorca, e penas de cos e d'haver a ells imposades après la reducció de 1523*. Estampa den Felip Guasp. Palma de Mallorca, pàg. 55, núm. 685.

integrat no sols per amics i familiars, sinó per criats, pagesos i menestrals, igualment que els que havien intentat reprimir tant el governador Aymerich com Gurrea.

LA REEMPRESA DE LES BANDERIES ARISTOCRÀTIQUES: TORRELLES I PUIGDORFILES

Una altra de les modificacions que provocaren les Germanies tingué lloc entre les banderies aristocràtiques. Almudaina/Born, que protagonitzaren els enfrontaments fins 1521, senzillament desaparegueren.⁴⁹ Malgrat tot, les distensions entre cavallers no es poden considerar acabades amb l'esclafit agermanat, sinó que la pau aparent s'ha de qualificar com una treva tàctica. Calia posar-se d'acord i unir les forces per fer front a l'enemic comú.

Fou el virrei Gurrea, basant-se en l'antecedent de la pau d'Orà, que potencià una nova pau signada pels cavallers presents a Eivissa el 1522:⁵⁰ va ser obligada a firmar quan es preparava l'armada per desembarcar a Mallorca, al mateix temps que, de facto, se'n signava una altra a València. Les motivacions d'aquesta pau són clares: a la llista de cavallers s'han incorporat els nobles que el 1515 eren encara massa joves i no es volia córrer el risc que les bregues posassin en perill l'expedició que es preparava. D'altra banda no es pot menysprear el poder que donava al virrei tenir al seu costat els fills d'aquells llinatges que tant se li havien oposat.

Benauradament conservam l'acta d'aquesta pau entre els documents relacionats amb les Germanies, i porta la llista dels signants i dels bàndols pels quals firmaven. Per desgràcia, el document sols conté els cavallers presents a Eivissa i no el seu conjunt. Hi ha algunes disfuncions entre els llinatges i els bàndols citats, tot i això s'ha de destacar d'aquesta acta:

1. De la comparació dels 32 cavallers que signen la pau i la llista dels homes d'honor de 1515, es dedueix que la introducció de nous elements a les banderies es produïa automàticament.

2. Els grups citats no ens permeten deduir clarament quins estaven enfrontats entre si. Emperò es denota clarament que les banderies Almudaina/Born, que encara s'enfrontaven el 1509,⁵¹ havien perdut força enfront de les de llinatges contra llinatges («qüestions»). Aquest fet és important, ja que l'acta pot ser la frontera entre les darreres banderies del segle XV (Almudaina-Mercat i Call-Born) i les de Torrella/Puigdorfila, que ompliren el segle XVI.

3. No existeix prou claredat entre els llinatges de cavallers citats i els bàndols als quals s'adscriuen. Així existeixen quatre membres de la família Cavalleria adscrits al bàndol dels Campfullós i Desclapés, i en correspondència els Campfullós i Desclapés apareixen relacionats amb el bàndol dels Cavalleries. Aquest fet ens indica que, en aquests moments, existien les divisions, emperò no una terminologia clara.

4. S'hi citen clarament diferenciats dos tipus d'agrupacions: «bàndols» (les més nombroses) i «qüestions» (referides a enemistats puntuals entre famílies).

⁴⁹ SANCHO, P. A. (1899-1900): «Choque entre los bandos de la Almudaina y del Borne». BSAL tom VIII, pàg. 114-115, 126.

⁵⁰ ARM-AH 4806, f. 2-3 v.

⁵¹ CAMPANER, À.: *Cronicon...*, pàg. 222.

5. Tot i això, es poden destriar:

- * Un bàndol Campfullós/Desclapés/Cavalleria/Puigdorfila, on trobam membres dels llinatges Cavalleria, Santjoan, Campfullós, Santacília i Desclapés.
- * Un bàndol Torrella, on trobam membres dels llinatges Torrella i Valentí.
- * Un bàndol titulat de mossèn Pere Santjoan de Marí.
- * La qüestió de Tornamira o de mossèn Perot Nicolau, menor.

A partir de l'acta esmentada sabem que aquests bàndols són la pervivència dels del segle anterior: «Attenents que per diverses causes y pendències o bandositats en temps passat seguides en lo dit Regne entre alguns gentils hòmens y cavallers ciutadans.» La necessitat de pacificar la noblesa topava amb el fet que les banderies seguien vives, i es corria perill que la repressió de les Germanies es retornés per les distensions entre els cavallers: «E poria esser fàcilment que essent tots en una congregació n.i hagués algú o alguns qui en dites treves o pau final per esser stat absent quant se firmaren o per inadvertència no hagués firmat e fos restat en ubert. E are tenint oportunitat de sos contraris volgués e temptàs de fer denunciar y offendre aquells de la qual cosa fàcilment se seguirian grans mals e poria esser que la dita armada ne prengués algú del concert y destorb lo que redundaria en gran deservery de la Cesàrea Maiestat.»

En total, se citen setze bàndols o banderies i les qüestions de Tornamira i mossèn Perot Micho,⁵² menor. Emperò, una vegada que s'analitzen els llinatges, es pot reduir el conjunt de bàndols a una estructura més simple. El que passa és que el mateix escrivà, segurament per la pressió de l'estructura del llinatge, va confondre les agrupacions familiars amb les banderies.

**BÀNDOL DELS CAMPFULLÓS,
PUIGDORFILA,
QÜESTIÓ DE TORNAMIRA**

CAMPFULLÓS: Mn. Jaume, Mn. Joanot

CAVALLERIA: Mn. Alfonso, Mn. Felip, Mn. Francesc, Mn. Martí

NICOLAU: Mn. Sebastià, Mn. Jeroni, Mn. Perot, menor

SANTJOAN: Mn. Huguet, Mn. Berenguer, Mn. Pere, Mn. Joanot

SANTACÍLIA: Mn. Lorongo

PUIGDORFILA: Mn. Antoni, Mn. Ramon, Mn. Rafel, de Masnou, Mn. Rafel, menor

**BÀNDOL DELS TORRELLA, CAVALLERIA,
DESCLAPÉS, VALENTÍ, SANTMARTÍ,
PARATÓ, VALENTÍ**

TORRELLA: Mn. Alonso, Mn. Pere, Mn. Joanot

VALENTÍ: Mn. Joanot, Mn. Guillem

SANTMARTÍ: Mn. Miquel Joan

PARATÓ: Mn. Pere

DESCLAPÉS: Mn. Francesc, Mn. Miquel

⁵² Possiblement es tractà dels Estada (a) Mico de Sóller, molt implicats en les banderies Torrella/Puigdorfila d'aquella vila des de principis de segle. De fet altres membres de llinatges implicats en les mateixes banderies, com els Puigderós o Arbona, hi apareixen clarament citats des d'aquesta època.

En resum, la concòrdia d'Eivissa permet detectar no sols com s'havien trabucat Almudaina i Call, sinó com apareixen les banderies que protagonitzaran els conflictes durant tota la resta del segle XVI: Torrelles i Puigdorfiles.⁵³

De fet, els enfrontaments entre aquests llinatges es detecten ja des de principis del segle XV i d'una manera especialment violenta a partir de la conjura de 1463⁵⁴ i la guerra contra Joan II. Emperò, fins en aquells moments, es tractava de qüestions, és a dir, de conflictes focalitzats en àmbits familiars i que poques vegades transcendien a la resta de la Ciutat o a les viles de la Part Forana. La primera menció, la dóna Guillem Terrassa per a l'any 1463: «*Duraba aún por estos tiempos en Mallorca la antipatía entre los pageses y los de la ciudad, nacida del gobierno de los bienes comunes, y efectivamente se formó pleito y varias cuestiones. Duró muchos años con que ambas partes gastaron muchas y cuantiosas partidas de caudales. De dichas discordias, nació otro insulto y motín grande entre ellos. Empezaron también de ahí las parcialidades entre Torrellas y Puigdorfilas, que duraron muchísimos años, y fueron la causa de que, con poca razón, en el año 1463 algunos hombres malos y otros poco temerosos de Dios y olvidados de la fidelidad al Rey, pensaron concertar y tramar entre sí cierta detestable, inícua y ruidosa conspiración contra los de la ciudad, y ciertamente se hubiera puesto en ejecución, á no haberlo descubierto y denunciado con secreto a Vidal Castellidoris, Gobernador de Mallorca, Bartolomé Comas de la villa de Pollensa, á quien el G. y G. Consejo de Mallorca el día 13 de diciembre de 1463 concedió a él y a sus descendientes, franqueza de todos los derechos como la gozan los eclesiásticos en este reino.*»⁵⁵

A partir de 1525, quan l'oligarquia dirigent es quedà sense estructures clares, varen ser Torrella i Puigdorfila que agafaren la bandera de les lluites. Significativament, es tracta de les úniques banderies aristocràtiques que no es denominaren amb topònims, sinó amb llinatges. Emperò, malgrat aquestes peculiaritats, aviat adoptaren les estructures generals de totes les anteriors. Que la pau d'Eivissa era purament conjuntural ho demostra el fet que poc temps després de la reducció tornaren amb força els conflictes entre cavallers:

- El 16 de novembre de 1525 foren arrestats als seus domicilis mossèn Miquel Santjoan, mossèn Pere Sala i mossèn Francesc de Villalonga, per benefici de pau.⁵⁶

- Les distensions eren tan intenses, especialment entre els coronats, que l'emperador hagué de publicar aquell mateix any una pragmàtica per tal que la corona no fos una patent de cors entre els nobles que dirimien els seus conflictes amb les armes.⁵⁷ Segurament relacionat amb aquest fet és un llistat, sense data, de bandejats que havien al·legat corona. En el conjunt destaquen:

Miquel Jeroni Desclapés per la mort de Pere de la Cavalleria.

Perot Peretó per la mort de mossèn Antoni de Puigdorfila.

Miquel Descatllar (a) Ballester per l'investiment fet amb ajuda de Joanot Torrella a Antoni de Puigdorfila, tenint signat amb ell sagrament i homenatge.

⁵³ SERRA I BARCELÓ, J. (1997): *Els bandolers a Mallorca (ss. XVI-XVII)*. Consell Insular de Mallorca/ El Tall Editorial. Conèixer Mallorca 2. Palma de Mallorca, pàg. 49-65.

⁵⁴ SERRA I BARCELÓ, J.; DELGADO ALEMANY, P. P. (1997): «La conspiració d'Inca de 1463». A *III Jornades d'Estudis Locals*. Ajuntament d'Inca, pàg. 27-46.

⁵⁵ CAMPANER, Á.: *Cronicón...*, pàg. 176-177.

⁵⁶ ARM-RA-CR-ECC 1525-29, f. 13 v.

⁵⁷ ARM-RA-CR-ECC 1525-29 f. 38v-39v.

Pere Roderic Torrella i Joanot Torrella, germans, fills de mossèn Jaume Torrella per l'investiment a Antoni de Puigdorfila.

Pere Santjoan, menor, fill de mossèn Jordi Miquel Santjoan, per causa matrimonial amb la filla de mossèn Berenguer Santjoan.

Rafel de Puigdorfila per la mort de mossèn Jaume Arnau Torrella.⁵⁸

- El 1527, el lloctinent, a instàncies de l'emperador, guiava i ordenava l'arrest als seus domicilis dels ja esmentats assassins de Bartomeu Forns. Les bregues entre cavallers estaven enceses, tota vegada que aquest any es posava preu als assassins de mossèn Huguet de Palou i de mossèn Bernat Albertí, així com dels que havien nafrat mossèn Joanot Soldevila.⁵⁹

- El 1528 s'arrestaren al seu domicili per benefici de pau mossèn Pere Descatllar Dameto, mossèn Antoni de Quint, mossèn Nicolau de Dameto, mossèn Albertí de Dameto, mossèn Antoni Dameto, mossèn Miquel de Santjoan, mossèn Francesc Axeló, mossèn Pere Benet Sala, mossèn Gaspar Sala, mossèn Francesc Verí i mossèn Arnau Sureda.⁶⁰

- El 1529 se signava una carta de remissió de culpes a favor de mossèn Ramon Berga, mossèn Joanot Fortuny i altres per la mort de Pere Restia.⁶¹

- El 2 de febrer de 1530 era Pere Torrella el que era arrestat i es guiava mossèn Antoni de Puigdorfila, mossèn Pere Joan de Puigdorfila, mossèn Guillem de Puigdorfila, mossèn Ramon de Puigdorfila i altres.⁶² Pel que sembla degué ser a l'entorn d'aquestes dates quan es firmà un sagrament i homenatge entre les dues banderies, però fou poc efectiu, ja que es condemnà mossèn Jordi de Santjoan a pagar 500 lliures per haver-lo trencat.⁶³

- El 14 de febrer de 1531 s'ordenà que Pere de Santjoan anàs a la Cort i al mes de desembre del mateix any s'arrestava als seus propis domicilis mossèn Albertí Dameto, menor, mossèn Pere Lladó i Jeroni Martí.⁶⁴

- Al mes de desembre de 1532, mossèn Pere Descatllar signava fiances en benefici de Guillem Sureda.⁶⁵

En el decurs d'aquests esdeveniments, l'emperador es va veure obligat a intervenir-hi personalment. El 1528 ordenà al virrei Pomar la publicació d'unes treves generals (seguint el mateix esperit que inspiraven les catalanes)⁶⁶ força significatives. En aquestes es feia constar que des de feia set anys els enemics l'atacaven per tot, especialment a Itàlia. Bona part de la política dels seus contraris es devia a la desunió que hi havia en diferents regnes, i especialment en aquells que es trobaven enmig de la mar. Per aquest motiu, en cas

⁵⁸ ARM-AH-P. i E. 2 f. 191-192v.

⁵⁹ ARM-RA-ECC 1525-29, f. 186.

⁶⁰ ARM-RA-ECC 1525-29, f. 118v.

⁶¹ ARM-RA-CR-ECC 1525-29, f. 179v-180.

⁶² ARM-RA-CR-ECC 1530-34 f. 8-8v.

⁶³ ARM-RA-CR-ECC 1530-34 f.11.

⁶⁴ ARM-RA-CR-ECC 1530-34 f. 57.

⁶⁵ ARM-RA-CR-ECC 1530-34 f. 73v: «*Dictis die et anno*, lo mag. Mon. Pere Escal.lar Demeto promet y se obliga que si en Guillem Sureda en la Torra del Àngel serà per certs crims detengut, mudant.lo en los càrcers reals de la present Ciutat de Mallorques, fugia de dits càrcers per haver.lo passat de dita torra en aquels sa Sia. restituirà aquel de continent a la Règia Cort no giat [...] ni assegurat coronat.»

⁶⁶ GONZALVO I BOU, G. (1994): *Les constitucions de pau i treva de Catalunya (segles XI-XIII)*. Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia. Textos jurídics catalans. Lleis i Costums II/3. Barcelona.

d'invasió i si hi havia banderies internes, el Regne corria gran perill, perjudicant-se no sols la Corona sinó els seus naturals. La transcendència d'aquest document és que, des de l'anàlisi del problema a les solucions proposades, trobam un esquema que s'atraca molt als catalans i valencians. De manera indirecta es reconeix que hi havia persones o grups que tenien el dret lícit de bandolejar. Per aquest motiu es prohibeix totalment aquesta tàctica per espai d'un any, així com la d'atacar altri o perjudicar-lo en els seus béns. Per acabar de completar les mesures repressives, es prohibia a tots els oficials reials, exceptuat el lloctinent general, donar guiatge a qualsevol bandejat o delat.⁶⁷

Pel que sembla, i malgrat que no es tenen notícies prou clares, Torrelles i Puigdorfiles tingueren amples ramificacions a la Part Forana, on hi havia escamots que els servien.⁶⁸ Resulta curiós, per exemple, que poc temps abans de la pau signada entre els cavallers, el 1533, se'n signàs una altra entre les banderies de Montuiri el 1532,⁶⁹ i no seria d'estranyar que se'n trobassin en altres viles.⁷⁰ D'aquesta manera, les diferents paus generals signades entre Canamunt i Canavall tindrien un clar antecedent en les firmades al segle XVI entre els Torrelles i Puigdorfiles.

Aquesta pau, fou signada segons sembla, per voluntat pròpia i així ho repeteixen contínuament a l'acta. De fet, el virrei Pomar, en una carta a la qual, a més d'agrair la concòrdia, l'elevava a categoria de llei, feia notar: «Essent-li molt placent y agradable la voluntària pau e concòrdia feta per medi dels magnífichs Mn. Pera Joan de Santacília y Mn. Joanot Riera entre vosaltres Magnífichs Mos. Perot de Puigdorfila e Mos. Pera Torrella e tots los altres qui en la dita concòrdia són anomenats e de vostres propis mans aquella haveu firmada.»⁷¹

L'acta fou signada el 4 de gener de 1533 en presència dels dos negociadors, mossèn Pere Joan de Santacília i mossèn Joanot Riera, i va ser redactada pel notari Antoni Ribes.⁷² Després de considerar els avantatges d'un clima de pau, il·lustrats per frases extretes dels evangelis, s'hi fa notar com ja abans s'havia signat un sacrament i homenatge que tingué poca validesa. També s'assenyalava com eren els diferents enfrontats els que voluntàriament signaven la concòrdia. Entre les coses destacables, cal remarcar:

- No es fa constar el perdó de les ofenses, fet gens extraordinari, ja que segurament consistia en actes particulars que no s'han pogut localitzar en fallar la pista del notari.
- Firmen la pau no sols els sotasignants, sinó que ho fan per ells i els seus «valedors», fet tant i més destacable si tenim en compte que al llistat sols apareixen clarament ressenyats els llinatges Torrella i Puigdorfila.
- Fan constar que es prometen vertadera pau i amistat i que si saben que algú vol damnificar altri el denunciaran i tindran pel seu enemic personal.
- De les actes, se'n feren quatre còpies. Una per a cada partit, una per als valedors i una altra que seria entregada al virrei.
- L'abast de la pau sembla molt puntual entre dos llinatges, de tal manera que més sembla una pacificació d'una qüestió que d'una banderia.

⁶⁷ ARM-RA-ECC 1525-1529 f. 153v-156.

⁶⁸ PIFERRER; QUADRADO: *Islas Baleares...*, pàg. 154, nota 1.

⁶⁹ ARM-RA-CR-ECC 1530-34 f. 74v.

⁷⁰ ROSSELLÓ VAQUER, R.; VAQUER BENNÀSAR, O. (1991): *Història de Manacor. El Segle XVI*, Mallorca, pàg. 101-108. Es destrien moltes actes de perdó en aquest període, entre les banderies de la vila.

⁷¹ ARM-RA-CR-ECC 1530-34 f. 78-78v.

⁷² No es conserva cap protocol d'aquest notari a l'Arxiu del Regne de Mallorca, cosa que no ens ha permès comparar la còpia localitzada amb les altres de la dita acta.

Per desgràcia no es fa constar qui firma per una part o l'altra. En aquest context, el document s'assembla molt als de les paus generals entre Canamunt i Canavall, tot i que en aquest cas no hi hagués la prohibició explícita de citar els noms de les banderies. Emperò, el document sembla indicar que l'enunciat dels signants, a l'encapçalament de la concòrdia, es va fer alternant un bàndol i l'altre. Una possible distribució seria, per tant:

PUIGDORFILA

Perot de Puigdorfila
Antoni Puigdorfila
Ramon Puigdorfila
Pere Jordi Puigdorfila
Gaspar Puigdorfila
Misser Miquel Puigdorfila
Guillem Puigdorfila
Francesc Miquel Puigdorfila
Arnau Puigdorfila
Joanot Puigdorfila
Tomàs Puigdorfila
Mateu Puigdorfila

TORRELLA

Pere Torrella
Alonso Torrella
Ramon Torrella
Alonso Torrella
Jordi Santjoan
Francesc Fortesa
Joanot Soldevila

Malauradament, a partir d'aquests moments les notícies es fan confuses, però en tot cas sabem que la pau no durà gaire. Les dificultats d'adscripció obliguen a replegar notícies d'actes de violència protagonitzats per cavallers a l'espera que en el futur es puguin contextualitzar. Per un llistat de bandejats de 1541,⁷³ sabem que a Petra es perseguia mossèn Pau Sureda, «bendetjat, per lo que.s sap de haver pegat ab altres, dins se casa an en Pere Albertí y après de haver levat les orellas y nas del vell [...] o haver fer-ho fet fer».

Mentrestant, a la Ciutat es perseguia mossèn Ramon Torrella, mossèn Pere Torrella i mossèn Agustí Santjoan. Pel mes de juny de 1544 esclatà un conflicte jurisdiccional a causa que mossèn Nicolau de Pax, mossèn Jordi Santjoan, mossèn Agustí Santjoan, mossèn Felip Fuster, delats i detinguts a la torre de l'Àngel, al·legaren corona.⁷⁴ El 1545, el virrei penetrà a la Seu, on s'havien asilat una sèrie de bergantells, els tragué, els portà a l'Almudaina, on els executà, i tornà els cadàvers a la Catedral.⁷⁵ El capítol l'excomunicà⁷⁶ i el virrei acudí a Roma, que li aixecà l'excomunió a canvi de certs donatius per a la Seu.⁷⁷

En aquest estat de coses, el 26 de març de 1547, es publicaren uns edictes reials del virrei Felip de Cervelló, als quals es mostrava clarament el grau de deteriorament de l'ordre públic. Per tal de redactar-los, el virrei s'assessorà dels jurats i, entre altres coses, s'hi regulava:

⁷³ ARM-RA-ECC 1538-1544 f. 198-200v.

⁷⁴ ARM-RA-ECC 1538-1544 f. 222v-223.

⁷⁵ PIFERRER; QUADRADO: *Islas Baleares*, pàg. 199.

⁷⁶ ACM - Calaix 23, núm. 3: carta de 15 d'abril de 1545 del capítol al príncep explicant-li els motius d'excomunió del virrei.

⁷⁷ ACM-Reper. f. 291: «Capa que oferia a la present Iglésia lo Senyor Virrey per satisfacció de la penitència a ell, com se deya imposada per la Silla Apostòlica per raó de la violació de esta Iglésia comesa en la extracció de las personas de Pere Gual y altres que havia fet matar. Se acceptàs si era de valor de 100 ducats taxat, com se deya per la Silla apostòlica y sens perjuy dels drets de la Iglésia.» Resolució capitular de 9 d'octubre de 1546. Foli 291.

La prohibició de portar armes, o envestir amb aquestes, sots pena de mort.

Les mesures restrictives en contra dels bandejats.

Les restriccions en el perdó de la part ofesa en cas d'homicidi, ordenant que en tot cas, l'homicida fos condemnat al desterrament del lloc on havia viscut el mort.⁷⁸

L'enduriment d'aquests edictes serví de poc, ja que el 30 d'abril de 1549, es publicaren els edictes reials del virrei Gaspar de Marrades. Com als anteriors, els aspectes legals es trobaven en les mateixes arrels que les del virrei Aymerich del segle anterior, però es nota clarament l'acumulació dels darrers ordenaments per tal de fer efectiva la repressió de les banderies. A més de la revocació de guiatges, regulació de l'armament,⁷⁹ de la venjança i les bregues, també s'hi ordenava explícitament que els assassins, encara que tinguessin perdó de la part ofesa, no poguessin residir a l'illa.⁸⁰ Nogensmenys, la situació era tal que, l'any següent, el mateix virrei va haver de fer un altre edicte en contra dels que rompien els sagraments i homenatges que havien firmat, arribant a imposar-hi la pena de mort natural.⁸¹

La divisió dels estaments privilegiats era tan gran que la preocupació dels virreis per evitar morts i aldarulls arribava a extrems als quals es reglamentava qualsevol mínim acte que pogués provocar problemes. Així, les batalles a pedrades de jovençans i minyons, font de diversos enfrontaments més greus i que podien derivar en morts, es prohibiren taxativament en diverses ocasions. Igualment es nota també per l'obsessiva reglamentació de les disfresses i els actes de carnestoltes en els quals se solien cometre nombroses venjances i malifetes.⁸²

EL PAPER DELS BANDEJATS

Les banderies aristocràtiques des de finals del segle XV acostumaven a crear escamots o exèrcits particulars que, a més de solidaritats, estaven integrats per mercenaris que cobraven un sou. A més a més, aquesta tàctica es reproduïa a nivells inferiors entre les banderies rurals. Aquest esquema d'actuació es va veure clar quan alguns cavallers, com

⁷⁸ ARM-RA-ECC-1538-44, plec solt.

⁷⁹ ARM-AH 428 f. 9-9v. A més de les pilotes de pedra i metall es prohibien explícitament «els punyals grossos y tersejats». Aquests punyals són qualificats com les armes típiques dels assassinats a traïció, per la qual cosa els vedaren totalment sots pena de perdre'ls i de cinc lliures aplicadores a terços.

⁸⁰ ARM-AH 428 f. 11v: «IV. Privatió que qualsevol qui haurà comesa mort, enquire que obtingue perdó de la part no pugue habitar en la present ylla de Mallorca. Més avant mane com en lo present Regne de alguns anys ensà sien stats comesos molts homicidis y de quade die se cometen ab speransa que obtenint perdó de la part per medi de composició seran remesos y de açò se puxen seguir molts ynconvenients com se té per cert se són seguits y convenga donar algun remey per què los hòmens no sien stats fàcils en cometre semblant gravíssim delicte. Per ço se Spectable Senyoria mane que d.equí al devant ninguna persona infamada de delicte de mort per qualsevol jutge, enquire que obtengue perdó de la part offesa no.ls dia permès star ni residir en ninguna part de la ylla per spay de deu anys si serà cars acordat e si serà a fortuyt per spay de cinch anys, declarant se Senyoria no incorreguen los infamats de delicte de mort qui de aquell legítimament serà guiat per medi de pres y assò sens perjuy dels statuts y ordinations per dit effecte als fets.»

⁸¹ ARM-AH 428 f. 22v-23.

⁸² ARM-AH 428 f. 21v-22, 35-35v, 49, 52-53 i 72v. DELGADO, P.; SERRA, J.: «La festa domada: la reglamentació del carnaval en el segle XVI». A *Espai i temps d'oci a la Història. XI Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Govern Balear. Conselleria de Cultura, Educació i Esports. Palma de Mallorca, 1993, pàg. 339-352.

els Santjoan de la Bastida, es refugiaren a les seves possessions protegits per les defenses de les cases i escamots de bandolers. D'altra banda, i tal com es veu en el cas d'Andratx, les vinculacions de les banderies rurals i les aristocràtiques, just abans del moviment revolucionari, eren especialment intenses.⁸³

Amb aquest panorama no pot estranyar que alguns d'aquests bandejats passassin a protagonitzar durant les Germanies alguns dels esdeveniments més cruels que tingueren lloc a la Part Forana. Ja en els moments finals de la revolta, molts d'ells moriren de pesta, a les batalles o foren executats. Dels que aconseguiren sobreviure, uns abandonaren l'illa, altres es refugiaren en sagrat i fins i tot alguns, una vegada començada la repressió, es refugiaren en muntanyes i garrigues. Anaven alçats i integraren la primera fase del bandolerisme modern. El curiós és que fins i tot alguns mascarats havien fet el mateix durant el període agermanat. De fet hi hagué diversos mascarats que «s'alçaren» o es «bandejaren» en favor del rei. És el cas dels artanencs Pere Guiscafré:⁸⁴ «Bo de principi a fi, e reclús en Alcúdia abans del Sr. Regent, y lo Regent lo trameté ab altre y no pogué tornar fins ab la galera y anà totstemp per garriga.» Antoni Fe, de 40 anys, que «quant venian desmandats se alçà» o Jaume Fe de 40 anys:⁸⁵ «En lo principi seguí la Germania, après és stat molt bo [...] fonch en Manacor en lo levament, tostemp és stat en Artà, és anat bandejat en favor del Rey.»

Encara el 1527 tenim prou notícies per les actes del Gran i General Consell de l'abast de la repressió de les Germanies. Però la mateixa documentació ens parla de tensions polítiques, ja que el 8 de gener d'aquell any hi hagué canvis substancials en la insaculació. Del 13 de febrer tenim un conjunt de notícies força significatives: don Bernat Albertí morí perseguint agermanats i se signà un conveni amb el Pariatge sobre el mateix tema, ja que aquell territori s'havia convertit en lloc segur per a alguns alçats reclamats.

Un aspecte fonamental dels anys immediats a l'acabament de les Germanies fou l'important descens que hi va haver de població, especialment masculina, en particular en algunes viles de la Part Forana, ja que s'ha de comptar no sols amb la repressió sinó també amb la pesta que subseguí. A Felanitx, per exemple, es comptabilitzen 9 morts a la ciutat, 20 a les batalles i tres condemnats a galeres, un absent del Regne i 21 assassinats en temps de les Germanies. En total 103 homes que suposen el 26,61% de la població masculina. A aquesta xifra s'haurien de sumar set homes que anaven «alçats», fugitius de la justícia.⁸⁶

Hi hagué parròquies, com Andratx, on els problemes jurisdiccionals arribaren a agreujar la situació. El 1523, Berenguer Esbert, jutge del Pariatge, publicà un edicte en contra dels lladres de queviures i bestiar, i l'any següent en un altre es referia l'estat de la descomposició d'aquesta baronia: «Item, com en la Jurisdicció del dit Pariatge, los bandejats e malfactors sens temor ni recel algun de la justítia, se atreueixen anar públicament per los lochs y viles de la dita Jurisdicció en gran menispriu de la justítia, per so dit magnífich jutge, statueix, ordena y mane que d.equí avant qualsevol persona, axí

⁸³ ENSENYAT: *Historia de la baronía...*, pàg. 375-381.

⁸⁴ QUADRADO, J. M. (1896): *Informacions judicials sobre'ls adictes a la Germania en la Ciutat e illa de Mallorca, e penas de cos e d'haver a ells imposades après la reducció de 1523*. Estampa den Felip Guasp. Palma de Mallorca, pàg. 112, núm. 100.

⁸⁵ QUADRADO, J. M. (1896): *Informacions judicials sobre'ls adictes a la Germania en la Ciutat e illa de Mallorca, e penas de cos e d'haver a ells imposades après la reducció de 1523*. Estampa den Felip Guasp. Palma de Mallorca, pàg. 113, núm. 124.

⁸⁶ VAQUER: *Una Sociedad del Antiguo Régimen...III*, pàg. 915.

hòmens com dònes, ara sia de nits o de dia, que veurà malfactors o bendejat algú, sia tingut seguir lo dit nalfector cridant tots temps, Viafore, fins que aquell sia pres en mà de la Cort, sots pena de L. liures applicadoras la terza part al acusador e la terza part al oficial que ferà la executió e la altra part als cófrens del dit senyor rey.»

De manera semblant als edictes publicats pels virreis, es regulava el crit de «viafora», la persecució de bandejats, es reprimien els fautors, prohibien els cans d'ajuda i les armes.⁸⁷ Emperò, l'estat de descomposició era general en tota l'illa. El 1526 (quan teòricament ja s'havia pacificat el conjunt del territori) es publicà una crida general «per refrenar i coartar la audàcia i temeritat e insolència de tots aquells qui a inconvenients e desordres tenen los ànimos inclinats».⁸⁸ I el 1533, en una carta que escrigueren els jurats a l'emperador, es feien ressò del paper de Carles de Pomar en la persecució dels bandejats i dels continuats assalts a què es veien sotmesos els viatgers:⁸⁹ «En lo restant, per no incòrrer en culpa y per lo descàrrech de nostro ofici ha aparegut donar alguna breu informació a la magestat vostra del stament y govern de aquest seu Regne, lo qual com ja algun tant tenim informat a vostra magestat, per algun temps ans de la mort de don Carles de Pomar, loctinent de vostra magestat, stave ab prou revolució y perill a causa dels delats i bandejats los quals per esser crescuts en gran nombre exien a flotes per los camins realls robant y depopulant, maltreçant y matant los hòmens sens tenir los caminants seguretat alguna en dits camins reyalls per lo respecte de la justícia, protectió o correctió de aquella y lo que més és havien ja emprès e cascut dia emprenien entrat axí de die com de nit en les viles e lochs poblats de la present illa invadint y matant los hòmens en lurs pròpies cases, lo que per mercè de Nostre Senyor Déu y administració de la justícia e bon govern de don Gregori Burguès are en après òbit del dit don Charles de Pomar, loctinent y governador per vostra magestat en aquest Regne appar que ha molt cessat pe haver.se lo dit nou loctinent en lo dit Govern, com a persona comune sens fer differència o exempció de persones molt providement y de bon cavaller perseguint de die e dit als dits delats o bendejats e qualsevol altres malfactors molt diligentment sens perdonar a qualsevol treballs de sa propria persona per hon és tornada la justícia militar e negociació algun tant a loch per tenir dit loctinent atemoritzats e perseguits los dits malfactors.»

L'any 1525 marca l'inici d'una activitat legislativa frenètica. El fet remarcable d'aquest conjunt és que gairebé no era original, tota vegada que el virrei Pomar aconseguí que l'emperador confirmàs una sèrie d'edictes reials dels virreis Aymerich o Gurrea, molts dels quals havien estat elevats de categoria jurídica pel mateix Ferran el Catòlic. Foren importants les pragmàtiques sobre els coronats⁹⁰ i la que es referia als qui preni venjança dels amics i parents dels autors d'ofenses.⁹¹ Al mateix temps es renovà la prohibició taxativa que batlles i veguers poguessin donar guiatges.⁹²

També és digne de destacar una carta reial que l'emperador trameté al procurador reial Burguès. S'hi trasllueixen els enfrontaments que tenia amb el virrei, on, a més, feia constar l'enorme perill que suposava el gran nombre de bandejats i la gran necessitat que hi havia que acabassin en poder de la justícia. Per tot això ordenava al procurador reial que

⁸⁷ ENSENYAT I PUJOL, J. B.: *Historia de la Baronia...*, pàg. 408-412.

⁸⁸ ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Cronicó Felanitxer*, pàg. 192.

⁸⁹ ARM-AH 691 f. 37-37v.

⁹⁰ ARM-RA-ECC 1525-29 f. 37v- 38v i 47-49.

⁹¹ ARM-RA-ECC 1525-29 f. 44-46v.

⁹² ARM-RA-ECC 1525-29 f. 87-87v.

pagàs les dietes als comissaris que li assenyalaria el virrei:⁹³ *«Don Carlos, por la divina clemencia ett. Al noble, magnífico y amado consejero nuestro don Francesch Burgués, nuestro procurador reall en el nuestro Reyno de Mallorques. Salud y dilección. Por quanto en esse nuestro Reyno diz que hay muchos bandeitados y personas perversíssimas, las quales cometen cada día muy graves casos y cumpla [...] a nuestro servicio haverlos a manos de nuestros ministros para que reporten la pena que sus delictos merecen, por la qual, conviene hazer y crear muchas guardas y offiçiales secretos que los vayan a buscar y porque es nuestra voluntad conforme a razón que a estos tales se les paguen las dietas para que se puedan entretener en los dichos cargos. Por ende, con tenor de las presentes, de nuestra recta sciencia deliberadamente y expressa y por nuestra reall auctoridad vos dezimos y mandamos que de qualquier pecunias de nuestra Corte a vuestras manos proveídas o primero proveyderas déys y paguéys realmente y de fecho en dinero de contado a las personas que os nombrarà nuestro visorey y capitán general, con consejo del regente nuestra Cancillería en el dicho Reyno, todas las dietas que hauran vacado en sallir de sus casas y así a tomar e prender lo dichos bandeitados y delados; [...] Dat. en la villa nuestra de Valladolid a XIII del mes de junio del año del nacimiento de Nuestro Señor Mil Dnientos y veinte y siete.»*

Paral·lelament a les mesures legisladores, també es posaren en marxa les de repressió directa, continuant les persecucions que s'havien iniciat amb l'acabament de les Germanies. El 13 de març de 1527 el virrei Pomar nomenà lloctinent seu mossèn Salvador Sureda, menor, per perseguir i castigar els bandolers. Perquè pogués complir millor aquesta missió li delegà mer i mixt imperi i fins i tot la potestat graciosa. Mossèn Salvador Sureda es va fer acompanyar per dos homes a cavall:

1. Joan Comes, àls Bargo.
2. Rafel Marons (?), amb dos cans d'ajuda.
3. Bernadí Tries, d'Esporles.
4. Pere Canals, de Binissalem.
5. Antoni Coll, de Santa Maria.
6. Bartomeu Ferrà, de Valldemossa.
7. Nofre Calafat, de Marratxí.
8. Marià March.
9. Antoni Armengol, de Sencelles, amb un ca.
10. Gabriel Homar.
11. Antoni Llopis.⁹⁴

Per desenvolupar millor la persecució, el virrei li explicità unes instruccions que es referien a:

- a) En prendre un malfactor, en donaria avís immediat a la Cúria per veure si hi tenia alguna causa pendent, donant potestat de posar en turment els sospitosos.
- b) Ordena que ni ell ni cap dels seus acompanyants prenguessin res, especialment menjar, llevat que ho pagassin.
- c) Qualsevol ordre referida a la composició de l'escamot seria comunicada al virrei a través de l'escrivà.

⁹³ ARM-RA-ECC 1525-29 f. 100-100v.

⁹⁴ ARM-RA-ECC 1525-29 f. 186 v.

d) «E més avant aduttireu en no remetre nigun malfactor sens que primer no.ns ne doneu avís per los inconvenients que se.n poden seguir, si donchs no era a persones les quals vos possassen en mans ab tot effecta tres dels qui han entrevingut en les morts de Mon. Uguet de Palou, de Mon Bernat Albertí y nafres de Mon. Joanot Soldevila los quals poreu remetre solamente de vida y membres galera y Alger refuats en Jaume Andreu de Polensa en Jaume Lompart de Incha y en Thoni Mulet, notari de Muro.»⁹⁵

Un altre període de gran intensitat legisladora fou l'any 1528, en bona part continguda als edictes reials del virrei Pomar de juliol d'aquell any.⁹⁶ En sentit estricte no foren originals, però es poden considerar com a molt valuosos, ja que recopilaren un conjunt de disposicions disperses que, a partir de les ordinations d'Aymerich, no s'havien sistematitzat. La major part dels 21 edictes ja es troben d'una manera o l'altra reflectits en ordinations anteriors, tant de diferents lloctinents com dels mateixos monarques, emperò és el primer document amb una voluntat clarament totalitzadora i segurament molt influïda per les Germanies i la seva repressió. D'altra part, hi trobam disposicions conjunturals que ens demostren l'abast de les dificultats de sobreviure dels elements més febles de la població. Així es nota una major incidència en la persecució de bandejats, hi ha una abundant codificació sobre dones errades, amistançades o enamorades, i apareix un dur capítol sobre les mares que actuen d'alcatotes de les pròpies filles.⁹⁷

El mateix any de 1528, l'emperador obligà a firmar unes treves de les banderies dels cavallers i hi hagué unes crides parcials referides al tema específic del bandolerisme. S'hi fa menció que moltes persones solien anar en quadrilles per l'illa cometent malifetes de dia o de nit. Per tal d'obviar els problemes que provoquen:

Es prohibí envestir a qualsevol, de nit, sots pena d'una multa de 10 lliures i de ser desterrat del Regne per espai d'un any.

Si de l'envestiment es derivàs sang, de perdre el puny i, si hi havia aixellament o mort, que l'autor fos tingut per homicida.

Coherentment es prohibí el port d'armes, ja que d'aquesta pràctica es derivaven les bregues i els envestiments.⁹⁸

No sembla haver-hi dubte que els problemes que provocaven les banderies i els bandolers a la Part Forana, estaven encara relacionats amb les de la Ciutat. Vers 1531, els

⁹⁵ ARM-RA-ECC 1525-29 f 185v-186.

⁹⁶ ARM-RA-ECC 1525-1529, f. 131-135v.

⁹⁷ ARM-ECC 1525-29 f. 131-135v: edictes reials del virrei Carles de Pomar de 23 de juliol de 1528: «[VII]. De les dones que són alcavotes de ses filles. Més avant proveheix ordena y mana lo dit spectable senyor loctinent General, com sia cosa certa que en la present Ciutat y Regne de Mallorques a algunes dones, les quals són alcavotes de ses filles y, posposada la temor de nostre Senyor Déu y la correctió reyal, liuren lurs filles als hòmens per corrompre e violar aquelles per la qual cosa se segueix que, après les dites lurs filles van per lo món corrent los bordells; per ço, lo dit spectable y Noble señor lochtinent general proveheix y mana a tot hom generalment de qualsevol ley, grau, condició o stament sien que qualsevol que sebrà que mare alguna sia alcavota de ses filles e hage liurades aquelles per diners a alias, a persones algunes e dins tres dies après de la publicació de le present en avant comptedors no ho denunciarà a sa spectable señoria sia incidit en pena de déu liures aplicadores en la forma dessús dita, de les quals si serà provat les dites persones o persona haver notícia directament o indirectament de les dites coses en no haver aquelles denunciades a sa spectable y noble señoria serà feta rigorosa execució ultre altres penes a sa spectable y noble senyoria reservades.» En conjunt se'ns presenta com un procés de Barcelona pel mateix motiu que ha esdevingut clàssic, i en què, tot i tenir com a escenari la capital del Principat, els protagonistes eren de Mallorca i Menorca. Vegeu RIERA I SANZ, J. [Edició a cura de] (1993): *El cavaller i l'alcatota*. Ed. El Pi de tres branques. Barcelona.

⁹⁸ ARM-RA-ECC 1525-29 f. 142-143.

jurats escrivien a l'emperador: «Per dar.li de aquel verídica informació y homei entès lo stament de aquel esser molt quieto y assossegat posat en pacificatió a bé que no ha molts dies stava en alguna perturbació axí en la Ciutat com en la Part Forana a causa de algunes particulars disencions per les quals se seguïen alguns homicidis y en la Part Forana se cometien diversos malificis y de grans quantitats, els quals se ha remediats per lo bon regiment y provisions del loctinent de vostra magestat, per la qual són estats presos en la Part Forana molts en notable nombre y punyts de últim suplici de ont lo desús dit loctinent per haver tinguda gran diligència anant per moltes vegades an grans perills per coves y deserts de nit y de dia pretenint y inseguint los facinerosos insici en gran infirmitat de la qual se creya no havia de campar.»⁹⁹

Hi ha prou indicis per vincular molts dels esdeveniments protagonitzats per les banderies de la Part Forana amb les de la Ciutat. Al mes de juliol de 1529, l'emperador escrivia una carta de perdó a favor de Miquel Mateu, d'Inca. El delicte que havia comès, segons aquesta carta, era haver mort Pere Joan Mi (?) en el decurs d'una brega quan anava a treballar «*sin pensamiento de danyar a nadie ni de ser de otri [sic] dañado.*» Com a conseqüència de la brega, Miquel Mateu fugí, però acabà per lliurar-se a la justícia, que el condemnà a una multa de 25 lliures i a desterrament de cinc anys. Allò remarcable d'aquesta carta radica en el fet que el seu avalador davant la Cúria fou Mateu Net, que apareix sovint relacionat amb les banderies de cavallers.¹⁰⁰ Pel que sembla, Inca fou en aquest temps, un continu focus de problemes i bregues. Pel mes de febrer de 1529 el virrei arrestava i donava guiatge als seus domicilis Lleonard Comelles i Antoni Simó.¹⁰¹ D'altra banda, aquest mateix any es donava guiatge per quinze dies a favor de Miquel Dolç, i, curiosament, se li atorgava per arrest la possessió de Perot Puigdorfil a Muro.¹⁰²

Paral·lelament a la legislació, el virrei inicià aquell mateix any de 1528 una sèrie de sortides a la Part Forana, que bullia de bregues i assassinats. Entre 1525 i 1530, les eixides i els edictes en contra dels bàndols rurals, l'armament, les bregues i els assassinats a la Part Forana foren constants. La divisió de la Part Forana era un problema tan greu que el 1528, any jubilar, es donava guiatge a tots els bandolers per anar a Campanet per poder-se confessar.¹⁰³ «Quant emperò en lo pacífich stament de aquest seu Regne ha d'entendre Vostra Magestat que per lo passat tirania, algunes bandositat e disencions en aquell e havien pullullat molts bandejats ab los quals molts altres juntament ab aquells se feïen molts mals e desordes era vinguda la terra que ya no se anave ab aquella pristina seguretat que abans ser serya per camis e molts comptaven residir en lurs alcaries e possessions però alguns dies abans de nostra extractió lo loctinent general de sa magestat en aquest seu Regne desitios del repòs de aquest Regne e principalment de servir a dita Cessàrea Magestat ab molta providència e sollicitud tingue art de haver en ses mans uns assassinos, los quals presos executà a mort per lo que merexien en poc après ab la sua bona vigilància concerta per los medis en cloure certs altres benedejats e axí no sens trebal e perill de la sua persona com a bon caveller y velerós cavalcant tota una nit ab alguns qui.l seguïren molt secretament fonch a un loch molt aspre luny de la Ciutat sis legues y pres nou benedejats

⁹⁹ ARM-AH 686 f. 24v.

¹⁰⁰ ARM-RA-ECC 1525-29 f. 166-166v.

¹⁰¹ ARM-RA-ECC 1525-1529 f. 166v.

¹⁰² Fiol i Tornila, P.; Roselló i Vaquer, R.; Payeras i Capó, D.: *Història de Muro/IV*, pàg. 72.

¹⁰³ Roselló Vaquer, R.; López Pons, A. (1982): *Història de Campanet. De la Prehistòria al S. XVI*. Palma de Mallorca, pàg. 202.

molt tinguts en crimosos qui staven retrets dins una cova dels quals ne sententià la maior part y après ne sententià un altre qui cruelment havia fet metar un germà de son pare cercant modos y vies per hont vingue a notícia de tal crim en cert ha posat tot aquest Regne de vostra magestat ab gran repòs e molts dels altres qui eran benedeiats se són posat ab la bona obra e per lo que valien de present star ab prou tranquillitat aquest Regne molt contents e satisfets de dit loctinent general plàcia Nostre Senyor sia ab perseveràntia axí com speram y creyem per lo que Déu e sa magestat ne ferà servida e aquest seu Regne relevat.»

D'altra banda al mes de gener de 1531, els jurats escrivien a l'emperadriu donant-li compte de l'estat general del Regne: a més de les queixes per la mala collita i el perill que suposava Barba-rossa, realitzaren un complet elogi del lloctinent respecte de la persecució de bandejats que col·lapsaven la Part Forana.¹⁰⁴

No hi ha dubte que les arrels de bona part d'aquests conflictes encara estaven relacionades amb el moviment agermanat. En una data tan tardana com 1539 el virrei Pérez de Figuerola ho deixava ben clar quan es queixava que «*después de los tiempos de la Germania los hombres populares habían perdido el respeto a Dios y a su Majestad*».¹⁰⁵ Hi ha un altre element que ens indica encara aquesta relació. Els agermanats que fugiren a les muntanyes i garrigues solen constar a la documentació com a «alçats»: el 1533 el lloctinent general revocava l'exili perpetu d'Antoni Sanxo, de Muro, condemnat a causa de la seva participació en les Germanies¹⁰⁶ i en un llistat de bandolers de 1541, apareix Pere Mas, bandejat de Campos que «per dita mort va alsat, però no és stat bendetjat».¹⁰⁷

La situació de l'illa obligà a publicar uns nous edictes reials el 1534, als quals es reglamentava la blasfèmia, el joc, les armes (anomenant clarament ja les armes de foc i els cans d'ajuda), les bregues, la persecució de bandejats i els delictes relacionats amb el bestiar.¹⁰⁸ Hi ha també prou notícies de banderies en diferents viles. Sols a tall d'exemples podem citar: entre 1535 i 1536 hi hagué diferents bregues a Muro entre els Morell i Ferrer, aprofitant sovint l'església per refugiar-s'hi o portar-hi bandejats.¹⁰⁹ El 1538 i a Felanitx, brega entre els Sunyer i els Canet i batalla entre els Caldentey d'aquella vila i els Orell de Porreres. El 1542 el virrei hagué de sortir a diverses viles per pacificar bàndols. El 1544 hagué d'acudir a Bunyola per pacificar els bàndols enfrontats. El 1548 maten el batlle de Felanitx en una brega...

En conjunt, aquests exemples, no són més que un indicador de l'estat de descomposició de les viles, mentre que els cavallers, a Ciutat, semblen haver establert una pau tàctica. Les sortides del virrei o dels seus lloctinents per tal de compondre delictes, pacificar bàndols, resoldre assassinats foren contínues entre 1525 i 1550. Els exemples es repetirien en totes les viles si disposàssim de prou històries locals, emperò tot ens indica que la dècada de 1540-50 fou una època en la qual les banderies de la Part Forana experimentaren modificacions substancials: el 1540 el virrei hagué de sortir a sa Pobla per una brega en la qual hi hagué tres morts. El 1541 hi hagué quatre assassinats d'habitants de

¹⁰⁴ ARM-AH 691 f. 5-5v.

¹⁰⁵ VAQUER, O.: *Una sociedad...*, pàg. 541.

¹⁰⁶ FIOL I TORNILA, P.; ROSSELLÓ I VAQUER, R.; PAYERAS I CAPÓ, D.: *Història de Muro/IV*, pàg. 74.

¹⁰⁷ ARM-RA-ECC 1538-1544, f. 198.

¹⁰⁸ ROSSELLÓ VAQUER, R.; LÓPEZ PONS, A. (1982): *Història de Campanet. De la Prehistòria al S. XVI*. Palma de Mallorca, pàg. 203-204.

¹⁰⁹ FIOL I TORNILA, P.; ROSSELLÓ I VAQUER, R.; PAYERAS I CAPÓ, D.: *Història de Muro/IV*, pàg. 74.

Campanet i una brega a Búger.¹¹⁰ El 1543 n'hi hagué a Inca, Selva, Manacor i Sóller. El 1544 foren Bunyola i Valldemossa, etc. La mateixa Ciutat no estava més calmada, com hem vist en tractar de les banderies aristocràtiques. Els edictes del virrei Cervelló de 1547¹¹¹ i els de Gaspar de Marrades de dos anys més tard,¹¹² en son una bona demostració. Tant les mesures en contra de l'armament, de les quadrilles i dels homicidis són uns clars antecedents de la legislació del segle següent.

El conjunt d'avalots i bregues provocà que bona part dels implicats fossin bandejats i es refugiassin en garrigues i muntanyes. D'altra banda, se sap com entre 1541 i 1547 el vagabundeig esdevindrà un greu problema: centralitzat primerament a la Ciutat, aviat s'esbandirà a tota l'illa. És en aquest moment que es produirà la substitució de les colles sorgides arran de la repressió dels agermanats per una nova categoria de bandolers més emparentats amb les oligarquies rurals i amb unes xarxes de fautors més estructurades i que cercaran els components dels escamots entre la població marginal.

El fet més representatiu d'aquesta nova situació és que el 1548, entre multitud d'indícis de bregues de banderies i assassinats, hi hagué una magna concentració de bandolers al Puig de Randa.¹¹³ Per desgràcia aquesta important notícia es redueix a això, emperò tot indueix a pensar que aquest «concili de bandolers» es pot relacionar amb les banderies de la Part Forana i amb les modificacions de les colles. Tot i això no podem perdre de vista que aquesta tendència era encara incipient. És cert que restava com a problema la pervivència d'un bandolerisme residual que lluitava per sobreviure, però les transformacions començaven a ser profundes. Així en uns edictes de 1549 es qualificava el problema com «per quant se té molt cert com per la experiència y effectes quasi molt bé sia per què los hòmens bandejats per la cort qui van per lo present Regne impedexen en gran part la agricultura y roben y destruyen los bestians y havers dels pacífics habitants del present Regne, e per fer los dits delictes ocultadament [...] y per ço tenen major ànimo de perpetrar los dits furts y robos per parts y lochs deserts, matar hòmens...»¹¹⁴

D'aquí es podria deduir que el bandolerisme en aquesta època era sols un problema de delinqüència. Emperò hi ha certs detalls a tenir en compte. El primer és la destrucció de l'agricultura i la ramaderia, i, segons es desprèn, no sols per menjar. Es planteja, per tant, un precol-lapse de les activitats econòmiques de la Part Forana, molt semblant al que es donarà pels anys anteriors a 1666. D'altra banda els assassinats acordats, en llocs solitaris, i el detall que molts de bandejats anaven acompanyats d'escamots armats, com s'indica al mateix document, ens confirma que estam davant quelcom més que un bandolerisme residual.

¹¹⁰ ROSSELLÓ VAQUER, R.; LÓPEZ PONS, A. (1982): *Història de Campanet. De la Prehistòria al S. XVI*. Palma de Mallorca, pàg. 200.

¹¹¹ ARM-RA-ECC 1538-1544, plec solt.

¹¹² ARM-AH 428 f. 9-12.

¹¹³ CAMPANER, Á.: *Cronicón...*, pàg. 263: «Breguas. A 17 de Mars de 1548 paguí al spectable Sr. D. Miguel Sureda Sanglada regint la Governació General 20 lbs. e són.li degudas per 10 dies ha posades en anar a la Part Forana, ço és, 4 días en Felanitx per la bregue on fou mort lo batle: y em Campos per la mort den Barceló y dos días en anar al Juig [sic] de Randa en lo qual loch los bandejats del present Regne se havian ajuntat, y 4 dias en anar en Selva per lo investiment fet a n.en Mulet y rompement de homenatges y avalot seguit en la plassa en dit mes.»

¹¹⁴ ARM-AH 478 f. 2v.

**La herencia
económica de
Carlos V**

Enrique Sánchez
Nievas

Mayurqa
(2000), 26:
99-110

LA HERENCIA ECONÓMICA DE CARLOS V

Enrique Sánchez Nieves

RESUMEN: La herencia que recibió Felipe II en el Reino de Mallorca es una economía sin déficit, con un balance positivo de beneficios. Los principales ingresos provienen del diezmo de los cereales y los desembolsos más cuantiosos son los relacionados con los gastos extraordinarios, principalmente pagos de salarios y fortificaciones. Era difícil que el Emperador obtuviera beneficios anuales importantes, si no los guardaba durante algunos años.

ABSTRACT: The heritage that receive Phillip II in the kingdom of Mallorca is an economy without deficit, with a positive balance of advantages. The main entrances come on cereal's tithes and the more numerous expenses are the relating to the extraordinary expenditures, principally payments like salaries and fortifications. It was difficult that the Emperor obtained important annual advantages, if he didn't keep them a few years.

INTRODUCCIÓN. LA PROBLEMÁTICA ECONÓMICA

Sin duda alguna, la principal tarea de los Austrias consistió en adaptar su organización política, social y económica, esencialmente medieval, a las necesidades creadas por la responsabilidad de regir un imperio universal. En gran parte se consiguió hacer frente a estas necesidades en el plano institucional, sin embargo, y ciñéndonos al ámbito balear, un análisis económico de la época muestra claramente las pervivencias de las estructuras medievales, las cuales no iniciarían su cambio hasta la llegada de los Borbones.

Bien conocida es la descentralización de los distintos reinos que conformaban el Imperio Carolino, siendo también profunda dentro de la economía, como explica Ramón Carande, *cuando se examina durante el reinado de sus abuelos (los Reyes Católicos) y en el de Carlos, y después de él, la supervivencia disociada de las economías de cada uno de los cinco reinos peninsulares, sin que ninguna organización superpuesta y asimiladora abriese camino a una economía nacional unitaria, se presiente que ninguna política procuró fundirlas en el crisol de la unidad nacional*¹.

El presente trabajo pretende ser el inicio de un estudio acerca de la hacienda real en época moderna en el Reino de Mallorca, centrándose, en este caso, en los últimos años del reinado de Carlos V y su influencia sobre las finanzas mallorquinas.

Los problemas económicos en que derivó el intenso flujo de gastos fueron culpables, en gran medida, de la suerte del Imperio. Los años finales de reinado endurecieron aún más la situación, Carlos V, siempre desesperadamente falto de recursos, se dirigía sucesivamente a sus distintos dominios en busca de dinero y negociaba, en una situación desfavorable, con sus banqueros genoveses y alemanes para obtener préstamos que le

¹ CARANDE, R. (2000). *Carlos V y sus banqueros*. Ed. Crítica. Barcelona. Pág 65.

permitieran superar los momentos de aguda penuria, hipotecando cada vez más sus fuentes de recursos presentes y futuros. Sin embargo, la primera y esperada bancarrota no vino hasta 1557 con Felipe II.

Desde el primer momento quedó claro que el gobierno no podía hacer frente a sus gastos, siempre en aumento, sólo con las fuentes de ingresos ordinarias. El Emperador recurrió a varios expedientes: se apropió de los envíos de plata americana de particulares y los favoreció con juros o vales del gobierno. Finalmente, se acabó por usar la venta de juros y la ayuda de banqueros extranjeros. Los ingresos de Carlos V eran anualmente de un millón de ducados, aumentando a uno y medio después de 1542, si bien pidió préstamos por valor de 39 millones de ducados gracias al crédito de Castilla. Hasta los años críticos de 1552 en adelante, los banqueros estuvieron dispuestos a ofrecer su ayuda, después, *a los fallos de tesorería, respondían los banqueros cortando en seco sus aportaciones*².

Dentro de esta crisis económica en la que se hallaba inmerso el Imperio, el Reino de Mallorca significaba una pequeña parcela olvidada, con apenas vinculación respecto a las responsabilidades fiscales asumidas por las Coronas de Castilla y de Aragón. Era un reino sin Cortes y económicamente independiente.

Centrándonos en la estructura económica de Mallorca, el primer oficial real a cargo de la hacienda era el procurador real, inmediatamente por debajo del lugarteniente general en cuanto a su poder. El cargo se encontraba en manos de la familia Burgués desde que en 1458 Francesc Burgués fuera confirmado como titular de la Procuración Real³, pasando por su hijo Gregori Burgués (1481-1505) hasta llegar a Francesc Burgués, procurador en tiempos de Carlos V. Casualmente la muerte de éste se produce durante el traspaso de poderes del Emperador a su hijo Felipe, *al fallecer Francesc Burgués (...) se produjo una ruptura generacional de la casa Burgués. Con él cesó la dinastía de Procuradores Reales de ese linaje. Instituyó como heredera universal a su nieta, Caterina Burgués y Pacs (...). En enero de 1555 (...) había recibido autorización real para nombrar a un sustituto que le reemplazara en caso de renuncia, para lo que eligió a su sobrino Jordi de Sant Joan*⁴.

El Procurador Real debía rendir cuentas, ante el Maestre Racional en Barcelona, de los ingresos, gastos y beneficios de la Hacienda Real. Las finanzas anuales se presentaban tres o cuatro años más tarde: *Dijous, a XX del mes de Dezembre de l'any MDLV fonch presentat lo present compte en lo offici de mestre racional per lo discret en Thomàs Onofre Marçer, notari en nom e per part del noble don Francès Burgués procurador real del Regne de Mallorques*⁵, con el fin de que pudiesen estar cerradas las cuentas, debido al constante retraso de pagos, como informa el Maestre Racional en una carta al procurador: *dits comptes encare no són tots closos*⁶. El año económico se iniciaba a principios de mayo del año de recaudación hasta finales de abril del año siguiente, y tomaba como número de cuenta el número de años que llevaba el procurador real en su cargo, por ejemplo, las cifras de 1555 se encuentran bajo el epígrafe *Compte primer de rebudes y dates fetes per mi Jordi de St Ioan, cavaller, Procurador Real*⁷.

Se deben destacar tres libros de cuentas, entre otros de menor importancia, en la Procuración Real y de temática económica:

² Idem. Pag 519.

³ A.R.M. R.P. 45, f. 44v – 46 *Concessió offici Procuracionis magnifici ffrancisci Burgues*.

⁴ JUAN VIDAL, J. (1996). *El sistema de gobierno en el Reino de Mallorca (siglos XVI – XVII)*. Ed. El Tall. Palma. Pag 185.

⁵ A.R.M. R.P. 3103, s.f.

⁶ A.R.M. R.P. 59, f. 231.

⁷ A.R.M. R.P. 3107, f. 1.

• *Llibre de Rebudes*: En éste se encuentran estructurados los ingresos que percibía el Real Patrimonio. En primer lugar, los ingresos de Ciutat, seguidos de los laudemios (porcentaje sobre la compraventa de bienes y propiedades inmuebles bajo alodio real), *estades i eixides de sarrains, novells establiments* (gravan las cesiones de dominio útil) y los censos, diezmos y otras remuneraciones de los distintos municipios de la isla, para finalizar aportando las composiciones (multas por transgredir la normativa judicial), las *rebudes extraordinàries* y el *dret genovès*.

• *Llibre de Dades*: Aporta toda aquella información referente al pago de salarios a los distintos oficiales reales, beneficios eclesiásticos, violarios, *cavalls armats*, gastos del procurador, *messions de cellers*, gastos por obras, *censals morts* y demás gastos extraordinarios.

• *Llibre de Comptes*: Se efectúa en él un resumen sobre los ingresos del *Llibre de Rebudes* y los gastos del *Llibre de Dades*.

INGRESOS DEL REINO DE MALLORCA

Tras un estudio pormenorizado de los ingresos entre 1550 y 1556⁸, he aquí una división de los mismos según sean ordinarios o extraordinarios:

Ingresos Ordinarios:

Seguidamente se ofrecen unos cuadros donde quedan reflejadas las principales entradas en la Hacienda Real mallorquina:

Ingresos ⁹	1550	1551	1552	1553	1554	1555	1556
Administración ¹⁰	434	476	422	442	436	551	484
Escribanías	886	888	873	891	926	914	912
Censales	796	728	707	713	719	779	904
Recuperaciones ¹¹	450	1.915	1.998	1.763	1.953	2.336	2.349
Laudemios	1.216	1.460	1.640	934	1.054	1.431	1.175
Diezmo de la hortaliza	399	552	459	532	746	562	461
Diezmo del aceite	772	3.941	0	3.849	374	746	2.261
Diezmo del ganado	880	1.549	1.381	1.550	1.555	1.007	1.367
Diezmo de los cereales	7.232	7.284	9.292	6.094	8.384	13.117	14.632
Diezmo del vino	662	588	766	1.055	1.458	1.089	586
<i>Rendes</i>	984	1.302	1.508	1.115	1.380	1.879	2.700
Otros	659	475	864	998	1.156	920	1.169
Particularidades			4.479 ¹²	1.315 ¹³			
TOTAL¹⁴	15.738	21.869	25.088	22.306	23.561	26.329	44.530
Beneficio año anterior	9.395	9.497	18.511	7.291	11.748	0	8.561
TOTAL AÑO	25.133	31.366	43.599	29.597	35.309	26.329	53.091

⁸ A.R.M. R.P. 3102 (1550), R.P. 3103 (1551), R.P. 3104 (1552), R.P. 3105 (1553), R.P. 3106 (1554), R.P. 3107 (1555), R.P. 3108 (1556).

⁹ Los datos económicos se encuentran en libras mallorquinas.

¹⁰ Incluye los ingresos de las pensiones sobre *batlies, mostassafies*, corrales reales, *corredurías* y *carcelleries*.

¹¹ Se encuentran aquellas recuperaciones de censales, diezmos y otros.

¹² *Morabatí*.

¹³ *Composició del capbreu*.

¹⁴ Vienen incluidos los ingresos extraordinarios.

Como podemos observar, los ingresos de la administración, las escribanías y los censales no varían excesivamente durante el período estudiado. En cuanto a las recuperaciones de diezmos, especialmente, encontramos la explicación en la carta real que se mandó al procurador Francesc Burgués con fecha de 11 de septiembre de 1541: *Procurador real, por lo que resulta de vuestras cuentas presentadas y dadas en el officio de maestre racional de nuestra Corte, residente en Barchinona, havemos entendido que los diezmos de ciertas parrochias y otras partes desse Reyno han sido vendidos y empenyados por los reyes passados de gloriosa memoria por menos precio de lo que valen. Que si es assí, convendría por lo que tocha al interesse de nuestro Real patrimonio que los dichos diezmos y otras rentas empenyados se quitasen pudiendo se hazer y desto se ha de tener mucho cuidado (...) y no se ha de tener respecto sino a nuestro servicio y aumento de la renta de nuestro Real Patrimonio, nos serviréis mucho en ello.*¹⁵ Así pues, la incorporación de dichos diezmos fue en continuo progreso, dando el principal salto en 1551 y alcanzando la cifra de 2.349 libras en 1556.

La nota común entre los laudemios y los distintos diezmos y *rendes* es la constante fluctuación, dependiendo de diversas vicisitudes. Un caso significativo es el mayor contraste que encontramos en el diezmo del aceite cuyo ingreso en 1551 roza las cuatro mil libras para caer en 1552, sin percibir ganancias algunas: *non rebí res (...) per quant no se ha cullit en tota la present Illa oli ni olives*¹⁶ y volver a las 4.000 al año siguiente. También importante es el aumento del diezmo de los cereales en 1555, sostenido en 1556, superando en más de 5.000 libras a los años anteriores.

Ingresos extraordinarios:

La siguiente tabla nos muestra aquellos ingresos de carácter extraordinario que se perciben entre 1550 y 1556, estando ya incluidos en los totales de la tabla superior.

1550	1551	1552	1553	1554	1555	1556
368	711	699	1.055	3.420	1.017	15.530

Entre los resultados anteriores vienen incluidas las penas por infringir las normas judiciales (composiciones), destacando entre otras: por jugar, por usar la espada o la ballesta, salir de noche... Así como también las ventas de objetos procedentes de naufragios. En todo caso, los ingresos extraordinarios entre 1550 y 1553 no son demasiado elevados, se disparan en 1554 gracias a la venta de telas y objetos de un naufragio, por valor de 3.000 libras. Las 15.000 libras del año 1556 son ingresos originarios de la propia Procuración: se trata del montante que se encontraba en la *taula de Ciutat* a nombre de Francesc Burgués, como bien podemos observar a continuación: *Item rebí dels magnífics mossens Nicolau Pachs y Philip Fuster, tutors y curadors testamentaris del noble Francesc Burguès, qº procurador real, predecesor en mon offici et són per mi distribuhides y convertidores en pagar los salaris ordinaris y extraordinaris y altres càrrechs de la procuració real, les quals dits curadors han trovadse en la taula de la universitat de Mallorques, après mort de dit don Francesc Burguès per compte del real patrimoni com més largament stà mencionat en lo compte XXXXVIIIè y derrer de dit don Francesc*

¹⁵ A.R.M. R.P. 55, f. 6v.

¹⁶ A.R.M. R.P. 3104, f. 14.

*Burguès en la data d'aquelles per dits curadors a mi feta*¹⁷. Sin embargo, este ingreso encuentra su origen en los gastos extraordinarios de 1554¹⁸.

GASTOS DEL REINO DEL MALLORCA

En primer lugar y antes de entrar en profundidad en cada concepto, veamos un cuadro general de gastos del Real Patrimonio:

Gastos	1550	1551	1552	1553	1554	1555	1556
Castillos	320	346	447	452	404	354	404
Oficiales	2.428	2.428	2.428	2.428	2.429	1.961	1.966
Prisión	51	69	91	96	69	85	96
Procuración	1.237	1.262	1.262	1.213	1.225	1.257	1.262
Capellanes	410	410	410	396	393	394	432
Violarios	2.892	2.832	3.152	2.885	2.815	2.405	2.628
Caballos armados	100	100	100	100	65	100	100
<i>Missions del procurador</i>	56	51	54	64	62	53	77
<i>Missions de cellers</i>	7	8	169	7	4	5	8
Obras	382	714	1.332	321	137	53	227
<i>Censals Morts</i>	790	733	733	733	676	743	743
Extraordinarios	6.877	3.898	26.125	9.150	26.755	10.364	17.486
TOTAL ¹⁹	15.635	12.854	36.307	17.848	35.038	17.768	25.398
Ingresos	25.133	31.366	43.599	29.597	35.309	26.329	53.091
BENEFICIOS	9.497	18.511	7.291	11.748	270	8.561	27.692

En primer lugar encontramos los salarios pagados a los *alcayts* y sirvientes o guardas de los distintos castillos reales existentes: Castillo de Bellver, Castillo de Alaró, Castillo de Pollença y de Capdepera, percibiendo cada *alcayt* 50 libras, el guarda de Capdepera, 12 libras y el guarda del Palacio Real de Valldemossa 25. Hay que señalar que en los casos que las cifras disminuyen se debe a la muerte o cese de alguno de los mencionados, como es el caso del *alcayt* del castillo de Bellver que muere en 1550. Es de destacar que dicha *alcaydia* queda vacante desde 1554 hasta 1556.

Del montante que se alcanza con los salarios de los oficiales del reino, la gran mayoría la perciben el lugarteniente general y el regente de la Chancillería, con 1.700 y 600 libras respectivamente. Además, se pagaban salarios a dos *veguers* del lugarteniente (18 libras cada uno), al *porter de la porta forana*, quien percibía 16 libras, 13 *sous* y 10

¹⁷ A.R.M. R.P. 3108, f. 49v.

¹⁸ A.R.M. R.P. 3106, f. 81v – 82.

¹⁹ Incluye *sous* y *diners*.

diners, al guarda de la *dressana*, con 10 libras y 10 *sous*, al sobrestante de las obras reales, percibiendo 65 libras y 5 *sous* y, en algunos casos, al *jutge del pariatge*. En este caso, los gastos son idénticos hasta llegar a 1555 y 1556 cuando se produce una caída producida por el pago de dos meses al regente de la Cancillería, siendo el pago igual en ambos años.

Los gastos por salarios de los oficiales de la prisión, los cuales son: el *carceller*, el regente de la escribanía de la prisión y el portero de la *porta forana* de la prisión, son irregulares debido a que se estiman de acuerdo con lo obtenido de *les pecunies del carcellatge que paguen les persones que posen dins los carcens reals*²⁰.

En el apartado de la Procuración Real vienen estipulados los salarios del Procurador, valorado en 900 libras, así como 5 escribanos, cada uno percibiendo 65 libras y 5 *sous* y dos *veguers* del procurador, con 18 libras por cabeza. Nuevamente se debe hacer alusión a la muerte o cese de alguno de ellos cuando el montante total de este bloque disminuye.

La Procuración Real se hacía cargo, también, del pago de numerosos beneficios eclesiásticos, en las siguientes iglesias: la *Seu*, *Sta Creu*, *Sta Eulalia*, *St Nicolau*, *St Jaume*, *St Miquel*, *St Jaume i Sta Anna del Castell Reial*, así como un beneficio en el castillo de Capdepera y un pago al rector de Sta Fe. Las cifras son muy variadas, sin embargo, los beneficios en las cinco parroquias de Ciutat són de 19 libras por parroquia.

Además de los salarios propios de oficiales reales en las islas, una importante cantidad va dirigida a Cataluña, en concreto son los salarios de tres *alcayts*: el de Lleida (Francesc Gallà en 1556), el de Servera (Jordi Eymereich en 1556) y el de Tortosa (Jeroni Albanell en 1556), así como numerosas gracias otorgadas por el rey, de 100 a 400 ducados, a personas como: Francesc Gallà, Juan Luis González, Melchor González, Juan Pérez de Escanilla y Lluís Içard. Los dos descensos más significativos se producen en 1555 y en 1556, y son debidos a la muerte del *alcayt* de Tortosa en 1555 y la de Juan Pérez de Escanilla en 1556.

El rey mantenía también a cuatro *cavalls armats* en la isla, que eran retribuidos con 35, 25, 25 y 15 libras respectivamente. *Los titulares de cavalleries tenían la obligación de mantener en buen estado una serie de cavalls armats con su respectivo caballero, con sus armas ofensivas y defensivas, para asegurar la defensa del reino*²¹. En 1554, tras la muerte de uno de los titulares se elimina un *cavall armat* porque *son fill no ha mostrat la gràcia de sos predecessors*²².

Como se puede observar, los gastos de la procuración y los *cellers* no son muy abultados. En el primer caso se compra papel, cera, plumas, hilo, agujas y tinta. Además se pagan las *crides* y los viajes a Buñola, Inca y Sineu para vender diezmos. En el segundo caso se paga el salario de los guardas de los *cellers* de Inca y Alcudia, así como otros gastos u obras.

Entre las obras realizadas en el período 1550 – 1556, deberíamos destacar por su importancia económica las siguientes:

- Obras en una gran sala del Castillo Real en 1550 (38 libras).
- Dos puentes nuevos en el Castillo de Bellver en 1550 (100 libras).
- Un porche en el Castillo Real en 1550 (58 libras).
- Obras en el Castillo de Alaró en 1550 (16 libras).
- Obras en el Castillo de Pollença en 1551 (25 libras).
- Puertas nuevas para el Castillo de Bellver en 1551 (66 libras).

²⁰ A.R.M. R.P. 3104, f. 6.

²¹ JUAN VIDAL, J. (1999). “Las finanzas mallorquinas en la época de los Austrias” en *Hisenda Reial i finances municipals (segles XIII – XIX)*. Cambra de Comerç. Palma. Pag. 55.

²² A.R.M. R.P. 3106, f. 56.

- Obras en una casa del Castillo de Alaró (72 libras).
- Ruedas y cajas para las carretas del Castillo de Bellver en 1551 (110 libras).
- Una gran pared fortificada en el Castillo de Bellver en 1551 (346 libras): *que fortificas lo castell de bellver (...) fonch comensada una grossa paret en lo revellí del dit castell*.²³

- Obras en el Castillo de Alaró en 1552 (38 libras).
- Carretas y cajas para la artillería del Castillo de Bellver en 1552 (78 libras).
- Obras en los castillos reales de Artá y Felanitx en 1552 (23 y 51 libras).
- Obras en el Castillo Real (752 libras): *en lo fer de una gran scala de pedra nova (...) y una gran cuberta en una sala (...) y en fer de nou un terrat qui ve sobre dita scala y un sòtol nou al costat*.²⁴

- En 1553 se realizan obras en la Torre del Angel, el corral real de Alcudia, en el castillo de Alaró, en el castillo de Bellver y en el castillo Real, además de comprar ruedas para este último.

- En 1554 destacan las obras en la Torre del Angel y en el campanario de Sta Ana y Sta Praxedis.

- Dos obras de especial envergadura hay en 1556: las de la tafona de Buñola y las de la casa de la *Dressana*.

Cada año se pagaban cuatro *censals morts* hasta 1550, por valor de 276 libras, 13 *sous* y 4 *diners* para Miquel Oliver de Barcelona; dos de 56 libras, 13 *sous* y 4 *diners* y uno de 400 libras que recibía el Monasterio de Jerusalén de Barcelona. Eran títulos de deuda vitalicia, todos ellos en manos catalanas. A partir de 1551 se anula uno por valor de 56 libras, quedando tres y en 1554 muere el poseedor del otro por valor de 56 libras, sin herederos, pero esta vez se incorpora uno de 66 libras, 13 *sous* y 4 *diners*.

Los gastos extraordinarios son los mayores de entre los citados anteriormente, su valor alcanza entre el 30% y el 70%. A continuación se pueden observar cuales son los mayores gastos extraordinarios de cada año:

- Salarios de secretarios del rey, por valor de 800 libras: Joan Comalonga y Rafel Joan.
- Salarios de alguaciles.
- Gracias y *franqueses*.
- *Ajudes de costes*.
- Oficiales a cargo del lugarteniente general.
- Cera enviada al rey: *per la cera blanca remesa al Serenísimo Senyor Príncipe nostre per la festa de nostra Senyora de febrer*²⁵.

- Gastos del Castillo de Bellver.
- Pagos a los soldados estacionados en Menorca: *donar les coses necessàries per la vida de doscents soldats que lo Serenísimo Senyor Príncipe tramès en dita Illa de Menoques per custodia debita de dita Illa*²⁶.

- Gastos del Gobernador de Menorca.
- Salarios de los comisarios que visitan Menorca e Ibiza.
- Salarios y *ajudes de costes* a regentes de la Cancillería: Augustí Gallard, Miquel Terça y Francesc Giginta.

²³ A.R.M. R.P. 3103, f. 72v.

²⁴ A.R.M. R.P. 3104, f. 84.

²⁵ A.R.M. R.P. 3103, f. 78v.

²⁶ A.R.M. R.P. 3103, f. 78.

Los gastos más importantes se encuentran en los años 1552, 1554 y 1555. En 1552 se mandan 21.250 libras a Bujía por orden de Bernadino de Mendoza: *Item pagui al noble don Gregori Burguès per comissió de l'Il.lustre don Bernardino de Mendoza al qual o a qui ell volrà les havia de donar en Mallorques y mana les donàs al dit don Gregori Burguès perquè les tramatés per son orde en Bugia*²⁷. El primer pago, de 20.000 libras se obtuvo de la siguiente manera: *façe dita quitació dels diners y pecunies que sostat tornador (...) que són VIII (mil) CCCLXXXV (lliures), XVII (sous) V (diners) et més III (mil) II (lliures) XV (sous) que tenia en la taula per compta del naufrag de les fustes de moros que naufragarem en lo any MDXXXXVI en les mars de la Dregonera y Sta Ponça et més V (mil) DLXXXIII (lliures) XIII (sous) X (diners) que tenia en la taula per compta dels capssons de les composicions de la germania et lo restant a compliment de dita quitació*²⁸. En 1554 se pagan 15.499 libras a Jordi de St Joan, como se ha visto anteriormente en los ingresos de 1556. En 1555 se concede una gracia a Maria de Lara: *Item pagui a (...) la Senyora dona Maria de Lara, filla de l'illustre Manrique, duch de Nàger del Regne de Castella (...) per los molt serveys per dita Senyora fets en ajuda de costes per una vegada tantsolament li pague dels diners de aquesta procració real II (mil) ducats comptants a^o XXXII (sous) per ducat*²⁹.

CONCLUSIÓN Y BALANCE DE BENEFICIOS OBTENIDOS ENTRE 1550 – 1556

Antes de exponer el balance de beneficios de la Hacienda Real en el Reino de Mallorca se deben observar los datos porcentuales de ingresos y gastos, símbolo de la herencia económica que recibirá su hijo:

Ingresos	1550	1551	1552	1553	1554	1555	1556	Media
Administración	2'8%	2'2%	1'7%	2%	1'8%	2'1%	1'1%	1'4%
Escribanías	5'6%	4'1%	3'5%	4%	3'9%	3'5%	2%	3'8%
Censales	5'1%	3'3%	2'8%	3'2%	3%	3%	2%	3'2%
Recuperaciones	2'9%	8'8%	8%	7'9%	8'3%	8'9%	5'3%	7'2%
Laudemios	7'7%	6'7%	6'5%	4'2%	4'5%	5'4%	2'6%	5'4%
D. Hortaliza	2'5%	2'5%	1'8%	2'4%	3'2%	2'1%	1'3%	2'3%
D. Aceite	4'9%	18%	0%	17'3%	1'6%	2'8%	5'1%	7'1%
D. Ganado	5'6%	7'1%	5'5%	6'9%	6'6%	3'8%	3'1%	5'5%
D. Cereales	46%	33'3%	37%	27'3%	35'6%	49'8%	32'9%	37'4%
D. Vino	4'2%	2'7%	3'1%	4'7%	6'2%	4'1%	1'3%	3'8%
Rendes	6'3%	6%	6%	5%	5'9%	7'1%	6'1%	6'8%
Otros	4'2%	2'2%	3'4%	4'5%	4'9%	3'5%	2'6%	3'5%
Particularidades			17'9%	5'9%				
TOTAL ³⁰	97'8%	96'9%	97'2%	95'3%	85'5%	96'1%	65'4%	87'4%

²⁷ A.R.M. R.P. 3104, f. 91v.

²⁸ A.R.M. R.P. 3104, f. 92.

²⁹ A.R.M. R.P. 3107, f. 76v.

³⁰ No se incluyen los ingresos extraordinarios.

Queda claramente reflejado como sobresale el diezmo de los cereales con un 37% de media en los siete años estudiados, si bien se llega al 50% en 1555 un año de malas cosechas que quedaron reflejadas en el aumento de precios y de beneficios diezmales.

En segundo lugar, destacan tres ingresos como son las *rendes*, el diezmo del aceite (con sus fuertes oscilaciones) y las recuperaciones, que rodean la media del 7% cada uno. Aportaciones medianas son las obtenidas por los laudemios y el diezmo del ganado, rondando el 5'5% y menores las escribanías, censales y el diezmo del vino que apenas llegan al 3'5%. Casi insignificantes son el 2% del diezmo de la hortaliza y de los ingresos de la administración.

El resto del tanto por ciento que se necesita para el 100% en cada año se obtiene de los ingresos extraordinarios.

A continuación se reflejan los datos de los gastos:

Gastos	1550	1551	1552	1553	1554	1555	1556	Media
Castillos	2'1%	2'7%	1'2%	2'5%	1'1%	2%	1'6%	1'9%
Oficiales	15'5%	18'9%	6'7%	13'6%	6'9%	11%	7'7%	11'5%
Prisión	0'3%	0'5%	0'3%	0'5%	0'2%	0'5%	0'4%	0'4%
Procuración	7'9%	9'8%	3'5%	6'8%	3'5%	7%	4'9%	6'2%
Capellanes	2'6%	3'2%	1'1%	2'2%	1'1%	2'2%	1'7%	2%
Violarios	18'5%	22%	8'7%	16'2%	8%	13'5%	10'3%	13'9%
Caballos armados	0'7%	0'8%	0'3%	0'6%	0'2%	0'6%	0'4%	0'5%
<i>Missions del procurador</i>	0'4%	0'4%	0'1%	0'3%	0'2%	0'3%	0'3%	0'3%
<i>Missions de cellers</i>	0'1%	0'1%	0'5%	0'1%	0'1%	0'1%	0'1%	0'1%
Obras	2'5%	5'6%	3'6%	1'8%	0'4%	0'3%	0'9%	2'2%
<i>Censals Morts</i>	5'1%	5'7%	2%	4'1%	2%	4'2%	2'9%	3'7%
Extraordinarios	44%	30'3%	72%	51'3%	76'3%	58'3%	68'8%	57'3%
TOTAL	99'7%³¹	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

De los datos anteriores podemos extraer la conclusión que los gastos extraordinarios eran enormes, llegando a un 60% de media en este periodo y alcanzando incluso el 75% en 1552 y 1554, algo menores eran los pagos por violarios o salarios de oficiales, entre un 11 y un 14%. Los salarios de los oficiales de la Procuración Real significaban un 6%.

De un carácter mucho menos importante eran los gastos en obras, censales muertos y beneficios eclesiásticos que rondaban el 2-4% y casi inexistentes los de la prisión, los caballos armados, gastos de la procuración y *cellers* que ni siquiera llegaban al 0'5%.

Con esas entradas de capital en la *taula de Ciutat*, el montante hubiera crecido constantemente de no ser porque cuando se alcanzaba un cierto nivel de beneficios se llevaba a cabo una acción de desembolso de gran cuantía (recordemos las libras enviadas a Bujía o la gracia de 2.000 ducados a Maria de Lara). Estos gastos retornan a los beneficios, cada uno o dos años, a su nivel anterior aproximado. De esta manera, no es necesario que

³¹ Un tanto por ciento menor debido a contabilizaciones en libras mallorquinas, obviando *sous y diners*.

el rey recoja los beneficios que obtiene del Reino de Mallorca, dejándolos aumentar de manera considerable para luego destinarlos a una operación de envergadura. A pesar de ello, se debe recordar la gran cantidad de libras que se dirigen a Barcelona, principalmente, en concepto de salarios, violarios o *censals morts*.

Un caso extraordinario es el ajuste de cuentas entre los años 1554 y 1556, debido al cambio de procurador real. El último año de Francesc Burgués en el cargo, se preocupa de hacer un balance nítido de cuentas, traspasando el beneficio existente en la *taula de Ciutat* a nombre de Jordi de St Joan, como si se tratase de un gasto extraordinario. Entre los años 1555 y 1556 este último recibirá dichas cantidades, asumiéndolas como ingresos extraordinarios, quedando las cuentas, nuevamente, como en 1554, si bien existe una pérdida de 270 libras que se obtienen de beneficio en 1554 y no recoge el nuevo procurador en esos años de ingreso.

De esta forma, el beneficio obtenido en 1550 es de 9.500 libras, que se duplica al año siguiente, tras el pago de las 21.250 libras enviadas a Bujía, el beneficio se reducirá de nuevo a las 7.000 libras, alcanzará las 11.700 en 1553 y tras el ajuste de cuentas de los años 1554 y 1555, se alcanzará un superávit de 27.600 libras, las cuales serán destinadas, sin duda alguna, a algún proyecto de especial importancia, probablemente fortificaciones en Menorca e Ibiza, ya que la princesa regente ordenó en 1555, el siguiente pago, entre otros: *25.000 ducados para Ibiza y Menorca*³².

La hacienda que recibe Felipe II de manos de su padre, en el caso del Reino de Mallorca, es una hacienda sin déficit alguno, con unos beneficios positivos, como se puede observar en el montante total de 1556, el mayor de los años estudiados, sobrepasando las 50.000 libras.

Así, la economía de las islas continuó su marcha, de manera similar a los años imperiales de Carlos V, alternándose altibajos en los beneficios obtenidos anualmente. En resumen, con los numerosos desembolsos en materia de fortificación y salarios, así como *censals morts* y *violaris*, era difícil que el Emperador obtuviera importantes beneficios anuales, si no era tras haber guardado beneficios anteriores de uno o dos años.

³² CARANDE, R. (2000). *Carlos V...* Pag. 555.

**Las ordenanzas
del conde de
Monterrey para el
comercio de
Filipinas con
Nueva España**

Antoni Picazo
Muntaner

Mayurqa
(2000), 26:
111-119

LAS ORDENANZAS DEL CONDE DE MONTERREY PARA EL COMERCIO DE FILIPINAS CON NUEVA ESPAÑA

Antoni Picazo Muntaner

RESUMEN: Bajo el reinado de Carlos V Magallanes descubrió las Filipinas, pero no fue hasta el gobierno de Felipe II que estas se convirtieron en un puente para el comercio intercontinental. La nueva ruta provocó grandes problemas que afectaron a la estructura comercial de México y España.

ABSTRACT: During the reign of Carlos V Magallanes discovered the Philippines islands but was under the reign of Felipe II that was turned in a bridge of intercontinental trade bussines. The route China-Philippines-New Spain caused a lot of financial difficulties in Mexico and in Spain.

La llegada de Magallanes a las Filipinas, a las que denominó islas de San Lázaro, creaba una base para que las naos de Carlos V pudiesen entrar en el negocio de las especias. El surgimiento de un nuevo y gran mercado en el mar del Sur y el impacto que ocasionaría al comercio atlántico ya fue percibido en 1572 por el virrey de Nueva España, Martín Enríquez. Visto ese gran incremento que se estaba desarrollando en Filipinas como centro de contratación intercontinental¹, el virrey notificó a Felipe II la necesidad que todas las mercancías de esa zona abonasen el almojarifazgo del 2'5% por "*su valor real*"². Ello, además, debería hacerse extensivo a ese incipiente comercio interregional, pues desde Nueva España se habían abierto rutas de distribución de los productos asiáticos con el resto de la América hispana, especialmente con Perú³.

El virrey era consciente de las ventajas que suponía el aumento de las transacciones con Filipinas⁴ y, especialmente, del trato y contrato de especias. En la flota de 1573, que

¹ Las Filipinas fueron una base para alcanzar China. En la Biblioteca Nacional de Madrid, MS-3042, "*Advertimientos de Martín Enríquez al conde de La Coruña, su sucesor*", fol. 208 leemos como "... *lo de la China, para que pase adelante será necesaria ayuda de V.S. porque hasta ahora ha sido más lo que S.M. gasta en aquellas islas que lo que en ellas han dado de provecho, no se tienen atención sino al que podrían dar para adelante porque espero yo un día que han de ser escalas para venir a ganar aquel Gran Reino...*".

² AGI, México 19-82 "*Carta de Martín Enríquez a S.M.*", fol.3.

³ *Ibidem*, fol. 4.

⁴ A pesar de las fantásticas relaciones de los viajeros y exploradores, Martín Enríquez no se dejó impresionar ni por la mítica geografía del mar del Sur ni por la supuesta existencia de numerosas minas de oro en Filipinas. Gaspar Viegas en su mapa de 1537 de Mindanao escribió "... *Aqui ha muito oro...*". Un claro ejemplo de estas afirmaciones la hallamos en la relación de Hernando Miguel de 1573 en que leemos "... *hay en esta isla más oro*".

llevaba retraso, envió dos cajones de jengibre verde, advirtiendo que “*no es mucho su futuro*”⁵. Para Enríquez el tan deseado jengibre no era rentable pero existían otras especias que, con su introducción en el mercado, beneficiarían a la Real Hacienda y al reino perjudicando, en el peor de los casos, a Portugal. Además, se abría la posibilidad de comprar y abastecer a Nueva España del azogue chino a razón de 12 pesos la arroba llegando a adquirir 1.040 quintales, si bien no afectó para nada ni a la producción ni a la hacienda real⁶.

Las posibilidades mercantiles que ofrecían las Filipinas fueron percibidas por otros personajes, entre otros el capitán de navío Joan de Isla. Este comunicó al Rey no sólo la posibilidad de sacar especias -clavo, canela y nuez moscada- sino también la de abastecer a Nueva España y a Perú de numerosos productos chinos y japoneses⁷. En 1574 este enorme potencial abría nuevos peligros, concretamente que el oro de las islas se exportase a China. La llegada ese año de catorce navíos chinos que transportaban azúcar, nuez moscada, avena, trigo y pimienta ya alertó a las autoridades de ese daño, pues el rescate que realizaban los chinos en el puerto de Cavite⁸ iba constantemente en aumento. El problema, sin embargo, tenía una contrapartida: debilitar las rentas aduaneras turcas. La creación de una nueva ruta de especias China-Filipinas-Nueva España sin duda quebraría el que desde Cantón se remitía a Ormuz y de allí a Alejandría. Sobre este tema, existe un valioso documento, las “*Cartas al Rey contra los moros de las Philipinas*” de Melchor de Avalos, realizado el veinte de junio de 1585 donde explica, referente a las islas del mar del Sur, que

que en Vizcaya hierro...”. Ahora bien, la objetividad de Hernando Miguel sin duda se incrementa cuando expone cuales son las principales mercancías que llegan de China a Filipinas: loza, tinajas, hierro, seda, porcelana fina, azogue, pólvora, pimienta, canela, clavo, azúcar, cobre, estaño, hierro, naranjas, arroz, oro en polvo, cera... Como se ve una amplia gama de productos susceptibles de ser embarcados para Nueva España y de allí redistribuidos al Perú.

⁵ AGI, México, 19-102 “*Carta de Martín Enríquez a S.M.*”. El retraso de la flota se debió a que no había llegado la remesa de plata de las minas de Zacatecas. Tal era la importancia del yacimiento minero que el virrey notificó a Felipe II que la producción argentífera estaba limitada por falta de inversionistas. No obstante, el diezmo y el quinto real sufrieron un notable aumento. El diezmo pasó de 12.000 marcos de plata en 1569 y 1570 a 70.000 en 1571; mientras el quinto real subió de 20.000 marcos de plata en 1569 y 1570 a 51.000 en 1571. Hacia 1573 el beneficio del argento en esa zona estaba en manos de pequeños mineros que la “*benefician flojamente*”. A pesar de las numerosas gestiones realizadas personalmente, no pudo lograr inversiones en la zona debido, básicamente, a la conflictividad de los indígenas que llegaron a sitiar Zacatecas. Una de las consecuencias inmediatas de este sitio fue la bajada espectacular en la producción y el aumento de un 50% de los precios de las mercancías. Las actuaciones realizadas por Enríquez para incrementar las entradas de la Real Hacienda provocaron críticas, como la realizada en 1572 de monopolizar el comercio de azogue. En 1608 la dinámica económica de Zacatecas ya había cambiado de tal forma que el 50% del azogue que llegaba con la flota, unos dos mil quintales, quedaban en esa zona. Así, en la BN MS-3064 “*Descripción de Zacatecas*”, fol. 86 leemos que en ella había : “*...unos veinte mineros de los cuales cinco o seis son muy ricos pues valdran sus haciendas a cien mil pesos cada una, los demas a treinta o cuarenta mil pesos...los despoblados que hay en esta provincia son caminando a la Ciudad de México casi 30 leguas, y caminando al Nuevo México desde Santa Bárbara más de 150 y todas están en camino real...el quinto real de plata vale más de 250.000 pesos...hay 80 ingenios de molienda y sacan plata todos de mulas y ninguno de agua...tiene la ciudad en su distrito cinco o seis estancias en que se cría ganado vacuno (200 personas trabajan poco más o menos de españoles, indios y negros)...”.*

⁶ AGI, México, “*Carta de Martín Enríquez al rey*”, 19-74, fol. 7.

⁷ Museo Naval, Madrid, Vol. I, Doc. 1 “*Memoria que dio el capitán Joan de Isla al Rey sobre la contratación con Filipinas*”.

⁸ MN, Vol. I, Doc. 16 “*Trato de las islas Filipinas 1579*”.

“... antiguamente los soldanes del Cayro tenían y giraban la especiería y las llevaban destas yslas y de las de Maluco hasta el mar Bermejo y de allí al cayro...”⁹.

Hacia 1588 una nueva coyuntura amenazaba la economía peninsular. Las transacciones de especias habían disminuido en favor de la seda con unos precios tan bajos que representaban una verdadera amenaza para la producción sedera granadina. Ese año los barcos chinos que entraron en Filipinas ya sobrepasaban los treinta, acarreando una ingente cantidad de seda a unos precios incomparables. Estos eran los siguientes, una vara de damasco, cuatro reales; una vara de tafetán, 2'5 reales; una libra de seda torcida, 5 reales; una vara de brocado de tela de oro y plata, 10 reales. Cual no sería el negocio para los tratantes cuando vendían dichos productos en Nueva España incrementado su valor un 200%, y sin pagar derechos. Pero, además, con unos fletes de 9 ducados por tonelada, cuando en el comercio atlántico habían subido a los 32 ducados por tonelada. Según las autoridades, con ese aumento constante se hacía necesario que se pagasen derechos¹⁰, especialmente cuando el comercio interregional de Nueva España con Perú, de estas mercancías orientales, había cobrado un auge insospechado generando, entre los mercaderes unos cuantiosos beneficios.

El auge económico en el mar del Sur no estaba siendo inocuo para la Hacienda regia, máxime cuando el comercio filipino demandaba grandes cantidades de plata y la “saca” se hacía con fraude¹¹. No obstante, no era el único problema, pues el incremento mercantil del mar del Sur estaba perjudicando severamente no solo el comercio atlántico¹², sino la misma producción sedera castellana. Con los dos navíos que en 1586 arribaron a Nueva España desde Filipinas llegó una gran cantidad de seda, de igual o superior calidad que la nacional, aunque a la mitad de precio. De seguir el ritmo de crecimiento, el comercio de ropa y seda atlántica podría incluso llegar a cesar provocando con ello una crisis profunda en esos sectores.

Las transacciones con Filipinas estaban en auge y con ellas el contrabando. En febrero de 1587 el capitán Lope de Palacio solicitó permiso para fletar una nave de doscientas toneladas por su cuenta y emplear cien mil pesos de oro para adquirir género, autorizándole tal empresa. Ese mismo año se incautaron a Diego Caballero Bazán, entre otras muchas pertenencias que iban sin registrar, 25.000 pesos de oro fino y una gran cantidad de cajas de especiería¹³. Fruto de ese esplendor el padre Alonso Sánchez, de la

⁹ HANKE, Lewis “Cuerpo de documentos del siglo XVI”, México: FCE, 1977, pág. 67. En la misma obra hallamos el curioso plan de Felipe II de expulsar a todos los musulmanes de las Filipinas y una vez en alta mar, hundir los navíos. Por otra parte, la ruta de las especias por el mar del Sur hasta Alejandría también fue recogida por muchos autores. Entre ellos cartógrafos como Cresques, Reinel, Teixeira, Lavamba o Vaz, viajeros como Ibn Batuta o tratadistas comerciales, como Balducci.

¹⁰ El virrey Villamanrique, a tenor de la “incertidumbre” de las entradas regias, ya que el quinto real de la plata tenía grandes oscilaciones y los tributos nativos bajaban considerablemente no dudó en explicar la necesidad de que estas entradas fuesen fijas, y por ello se debía implantar la alcabala.

¹¹ AGI, México 20-119 “Carta del virrey a S.M. 1586”

¹² AGI, México, 26-75 “Despachos del virrey a S.M.”. Hacia 1606, el virrey compró cuatro navíos “...por ser mas baratos que tomallos en asiento, en las Indias vale poco el dinero...”

¹³ AGI, México 19-24. Este tipo de comercio fue uno de los elementos que minaron la economía española en América al producirse un flujo de plata hacia el exterior que no pudo ser controlado por las autoridades. Un claro ejemplo de tal problemática lo hallamos en el memorial del virrey Marqués de Villamanrique que envió a la corte en 1592. “... Asimismo en la Nueva España como hay falta de reales las más de las contrataciones son con plata y con ella negocian todos, como con reales. Y en este trato anda ocupada gran cantidad de plata sin que haya pagado los derechos a S.M. Si la plata la sacó minero anda con la marca del diezmo, y si no la sacó minero no

Compañía de Jesús, escribió desde las Filipinas que “... *los mercaderes, si dicen algo, es por encubrir la ganancia que es la mayor que se sabe que haya en ninguna parte...*”¹⁴. Además, en Filipinas entraban productos del Japón (aromas), Goa (seda y alfombras), Borneo (diamantes), Siam (pimienta), Camboya (marfil), etc.

A tenor de todos estos problemas, y a petición del rey, en 1590 el Consejo Real estudió el tema, llegando a una conclusión. Que si bien se sacaba una gran cantidad de plata de Nueva España para China¹⁵, lo era para comprar oro a un precio sumamente barato. Por tanto, después de los más de cuatro millones que el monarca había gastado en el descubrimiento y colonización de Filipinas, era conveniente que esos negocios continuasen, siempre y cuando esas importaciones áureas pagasen los derechos reales correspondientes y se luchase contra el contrabando.

No obstante, la evolución ascendente del comercio del mar del Sur provocó una merma considerable en el del Atlántico, el cual sufrió una verdadera contracción¹⁶. Tres años después de la consulta al Consejo Real, Felipe II emitió la Real Cédula prohibiendo el tráfico de Perú y Tierra Firme con China y Filipinas, aunque permitiendo el de Nueva España. Sin embargo, la realidad económica de las transacciones sobrepasaban con creces las autorizaciones y se efectuaba una gran exportación de capitales hacia esas regiones. Así, a raíz del naufragio de la nao Santo Tomás, se averiguó que de ordinario salían cerca de dos millones de pesos de contrabando¹⁷. Lo cual ya es un indicador de la crisis comercial del Atlántico y hacia donde se dirigía el capital.

En 1602 las ordenanzas del conde de Monterrey estipulaban que solamente se autorizaban dos naves anuales para exportar ropa y mercaderías con una carga útil de 300 toneladas por navío. No obstante, al ser Filipinas el bastión de defensa de Nueva España en el mar del Sur se reformó la orden. Esta pasó a ser de tres navíos anuales, aunque se disminuyó la carga a doscientas toneladas por navío, reduciendo la capacidad contractual a 500.000 pesos de a ocho reales¹⁸. Un ejemplo claro de ello lo encontramos en las mercancías y capitales que salieron de Acapulco con la nave San Antonio de Padua rumbo a Filipinas el día 18 de marzo de 1603. Las mercancías registradas fueron las siguientes:

hay marca ninguna, y cuando pagan dan tanta cantidad de plata quanto monta lo que se compra y más lo que monta el derecho que aquella plata debe a S.M., diezmo que si es de minero y quinto si la plata no tiene marca. Y como para tratar y contratar no les es estorbo estar marcada del quinto o no, no acuden con la plata a la caja a quintarla y pagar el derecho a S.M. y viene a ser la plata que anda en contrataciones y la plata que tiene en su poder personas particulares que atesoran y guardan una gran suma. Ordené que no se pudiese contratar con plata por quintar so pena de perderla, sólo lo pudiesen hacer los mineros y estos solamente en el distrito de sus minas por no molestarlos, obligándolos a venir a México a quintar.... En AGI, México, 22 “*Memorial del Marqués de Villamanrique, 1592*”.

¹⁴ MN, Vol. 18, Doc. 42 “*Memorias de las islas Filipinas del padre Alonso Sánchez, 1588*”.

¹⁵ Además de China, los negocios se extendieron a toda la zona. De ello es una clara muestra los numerosos mapas y derroteros existentes, entre ellos destacan los de Borneo, Malaca y la India. El padre Nicolás Espinosa realizó una soberbia descripción tanto de las fortalezas de Felipe II entre Mozambique y Japón, contabilizando treinta de ellas, como de los productos de la tierra (oro, plata y Marfil de Monomatapa; marfil y ámbar de Bombasa; ropa de Diu; caballos de Ormuz; pimienta de Goa; oro y cobre de China).

¹⁶ Por vez primera el Nuevo Mundo estaba produciendo muchas de las mercancías que hasta entonces debía adquirir en la metrópoli.

¹⁷ Las noticias sobre naufragios son bastante abundantes, y algunas de ellas confirman -con la existencia de más de 2’5 millones de pesos- que el contrabando de plata era sumamente importante. Las actividades comerciales de los capitanes de navío y funcionarios reales ayudaban a ello, el ejemplo más claro fue el del capitán de la armada Toribio Hernández de Loreda, que compaginó siempre su oficio de marinero con el de mercader.

¹⁸ AGI, México, 18-3.

- 453.574 pesos de diferentes personas.
- 3.500 pesos de plata labrada.
- 4 libras de cuentas de ámbar.
- 3 barras de paño.
- 1 cajón de libros.
- 10 docenas de sombreros.
- 1 arroba de jabón.
- 50 barriles de aceituna.
- 10 barriles de avellana.
- 1 barril de pasas.
- 166 barriles de vino tinto.
- 63 pipas de vino tinto.
- 12 arrobas de lana.
- 2 sacas de lana
- 34 botijos de vino.
- 30 tinajas de vino.
- 24 botijos de aceite.
- 6 docenas de gargantillas.
- 48 sombreros de la tierra.
- 200 esmeraldas.
- 8 arrobas de aceite.
- 10 petacas de tabaco.
- 6 sombreros de fieltro.
- 42 docenas de pasamanos de oro.
- 1 libra de seda de grana.
- 10 libras de anís.
- 10 libras de romero.
- 6 cajones de tabaco.
- 1 barril de vinagre
- 51 barras de tejidos de Rúan
- 6 barras de tejido de Holanda

La ordenanza aplicada en 1605, aunque generada años atrás, para todo el mar del Sur fue muy restrictiva¹⁹. En ella cobraron vital importancia los puntos siguientes:

1. La capacidad máxima de exportación de plata sería de 500.000 pesos anuales. De ellos, solo el 50% podrían estar destinados a comprar mercancías para Nueva España.

2. Se decretaba un aumento del 2'5% de los derechos sobre las importaciones así como un 2% en concepto de Avería.

3. Las naves, aumentadas a cuatro anuales, serían del rey y no de particulares, pues estas se hallaban en pésimas condiciones. Sin embargo, de las ochocientas toneladas autorizadas, el 50% debería ser para bastimento de la nao.

4. En las naves se incorporaría un veedor y un contador.

5. Se establecía una persona de “confianza” en Acapulco para realizar los registros -e incautaciones de aquella mercancía no registrada- ya que las autoridades habían averiguado y constatado que en cada nave el comercio clandestino era superior al legal²⁰.

6. Se prohibía a los marineros y oficiales comprar ni contratar mercancía alguna y que las naves no fueran sobrecargadas.

¹⁹ Sobre la contratación con Filipinas encontramos tres documentos curiosos. En AGI, Indiferente General, 1866, leemos en una cédula de 21 de marzo de 1600 que “... y ordenesse preçissamente que cesse la contratación de la China, y que vaya solamente a Philipinas lo que allí e menester, y no más...”. En AGI, Filipinas, 1 hallamos otra cédula donde con la misma fecha que la anterior se explica “... que la prohibición de las mercaderías de la China sea general en todas las provincias del Perú y Nueva España...”. Sin embargo, y sobre este mismo tema, el documento más ilustrativo de los intereses de la metrópoli con respecto al Nuevo Mundo se encuentra en la “Carta del gobierno del Marqués de Montesclaros, virrey del Perú, dirigida a S.M. informando sobre prohibir la contratación de Méjico a Filipinas”. En este documento se expone “... trátase de quitar el comercio que hay á las Islas Philipinas por la mar del Sur. Esto puede ser provechoso á España en dos maneras; **en hacer el reino de Méjico absolutamente dependiente de su socorro sin dejallo á otra correspondencia, y acrecentar la que ahora tiene sus contrataciones...**”. A pesar de ello, el puerto de Acapulco resultó ser demasiado pequeño para el tráfico de mercancías del mar del Sur por lo que tuvo que ser ampliado y reformado.

²⁰ El contrabando siguió siendo muy elevado. En 1636 las autoridades sancionaban a Antonio Morga con 12.000 ducados de multa por haber vendido seda, que había pasado sin declarar. Efectivamente, Morga compró seda por valor de 40.000 pesos, la entró de contrabando en Nueva España y la vendió en Perú por 100.000 pesos.

7. Se deberían realizar diligencias de todos los reales y de la plata embarcada y averiguar que los mercaderes no portaban una doble memoria, es decir, una a efectos declaratorios y otra, muy superior, a efectos comerciales.

La nueva normativa parecía que iba a caer por su propio peso al aumentar el problema de abastecimiento del azogue para la zona minera de Nueva España. A raíz de la mengua de este mineral tan básico para la producción argentífera, y a tenor de la gran cantidad y bajo precio que existía en China, se realizaron consultas entre la corte y el virrey marqués de Montesclaros. En éstas se estudió la viabilidad para adquirir grandes cantidades para abastecer a Nueva España. Según las averiguaciones practicadas por Montesclaros se podría comprar azogue en Cantón -al igual que los japoneses- a un precio muy bajo que, entre principal y costas, podría venderse en Nueva España a 45 pesos y 5 reales, pudiéndose embarcar de 1.000 a 1.500 quintales anuales. A pesar de la información requerida a Montesclaros, estas adquisiciones nunca se efectuaron, al menos a gran escala, aunque si llegaron, a partir de 1606, pequeñas cantidades. No obstante, en la coyuntura de la redacción de la normativa también se desarrolló la guerra con los sangleyes, lo cual provocó una disminución del comercio sedero con china, aunque solo de forma muy puntual²¹.

El escaso control sobre los navíos de Filipinas y la corrupción existente no impidió que el comercio se mantuviese y que en 1626²² el auge del comercio de seda entre China y México afectase la producción nacional. Ello provocó el debate sobre la conveniencia de prohibir el comercio filipino. La respuesta de los afectados por estos intentos era tajante: “...*el mayor tesoro de aquellas Yslas y en que consiste su riqueza es el comercio...*”²³, si bien otros aludían a los grandes gastos que acarreaban la administración de las islas.

El balance de 1637²⁴ de la Administración de la corona fue el siguiente.

Gastos

Justicia	37.077
Conventos y Hospitales	37.297
Correspondencia del Rey	19.000
Real Hacienda	11.550
Guerra terrestre	220.696
Guerra isla	97.128
Gasto naval	283.184
Provisiones	193.302
Total	850.737 Pesos

Ingresos

Tributos encomiendas	53.715
Encomiendas	21.187
Licencias	112.000
Tributos	8.250
Quinto del oro	750

²¹ AGI, México, 26-75 “*Despachos del virrey a S.M.*”, fol. 15.

²² En 1626, y como resultado de la guerra con Holanda, el incremento del corsarismo en la zona dio un salto espectacular. Ese año se capturó un navío holandés con más de 20.000 pesos en plata. Pero el corso se extendió también a los navíos japoneses (una captura con drogas y mercancías), a Siam (dos capturas con marfil, estaño, pimienta y plomo).

²³ MN, Vol. 10, Doc. 29 “*Memorial para el comercio de Filipinas con Nueva España de Juan Grau Monfaleón, 1637*”.

²⁴ AGI, México, 25-13 “*Cuentas de Filipinas*”.

Diezmo Real Hacienda	2.750
Fletes de pasajeros	1.350
Almojarifazgo	38.000
Fletes de la mar	300.000
Alcabalas con México	30.000
Cosas menudas	6.000
Total	573.922 Pesos

El déficit constante de la monarquía en Filipinas, los problemas comerciales que sus productos provocaban a la producción nacional, la saca continua de plata de México y la gran magnitud del contrabando hacían que las Reales ordenes se multiplicasen e incluso se intentase paralizar el comercio de Perú con Nueva España, especialmente el de los textiles. La nueva dinámica y la consecuente legislación emanada podían infligir un golpe mortal a los obrajes²⁵ mexicanos los cuales abundaban por todo el reino, solo en México y sus alrededores había los siguientes:

México: 25 de paños y 10 de sombreros.
Escapucalco: 2 de paños.
Tlaxcala: 7 de paños, 4 de sayales, 2 de trapiches.
Tepeaca: 5 de sayales.
Puebla: 35 de paños.
Cholula: 6 de paños
Tezcuco: 8 de paños
Sarchimilco: 4 de sayales.
Zalaya: 4 de sayales.

No obstante, y a pesar de los intereses de la corte, el virreinato novohispano había desarrollado una estructura económica, productiva y comercial²⁶, que la alejaba cada vez más de su dependencia de la metrópoli y que ésta, de hecho, ya no podía controlar.

²⁵ AGI, México, 23. Legajo 39 “Análisis del Memorial del marqués de Villamanrique por Luis de Velasco”, fol. 15. En él leemos la importancia que tenían los citados obrajes por cuanto: “...y en lo que es cerrar los obrajes y que cese el beneficio, sería un gran perjuicio de las repúblicas y la real hacienda, pues la más gente del reino viste de ellos y casi todas en tiempos de falta de flota, la suplen con paños de la tierra...”.

²⁶ La caída de la llegada de oro y plata a España se debe, entre otros factores, al auge de ese nuevo marco geográfico del comercio americano.

MISCEL·LÀNIA

*Ideologia,
topònims i
llinatges*

Antoni Mas Forners

Mayurqa
(2000), 26:
123-143

IDEOLOGIA, TOPONIMS I LLINATGES

Algunes consideracions sobre l'ús de la Toponomàstica i de l'etimologia com a font per a l'estudi de l'origen dels «re pobladors»¹ de Mallorca (segles XIII i XIV)

Antoni Mas i Forners

RESUMEN: En este artículo se establecen algunas consideraciones de tipo metodológico sobre el uso de estas fuentes para determinar el origen de los «re pobladores» mallorquines (y, en general, de la corona catalanoaragonesa) durante los siglos XIII y XIV.

ABSTRACT: In this article you will find some aspects about the use of these sources to determinate the origin of the mallorcan «re poblators» (and, in general, the «re poblators» of all the Catalan-aragonesse Crown) during the XIII and XIV centuries.

En absència de fonts que identifiquin directament l'origen dels colons (o «re pobladors») medievals, la historiografia ibèrica s'ha vist forçada a recórrer a mètodes d'identificació basats en la toponomàstica i, en menor mesura, en l'etimologia dels llinatges. En aquells casos —de fet, la immensa majoria— en què no es coneix quina era la localitat o regió de procedència dels immigrants, el mètode més fiable per inferir-lo, el constitueix la identificació dels llinatges toponímics (topònims convertits en cognoms) que portaven una fracció relativament àmplia dels colons amb els indrets als quals semblen remetre aquests llinatges, i considerar que la proporció que resulti d'aquest càlcul es pot considerar indicativa de l'origen de la resta de la població. L'etimologia dels llinatges no sol emprar-se per establir l'origen dels colons, sinó per a altres finalitats, com són estudiar les possibles pervivències —onomàstiques, almanco— de les societats conquerides. Així,

¹ Som del parer que fets com la conquesta de Mayurqa, la destrucció de la societat *mayurquina* i la creació, a partir de 1230, d'una societat que reproduïx l'articulació bàsica de la conqueridora no es poden considerar part de cap *reconquesta* o *reconquista*, sinó que han de ser considerats un episodi més del procés de conquesta i colonització d'al-Andalus per les societats feudals de la península Ibèrica. Per tant, i en coherència amb l'anterior, pens que el procés d'ocupació de Mallorca per colons cristians no pot ser qualificat tampoc de repoblació, sinó que cal parlar —com ho fa Josep Torró referint-se al mateix fenomen en el cas valencià— d'immigració colonial (TORRO, J. *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, València, 1999). De la mateixa manera, si un hom accepta l'argumentació abans exposada, caldrà evitar l'ús del terme «re poblador» i substituir-lo pel de colon o, si se'n prefereix un de més neutre, pel d'immigrant. Així i tot, atès que el gruix de la historiografia i la pràctica totalitat de filòlegs mallorquins continuen utilitzant el terme «repoblació» o, també, «procés repoblador» —que jo mateix també he fet servir—, en aquest text sovint acompanyaré el terme immigració colonial del terme «repoblació», però sempre tenint en compte els arguments abans exposats, d'aquí l'ús de les cometes.

l'etimologia semítica de llinatges existents en les societats cristianes nascudes com a conseqüència de la colonització d'al-Andalus, ha permès plantejar la possibilitat que les persones que els portaven podrien ser d'origen musulmà o hebreu.

Tant un mètode com l'altre presenten limitacions significatives i, com es podrà comprovar més envant, el risc de ser objecte de manipulacions que responen a determinats posicionaments ideològics. La finalitat d'aquest treball és, tenint sempre en compte els aspectes suara esmentats, investigar sobre la utilitat —o més ben dit, l'exactitud— d'aquests mètodes com a font per conèixer l'origen dels colons i dels pobladors mallorquins dels segles XIII i XIV. Amb aquest objectiu he dividit el treball en dos apartats, centrats cada un en un aspecte diferent; l'un, referit a la societat colonitzadora —la validesa de la toponomàstica per conèixer la procedència dels immigrants—, l'altre, a la colonitzada —les possibles petjades de la població andalusina, suposadament manifestades en l'onomàstica. Al primer d'aquests apartats, he aplicat l'anàlisi toponomàstica per estudiar una mostra, relativament àmplia, de llinatges d'immigrants establerts a Mallorca en la primera meitat del segle XIV, dels quals —com era habitual a la documentació mallorquina d'aquestes dècades— s'indica de manera expressa quina era la localitat, la diòcesi o la regió d'on procedien. Aqueix procediment ens permetrà contrastar, en el cas dels immigrants amb cognoms toponímics, quin era el grau de coincidència entre les poblacions i contrades que indiquen els cognoms i les localitats o regions reals de procedència dels immigrants. Al segon apartat, he intentat indagar, amb més o manco èxit, sobre les pervivències onomàstiques d'època andalusina en la societat del regne de Mallorca, la cronologia i el procés de formació de llinatges mallorquins consistents en topònims araboberbers i, finalment, sobre l'origen *geogràfic* d'alguns llinatges d'etimologia semítica existents a Mallorca durant els segles XIII i XIV.

1. LA TOPONOMÀSTICA COM A FONT PER ESTABLIR L'ORIGEN DELS IMMIGRANTS O «REPOBLADORS» MALLORQUINS

Tal com afirma Enric Guinot en el seu recent —i fonamental— estudi del procés «repoplador» del Regne de València, «el mecanisme tradicional per a establir l'origen dels repobladors medievals [...] ha estat identificar les persones que tenien el cognom format per un topònim, i considerar-lo com a referència del lloc on procedien».² Aquest mètode presenta, com explica el mateix autor, limitacions evidents, que es poden estendre als estudis sobre la colonització o repoblació de Mallorca. Aquestes limitacions deriven, en primer lloc, del fet que la majoria dels immigrants no portaven un cognom format per un topònim i, en segon, de la possibilitat que les persones amb un cognom toponímic residissin abans d'emigrar en una població diferent a la que indica el seu llinatge.³

A més, una recerca basada en aquest mètode referida a Mallorca ha de tenir en compte altres aspectes a l'hora d'identificar l'àrea d'origen dels immigrants: en primera, la variació de les fronteres lingüístiques del català —al segle XIII l'àrea catalanoparlant

² GUINOT, E. *Els fundadors del Regne de València. Repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval*, València, 1999, I, 94.

³ GUINOT, E. *Els fundadors...*, I, 95.

d'Aragó era considerablement més àmplia que l'actual;⁴ en segona, la variació de les fronteres polítiques del Principat de Catalunya esdevinguda d'ençà del segle XIII;⁵ en tercera, la coincidència de molts de prenom, llinatges, topònims i noms de població occitans i catalans⁶ i, també, la gran importància de la immigració occitana i francesa a Catalunya i —en menor mesura— a Aragó abans de la conquesta de Mallorca i València, fet que explica que nombrosos catalans i aragonesos del segle XIII portassin com a llinatges topònims occitans;⁷ en quarta, que un estudi representatiu del «re poblament» de l'indret escollit com a mostra ha d'abastar la totalitat de la cronologia del procés

⁴ Segons Enric Guinot el català s'estenia «per tota la Ribagorça, per tota la Llitera i el Baix Cinca, incloent-hi la vila de Montsó» (GUINOT, E. *Els fundadors...*, I, 255). Aquest autor es remet a l'estudi de M. ALVAR (*El dialecto aragonés*, Madrid, 1953, 140), segons el qual «los conocedores de la región que hablamos aseguran que el catalán llegaba antes hasta el Esera y el curso inferior del Cinca. Todavía no hace tres siglos, Campo, Graus, Monzón, Albalate de Cinca eran de lengua catalana, como son ahora Zaidín y Fraga» (citat per GUINOT, E. *Els fundadors...*, I, 252-253, nota 5). Vegeu també, sobre el fenomen de la reducció de l'àrea catalanoparlant d'Aragó, NADAL, J.; PRATS, M. *Història de la Llengua catalana. Volum primer. Dels orígens al segle XV*, Barcelona, 1993 [1982], 242-250.

⁵ Sobre aquest punt, resulta especialment clarificador l'estudi de Flocel Sabaté, segons el qual «el Cinca esdevé el límit occidental de Catalunya, respectat formalment al llarg del segle XIII. Les disposicions referides a *tocius Cathalonie* afecten, com es diu el 1214, «*usque Cincam*». En els diversos assaigs de separació dinàstica de Catalunya i Aragó plantejats per Jaume I per dotar els seus fills sempre es manté la frontera entre ambdós països al Cinca, englobant «*universa Catalonia a Salsis usque ad Cincham*», segons es repeteix el 1244 o, vist des de l'altre costat, com es fa el 1251, «*a flumine de Cincha usque ad Salsas*», coincidint en els mateixos termes tant en les formulacions de 1248 com del 1253» (SABATÉ, F. *El territori de Catalunya a l'època medieval. Percepció de l'espai territorial al llarg de l'edat mitjana*, Barcelona, 1997, 292). A parer meu, resulten significatives ferm les coincidències existents entre els límits occidentals del domini lingüístic català durant l'Edat Mitjana —vegeu la nota anterior— i la frontera occidental de Catalunya durant el segle XIII. Resulta temptador plantejar-se si aquesta delimitació de Catalunya tenia en compte la geografia lingüística de la llengua catalana d'aleshores (els territoris situats entre Salses i el Cinca). Tanmateix, aquestes comarques occidentals, de vegades més relacionades administrativament amb Aragó, foren incorporades de mica en mica a aqueix regne durant els segles XIII i XIV. Vegeu un estudi de les causes i els mecanismes d'aquest procés a SABATÉ, F. *El territori...*, 281-313.

⁶ Per exemple, els Tornamira mallorquins no sembla que procedissin d'una família occitana amb aquest cognom, propietària del casal on nasqué Jaume II —tal com ha proposat Gabriel Alomar (ALOMAR, G. *Cátaros y occitanos en el reino de Mallorca*, Palma, 1978, 135-136) i creu probable Pere de Montaner (DE MONTANER, P. «Els orígens de l'aristocràcia mallorquina. Un estat de la qüestió», *Afers*, 18, València, 1994, 405-425)—, sinó de la família de cavallers dels Tornamira originaris de la plana de Vic. (OLLICH, I. «Vigatans a la conquesta de Mallorca i València (referències extretes dels testaments de Vic del segle XIII)», *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Jaime I y su época, Vol. I, Comunicaciones 1 y 2*, Saragossa, 137.) Així i tot, ateses les coincidències entre els prenom *Pere* i *Berenguer* entre els uns i els altres Tornamira, caldria investigar si es tracta de dues branques del mateix llinatge o, fins i tot, de la mateixa família. Sobre els prenom i cognoms occitans de l'Edat Mitjana podeu veure BERGANTON, M-F. *Lé dérivé du nom individuel au Moyen Age en Bearn et en Bigorre*, Paris, 1976; DUFFAUT, H. «Recherches historiques sur les prenom en Languedoc», *Annales du Midi*, Tom 12, 1900, 180-193; 329-354).

⁷ Així, i només per esmentar alguns llinatges freqüents a Mallorca en els segles XIII a XIV, a Catalunya en els segles XII i XIII es documenten nombroses persones originàries d'Occitània que residien en moltes localitats del Principat (entre les quals Barcelona, Lleida, Poblet, la Seu d'Urgell, Tortosa...), i que portaven —entre molts d'altres— cognoms com *Gascó*, *Guasc*, *de Montpeller*, *de Morlans*, *de Narbona* o *de Tolosa*. Vegeu aquestes referències i un extens recull de dades sobre la immigració occitana i francesa a Catalunya en els segles IX-XIII a BENET, A. «Immigració ultrapiropenaca a Catalunya a l'Edat Mitjana (ss. IX-XIII)», *Actes del Congrés internacional d'Història dels Pirineus*, Tom II, Madrid, 1991, 121-142. Vegeu també BATLLE, C. «Notes sobre l'aportació francesa a la demografia de la Seu d'Urgell (1150-1358)», *Urgellia*, 4, la Seu d'Urgell, 1981, 307-334; BATLLE, C. «Els francesos a la Corona d'Aragó», *Anuario de estudios medievales* 10, Barcelona, 1980, 361-392. Resulten molt interessants les notícies contingudes a LE ROY LADURIE, E. *Montaillou, aldea occitana de 1294 a 1324*, Madrid, 1988 [1975]. Sobre la immigració occitana a Aragó vegeu els treballs citats per GUINOT, E. *Els fundadors...*,

d'immigració colonial; és a dir, des de la conquesta fins aproximadament la gran pesta de 1348)⁸ —llevat, és clar, que es pretengui estudiar-ne únicament un període.

Si retrec aquests aspectes, evidents per a qualsevol historiador interessat en el tema, és precisament perquè determinats autors han optat per ignorar-los *ideològicament*, amb la finalitat, explícita o no, de qüestionar la importància del pes demogràfic dels colons catalans, tradicionalment considerats el grup *absolutament* majoritari en la colonització (o «re població») de Mallorca. El perquè és ben clar: l'origen majoritàriament català dels colons mallorquins i les seves petjades en l'onomàstica⁹ han estat un dels arguments de pes en què s'han basat de forma més directa el regionalisme¹⁰ i el nacionalisme mallorquí a l'hora de reivindicar la catalanitat —«nacional»¹¹ o només «originària»¹², segons les

⁸ A hores d'ara sembla un fet ben documentat que la immigració colonial (o «re població») cap a Mallorca es perllongà, en forma d'un flux relativament estable, durant tota la primera meitat del segle XIV. En aquesta època, segons es desprèn dels treballs dedicats al tema, el predomini numèric dels immigrants catalans era absolut. Els immigrants documentats eren originaris en la seva gran majoria de l'orient de Catalunya, sobretot de la diòcesi de Girona. Així s'ha pogut constatar en diferents treballs, basats tant en fonts mallorquines com del Principat, on es mostra la perduració del procés migratori des de Catalunya. Vegeu, pel que fa als estudis basats en fonts mallorquines, ROTGER, M. *Historia de Pollensa*. Vol I, Palma, 1967 [1898], 16, 98; FONT, B. *Historia de Lluçmajor. Volumen primero. De la prehistoria al siglo XIV*, Mallorca, 1973. 248-250; MAS, A. «El procés repobrador a Mallorca durant la primera meitat del segle XIV. Una aportació al seu estudi». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, Palma, Tom 50, 1994, 167-198; DEYA, M. J. «La pañeria mallorquina a fines del reino privativo (1320-1343)», —en premsa. Pel que respecta als estudis basats en fonts del Principat de Catalunya, vegeu sobretot SOLDEVILA, X. «L'emigració baixempordanesa a les Illes Balears a l'edat mitjana (el cas de la plana del Baix Ter, 1290-1348)», en premsa. En el mateix sentit permeten apuntar les referències a gent resident a les Illes originària de Vic i les seves rodalies, consignades per OLLICH, I. *Camp i Ciutat a la Catalunya del segle XIII*, Vic, 1988; o les notícies, tot i que aïllades, localitzades per MALLORQUI, E. «Homes, viles i masos (Cruïlles, 1319)», CONGOST, R.; TO, L. (eds.) *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona, 1999, 74; com també FERNANDEZ, J. «Mercaders gironins documentats a Mallorca en la primera meitat del segle XIV», *XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Palma, 1989, 187-198.

⁹ Un dels primers autors —si no el primer— que emprà els llinatges toponímics per estudiar l'origen dels colons mallorquins del segle XIII fou Mateu Rotger a la seva *Historia de Pollensa*, publicada el 1898. Escrivia Rotger: «*Catalana fue la raza que pobló nuestra villa. La costumbre adoptada de unir el nombre de pila al del pueblo donde procedían los nuevos habitantes, si bien nos impide generalmente la genealogía de los individuos, en cambio nos da exacta noticia de la comarca que dejaban para formar el nuevo pueblo, cuyos descendientes con el tiempo habían de llevar por único apellido los nombres de la primitiva patria de sus mayores. Los apellidos de Boada, Boadella, Castelló, Fornells, Garraf, Garriga, Girona, Lobregat, Martorell, Massanet, Monistrol, Montblanc, Perelada, Reus, Sitges, Tortosa, Ullastret, que a la mitad del siglo XIII tenían los habitantes de Pollença, indican otras tantas villas, aldeas o puntos de Cataluña*» (ROTGER, M. *Historia de Pollensa*, vol. I, 1897-1898 [1995], Mallorca, 16).

¹⁰ Respecte d'això i en relació amb el tema objecte d'aquest treball cal parlar esment que, ja el 1909, mossèn Antoni Maria Alcover —en el text d'una conferència significativament titulada «Què té que veure Mallorca amb Catalunya? Som catalans els mallorquins?»— escrivia que «vengueren gents de tots els endres de Catalunya, que s'establiren aquí i hi deixaren llurs fills, i així de generació en generació resulta la població mallorquina, de la qual som sortits tots nosaltres; i per això tots nosaltres duim encara per llinatges els noms de les poblacions catalanes d'on vengueren els nostres avantpassats. Recorreu les muntanyes i plans de Mallorca amb llurs viles i possessions i vos trobareu pertot arreu amb noms de casa i de llocs de Catalunya» (*Conferències sobre regionalisme dites pels Srs. A.M. Alcover, Benet Pons i Fàbregues, Lluís Martí Ximenis, Llorenç Ribet i Miquel Ferrà al Centre Català de Mallorca*, Ciutat de Mallorca, 1909).

¹¹ Hom en pot veure una de les primeres formulacions més explícitament polítiques a l'opuscle de Pere Oliver i Domenge *La catalanitat de les Mallorques. Aplec de documents, fets històrics i proves de la catalanitat de les illes Balears*, 1916 [reedició de 1993].

¹² Així, Josep Melià, a *La nació dels mallorquins* —considerat un dels texts bàsics del nacionalisme mallorquí— afirmava que a l'Edat Mitjana «Mallorca era un poble de catalans, mestissos si així ho voleu, però

preferències de cada corrent nacionalista— del poble mallorquí. Durant la dictadura franquista, en què la «nissaga» catalana de Mallorca no suposava cap «problema» polític, aquesta era reconeguda de manera clara i llampant.¹³ Significativament, no va ser fins a mitjan dècada dels setanta —coincidint amb la «transició», en què el nacionalisme tornà a ser present en la vida pública— quan la tesi d'una «re població» predominantment catalana de Mallorca començà a ser discutida per part de la historiografia.¹⁴

D'aquesta manera, en diferents estudis, la «re població» ha estat reduïda a les primeres dècades que segueixen a la conquesta; els immigrants del Rosselló i la Cerdanya han estat convertits en nadius de «*Francia Meridional*»; els originaris de l'àrea de l'actual Aragó situada entre Catalunya i el Cinca han passat a engrossir els pobladors nadius d'Aragó, i, de més a més, totes les persones amb un llinatge toponímic occità o «francès» han estat inclosos dins l'epígraf dels «*pobladores de Francia meridional*» o de «*Francia central*».

Vegeu-ne alguns exemples: Gabriel Alomar, al seu estudi sobre la participació dels occitans en la conquesta i colonització de Mallorca, va incloure els rossellonesos —i, de

catalans» però que, tanmateix «a les Illes, si ens és permesa l'expressió, es va desenvolupar una mena de «criollisme»»; un «criollisme» que hauria determinat que els mallorquins adquirissin una personalitat pròpia (MELIÀ, J. *La nació dels mallorquins*, Mallorca, 1977 [1990], Mallorca, 48, 246.). Es tracta d'un plantejament molt semblant al d'Emili G. Nadal per al cas valencià (NADAL, E. G. *El País Valencià i els altres. Peripècies i avatars d'una ètnia*, València, 1972, 20-21)

¹³ Encara el 1974 Álvaro Santamaría, un dels autors que, als darrers anys, han qüestionat l'origen català absolutament majoritari dels «re pobladors» escrivia que «*el predominio de los repobladores catalanes fue absoluto, pero los apellidos documentados en fuentes de los años cuarenta (entre 1240 y 1251), al tiempo que reafirman su indiscutible catalanidad, brindan la perspectiva de una Mallorca abierta a todos los cuadrantes, que seguía siendo crisol de gentes de muy varia procedencia [...] Y tal circunstancia, al unísono con otros factores condicionantes, influyó sobre los repobladores, dando peculiaridad tempranamente a su sustancial catalanidad*». Santamaría també afirmava que «*la propia pluralidad del reino de Mallorca [...] permite comprender la postura del mentado reino en la corona de Aragón, que, aunque muy celoso de su autonomía, era de signo más integrador que particularista, en el sentido de conciliar la diversidad de cada uno de los reinos con la unidad derivada del fondo cultural (Ramon Llull se definía “català de Mallorca”, y Anselm Turmeda, “de nació catalana, nascut a la ciutat de Mallorca”) y de la común vinculación a la persona del mismo rey*» (SANTAMARIA, A. «Introducción històrica». *Baleares. Tierras de España*, Madrid, 1974, 61-103; 79-80, 84).

¹⁴ Sobre això, vegeu els paràgrafs i notes següents referits a Gabriel Alomar i a Álvaro Santamaría. Evidentment no incloc dins la categoria d'historiadors els autors de certes obres que —ells mateixos— consideren d'història o «*de invitación a la crítica histórica*» i que, com a molt, no passen de pamflet; això sí, amb una notòria capacitat de fàbula. És el cas d'Antonio Roig, que va molt més enllà d'aquells que pretenen restar importància a la «re població» catalana. Segons Roig, els catalans, simplement, no participaren en la «re població» —duta a terme pels occitans— i aquesta, a més, es reduí a la ciutat de Mallorca. Tal com ell ho diu, «*los primeros colonos, no del campo mallorquín, sino de la capital, fueron del mediodía francés. Es decir, que los occitanos del ejército de Jaime I, recibida su parte del botín del saqueo de la ciudad, se aposentaron en ella, dispuestos a iniciar una nueva vida en tierras mallorquinas, mientras los de tierras catalanas, aragonesas, etc., acabada la rapiña, regresaron a sus casas. La isla quedaba para los mallorquines*» (ROIG, A. *Historia y lengua de Mallorca. Siglos de andadura propia. Lengua Balear*, Mallorca, 1984, 189). Tanmateix, el fet que la recerca seriosa confirmi l'origen majoritàriament català dels nous pobladors (respecte d'això podeu veure, per exemple, CATEURA, P. «Sobre l'encreuament de fidelitats en el Regne de Mallorca», *MAYURQA*, 25, Mallorca, 1999, 177-186) cal insistir en l'evidència; una evidència que —potser— evitaria que aquest tema continuàs convertint-se en un camp de batalla ideològic: una cosa és el passat i el seu estudi i una altra cosa, ben diferent, les interpretacions que se'n facin amb perspectives de futur. D'altra banda, cal fer esment que les polèmiques sobre els «efectes» culturals i demogràfics de les «re poblacions» medievals no són un fet exclusiu de la historiografia ibèrica. Respecte d'això, vegeu el suggestiu article de ZIENTARA, B. «Les grandes migrations des XIIè-XVIè siècles en Europe de centre-est», *Studia Historiae Oeconomicae*, vol 18, Poznań, 1985.

vegades, fins i tot els empordanesos— entre els occitans, com també considerava occitans molts de llinatges que, durant els segles XII i XIII, existien tant a Catalunya com a Occitània. Tanmateix, cal fer esment que reconeixia que «*se podría alegar que los apellidos que figuran el catálogo, al menos en parte, se encuentran por toda Cataluña, tanto en los documentos medievales como en los de hoy*».¹⁵

Per altra part, Álvaro Santamaría, si bé tenia raó quan afirmava que «*en tanto no se disponga de fuentes más idóneas para determinar la procedencia de los pobladores cristianos [de Mallorca al segle XIII] es conveniente recurrir a los locativos y gentilicios; es decir, a topónimos utilizados en los documentos de la inmediata postconquista como adjetivos apelativos en función de apellidos*», ha aplicat aquest mètode d'una forma que, com a poc, hem de qualificar d'esbiaixada: en els càlculs que duu a terme de l'origen dels pobladors establerts entre 1232 i 1234 als dominis urbans de Nunó Sanç, situa els habitants del Rosselló i la Cerdanya —aleshores part de Catalunya—¹⁶ entre els de *Francia meridional* i un poblador de Montsó dins els d'Aragó —el que podria ser, des del *segle XIV*, correcte des d'una perspectiva política, però no lingüística. Igualment, també inclou tots els pobladors amb un llinatge toponímic occità entre els occitans, sense tenir en compte la possibilitat que poguessin ser catalans o aragonesos.¹⁷ De més a més —i contràriament a l'opinió de Santamaría— no pens que la font emprada, que abraça només dos anys, just als inicis de la colonització (1232-1234), i que se circumscriu només a una àrea concreta de Ciutat —els dominis de Nunó Sanç— pugui tenir «*cierto alcance indicativo respecto al poblamiento en otros sectores de la Ciudad, e incluso en las comarcas rurales de Mallorca*».¹⁸ De fet, anys abans, el mateix autor, referint-se a la mateixa font i als mateixos càlculs, afirmava que «*en todo caso la clasificación, aunque significativa, no es extrapolable ni a otras zonas urbanas ni al proceso repoblatorio de las áreas rurales de Mallorca*».¹⁹

Finalment, cal tenir en compte altres aspectes, de caire metodològic. En primer lloc, la repetició de molts de noms de poblacions catalanes, circumstància que, tot i que permet proposar un origen català per al colon, no permet establir amb certesa de quina de les poblacions homònimes del Principat procedia. En segon lloc, és necessari tenir present una coincidència —poc coneguda però rellevant per al tema que ens ocupa— entre el català i diversos parlars occitans, si més no amb els del Llenguadoc i Provença: l'article salat.

¹⁵ Gabriel Alomar no amaga els seus pressuposts ideològics. En paraules seves, «*un hecho está bien claro: el de que aún a finales del siglo XIII existía una etnia (una etnia dominante, evidentemente) unida a una cultura, es decir, una Koiné, que cubría al mismo tiempo el sur de Francia, Cataluña, el Reino de Valencia y las Islas Baleares. Y que la gran Occitania que se encontraba en el pensamiento y en el corazón de los poetas románticos [...] tenía más sentido histórico que la impropia denominación de «países catalanes» referida al Valenciano o al de las Islas Baleares [...] denominación acuñada hace pocos años y no precisamente por los pueblos respectivos, sino desde la cima de una situación dominante y con fines mayormente de expansión político-económica*» (ALOMAR, G. *Cátaros...*, 16; 79).

¹⁶ Vegeu la nota núm. 5.

¹⁷ D'aquesta classificació resulta —segons el recompte de Santamaría— que els 54 colons amb un llinatge toponímic català suposen el 41,8% dels immigrants amb llinatge toponímic. Però un recompte de les seves pròpies xifres que situï els pobladors del Rosselló i de Montsó entre els catalans —políticament o lingüísticament— augmenta el nombre de pobladors catalans fins a 65 —el 50,4% (SANTAMARIA, Á. *Ejecutoria del Reino de Mallorca*, Palma, 1990, 276-277).

¹⁸ SANTAMARIA, Á. *Ejecutoria...*, 276-277.

¹⁹ SANTAMARIA, Á. «Comunidades occitanas en la conquista y repoblación de Mallorca», *El regne de Mallorca i el sud francès*. Palma, 1986, 13.

Aquest article, que hom sol considerar com a propi únicament del català, també era emprat en el parlar d'aqueixes regions occitanes, cosa que explica que els articles «es» i «sa» siguin presents tant en la toponímia com en els llinatges d'aqueixes contrades. Per tant, no es pot considerar —com s'ha fet tradicionalment— que un llinatge que vagi precedit de les partícules *sa*, *des* o *de sa* sigui sempre una garantia que la persona que el portava fos d'origen català.²⁰

La mostra i el seu estudi

Com ja havia indicat més amunt, una de les limitacions més evidents de la toponomàstica com a font per establir l'origen dels pobladors és la possibilitat que els immigrants portassin un cognom toponímic que indicàs una procedència diferent a la localitat on residien efectivament abans d'emigrar i que, per tant, el seu llinatge indicàs un origen més llunyà. Quina és, per tant, la veritable exactitud d'aquest mètode? Al meu parer, l'únic procediment per tractar de mesurar-la és procedir a exercicis de comparació, basats en mostres relativament àmplies d'immigrants dels quals es conegui directament l'origen. Aquest exercici consisteix a seleccionar, d'aquestes mostres, els migrants que portaven llinatges toponímics i comparar els topònims i localitats als quals remeten aquests cognoms amb les seves localitats o regions *reals* de procedència. El grau de coincidència entre la procedència inferida mitjançant la toponomàstica i la residència efectiva dels migrants abans de passar a residir a l'illa ens pot furnir un bon indicador —si més no al meu parer— de l'exactitud del mètode.

Amb aqueixa finalitat he construït a partir dels meus propis treballs, dels de Miguel José Deyà i Bartomeu Font Obrador,²¹ una llista de 204 immigrants establerts a Mallorca en la primera meitat del segle XIV, dels quals consta quina era la seva població o regió d'origen. Cal dir que la cronologia de la mostra no respon a una tria deliberada: a diferència de la documentació del segle XIII, la de la primera meitat del segle XIV sol ser més precisa a l'hora d'indicar la procedència de l'immigrant, ja que si s'assenyala aquesta condició —això, però, no succeeix sempre—,²² normalment s'indica quina era la població i la diòcesi d'on provenien.

²⁰ ALLIERES, J. «Vicissitudes et avatars des héritiers romans du déterminant <ipse>», *Estudis de lingüística i de filologia romànica oferts a Antoni Badia i Margarit*. Volum I, Barcelona, 1995, 3-5. Caldrà, doncs, corregir Enric Guinot quan afirma que «hi havia d'altres partícules que eren privatives dels cognoms catalans dels segles XII al XIV, i que es troben entre els cognoms dels valencians. Es tracta dels prefixos Des-, Sa-/Ça- i Ces/ses, que formen cognoms de l'estil Saplanda/ Sa Plana» (GUINOT, E. *Els fundadors...*, I, 110). Això, però, no implica tampoc que, tant en el cas del regne de Mallorca com en el de València, un major pes de la immigració occitana que el que es pugui desprendre d'altres fonts i mètodes d'anàlisi. Així ho confirma l'apartat que dedica el mateix Guinot a l'aportació occitana a la «re població» del regne de València. Segons aquest autor, resulten més que notables les diferències entre els noms de fonts i els llinatges catalans i occitans del segle XIII —les coincidències, en els casos estudiats per Guinot, arriben com a molt al 20%—, com també la reduïda proporció que suposen els llinatges toponímics occitans sobre el total en el regne de València; en paraules seves, «la presència d'occitans documentats resulta tan reduïda que no pot parlar-se de la seua aportació significativa a la formació del poble valencià» (GUINOT, E. *Els fundadors...*, I, 111-113). I, d'altra banda, cal tenir en compte que Guinot es referix als colons que portaven un llinatge toponímic occità, els quals, com hem vist, tampoc no poden ser identificats directament amb occitans, atès que també podien ser catalans i, menys probablement, aragonesos.

²¹ FONT, B. *Historia ...*, 248-250; MAS, A. «El procés...», 167-198; DEYA, M. J. «La pañeria...

²² MAS, A. «El procés...», 173-174.

Un incís: comentaré separatament els llinatges toponímics precedits de la partícula *de* —aquells, si més no en principi, semblen indicar l'origen immediat de l'immigrant— d'aquells que, simplement, indiquen un topònim i que, per la pèrdua del locatiu, podrien fer referència a un origen més llunyà.²³

Som conscient que és possible que la cronologia de la mostra —la primera meitat del segle XIV, en què el grau de fixació dels llinatges podia ser superior al de cent anys enrere— no permeti estendre *de manera automàtica* les conclusions obtingudes amb aquest procediment a la immigració de les primeres dècades del segle XIII; però, d'altra banda, no pens que això resti valor a les objeccions sobre l'exactitud de la toponomàstica com a mètode per establir l'origen dels «repladors», que tot seguit exposaré.

Els llinatges toponímics precedits de la partícula *de*

Dels llinatges precedits d'aquesta partícula, no he pogut identificar amb cap localitat o topònim *de n'Arnalda, di Corresso, de Mollero, de Saguarneto, de Strinee i de Vaylscar*; de la resta, bona part fa referència a topònims molt comuns, sobretot de tipus geogrficodescriptiu, molts d'aquests existents també en la toponímia occitana i, en menor mesura, en l'aragonesa (*d'Ametler, de Bosch, de Burges, des Clapers, des Puig o Despuig, d'Hort, de Font, de Mas o des Mas, d'Olm, de Ponç, de Quintà*) i els altres indiquen topònims existents al Principat de Catalunya (*de Campreciós, de Comafreda, de Castellet, de Frepastell, de Gaver, de Manlleu, de Manresa, de Montoliu, de Puig Alquer, de Taçó*). Aquests topònims, tret d'una possible excepció, no coincideixen mai amb la localitat documentada com el seu lloc d'origen.²⁴ Així i tot, cal fer esment que alguns indiquen poblacions properes (és el cas, per exemple, de Ramon *de Ferpastell*, oriünd de Fuixà; Pere *de Campreciós*, de Sant Feliu de Llobregat (Barcelona); Berenguer *de Taçó*, de Tuïr (Elna), en Jaume *d'Olm*, de Navata (Girona). Vist l'anterior, crec que resulten més que evidents les equivocacions a què podria portar establir l'origen *concret* de cada un dels immigrants únicament mitjançant la toponomàstica, aspecte en el qual continuaré insistint més envant.

Els llinatges toponímics no precedits de la partícula *de*

Bona part dels llinatges dels immigrants inclosos dins aqueixa classificació coincideixen amb topònims existents a Catalunya i Occitània —i també a Aragó—,²⁵ però,

²³ Per establir les localitats d'origen dels immigrants m'he basat, a més de l'altra bibliografia citada al text, en els següents estudis i obres: CARRERAS, A. *El monestir de Santes Creus. 1150-1200*, Valls, 1992 (2 volums); COSTA, M. «Assaig cartogràfic sobre la Catalunya de Jaume I», *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Jaime I y su época, Comunicaciones 3, 4 y 5*, Saragossa, 1981, 463-483; DIVERSOS AUTORS. *Catalunya Romànica*, 28 volums, Barcelona, 1994-1999; FONT, J. M. *Cartas de población y franquicia de Cataluña. I Textos*, (2 volums), Madrid-Barcelona, 1969; *Cartas de población y franquicia de Cataluña. II, Estudio. Apéndice al volumen I*, Madrid-Barcelona, 1983; RIUS, J. *Rationes decimarum Hispaniae (1279-1280). I. Cataluña, Mallorca y Valencia*, Barcelona, 1956; ROSSELLO, J.; VIDAL, J. A. *Incidència de la toponímia catalana sobre els llinatges de Mallorca*, Mallorca, 1982; RUBIO, A.; RODRIGO, M. *Antroponímia valenciana del segle XIV*, Barcelona, 1997; TO, L. *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*, Barcelona, 1997.

²⁴ La possible excepció, la constitueix Bernat *de Comafreda*, de la diòcesi de Vic. Era aquest el seu cognom abans d'establir-se a l'illa o una vegada arribat a Mallorca adoptà com a llinatge el nom de la seva població de procedència?

²⁵ Alforges, Arbós, Arbúcies, Aulet, Baus, Brocha, Bruguera, Cases, Collell, sa Coma, Corró, ses Corts, Espelt, Exclat, Franc, Garriguella, Guasc, Lacuna, Llorenç, Losa, Martorell, Montserrat, Orta, Palou, Pinós, ses Planes, Prats, Puigdorfila, Pujol, Queralt, Ribelles, sa Roca, Rocafort, Sala, Salvà, Soler, Sunyer, sa Tallada, Torrens, Torrent, Venrell i Vila.

com en el cas dels precedits de la partícula *de*, molts d'aquells, són massa genèrics, pel fet de consistir en topònims de caràcter geogràficodescriptiu, com per identificar-los amb cap localitat en concret (com, per exemple, *Arbós*, *Cases*, *sa Coma*, *ses Corts*, *Orta*, *ses Planes*, *Pujol*, *sa Roca*, *Soler*, *Torrems*, *Torrent* o *Vila*); d'altres com *Bruguera*, *Collell*, *Llorenç*, *Palou* o *Ribelles* es corresponen amb diverses poblacions del Principat. Només en alguns casos com *Exclet*, *Martorell*, *Montserrat* o *Puigdorfila*, es pot proposar amb una certa exactitud la seva identificació amb localitats concretes del Principat de Catalunya.

Altra volta, doncs, es tornen a revelar les limitacions de la toponomàstica com a referència *exacta* de la localitat de residència dels colons. Si no coneguéssim, gràcies a la documentació, la població o la comarca d'on provenien els immigrants i només poguéssim emprar com a font d'informació els llinatges toponímics, haguéssim pogut suposar —només com a exemple— que Pere *Baus* —de Sant Martí de Fontanilles (Girona)—, Ramon *Guasc* —de Barcelona— i Bernat *Guasc* —de Riudoms (Tarragona)—, eren occitans; o que Guillem *Exclet* era d'Esclet i no de Palamós; això mateix podríem dir, per exemple, d'en Francesc *Corró* de Barcelona, de Ramon *Martorell* de Cabassers (Tortosa) i de Ramon *Tallada*, d'Aiguaviva (Girona); el mateix, dels valencians Pere *Cervera*, Francesc *Arbúcies* i Guillem *Montserrat*, o del menorquí Ramon *Puigdorfila*, tots amb topònims catalans com a llinatges. D'altres, com Arnau *Bruguera* —de Sant Climent de Peralta (Girona)—, Margalida *Soler* —de Sant Climent (Girona)— o d'en Pere *Rocafort* —de Tarragona—, dubtaríem si són occitans o catalans; o, fins i tot, d'alguns podríem dubtar si eren catalans, occitans o aragonesos, com és el cas de Guillem *Sala* —de Sant Joan Despi (Barcelona)— i de Salvador *Salvà* —de Sant Mateu de Vallòbrega (Girona). Només els llinatges de dos immigrants —Guillem *sa Tayada* i Francesc *Garriguella*— coincideixen amb el nom de la població d'on provenien, totes dues situades a la diòcesi de Girona, fet que, d'altra banda, ens indica que durant la primera meitat del segle XIV la formació del llinatge a partir del nom de la població d'origen continuava produint-se a Mallorca.

Les limitacions d'un mètode

Tot l'anteriorment exposat no fa res pus que evidenciar les limitacions de la toponomàstica com a mètode per establir *exactament* l'origen dels immigrants mallorquins —i també, dels del regne de València— durant els segles XIII i XIV, i això per diversos motius: nombrosos immigrants procedents del Principat (i, al segle XIV, també de València) ja portaven llinatges toponímics amb anterioritat al seu establiment al regne de Mallorca o al de València;²⁶ llinatges que, de vegades, són massa genèrics com per proposar-ne una identificació concreta amb topònims de Catalunya o Occitània, o que es corresponen amb diverses localitats catalanes i, de vegades, també occitanes i aragoneses. Però això —pens— no invalida l'ús d'aquest mètode per establir l'origen dels immigrants, sempre que aquest es dugui a terme de forma agregada i que es complementi amb l'estudi, també agregat, del disseny dels prenomes i de la resta dels cognoms (els no toponímics), atès que aquest disseny, tal com ha demostrat Enric Guinot, presenta nombroses diferències entre Catalunya i Aragó i —menys accentuades— entre Catalunya i Occitània.

²⁶ Per exemple, I. Ollich, quan estudia les famílies originàries de Vic i les seves rodalies establertes al Regne de València, les identifica com a tals «perquè pertanyen a famílies conegudes de la Plana o perquè especifiquen llur procedència» i opina que «en canvi, no es pot utilitzar el cognom Vic per a identificar el lloc de procedència, doncs el Guillem de Vic, junior, que rep possessions en el Repartiment, pertany a una família aposentada de temps a Barcelona» OLLICH, I. «Vigatans...», 144.

A més caldrà tenir presents les característiques i la direcció del procés colonitzador (o «re poblador»): si un colon porta com a llinatge un topònim català, podrem suposar, amb una raonable versemblança, que era català,²⁷ tot i que la seva localitat d'origen potser no es correspongués amb la que indica el seu llinatge.²⁸ Tanmateix, però, no podem dir el mateix d'aquells amb un cognom que indiqui un topònim occità: com hem pogut comprovar en aquestes mateixes planes, es documenten immigrants catalans que portaven cognoms toponímics occitans, com *Baus* o *Guasc*. La importància de la immigració occitana cap a Catalunya i, en menor mesura, cap a Aragó amb anterioritat a la conquesta de Mallorca és més que coneguda; per tant, i per molt que s'encaparrotin certs autors, l'existència d'immigrants amb llinatges toponímics occitans o francesos no és cap garantia que haguessin nascut a Occitània o a França o que hi residissin en el moment d'emigrar cap a l'illa. En poques paraules: tant podien ser occitans com catalans i, menys probablement, aragonesos.

No voldria, però, ser malinterpretat i que les meves objeccions es poguessin entendre com un intent *ideològic* de restar importància a la immigració occitana —sembla clar, per altres fonts, que els occitans foren, després dels catalans, el col·lectiu de més importància en la colonització de Mallorca—, sinó que únicament pretenc parar esment en la impossibilitat de considerar occitans els immigrants amb cognoms toponímics d'aqueix origen, si no es disposa d'altres fonts que puguin confirmar aqueixa proposta d'identificació. Això, de la mateixa manera que tampoc no podem considerar sempre catalans, en absència d'altres fonts, els immigrants amb cognoms precedits per l'article salat, atès que aquest article també era propi de diferents parlars occitans. Però, en tot cas, les coincidències en l'onomàstica occitana i catalana, com també l'abundància de llinatges toponímics occitans al Principat, no fa altra cosa que ressaltar les relacions i el *continuum* cultural que existia entre Occitània i Catalunya fins als segles XIII i XIV, quan, paral·lelament —o com a conseqüència?— de la interrupció de la comunitat dinàstica catalanoprovençal, es començà a definir políticament Catalunya i a consolidar normativament l'escriptura de la seva llengua prescindint dels usos lingüístics establerts més amunt de les Corberes.

2. PETJADES ONOMÀSTIQUES D'EPOCA ANDALUSINA?

Que una persona porti un llinatge considerat com d'etimologia semítica pot fer

²⁷ En rigor, això només seria sempre vàlid per als documentats efectivament com a colons, ja que, com hem dit, els batiats adoptaven cognoms propis dels colons cristians, de vegades toponímics. Tanmateix, tot i les opinions d'Àlvaro Santamaría sobre el pes demogràfic dels batiats («*obró una incidencia cuantitativa esencial, de gran volumen, de sarracenos autóctonos mallorquines cristianizados, descendientes de sarracenos mallorquines arraigados en Mallorca desde hace siglos*»; SANTAMARIA, A. *Ejecutoria...*, 251), la comparació del nombre d'esments a indígenes musulmans i batiats amb el total de la població documentada en cada localitat suposa sempre un percentatge molt reduït sobre el total (MAS, A. «Com és que interessa que segons quins pobles desapareguin de la història (o que almanco no hi compareguin massa)», *Lluc* núm. 774, Palma, 1993, 6). Vegeu també SOTO, R. «Sobre mudèixars a Mallorca fins a la fi del segle XIII». *Estudis de prehistòria, d'història de Mayurqa i història de Mallorca dedicats a Guillem Rosselló i Bordoy*, Palma, 1982, 195-221; SOTO, R. «La situació dels andalusins (musulmans i batejats) a Mallorca després de la conquesta catalana del 1230», *Mélanges de la casa de Velázquez*, XXX (1), Madrid, 1994, 167-206.

²⁸ Hi pot haver excepcions a aquesta forma d'identificació, derivades de l'existència de migracions amb una «direcció» diferent a la nord-sud, que era l'absolutament predominant a l'època. Per exemple *Bernardus Català*, resident a Montpeller (Occitània) en el període comprès entre 1230-1259 (GUINOT, E. *Els fundadors...*, II, 85).

pensar que les persones amb aquests llinatges podrien ser descendents de la població indígena musulmana o jueva anterior a la conquesta. Però la informació de què disposam permet, com a mínim, dubtar-ho en la majoria dels casos, si més no pel que fa referència a la població d'origen andalusí. Les restes de la població musulmana (o, millor, indígena) mallorquina que aconseguiren alliberar-se del captiveri i que restaren a l'illa generalment es convertiren al cristianisme i adoptaren noms i llinatges cristians. La nòmina de llinatges mallorquins que remetin, etimològicament, a l'època andalusina és molt escassa; només un, *Bennàsser* (i, potser, *Arrom*), pot considerar-se una continuació directa de l'antroponímia anterior a la conquesta.²⁹

Llinatges formats a partir de topònims anteriors a la conquesta

D'altres llinatges existents al segle XIV, s'ha considerat que «*sólo pueden corresponder a aborígenes cristianizados que no perdieron el disfrute de sus tierras*» pel fet que consistien en topònims d'alqueries i rafals anteriors a la conquesta catalana.³⁰ Es tracta de llinatges com *Beniamar*, *Binitareff*, *Binimelis*, *Bunyola*, *Caimari*, *Deià*, *Femenia*, *Fornari*, *Maymona*, *Mesquida* o *Moscari*. Deixant de banda la inversemblança de l'existència d'aquests indígenes que no haurien perdut «*el disfrute de sus tierras*»,³¹ totes les dades a l'abast fan pensar que aquests cognoms s'haurien format amb posterioritat al 1230, quan el topònim s'hauria convertit —en una època en què els llinatges, cal recordar-ho, encara no s'havien fixat definitivament— en el cognom de colons cristians que s'establiren en aquests indrets.³² Respecte d'això resulta revelador que, ben entrat el segle XIV, molts d'aquests llinatges encara anassin precedits de la partícula *de* i que, en molts de

²⁹ Sobre aquest llinatge i altres *arrom* vegeu SOTO, R. «Alguns casos de gestió "colonial" feudal a la Mallorca del segle XIII», *La formació i expansió del feudalisme català, Estudi General*, 5-6, Girona, 1985-1986, 350-354; 361-363; i SANTAMARIA, A. *Ejecutoria...*, 195-229.

³⁰ Segons Gabriel Alomar, «*ciertos apellidos que figuran en documentos de años muy próximos al de la conquista, tanto en Mallorca como en Ibiza, y que indican un lugar de procedencia o de residencia (y de propiedad, en algún caso), en las mismas islas, sólo pueden corresponder a aborígenes cristianizados, que no perdieron el disfrute de sus tierras. Entre estos casos se hallan los del Palmer, de Capucorp, de Bunyola, de Caimari, de Portmany, de Balanzat, etc...*» (ALOMAR, G. *Cátaros...*, 80). Joan Veny, però, no considera que aquesta correspondència hagi de ser tan necessària: «Sabem, d'altra banda, que els segles XIII i XIV, a terres alliberades del jou sarraí, com Mallorca, els Massot, Mesquida, Maimo(na), Rafal, Salom, de nom àrab —coincidents la major part amb noms d'esclaus moros— havien esdevingut ciutadans comuns. Un altre fet que tampoc no s'ha d'oblidar és que no tots els portadors d'un nom d'origen àrab havien de ser necessàriament d'estirp moruna; és ben sabut que hi ha topònims semítics, a vegades d'origen antroponímic, que es van transmetre a les famílies de cristians que ocuparen aquells llocs» (VENY, J. «El cognom Gamundí/Gamundi, germanisme o arabisme» [1980], *Onomàstica i dialectologia*, Barcelona, 1996, 127-144). Sobre aquesta transmissió, vegeu els exemples recollits en aquest mateix treball.

³¹ Només en un cas, el dels «Abennàsser» citat anteriorment, hi ha certs indicis —que no són res més que això— que els andalusins haguessin conservat béns que ja posseïen abans de la conquesta. Vegeu la bibliografia abans citada sobre aquest llinatge.

³² Un exemple clar i llampant n'és el següent, de 1281, referit a habitants i contrades del terme de Porreres: «Pere de Benifet [alqueria situada a Porreres], fill de Pere Roig, altrament anomenat Benifet, i muller Berenguera venen a Pere Bartomeu de sa Mesquida [altra alqueria del terme de Porreres] i a Berenguer Bartomeu de Mesquida 10 lliures censals que fa Ramon Ermengol per l'alqueria Benifet i cases» (ROSSELLO, R. *Porreres en el segle XIII*, Mallorca, 1974, 36). D'altra banda, sembla clar que el llinatge Mesquida té el seu origen en l'adopció d'aquell topònim com a llinatge per part de Pere i Berenguer Bartomeu, adopció que, tanmateix, es torbaria a consolidar. El 1270 apareix esmentat en «Berenguer Mesquida»; el 1274 «Berenguer sa Mesquida i sa muller G.» (23-24, 27); el 1281 «Pere Bartomeu de Mesquida i sa muller Guillema i Berenguer Bartomeu Mesquida i sa muller Guillema» (cal parar esment en la coincidència entre la inicial del nom de la muller de Berenguer Mesquida —G., amb la de Berenguer Bartomeu Mesquida —Guillema— (39); el 1284 «Pere Bartomeu Mesquida» (42); el 1285

casos, les persones que els portaven residissin a la mateixa parròquia on se situava el topònim que els donà origen o en una de molt propera. És el cas, per exemple, de *Miquel da Binimelis*, resident a Manacor (on se situava l'alqueria del mateix nom); de les diferents persones cognominades de *Benimar*, totes elles residents a Inca (Biniamar és al terme veïnat de Selva); de *Vanrell de Benimala*, resident a Inca (com en el cas anterior, Benimala es localitza a Selva); de *Macip de Benitareff*, resident a Sineu, a la mateixa parròquia on es localitzava el topònim; o *Pere de Ffamanía*, de Santa Margalida, un dels posseïdors de l'alqueria amb el mateix nom situada en aqueix terme, o de les diferents persones amb el llinatge Mesquida, residents a la parròquia de Porreres —on s'ubica l'alqueria del mateix nom— i al terme veïnat de Montuiri.³³

Llinatges d'etimologia semítica

De la mateixa manera, llinatges d'etimologia semítica, existents a Mallorca durant els segles XIII i XIV, estan documentats a Catalunya —també a la Vella— en la mateixa època com a cognom de cristians, dels quals no existeix cap indicatiu que poguessin ser conversos o descendents seus. És el cas de Maimó,³⁴ Massot, Salom i Gamundí.³⁵

Maimó. Apareix documentat com a prenom³⁶ al segle XIII a la rodalia de Vic³⁷ i el 1302 a Almatret (Segrià);³⁸ com a cognom d'un dels beneficiaris del Repartiment de Mallorca (1232) originari de Lleida, en *Maymó, carnicer de Lérida*;³⁹ el 1304, a la vila de Roses (Alt Empordà) —justament com a llinatge d'un clergue;⁴⁰ el 1319, com a nom d'un

«Pere Bartomeu de Mesquida» (43); el 1289 «Berenguer Mesquida» (44); el 1291 «Berenguer Bartomeu sa Mesquida» (48); el 1291 «Berenguer Bartomeu de Mesquida» (52) (el nombre entre parèntesi remet a la numeració de l'obra de Ramon Rosselló). Al mateix treball podeu veure altres mostres de l'adopció de topònims andalusins com a llinatges: «Arnau d'Algaida», el 1268 (23); «Jaume Rafal», el 1280 (33); «Guillem Galí, altrament anomenat Guillem Rafal», el 1284 (41); «Pere Maymona fill de Jaume Maymona», el 1296 (54) —a Porreres existia el rafal «Maymona», que, segons es desprèn dels confrontants, era el mateix que posseïa «Pere Maymona», i posteriorment el seu fill Jaume (51). El 1280 en «Jaume de Maymona», abans esmentat, era parroquià o veí de Lluçmajor, on el 1296 es documenta un altre cognom format a partir d'un topònim, «de Cabocorp» —«Pere i Francesc de Cabocorp», Bernat «Natalis o de Cabocorp»— (FONT, B. *Historia...*, 133-135).

³³ MIRALLES, J. *Corpus d'antropònims mallorquins del segle XIV*, Barcelona, 1997, 660-665; 712. Sobre el llinatge Mesquida vegeu també la nota anterior.

³⁴ Per a Maimó també ha estat proposada una etimologia germànica. Així i tot, la més comunament acceptada és la semítica (VENY, J. «El cognom...», 130, nota 17).

³⁵ La relació de localitats on es localitzen aquests llinatges, evidentment, no pretén ser exhaustiva, sinó tan sols deixar constància de la seva existència —i relativa freqüència— al Principat durant els segles XIII i XIV. Segurament, una recerca més àmplia augmentaria de forma significativa la nòmina d'aquestes localitats.

³⁶ Tal com recull Enric Bagué, segons el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Maimó era un «nom propi d'home musulmà i també entre els cristians. I posa com a exemple Maimó de Castellauí, missatger d'Alfons el Franc a Tarascó el 1291, citat a la crònica d'en Muntaner» (BAGUÉ, E. *Noms personals de l'edat mitjana. Contribució a la història cultural dels Països Catalans*, Palma, 1975, 141).

³⁷ OLLICH, I. *Camp i Ciutat a la Catalunya del segle XIII*, Vic, 1988, 136.

³⁸ FONT, J. M. *Cartas de población...* I, (1), 543.

³⁹ SOTO, R. *Còdex català del llibre del Repartiment de Mallorca*, 58. Cal ressenyar, pel que fa a l'existència del mot com a antropònim d'època andalusina, que al mateix full del *Llibre del Repartiment* (8v) es consigna l'alqueria «*Almadraba Aben Maymon*».

⁴⁰ PUJOL, M. *La vila de Roses (segles XIV-XVI). Aproximació a l'urbanisme, la societat i l'economia a partir dels capbreus del monestir de Santa Maria de Roses (1304-1565)*, Roses, 1997, 107. Segons aquest autor, que basa el seu estudi d'aqueixa vila en diferents capbreus, en tots ells «hem detectat alguns cognoms que tenen un origen no català, per causa de l'origen estranger d'aquestes persones. N'hi ha que tenen un origen àrab, hebreu, castellà o occità. En el capbreu de l'any 1304 detectem el cognom Maimó, nom d'origen àrab, i que curiosament és el nom d'un capellà» (148).

mas —el *mas Maimó*— a Cruïlles (Baix Empordà);⁴¹ el 1342 a Mallorca, com a llinatge d'un habitant de Santa Margalida, en Bernat Maimó, originari de Sant Climent de Fontanilles, a la diòcesi de Girona;⁴² el 1389, a Barcelona com a cognom de 3 persones.⁴³

Massot. El 1304 apareix documentat com a cognom d'un habitant —Bernat Massot— de la vila de Roses (Alt Empordà); el 1319, com a nom d'un mas —el *mas Maçot*— a Cruïlles (Baix Empordà);⁴⁴ el 1338 com a llinatge d'un clergue de Girona —Jaume Massot;⁴⁵ en la primera meitat del segle XIV a Mallorca, com a cognom de dos menestrals nadius de la diòcesi de Girona —Francesc i Guillem Massot (*Massoti*);⁴⁶ el 1340 i el 1360, a Sant Feliu de Guíxols (Baix Empordà),⁴⁷ i el 1389 a Barcelona com a cognom de 8 persones.⁴⁸

Salom. Documentat el 1332-1333 com a llinatge d'un dels habitants de Cervera (Segarra) —Pere *Celom*;⁴⁹ el 1338 com a cognom d'un veí de Santa Cristina d'Aro (Baix Empordà) —Salvador *Salom*—,⁵⁰ i el 1389 a Barcelona com a llinatge de 10 persones.⁵¹

Gamundí. L'origen d'aquest llinatge ha estat objecte de discussió. L'etimologia germànica, proposada per Francesc de Borja Moll, ha estat qüestionada per Joan Veny, el qual, basant-se en la semblança d'aquest cognom amb un antropònim àrab (*Gammudi*) li ha proposat un origen àrab, atès que, segons l'argumentació de Veny, aqueixa identificació no presenta dificultats de tipus filològic i que l'antiga àrea de distribució del llinatge coincideix, segons les dades de què disposava l'autor, amb zones abans ocupades per societats andalusines. En paraules seves, «crec que és indiscutible que els Gamundí/di de Mallorca i de les terres situades al sud d'una línia que va de Maella a Tarragona són autòctons; en canvi, els que trobem a terres de Girona i Barcelona són resultat d'una emigració, de data moderna, car no va més enllà del segle XIX⁵² [...] La distribució geogràfica del cognom, abans de la seva irradiació moderna, fa pensar, en principi, en una

⁴¹ MALLORQUI, E. «Homes...», 89.

⁴² 1342, juliol, 15. Guillema, filla de Pere Baus («*Petri Baucii*»), encara viu, i de Maria, sa muller, difunta, de la parròquia de Sant Martí de Fontanilles a la diòcesi de Girona, habitants de la parròquia de Santa Margalida a la diòcesi de Mallorca, nomenen procurador Bernat Maimó («*Bernardum Maymoni*»), el seu avi per part de mare, també habitador a la parròquia de Santa Margalida, perquè exigeixi en el seu nom tots els seus drets a la diòcesi de Girona, especialment als detentors dels béns de sa mare (Arxiu del Regne de Mallorca. ARM, PN M-75 f. 84; MAS, A. «El procés...193»). No deixa de ser significatiu que el pare de Guillema portà un llinatge toponímic occità («Baus») i el seu avi matern un cognom d'etimologia semítica («Maimó»).

⁴³ MARSÀ, F. *Onomàstica barcelonina del segle XIV*, Barcelona, 1977, 272.

⁴⁴ MALLORQUI, E. «Homes...», 79.

⁴⁵ 1338, febrer, calendes, 11. «*Jacobus Massoti*», clergue de Girona (Arxiu Històric de Girona. AHG, Protocols notarial, Sant Feliu de Guíxols, Gispert Roig, 1)

⁴⁶ Originaris, respectivament, de la ciutat de Girona i de la població d'Ullà (DEYÀ, M. J. «La pañería...»)

⁴⁷ «Bonanat Massot de Sent Feliu», patró o propietari d'un lleny que arribà a Mallorca el 12 de febrer de 1340 (ROSSELLO, R. *Relacions entre Sant Feliu de Guíxols i Mallorca. Segles XIII-XVI*, Mallorca, 1997, 13) i Bonanat Massot, habitant a Sant Feliu de Guíxols el 1360 (GUINOT, E. *Els fundadors... II*, 60).

⁴⁸ MARSÀ, F. *Onomàstica...*, 269, 272.

⁴⁹ «CELOM, CELOLM, ÇELOLM, Pere» (GUINOT, E. *Els fundadors... II*, 46).

⁵⁰ 1338, febrer, calendes, 11. Salvador Salom i la seva muller, Salveta, de la parròquia de Santa Cristina d'Aro venen una peça de terra que tenen a la dita parròquia a Guillem Llorenç (AHG, Protocols notarial, Sant Feliu de Guíxols, Gispert Roig, 1).

⁵¹ MARSÀ, F. *Onomàstica...*, 296.

⁵² VENY, J. «El cognom...», 136-137.

procedència aràbiga. Mallorca, el Matarranya, els ports de Morella, foren zones marcades per una fonda empremta sarraina».⁵³

Però el fet és que, independentment del pes indubtable de l'«empremta sarraina» a Mallorca, Gamundí apareix documentat a l'illa com a originari de Catalunya: el 1233 a Ciutat de Mallorca —«Guillermo Gamondi de Tortosa»—⁵⁴ i el 1329 a Sóller⁵⁵ —«Petrus Gamundi de Catalonia»;⁵⁶ per altra part, no conec cap indicatiu que permeti suposar que els altres Gamundí documentats a Mallorca als segles XIII i XIV⁵⁷ siguin d'origen andalusí. De més a més, el llinatge també apareix —en la seva forma oxítona— a la Catalunya Vella. Més concretament, com a cognom de tres persones natives de la parròquia de Santa Cristina d'Aro (Baix Empordà): el 1348, com l'antic llinatge d'en Berenguer Pujol «*olim cognominatus Gamundini*», oriünd de la parròquia de Santa Cristina d'Aro, però resident a la parròquia de Sant Feliu de Guíxols, i el 1349, en un instrument notarial referit a Bonanat Gamundí, fill i hereu d'en Bernat Gamundí difunt.⁵⁸

No pens que l'existència del llinatge a la Catalunya Vella invalidi, si més no necessàriament, la proposta etimològica de Joan Veny; en tot cas, com els exemples anteriorment adduïts, podria ser la mostra de l'existència de llinatges d'etimologia semítica a la Catalunya Vella durant els segles XIII i XIV. Una etimologia que, com la de Maimó, Massot i Salom, podria respondre a un origen hebreu, àrab o berber o, simplement, ser una petjada de la islamització i arabització onomàstica —sovint ignorada— de la població de la Catalunya Vella esdevinguda en segles anteriors; una arabització que es va anar esvaint a mesura que avançava la colonització cristiana d'aquests territoris.⁵⁹

Amb tot l'exposat, i baldament haguem documentat pobladors cognominats Gamundí, Maimó i Massot entre els immigrants del Principat establerts a Mallorca als segles XIII i XIV, no pretenc afirmar que aquests cognoms⁶⁰ o el de Salom fossin necessàriament de cristians vells.⁶¹ En tot cas, aquesta és una qüestió que, per ventura,

⁵³ VENY, J. «El cognom...», 140.

⁵⁴ AGUILLO, E. «Capbreu ordenat l'any 1304 dels establiments y donacions fets per Don Nuno Sans de les cases y solars de la seva porció de la Ciutat», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, XIV, Mallorca, 1913 (248).

⁵⁵ On, segons Joan Veny, existia una de les branques, ja desapareguda, del llinatge (VENY, J. «El cognom...», 137).

⁵⁶ ARM, PN R-16 f. 27v; MAS, A. «El procés...», 189.

⁵⁷ VENY, J. «El cognom...», 140.

⁵⁸ AHG, Protocols notarial, Sant Feliu de Guíxols, Gispert Roig, 2, 1348, desembre, idus, 7 i AHG, Protocols notarial, Sant Feliu de Guíxols, Gispert Roig, 3, 1349, agost, calendes, 5.

⁵⁹ BALAÑÀ, P. *L'islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Barcelona, 1997, 18-24. Ramon Martí, afirma, tot referint-se als casos de Bàscara i Ullà que «entre els artífers, hi ha, tal com hem vist al començament del segle IX, la presència d'individus clarament islamitzats: els hispani Zoleiman i Zate el 812; Ababdela abans del 818; Abderama cap al 840. A la generació següent el nom musulmà es perdrà (el fill d'Abderama es diu Galderic). Amb el temps sembla que la proporció onomàstica germànica augmenta considerablement [...] Encara que aquest flux sigui propi d'una moda, és també l'exponent de l'ínfima incidència que durant aquests dos segles tingué la difusió de l'onomàstica cristiana» (MARTÍ, R. «La integració a "l'alou feudal" de la Seu de Girona de les terres beneficiades pel règim dels hispanes. Els casos de Bàscara i Ullà, segles IX-X». *La formació i expansió del feudalisme català, Estudi General*, 5-6, Girona, 1985-1986, 49-62, pàg. 61). Al mateix treball podeu veure mostres d'una dualitat onomàstica, que, si més no en principi, podria resultar «sorprenent»: «*Abdalela qui vocatur Maradon*» (pàg. 50) i «*Pipino qui alio nomine vocatur Abderama*» (pàg. 51).

⁶⁰ Respecte de Maimó, cal tenir en compte la possibilitat, que caldria explorar documentalment, que, en alguns casos, el llinatge s'hagués format a partir de la masculinització del llinatge «Maymona», resultat, com hem vist, de l'adopció d'aquest topònim com a llinatge per part dels colons cristians. Vegeu també VENY, J. «El cognom...», 143.

⁶¹ O, també, batians que haguessin adoptat aquests llinatges.

futures investigacions podran aclarir o matisar,⁶² però el fet és que, a hores d'ara, no conec l'existència de cap *batiat* o convers que adoptàs cap d'aquests llinatges.

UNA MOSTRA D'IMMIGRANTS RESIDENTS A MALLORCA EN LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XIV

Les referències provenen dels treballs següents: Bartomeu FONT: *Historia de Llucmajor. Volumen primero. De la prehistoria al siglo XIV*, Mallorca, 1973; Miguel José DEYA: «La pañería mallorquina a fines del reino privativo (1320-1343)», Col·loqui d'Història de la Corona d'Aragó, 2000 (en premsa); Joan Miralles: *Un llibre de Cort reial mallorquí del segle XIV (1357-1360). Introducció, transcripció i estudi lingüístic*, 2 volums, Mallorca, 1984. Les referències en les quals es remet a fonts de l'Arxiu del Regne de Mallorca provenen d'Antoni MAS: «El procés repoblador a Mallorca durant la primera meitat del segle XIV. Una aportació al seu estudi», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, Palma, Tom 50, 1994, 167-198. Es manté la grafia —llatina o catalanitzada— amb la qual foren publicats els llinatges.

⁶² Els noms «Maymun» i «Mas'ud» eren freqüents, per exemple, entre els musulmans de Menorca (JENÉ, A. «La conquesta de Manurqa el febrer de 1287». *La formació i expansió del feudalisme català, Estudi General*, 5-6, Girona, 1985-1986, 395)

	LLINATGE	NOM	LOCALITAT/ PARRÒQUIA	DIÒCESI	RESIDÈNCIA	ANY	REFERÈNCIA
1	Adali	Bernardus	Beuda	Girona	Mallorca	1336	«La pañería...
2	Alforges	Guillem	Tortosa	Tortosa	Sta Margalida	1345	PN T-388 f. 64-65.
3	Amenlerio, de	Dalmacio	Montbó (Munborum)	Girona	Mallorca	1336	«La pañería...
4	Amenlerio, de	Jacobus	Montbó (Munborum)	Girona	Mallorca	1337	«La pañería...
5	Andree	Petri	Perelada	Girona	Mallorca	1337	«La pañería...
6	Arbós	Berenguer	Constantí	Tarragona	Muro	1343	PN T-385. f. 152.
7	Arbós	Elicsenda	Constantí	Tarragona	Muro	1343	PN T-385. f. 152.
8	Arbós	Elicsenda	Constantí?	Tarragona	Muro	1343	PN T-385. f. 152.
9	Arbós	Guillem	Constantí?	Tarragona	Muro	1343	PN T-385. f. 152.
10	Arbós	Maria	Constantí?	Tarragona	Muro	1343	PN T-385. f. 152.
11	Arnalda, de n'	Raymundus	Balaguer	Urgell	Mallorca	1337	«La pañería...
12	Arnau	Elicsén	Barcelona	Barcelona	Sineu	1357	<i>Un llibre de cort...</i>
13	Arnau	Jaume	Vilafranca del Penedès	Barcelona	Montuiri	1357	<i>Un llibre de cort...</i>
14	Artusi	Bartholomeus	Tarragona	Tarragona	Mallorca	1338	«La pañería...
15	Aulet	Berenguer	Massanet	Girona	Llucmajor	s.XIV	<i>Historia...</i>
16	Balestres	Bernat	—	Lleida	Alaró	1344	PN R-15 f. 101v-102
17	Balestres	Bernat	—	Lleida?	Alaró	1344	PN R-15 f. 101v-102
18	Balestres	Estranya	—	Lleida?	Alaró	1344	PN R-15 f. 101v-102
19	Balestres	Salvadora	—	Lleida?	Alaró	1344	PN R-15 f. 101v-102
20	Balestres	Salvadora	—	Lleida?	Alaró	1344	PN R-15 f. 101v-102
21	Bassó	Ramon	St. Joan de les Fonts	Girona	Llucmajor	s.XIV	<i>Historia...</i>
22	Baus	Guillema	St Martí de Fontanilles	Girona	Sta Margalida	1342	PN M-75 f. 84.
23	Baus	Pere	St Martí de Fontanilles	Girona	Sta Margalida	1342	PN M-75 f. 84.
24	Beltran, tonsurat	Guillem	Igalada	Vic	Sta Margalida	1351	SU -17. f.167-171.
25	Ber	Bernardus	Carcassona	Carcassona	Mallorca	1338	«La pañería...
26	Bernardus	Petrus	Girona	Girona	Mallorca	1337	«La pañería...
27	Bernat	Cília	Pera, sa?	Girona	Sóller	1342	PN R-15. f. 72 v-74.
28	Bernat	Pere	Sardenya	Sardenya	Llucmajor	s.XIV	<i>Historia...</i>
29	Bernat	Pere	Pera, sa	Girona	Sóller	1342	PN R-15. f. 72 v-74.
30	Bertran	Pere	Sardenya	Sardenya	Llucmajor	s.XIV	<i>Historia...</i>
31	Bofill	Bernat	Sant Pere de Púbèl	Girona	Muro	1341	PN M-75 f. 26-26 v.
32	Bonet	Bonanata	Bisbal, la	Girona	Huialfàs	1339	PN M-74 f. 63
33	Bosch, de	Berenguer	Anglès	Girona	Sóller	1338	PN R-15 f. 4-4v
34	Bosch, de	Berenguer	Anglès	Girona	Sóller	1338	PN R-15 f. 4-4v
35	Bosch, de	Guillem	Anglès	Girona	Sóller	1338	PN R-15 f. 4-4v
36	Brocha	Franciscus	La Roca (Sarocho)	Elna	Mallorca	1336	«La pañería...
37	Bruguera	Arnau	St Climent de Peralta	Girona	Llucmajor	s.XIV	<i>Historia...</i>
38	Burges, de	Raymundus	Setors	Cahors (França)	Mallorca	1337	«La pañería...
39	Ca	Bernat	Constantí	Tarragona	Sóller	1338	AH 5330 s.f.
40	Campreciós, de	Pere	St Feliu de Llobregat	Barcelona	Llucmajor	s.XIV	<i>Historia...</i>
41	Carbonell	Berenguer	Ullastret	Girona	Muro	1341	PN T-385. f. 23 v.
42	Cases	Pere	Girona	Girona	Llucmajor	s.XIV	<i>Historia...</i>
43	Castellet, de	Ramon	St Joan de Pla de Corts de Rosselló	Elna	Alaró	1344	PN R-15 f. 99-100
44	Castellet, de	Ramona	St Joan de Pla de Corts de Rosselló?	Elna	Alaró?	1344	PN R-15 f. 99-100
45	Catany	Arnau	Menorca	Menorca	Llucmajor	s.XIV	<i>Historia...</i>
46	Cervera	Pere	St Miquel de Lliria	València	Llucmajor	s.XIV	<i>Historia...</i>
47	Clapers, des	Berenguer	Palafolls	Girona	Mallorca	1337	«La pañería...
48	Clergue	Guillemus	Narbona	Narbona	Mallorca	1338	«La pañería...
49	Cohen	Barbas (jueu)	Perpinyà	Elna	Mallorca	1338	«La pañería...
50	Collell	Bernat	Palagrufell	Girona	Llucmajor	s.XIV	<i>Historia...</i>
51	Coma, sa	Pere	Torrella de Montgrí?	Girona	Valldemossa	1338	AH 5330 s.f.
52	Comafreda, de	Bernat	Cataloniam	Vic	Muro	1339	PN M-74 f. 7v.
53	Company	Jacobus	Plegamans	Girona	Mallorca	1338	«La pañería...
54	Corresso, di	Leone	Perpinyà	Elna	Mallorca	1338	«La pañería...
55	Corró	Francesc	Barcelona	Barcelona	Llucmajor	s.XIV	<i>Historia...</i>
56	Cortall	Berenguer	Fuixà	Girona	Muro	1343	PN T-385 f. 127-127 v.
57	Cortall	Bernat	St Climent	Barcelona	Llucmajor	s.XIV	<i>Historia...</i>
58	Corts, ses	Bartomeu	Mojà	Vic	Sta Margalida	1343	PN T-385. f. 107-108.
59	Despedrer	Pere	Llagostera	Girona	Llucmajor	s.XIV	<i>Historia...</i>
60	Despuig	(...)	Fontanilles	Girona	Sta Margalida	1348	PN T-390 f.

61	Despuig	Berenguer	Fontanilles	Girona	Sta Margalida	1348	PN T-390 f.
62	Despuig	Guillem	Fontanilles	Girona	Sta Margalida	1348	PN T-390 f.
63	Despuig	Pere	Fontanilles	Girona	Sta Margalida	1348	PN T-390 f.
64	Despuig	Ramona	Fontanilles	Girona	Sta Margalida	1348	PN T-390 f.
65	Domènec	Arnau	Anglès	Girona	Sóller?	1338	AH 5330 f. 6v-7
66	Domènec	Berenguer	Anglès	Girona	Sóller?	1338	AH 5330 f. 6v-7
67	Durandi	F. Perpinià	Perpinyà	Elna	Mallorca	1338	«La pañeria...
68	Erbuciis	Franciscus	València?	València	Mallorca	1336	«La pañeria...
69	Escrivent	Margalida	Barcelona	Barcelona	Mallorca	1329	PN R-16 f. 47
70	Esteve	Arnau	Lambilles	Girona	Sóller?	1329	PN R-16 f. 32
71	Exclet	Guillemus	Palamós	Girona	Mallorca	1338	«La pañeria...
72	Eybrani	Bernardus	Perpinyà	Elna	Mallorca	1338	«La pañeria...
73	Farnerii	Bernardus	Santa Oliva	Barcelona	Mallorca	1336	«La pañeria...
74	Ferrer	Arnau	Igalada	Vic	Ciutat	1351	SU -17. f.167-171.
75	Fonte, de	Guillemus	Barcelona	Barcelona	Mallorca	1337	«La pañeria...
76	Franc	Pere	Sant Martí de Vic	Vic	Llucmajor	s.XIV	Historia...
77	Frepastell, de	Ramon	Fuixà	Girona	Muro	1340	PN M-74 f. 100v
78	Frepastell, de	Salvador	Fuixà	Girona	Muro	1340	PN M-74 f. 100v
79	Gamundí de Catalonia	Pere	—	—	Sóller?	1329	PN R-16 f. 27 v.
80	Garriguella	Francesc	Garriguella	Girona	Muro	1345	PN T-388 f.20 v.
81	Gaver, de	Arnaldus	Cervera	Vic	Mallorca	1337	«La pañeria...
82	Gaver, de	Pere	Saluges	Vic	Selva	1345	PN T-388 f.59 v-60.
83	Gerald	Ramon	Mataró	Barcelona	Llucmajor	s.XIV	Historia...
84	Geraldí	Bernardus	Sant Sadurní de Sobirats	Barcelona	Mallorca	1337	«La pañeria...
85	Gili	Jaume	Santa Coloma de Cervelló	Barcelona	Llucmajor	s.XIV	Historia...
86	Gisbert	Joan	Cornellà	Girona	Llucmajor	s.XIV	Historia...
87	Gog	Poncius	Sant Hipòlit del Rosselló	Elna	Mallorca	1338	«La pañeria...
88	Gomir	Pere	Setcases	Girona	Llucmajor	s.XIV	Historia...
89	Grasset	Pere	Torrella de Montgrí	Girona	Valldemossa?	1338	AH 5330 s.f.
90	Grasset	Pere	Torrella de Montgrí?	Girona	Valldemossa?	1338	AH 5330 s.f.
91	Guasc	Bernat	Riudoms	Tarragona	Llucmajor	s.XIV	Historia...
92	Guasc	Ramon	Barcelona?	Barcelona	Ciutat	1351	SU -17. f.167-171.
93	Guillem	Arnau	Argilers de Rosselló	Elna	Llucmajor	s.XIV	Historia...
94	Guillem	Bernat	Girona	Girona	Llucmajor	s.XIV	Historia...
95	Ina	Joan	Sardenya	Sardenya	Llucmajor	s.XIV	Historia...
96	Jacomí, pre.	Francesc	—	Elna	Sta Margalida	1348	PN M-80 f. 12-13
97	Joan	Romeu	Sant Just	Barcelona	Llucmajor	s.XIV	Historia...
98	Laurentii	Bartholomeus	Tortosa?	Tortosa	Mallorca	1336	«La pañeria...
99	Laurentii	Petrus	Navata	Girona	Mallorca	1337	«La pañeria...
100	Lecuna	Ramon	Vall de Bànyuls	Elna	Sóller	1330	PN R-16 f. 69
101	Llebeix	Johannes	Perpinyà	Elna	Mallorca	1338	«La pañeria...
102	Lledó de Catalonia	Arnau	—	—	Muro	1347	PN M-78 f. 59v-60
103	Losa	Berenguer	Comtat d'Empúries?	Girona	Alcúdia	1344	PN R-15 f. 107-10
104	Maimó	Bernat	St Martí de Fontanilles	Girona	Sta Margalida	1342	PN M-75 f. 84.
105	Manlleu, de	Bernat	Vidrerres	Girona	Mallorca	1329	PN R-16 f. 34
106	Manlleu, de	Francesc	Vidrerres	Girona	Mallorca	1329	PN R-16 f. 34
107	Manlleu, de	Sibília	Vidrerres	Girona	Sóller?	1329	PN R-16 f. 34
108	Manresa, de	Arnau	St. Vicenç de Castellet	Vic	Inca	1338	AH 5330 s.f.
109	Manresa, de	Francesc	St. Vicenç de Castellet	Vic	Sóller	1338	AH 5330 s.f.
110	Manso, de	Petrus	Perpinyà	Elna	Mallorca	1338	«La pañeria...
111	Martí	Guillem	Fontclara?	Girona	Muro	1343	PN T-385 f.119-119v
112	Martí	Pere	Fontclara	Girona	Muro	1343	PN T-385 f.119-119v
113	Martí	Pere	Riudecols?	Tarragona	Absent	1340	PN A-1 f.11v-12v.
114	Martí	Ramon	Riudecols	Tarragona	Alcúdia	1340	PN A-1 f.11v-12v.
115	Martí	Ramon	Riudecols?	Tarragona	Alcúdia	1340	PN A-1 f.11v-12v.
116	Martini	Arnaldus	Girona	Girona	Mallorca	1337	«La pañeria...
117	Martini	Arnaldus	Ceret	Elna	Mallorca	1337	«La pañeria...
118	Martini	Bernardus	Argelers (Argeles)	Elna	Mallorca	1337	«La pañeria...
119	Martini	Bernardus	Clairà (Clayrano)	Elna	Mallorca	1338	«La pañeria...
120	Martini	Petri	Trullàs (Truylàs)	Elna	Mallorca	1336	«La pañeria...
121	Martorell	Ramon	Cabasses	Tortosa	Pollença	1340	PN M-76 f.42 v.
122	Masaguer	Martí	Morella	Tortosa	Llucmajor	s.XIV	Historia...
123	Mascaró	Jaume	Barcelona	Barcelona	Llucmajor	s.XIV	Historia...
124	Massoti	Franciscus	Girona	Girona	Mallorca	1336	«La pañeria...

125	Massoti	Guillemus	Ullà (Uylano)	Girona	Mallorca	1336	«La pañeria...
126	Menor	Johannes	Terol	Aragó	Mallorca	1338	«La pañeria...
127	Mercader	Dalmau	Igalada	Vic	Ciutat	1351	SU -17. f.167-171.
128	Mercer	Estruc	Riudecols?	Tarragona	Absent	1340	PN A-1 f.11v-12v.
129	Mercerii	Ferrario	Vilafranca del Penedès (Villa libera Penitem)	Barcelona	Mallorca	1336	«La pañeria...
130	Mollero, de	Guilelmus	Arlés	Elna	Mallorca	1338	«La pañeria...
131	Montoliu, de	Geralda	Selva	Tarragona	Muro	1343	PN T-385 f. 115v-116
132	Montoliu, de	Guillem	Selva	Tarragona	Muro	1343	PN T-385 f. 115v-116
133	Montoliu, de	Mansília	Selva	Tarragona	Muro	1343	PN T-385 f. 115v-116
134	Montserrat	Guillem	Vilanova	València	Llucmajor	s.XIV	Historia...
135	Nadal	Brunicsenda	Bisbal, la	Girona	Huialfàs	1339	PN M-74 f. 71-71v.
136	Nuce, de	Raymundus	Banyoles	Girona	Mallorca	1338	«La pañeria...
137	Oliver	Berenguer	Sant Pere d' Archels	Vic	Mallorca	1340	PN M-76 f.62 v.
138	Orgerii	Jacobus	Santa Oliva	Barcelona	Mallorca	1336	«La pañeria...
139	Orta	Berenguer	Barcelona?	Barcelona	Sineu	1357	<i>Un llibre de cort...</i>
140	Orto, de	Bartolomeus	Villavanut	Girona	Mallorca	1338	«La pañeria...
141	Palou	Bartomeu	Sant Climent	Girona	Muro	1342	PN T-385 f. 51 v-52
142	Pastor	Francesc	Perpinyà	Elna	Llucmajor	s.XIV	Historia...
143	Peba	Petrus	Vilafranca de Conflent	Elna	Mallorca	1338	«La pañeria...
144	Pellicer	Arnaud	Valls	Tarragona	Llucmajor	s.XIV	Historia...
145	Peris	Miquel	València	València	Muro	1343	PN T-385 f. 117.
146	Picó	Jaume	Solsona	Urgell	Sóller	1338	AH 5330 s.f.
147	Pinós	Pere	Espluga de Francolí	Tarragona	Llucmajor	s.XIV	Historia...
148	Planes, ses	Petrus	Castellfolit del Boix (Castro Folito des Boix)	Vic	Mallorca	1338	«La pañeria...
149	Ponç, de	Cília	Pera, sa?	Girona	Ciutat	1342	PN R-15. f. 72 v-74.
150	Ponç, de	Mateu	Pera, sa?	Girona	Ciutat	1342	PN R-15. f. 72 v-74.
151	Prats	Franciscus	València	València	Mallorca	1338	«La pañeria...
152	Puig Alquer, de	Andreu	Sant Pere d' Archels	Vic	Felanitx	1340	PN M-76 f.62 v.
153	Puigdorfila	Ramon	Menorca	Menorca	Llucmajor	s.XIV	Historia...
154	Pujol	Pere	Castell d'Eus	Elna	Sóller	1338	AH 5330 s.f.
155	Queralt	Pere	Barcelona?	Barcelona	Sineu	1357	<i>Un llibre de cort...</i>
156	Quintà, de	Agneta	Pera, sa?	Girona	Ciutat	1342	PN R-15. f. 72 v-74.
157	Quintà, de	Pere	Pera, sa?	Girona	Ciutat	1342	PN R-15. f. 72 v-74.
158	Resclosa	Antoni	Sant Pere de Púbèl	Girona	Muro	1341	PN M-75 f. 26-26 v.
159	Ribelles	Jaume	Tarragona	Tarragona	Sineu	1357	<i>Un llibre de cort...</i>
160	Roca, sa	Francesc	St Quirze de Muntanyola?	Vic	Sóller	1342	PN R-15 f. 71-72.
161	Rocafort	Pere	Tarragona	Tarragona	Petra	1350	PN M-80.f. 50v-51.
162	Roig	Guillem	Comtat d'Empúries	Girona	Alcúdia	1344	PN R-15 f. 107-108
163	Ros	Guillem	Balaguer	Urgell	Llucmajor	s.XIV	Historia...
164	Saberonquera	P[etrus]	Amer	Girona	Mallorca	1338	«La pañeria...
165	Sabet	Arnaud	Calonge	Girona	Sóller	1346	PN L-2 f. 73
166	Sabeteri	Petrus	Castell de Sobirats	Barcelona	Mallorca	1337?	«La pañeria...
167	Saborit	Berenguer	St Quirze de Muntanyola	Vic	Sóller	1342	PN R-15 f. 71-72.
168	Saborit	Berenguer	St Quirze de Muntanyola?	Vic	Sóller	1342	PN R-15 f. 71-72.
169	Saborit	Marc	St Quirze de Muntanyola?	Vic	Sóller	1342	PN R-15 f. 71-72.
170	Saborit	Pere	St Quirze de Muntanyola?	Vic	Sóller	1342	PN R-15 f. 71-72.
171	Saborit	Sibília	St Quirze de Muntanyola?	Vic	Sóller	1342	PN R-15 f. 71-72.
172	Sacosta	Raymundus	Olot	Girona	Mallorca	1338	«La pañeria...
173	Saguarneto, de	Ramon	Vidreses?	Girona	Mallorca	1329	PN R-16 f. 34
174	Sala	Guillem	St Joan del Pi	Barcelona	Llucmajor	s.XIV	Historia...
175	Salvà	Salvador	St Mateu de Vallòbrega	Girona	Muro	1342	PN M-75 f. 84 v.
176	Sardinia	Guillemus	Esponellà (Sponeano)	Girona	Mallorca	1336	«La pañeria...
177	Savayl de Catalonia	Pere	-	Barcelona	Sóller	1330	PN R-16 f. 59v
178	Savela	Petrus	Banyoles (Balneolis)	Girona	Mallorca	1337	«La pañeria...
179	Septembris	Johannes	Roses	Girona	Mallorca	1338	«La pañeria...
180	Simonis	Perichoni	Castelló d'Empúries	Girona	Mallorca	1336	«La pañeria...
181	Soler	Francesc	Sant Climent	Girona	Muro	1342	PN M-75 f. 51 v-52
182	Soler	Margalida	Sant Climent	Girona	Muro	1342	PN M-75 f. 51 v-52
183	Solerii	Arnaldus	Maçanet	Girona	Mallorca	1337	«La pañeria...
184	Spanyoli	Petrus	València?	València	Mallorca	1336	«La pañeria...
185	Spelt	Arnaud	Igalada	Vic	Ciutat	1351	SU -17. f.167-171.
186	Strinee, de	Ramon	St Joan de Pla de Corts de Rosselló?	Elna	Mallorca	1344	PN R-15 f. 99-100

187	Sunyeri	Petrus	Cardona	Urgell	Mallorca	1337	«La pañeria...
188	Taçó, de	Berenguer	Tuïr	Elna	Llucmajor	s.XIV	<i>Historia...</i>
189	Tayada	Raymundus	Aiguaviva	Girona	Mallorca	1337	«La pañeria...
190	Tayada, sa	Guillem	Tayada, la	Girona	Muro	1345	PN T-388 f. 67
191	Tornerii	Petrus	Tarragona	Tarragona	Mallorca	1338	«La pañeria...
192	Torrens	Jaume	Sant Cugat de Vallès	Barcelona	Muro	1341	PN T-385. f. 31-31 v.
193	Torrent	Pere	Sant Cugat del Vallès	Barcelona	Sta Margalida	1351	SU -17. f.167-171.
194	Tortell	Arnau	Barcelona	Barcelona	Mallorca	1329	PN R-16 f. 47
195	Ulmo, de	Jacobus	Navata	Girona	Mallorca	1337	«La pañeria...
196	Umbert	Guillemona	Vidreles	Girona	Mallorca	1329	PN R-16 f. 34
197	Vacherii	Bartholomeus	Montpalau	Girona	Mallorca	1338	«La pañeria...
198	Vanoverii	Petrus	Trullàs	Elna	Mallorca	1338	«La pañeria...
199	Vaylscar, de	Bartholomeus	Sant Celoni (Sancto Selindonio)	Barcelona	Mallorca	1337	«La pañeria...
200	Venrell	Bernat	Vallfogó?	Vic	Sta Margalida	1343	PN T-385 f. 118
201	Venrell	Guillem	Vallfogó	Vic	Sta Margalida	1343	PN T-385 f. 118
202	Vesani	Petrus	Belcaire (Boyl Cayre)	Girona	Mallorca	1336	«La pañeria...
203	Vila	Jaume	Torrelles	Elna	Sta Margalida	1343	PN T-385 f. 122v
204	Vives	Petrus	Llagostera	Girona	Mallorca	1337	«La pañeria...

*La estructura de la
administración
real en la isla de
Mallorca circa
1358*

Rafael Conde y
Delgado de Molina

Mayurqa
(2000), 26:
145-159

LA ESTRUCTURA DE LA ADMINISTRACIÓN REAL EN LA ISLA DE MALLORCA CIRCA 1358

Rafael Conde y Delgado de Molina

RESUMEN: Con los datos aportados por la sección de *Dates* del *Llibre de les rendes e emoluments que'l senyor rey [...] ha en la ciutat e illa de Mallorques (1358)*, memorandum mandado realizar por el rey Pedro IV el Ceremonioso, se reconstruyen las plantillas de los diferentes oficiales reales que estaban al frente de la administración de la isla de Mallorca: gobernador, baile, veguer de la ciudad, veguer foráneo, etc.

ABSTRACT: The royal officers in charge of the Majorca island - *gobernador, baile, veguer de la ciudad, veguer foráneo*, etc.- are studied from the information provided by the section “*Dates*” of the *Llibre [de les rendes e] emoluments que'l senyor rey [...] ha en la ciutat e illa de Mallorques (1358)*, a memorandum commissioned by the king Pedro IV “el Ceremonioso”.

La incorporación del reino de Mallorca a la corona de Aragón en 1343 no supuso un cambio traumático en las instituciones de que se había dotado en los tiempos de la dinastía privativa. Subsistieron así instituciones tan privativas y peculiares como la de la *casa dels bans* que centralizaba la recaudación de todos los *bans* o multas y penas pecuniarias impuestas por los bailes y veguer de la ciudad y los jueces de las segundas apelaciones.

Mantuvo, igualmente, sus procuradores, integrándose así en el conjunto de territorios en los que la administración del patrimonio real está en manos, no de los bailes generales, como es el caso de Cataluña, Valencia y Mallorca, sino de procuradores, es decir, Mallorca, Cerdeña y los condados ultrapirenaicos de Rosellón y Cerdeña.

Cambió, eso sí, la autoridad ante la cual los procuradores debían rendir cuentas. La anexión del reino supuso el desmantelamiento de la estructura de la administración central, y desaparecieron los cargos y oficios ligados al gobierno de casa y corte, singularmente el maestre racional y el tesorero y el escribano de ración y, desde luego, la estructura cancelleresca. En adelante habrá un solo tesorero y un solo maestre racional y un solo escribano de ración, en lo económico-financiero, los de la corte central, y una sola cancellería.

La incorporación de los procuradores de las rentas reales a la administración de la corona, fue difícil. El procedimiento fiscalizador de la corona, consagrado por las *Ordenacions* del Ceremonioso, inspirado en las mallorquinas *Leges Palatinae*, exigía documentar exhaustivamente los movimientos de dinero.

La exigencia de presentar de forma exhaustiva la documentación justificativa fue la razón por la cual no pudo ser despachada la cuenta del último procurador del rey mallorquín, Felip Brondo. El cambio de procedimiento es así descrito en *el Repertorium*

universorum compotorum que se intentó confeccionar en la oficina del Mestre Racional en 1377¹, proyecto que quedó frustrado o, mejor, incompleto:

*És cert quels dits procuradors reyal en temps que-l dit rey de Mallorques reebien e distribuïen les monedes que a mans lurs pervenien de les rendes, drets e esdeveniments al senyor rey pertanyents en lo dit regne de Mallorques, e de dates que faessen no cobraven àpoques ne altres cauteles, car la dita procuració reyal era ordonada sots aytal forma: quel dit rey de Mallorques havia feta ordinació que de la moneda de la dita procuració reyal se pagaven per lo dit procurador reyal los salaris dels oficials, retinències de castells perpetuats e violaris, obres de castells e altres messions neccessàries. E tot lo sobrepus, feta summa de les dates, consignacions y despeses aytant com hi sobrava feta summa de la quantitat a que muntaven totes les rendes e esdeveniments, era donat e pagat per lo dit procurador reyal al tresorer del dit rey de Mallorques. E del als, lo dit rey o son tresorer no se entremetia, car lo fet de les dites consignacions e despeses lexaven al dit procurador reyal, qui.n tenia compte ab los assignataris, e per sa scriptura pròpia era creegut de tot ço que donava ne pagava, axí que lo compte del dit procurador reyal era semblant a compte de mercader. Mas com lo senyor rey hac presa la terra a sa ma, vole que.ls procuradors reyal per ells ordonats faessen e donassen loc comptes axí com los altres oficials del dit senyor rey en los regnes e terres sues antigues han acostumat de fer e donar.*²

El mismo *Repertorium* nos narra la historia de las primeras cuentas tras la reincorporación a la Corona. La cuenta de Brondo *no fo finat per molts dubtes que hi entrevengueren, e especialment com no.y havia cauteles*. Por esta misma razón, parece, tampoco pudieron ser despachadas con normalidad las de sus inmediatos sucesores. Las de Bertran Roig y Bernat Samorera *finaren per via de composició e de diffinició que.l senyor rey ne feu a lurs hereus*; las de Bertran Roig en solitario *per la prop dita rahó* (la falta de documentación justificativa) *no.s poc diffinir per via de compte, ans sos hereus se obtengueren diffinició del senyor rey per certa moneda que li.n donaren*; las de su sucesor Arnau Burguès fueron presentadas por sus herederos, *mas per la prop dita rahó no.s poc diffinir per via de compte, ans los hereus d'aquell ne optengueren diffinició del senyor*.

Le sucedieron como procuradores Francesc dez Portell y Jaume Negre, cuya gestión fue también conflictiva, al menos la de Negre, puesto que, correcta la de dez Portell, a Negre *no li fo fet altre affinament ne conclusió, per ço con, segons que dejús se conté, devia tornar, e morí en la presó e no s.i trobaren béns, car après mort sua, s.i opposà la muller e altres creadors per més quantitats que.ls seus béns no valien*. Jacme Negre quedó encarcelado en la prisión del veguer de Barcelona *on morí en la morteldat dels infants*.

La incorporación del reino a la Corona, por otra parte, debió crear un cierto impasse en la gestión del patrimonio regio, puesto que en 1347 aun se arrastraban deudas de los tiempos de Jaime III.

Cambios posteriores en salarios de oficiales regios, enajenaciones diversas de rentas y otros motivos, entre ellos un cierto caos ya visto en la administración económica del

¹ ACA. RP. Ag. 123

² *ibid.* fol. 7

antiguo reino de Mallorca en los primeros años bajo Pedro el Ceremonioso tanto de las islas, como ya hemos visto, como de los condados de Rosselló y Cerdanya³, la creación de oficios nuevos como el de cequero⁴ y de abogado y procurador de los pobres y, sobre todo, la necesidad de disponer de un texto de referencia para el control de las cuentas por parte del maestro racional, dado que, en su huída, Jaime III de Mallorca se llevó consigo importante material documental relativo a la administración del real patrimonio⁵, determinaron la compilación de una especie de memorandum que evaluara ingresos, siempre aproximados, y gastos fijos.

Se trata del volumen titulado en la portada *Libre [de les rendes e] emoluments que.l senyor rey [...] ha en la ciutat e illa de Mallorques*⁶, que contiene, o pretende contener, una descripción global de los ingresos y de las cargas del real patrimonio de Mallorca⁷.

El libro no está fechado, pero se menciona en su interior el año 1358 como “el año presente”. Coincide cronológicamente con la realización de la copia del “Componiment de Sardenya”⁸, tomado del existente en Castell de Càller, un volumen de función similar relativo a las rentas reales de Cerdeña. La coincidencia de ambas fechas no es, probablemente, casual. En 1357 se había firmado una tregua con Castilla, momento que aprovecharía el rey para poner orden en su patrimonio. Su realización, por otra parte, debe verse en la misión de reorganización del reino encargada a Gilabert de Centelles, enviado este mismo año como lugarteniente y reformador con el encargo de controlar el gasto público de la Universidad a fin de agilizar la contribución del reino a la recién iniciada guerra contra Castilla, como destaca Pau Cateura en su trabajo sobre la política y las finanzas mallorquinas en tiempos del Ceremonioso⁹.

Es un volumen de gran folio, de 410 x 295 mm, de 62 folios, de los cuales están en blanco tres. Está encuadernado en pergamino, con un dibujo a color en su portada de las armas heráldicas de Pedro el Ceremonioso.

³ Una noticia de mitad del s. XIV, de las cuentas de los procuradores de los condados conservadas en *lo VIé armari del terç rench jusà* nos informa de la conservación de 3 libros grandes con cubiertas de aluda de Miquel Amarell y Bn. R., procuradores de los años 1345-1346 a 3 de abril de 1347 *de los quals comptes no ha affinament negun*, y de otros dos libros de Guillem Aybrí y Pere Nadal de 1347 en las mismas condiciones. Las primeras cuentas despachadas son las de los sucesores de Aybrí y Nadal, de los años 1348, 1349 y 1350.

⁴ *Aquest offici de cequier és novell, car a la cort del batle se solia pertanyer. E lo senyor rey ha atorgat als jurats de Mallorques, ço és, que ells poden comenar lo dit offici a qui.ls plau; encare no.n és haut compte, emperò lo dit senyor deu haver lo terç de tots los emoluments axí com del dit offici de la mostaçateria*. Cf. et Pau CATEURA, *Política y finanzas del reino de Mallorca bajo Pedro IV de Aragón*, Palma de Mallorca, 1982, doc. 55, pág. 310-311

⁵ *e segons aquest compte (de Felip Brondo) tots los altres comptes que après són venguts se són regits per aquell, con escriptura alguna no.s trobà en Mallorques del patrimoni del dit rey, car ell s'en-hi portà ladoncs con ell ne partí ab .II. galees e la ciutat se reté al senyor rey* (ACA. RP. sig. prov. Apèndice General 1/123). La afirmación es algo exagerada, pues en el actual Archivo del Reino de Mallorca se conservan cuentas de la administración del real patrimonio desde 1272 (A. SANTAMARIA, “Fuentes relativas a las Islas baleares: Curia de Gobernación y Procuración del Real patrimonio”, en *Fonti e cronache italo-iberiche del Basso Medioevo. Prospettive di ricerca*. Firenze, 1984, pág. 184 y ss.)

⁶ ACA. Real Patrimonio, Maestro Racional, Clase especial C, nº 2

⁷ Cf. R. CONDE Y DELGADO DE MOLINA, “El Libre [de les rendes e]emoluments que.l senyor rei [...]ha en la ciutat e illa de Mallorques (1358)”, en *El regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa*, Palma de Mallorca, 1998, págs. 165-222.

⁸ ACA. Canc. Varia, vol. 43. Publicado por Próspero de Bofarull en la CO.DO.IN.ACA, vol. XI, *Repartimientos de los reinos de Mallorca, Valencia y Cerdeña*, Barcelona, 1856

⁹ Pau CATEURA, *Política y finanzas*, cit., pág. 42.

El contenido de la sección correspondiente a las *dates* o gastos, aparte de su valor puramente cuantitativo o económico, refleja de modo perfecto la estructura de la administración real en Mallorca. Resulta nada fácil para nuestra cultura político-administrativa intentar jerarquizar y precisar los vínculos y dependencias sectoriales de los oficios administrativos medievales. Digo ésto para aclarar que el cuadro administrativo que intento dibujar en las líneas siguientes es una recreación, y para nada responde, y si lo hace es por casualidad, a una reglamentación coetánea.

Un primer punto a considerar, y que emerge con facilidad de la lectura del capítulo de *Dates*, es una aparente descoordinación del sistema retributivo. Frente al sistema de caja única que caracteriza la administración de la cosa pública en el estado liberal, el Antiguo Régimen, en su sentido más amplio, se caracteriza por la dispersión de ingresos y pagos. Muchas, por no decir todas, las oficinas de administración económica eran cajas autónomas que recaudaban unos ingresos, pagaban a sus oficiales y otras cargas consignadas sobre sus ingresos, y transferían créditos o débitos.

Por lo que a Mallorca se refiere, se traduce este sistema en la existencia de lo que podríamos llamar diversas oficinas de gestión económica. Las básicas son dos: la procuración y la casa dels bans.

La procuración ingresaba las rentas reales, fuera por el concepto que fuera, desde los diezmos hasta el producto de la fiscalidad sobre movimiento de personas y bienes.

La *casa dels bans* es la institución fiscal más peculiar y característica del reino de Mallorca. En la sección de *Reebudes* del volumen, queda así definida: *Aquesta casa dels bans és ordenada per tal forma, ço és, que en aquella stan .II. hòmens qui son apellats "exactors dels bans e drets fiscals del senyor rey", e cullen tots bans de la ciutat e del terme, penes, quarts, composicions e condempnacions fetes per los batle e veguer de la ciutat, e les condempnacions de les sentències que donen los jutges de les segones appellacions. E tots aquests emoluments pujen cascun any, uns anys ab altres, de .DCC. lls. fins en .DCCC. lls., de les quals se han a pagar los dits oficials e lurs assessors e altres oficials contenguts en la dada dels oficials de la casa dels bans, en cartes (en blanco) del present libre.[***]*¹⁰ (Cuad. 1)

¹⁰ Las cifras entre paréntesis cuadrados remiten a los asientos de la publicación del volúmen. Cf. supra nota 8

CASA DELS BANS		
INGRESOS	PAGOS	
<i>Aquesta casa dels bans és ordenada per tal forma, ço és, que en aquella stan .II. hòmens qui son apellats "exactors dels bans e drets fiscals del senyor rey", e cullen tots bans de la ciutat e del terme, penes, quarts, composicions e condempnacions fetes per los batle e veguer de la ciutat, e les condempnacions de les sentències que donen los jutges de les segones apellacions.</i>	batle de la ciudad	75.00.00
	asesor del batle	75.00.00
	gastos de taula	15.03.02
	veguer de la ciutat	75.00.00
	asesor del veguer	75.00.00
	gastos de taula	15.03.02
	abogado fiscal	60.00.00
	procs. fiscales	65.00.00
	exactores casa bans	60.00.00
	cap de guayta casa bans	18.00.00
	abogado de pobres	25.00.00
	procurador de pobres	12.00.00
	encargado citaciones	4.00.00
	campanero	5.00.00
	sayones	15.00.00
	verdugo	6.00.00
corredor	5.00.00	
	<i>La demunt dita casa dels bans és obligada a pagar diverses missions extraordinàries, axí com son letres que.ls officials per feynes de la cort trameten per la ylla, e axí matex paga totes scriptures que.l fisch haia a pagar en la cort del official per questions que.l fisch haia a manar en la dita cort del oficial, per què d'aquestes missions no pot hom posar nombre cert</i>	
TOTAL ESTIMADO: 700/800 II	TOTAL GASTOS: 605.06.04	

La procuración real pagaba a los altos funcionarios y a aquellos más vinculados al gobierno político de la isla; la casa dels bans, a los que podríamos considerar oficiales locales.

Al lado de éstas dos, existían oficinas de gestión que asumían el pago de sus oficiales de sus propios ingresos. De esta forma, una misma oficina, era pagada desde instituciones distintas. Valga como ejemplo la de la batlia. (Cuad 2)

BATLIA	oficina pagadora	
	casa dels bans	escribanía
baile	75.00.00	
asesor del baile	75.00.00	
gastos taula	15.03.02	
escribano mayor		50.00.00
escribano de las encuestas		25.00.00
escribanos ayudantes		100.00.00
gastos de material		12.00.00

o bien la administración de la justicia criminal (cuad. 3)

JUSTICIA CRIMINAL			
OFICIAL	OFICINA PAGADORA		
	casa dels bans	escribanías	procuración
Veguer ciutat	75.00.00		
asesor	75.00.00		
escribº. mayor		50.00.00	
escribº. encuestas		25.00.00	
4 escribs. ayudantes		25.00.0 c/u	
material oficina		12.00.00	
gastos <i>taula</i>	15.03.02		
Veguer foráneo			108.00.00
asesor			80.00.00
escribº. mayor		40.00.00	
escribº. encuestas		25.00.00	
gastos <i>taula</i>	18.07.04		
gastos oficina		5.00.00	
sayones	15.00.00		
morro-de-vaques	6.00.00		
corredor	5.00.00		
abogado de pobres	25.00.00		
procurador de pobres	12.00.00		
carcel			
sotsveguer			50.00.00
porteros			18.00.00
escribº.			12.00.00
iluminación			6.00.00

La carceraria era otra de ellas. Ingresaba, recaudado por el subveguer, los ingresos procedentes de lo que se pagaba al estar en la cárcel, que era 2 dineros diarios para los nacionales y 4 dineros para los extranjeros. De estos ingresos se pagaba el salario del subveguer, del escribano, de los guardas y de la iluminación de la cárcel.

Similar era el caso de la guardia del puerto. Ingresaba el derecho de ancoraje y otros, de los que rendía cuentas al atarazanero real. De sus ingresos se pagaban los guardianes, el mantenimiento de la cadena de hierro que cerraba Portopí y, probablemente, al encargado del faro (Cuad 4).

PUERTO		
Ingresos	pagos	
	procuración	guardia puerto
	guadián de la atarazana 10.10.00	
<i>bans qui són posats en lo port e en lo moyll de Mallorques, e (...) dret d'anchoratge de tots vexells d'estrangers qui partesquen del dit port o moyll. (...) Reeben axí matex los dits guardians tots altres drets qui pertanyen al dit offici; d'aquest offici reten compta los dits guardians cascum any a.n Bonanat Massanet per l'offici de la draçana que.l senyor rey li ha donat. De çó que.ls dits guardians reeben se paguen(...)</i>		2 guardianes 60.00.00 2 mensajeros 10.00.00 encargado faro 8.15.00 2 encargados cadena Portopí 21.00.00 mantenimiento cadena 50.00.00

Un segundo punto a considerar es el extraordinario nivel de racionalidad al que llegó en lo económico-administrativo la administración privativa, racionalidad que queda patente en el paralelismo de plantillas y de jerarquización en las retribuciones. No creo que sea casualidad el que fuera la rama segunda de la dinastía la que creara unas *Leges Palatinae* que fueron la base de las *Ordinacions del Ceremonioso*.

	gobernador	baile	veguer ciutat	veguer for.	procurador
titular	X	X	X	X	X
asesor	X	X	X	X	
escribano mayor	X	X	X	X	X
escribano encuestas	X	X	X	X	
escribano/ayudante/s	X	X	X	X	X

Un tercer punto, característico también del sistema mallorquín, es el curioso hecho de que alguno de los oficiales entrantes deben pagar de su bolsa los gastos de la *taula*, es decir, del rendimiento de cuentas de la gestión, de sus predecesores. Lo ejemplifica el baile: *Lo dit baile e assessor, ans del regiment dels lurs officis, bestrahen del lur, les quals han a pagar als taulers en poder dels quals los predecessors lurs en los dits officis tenen taula, ço és cascú VII ll. XI ss. VII, e axí són entre ambdós, les quals cobren de la casa dels bans, XV lls. III ss. II*

Dicho ésto, procedamos.

LA GOBERNACIÓN DEL REINO

El gobernador es la máxima jerarquía del reino, por lo menos desde la reincorporación. Es el sucesor del *visrey* de época privativa, y el germen del virrey de época austracista. De él depende, en último análisis, la justicia y la defensa. Sus funciones y competencias han sido exhaustivamente expuestas por Pau Cateura¹¹ y Alvaro Santamaría¹² en sendos estudios que, aunque con finalidades diferentes, estudian en profundidad el rol del gobernador en el gobierno del reino.

Tenía, por ello, la plantilla más completa [375-379].

Constaba de

- el gobernador, con un salario de 500 libras más otras 200 que concedía el rey de gracia
- el asesor, que percibía 100 libras
- dos vergueros, con 18 libras cada uno
- un portero, con varias funciones, entre ellas la de cuidar los conejos (para la caza) que había en los fosos del castillo de la Almudaina. Percibía un total de 24

¹¹ Pau CATEURA, *Política y finanzas*, cit., pág. 42, Cap. "La gobernación del reino de Mallorca", p. 70-77 y, singularmente, p. 72-73

¹² A. SANTAMARÍA, "Fuentes relativas a las Islas Baleares", cit. pág. 157-162

libras 3 sueldos y 10 dineros, entre los que se contaban 2 libras per son vestir, y 7 libras y 10 sueldos por cuidar los conejos. En nota posterior se deja constancia de que el rey ha decidido suprimir la cria de los conejos y se le debe, por tanto descontar lo que percibe por este concepto

un correo, con 24 libras, 9 sueldos y 7 dineros entre todos los conceptos retributivos

aquell qui toca la trompeta en la torre del Àngel, con 18 libras al año

Su escribanía estaba integrada por la siguiente plantilla, que percibía sus haberes de los ingresos de la misma [454-458]:

un escribano mayor, con 65 libras al año

un escribano *de les enquestes*, con 25 libras

dos escribanos ayudantes, con 40 libras cada uno

Como competente en las segundas apelaciones, formuladas desde tribunales ordinarios bailares y vicariales, hay que colocar en su entorno la escribanía de las segundas apelaciones [473]:

un escribano, con 40 libras anuales de salario

presupuesto de material (*paper e tinta e fil e pergamins a fer libras*), 3 libras al año

Bajo su jurisdicción estaba la defensa del territorio; por tanto era jefe nato de los castlanes y soldados que manetenían la defensa de los castillos reales en la isla. Por ende, de los de Bellver, Alaró, Polleça y Sentuiri, todos con la misma estructura [403]:

un *castlà*, con 50 libras

cinco *servents* o soldados, con 18 dineros diarios

También de los palacios reales extramuros de la ciudad, confiados a guardas cuyos salarios anuales eran [383-385, 387]:

Sineu: 6 libras con derecho a habitación

Valldemosa: 25 libras con cargo de cuidar el *verger*, hecho que justifica, sin duda, el mayor salario

Cap de Pera: 10 libras

Manacor: a cargo de un quidam que cuida el palacio a cambio de habitación.

LA ADMINISTRACIÓN DE JUSTICIA

La justicia ordinaria está encomendada al baile y al veguer. Destaca Pau Cateura¹³ que no aparece, hasta inicios del siglo XV, una clara definición de las competencias del baile y del veguer en orden a la administración de la justicia ordinaria. En principio, corresponde al baile la justicia civil y al veguer la criminal: ésta es, por lo menos, la tónica general en Cataluña. Y para Mallorca hay que tener presente la disposición muy temprana de Jaime I, de 1231, en la que, de forma taxativa, dice: *Quod quilibet habitator civitatis*

¹³ Pau CATEURA, *Política y Finanzas*, cit. págs. 78-91

*teneatur respondere in posse vicarii regis de omnibus questionibus, excepto de possessione*¹⁴, que parece dar una preeminencia a las funciones judiciales del veguer frente a las del baile, que quedarían reducidas a cuentiones de tipo posesorio. Destaca Cateura que las jurisdicciones de ambos debían ser perfectamente conocidas por los habitantes de la isla, puesto que no aparecen conflictos de jurisdicción entre ambos oficiales¹⁵.

Las curias tenían su sede en el palacio de la Almudaina, centro neurálgico de la administración del reino. Las curias se abrían mañana y tarde, al son de una campana que sonaba *ans de miga tèrcia cascun jorn, e açò per senyal que tots los officials vaien en lurs corts cascú per retre justícia a les gents, e stan aquí fins que les squelles de les corts toquen a hora de dinar, e lavors les corts se leven; e après dinar, hora de completa, la dita squella per semblant raó a la demunt dita toca*. De la *squella* o campana se ocupaba un individuo que cobraba 5 libras al año sobre la *casa dels bans* [449].

La curia bailar está integrada por [436-437]:

- un baile, a 75 ll. que cobra sobre la *casa dels bans*
- un asesor que cobra la misma cantidad sobre la *casa dels bans*

La escribanía de la curia bailar ingresaba los emolumentos derivados de los derechos de expedición de documentos, de los que rendía cuentas a los procuradores reales. De estos emolumentos se pagaba al personal, que lo formaban [459-462]:

- un escribano mayor, con 50 libras
- un escribano de las encuestas, con 25 libras
- cuatro escribanos ayudantes, también a 25 libras cada uno,

También de estos emolumentos se pagaban los gastos de material de la oficina, por un importe calculado, en el año de la fecha, de 12 libras.

En el inicio de su gobierno, como hemos visto, el baile y su asesor, adelantan los costos del rendimiento de cuentas de sus antecesores, por un total de 15 libras 3 sueldos y dos dineros, que recuperan de los ingresos de la *casa dels bans* [438]

La curia del veguer de la ciudad estaba integrada por [439-440]

- un veguer, con 75 libras sobre la *casa dels bans*
- un asesor, también con 75 libras, sobre lo mismo

Como la escribanía bailar, la del veguer ingresaba sus correspondientes emolumentos de los que rendía cuentas a los procuradores. De ellos, se pagaban los gastos de personal de la misma escribanía, formada por [463-465]:

- un escribano mayor, con 50 libras de salario, sobre la escribanía
- un escribano de las encuestas, con 25 libras, sobre lo mismo
- cuatro escribanos ayudantes con 25 libras cada uno, sobre lo mismo

Al igual que el baile, adelantaba los gastos de la taula de su antecesor, lo que suponían 15 libras 3 sueldos y dos dineros [440]. Y sobre la escribanía se calculaban, igualmente, 12 libras de material de oficina [466].

¹⁴ J. M. QUADRADO, *Privilegios y franquicias de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1894, p. 28

¹⁵ Pau CATEURA, *Política y Finanzas* cit. p. 84

Dependiente, sin duda, del veguer de la ciudad, encontramos un *sotsveguer* con funciones claramente judiciales en el ámbito de lo criminal, singularmente en la administración penitenciaria.

La cárcel tenía administración económica propia, pues ingresaba el derecho de *carceratje*, que importaba 2 dineros diarios si el preso era de la isla y 4 dineros si era extranjero. De esta cantidad se pagaban los funcionarios, los gastos de iluminación y, se supone, la manutención de los presos [70].

Al frente de la administración penitenciaria está, como ya se ha dicho, *el sotsveguer, lo qual stà personalment en la presó reyal per guardar los presoners*, que percibe anualmente 50 libras de salario [388].

La plantilla de la administración de la cárcel se completa con [389-391]:

dos porteros, que son depositarios de las llaves, tanto de la cárcel, como de las celdas. Por la noche hacen entrega de las llaves al subveguer. Perciben 18 libras anuales cada uno

un escribano que lleva el registro de los que entran y salen de la cárcel y atiende la visita de inspección semanal, los viernes, que gira el gobernador. Percibe 12 libras

Los gastos de la cárcel se completan con dos lámparas que arden de noche, para las cuales se presupuestan seis libras anuales.

Vinculados a la administración de justicia criminal aparecen diversos oficiales.

un corredor público que a sus funciones propias de correduría pública (venta de bienes incautados, ordenada por las diversos curias y a instancia de acreedores, funciones penales, concretamente *toca la trompeta denant aquells crimosos qui son sentenciats a pendre justícia e aquells publicament manifesta e denuncia los crims que han comesos per los quals pren aquella justícia*. Percibe 5 libras [451].

seis saigs qui donen los turments en la presó com algú official ha a turmentar alguna pressona o presones, a 2 libras y 10 sueldos cada uno [450].

un verdugo o *morro de vaques*, que tiene este cometido: *ço és que fa executió dels crimosos qui han sentència de pendre mort o mutilació de membres*. Percibe una cantidad que no queda reflejada por cada actuación más 6 libras al año [452]. El *morrodevaques* mallorquín, es individuo sometido a ciertos tabús. Tiene prohibido tocar alimento alguno directamente, sólo mediante un bastón de cuatro palmos de largo; debe beber en las tabernas en sus propios recipientes, y, en el momento de comprar vino, no puede sujetar con sus propias manos el embudo mediante el cual se trasegue el vino a otros recipientes¹⁶.

¹⁶ La ordenanza correspondiente se encuentra inserta en el *Libre del Mostassaf* que, aunque recopilado en 1448, recoge, sin duda, ordenanzas anteriores. Cf. edición de Antoni PONS. *Libre del mostassaf de Mallorca*, Mallorca, 1949, cap. XXXVII, pág. 114.

XXXVII. Capítols del morrodevaques.

1.- *Item, que'l Morrodevaques no gos tocar manualment alguna cosa de vianda, sinó ab un bastó, que haia quatre palms de larch, sots pena, per cascuna vegada, de cinch sols. V ss.*

2.- *Item, que'l dit Morrodevaques no gos beure en taverna sinó ab vexell lo qual ell mateix aport, sots pena de cinch sols. V ss*

3.- *Item, que tota tavernera, qui vena o liura vi al dit Morrodevaques, que la tavernera haia a tenir l'ambut o altra peresona ab que lo dit Morrodevaques no'l tenga, sots pena de pagar, aytambé la tavernera com lo Morrodevaques, cinch sols. V ss.*

un abogado de pobres, *ço és que avoca tots aquells qui son en la presó per fets criminals los quals no han de què pusquen haver avocat*, con 25 libras [445], y un procurador de pobres [446], con 12 libras¹⁷.

Al nivel del *veguer* de la ciudad, se coloca en Mallorca el *veguer* foráneo, cuya curia estaba integrada por [392-393]:

el *veguer*, 108 libras anuales
su asesor, 80 libras

De los ingresos del cargo, las composiciones y las condenas de las parroquias foráneas, cobran sus funcionarios, integrados por [467-468]:

un escribano mayor, que percibe 40 libras sobre la propia escribanía
un escribano de las encuestas, con 25 libras.

También él y su asesor, al igual que el *veguer* de la ciudad, adelantan los gastos de la taula de sus antecesores por un total de 18 libras 7 sueldos y 4 dineros [394].

Los gastos de oficina se presupuestan en 5 libras [469].

En la administración de la justicia tiene lugar propio el juez del *pariatge*, que posee la jurisdicción criminal en ciertas parroquias de la isla de la porción del obispo de Barcelona, en virtud del *pariatge* o acuerdo establecido con Sancho de Mallorca en 1323. Comprendía las parroquias de Andratx, Calvià, Puigpunyent, Muro, Santa Margarita, Pollensa, parte de Marratxí y algunas posesiones en Esporles. El juez percibía 10 libras, de las que los procuradores pagaban cinco [381].

Del *pariatge* quedó al margen el puerto de La Palomera. Allí se puso un baile con funciones jurisdiccionales y de defensa, por lo cual percibía 15 libras [386].

Directamente vinculada a la administración de justicia, aparece en Mallorca una institución singular, *la casa dels bans*, que administraba los ingresos derivados de las penas pecuniarias que imponían las diversas curias de la ciudad: *tots bans de la ciutat e del terme, penes, quarts, composicions e condempnacions fetes per los batle e veguer de la ciutat, e les condempnacions de les sentències que donen los jutges de les segones apellacions* [87].

La *casa dels bans* está servida por:

dos exactores *qui cullen e reeben los bans e quints e penes e altres drets fiscals*, que perciben 30 libras cada uno [443]. De acuerdo con las ordenanzas de 1353, un exactor llevaba las cuentas y el otro actuaba en las curias y ejecutaba las penas, turnándose en estas funciones cada tres meses. Los ingresos eran colocados en una caja con dos llaves, una en poder de cada exactor. Los exactores tenían prohibido retener cantidad alguna individual o en común, remitir *bans*, y en cuanto a oficiales pagadores, debían llevar cuenta de cuanto pagaban a los otros oficiales¹⁸

¹⁷ Oficios estos, de abogado y procurador de los pobres, creados por Pedro el Ceremonioso en 1343 a petición o propuesta de los jurados. Pau CATEURA, *Política y Finanzas*, cit., doc. 6, pág. 267

¹⁸ Antoni PONS, *Constitucions e ordinacions del regne de Mallorca (S. XIII-XV)*, vol. I, Palma de Mallorca, 1932. p. 75-77.

un *cap de guayta*, encargado de los embargos y de ejecutar las órdenes de los exactores, que cobra 18 libras [447].

De sus ingresos, como ya se ha indicado, cobraban sus salarios anuales gran parte de los oficiales de la ciudad.

LA ADMINISTRACIÓN ECONÓMICA

La administración del real patrimonio está en manos de los procuradores. Característica de la procuración real de Mallorca fue la duplicidad de titulares, por lo menos durante los tiempos estrictamente medievales. Su rango administrativo es, bajo la dinastía privativa y los primeros años de la incorporación a la corona bajo, por debajo del baile, del veguer de la ciudad, del veguer foráneo e, incluso, del *mostaçaf*. Será a partir de la incorporación definitiva del reino a la corona matriz cuando el procurador irá escalando puestos hasta llegar a estar inmediatamente por debajo del gobernador¹⁹. En estos momentos, los procuradores son aún oficiales de rango inferior, aunque por su salario, está ya por encima del veguer y del baile.

Sus facultades²⁰, que irán ampliándose a medida que escale puestos en el escalafón de la administración del reino, llevarán al procurador, ya en singular, a ocupar la segunda magistratura del reino.

El aparato administrativo era simple, de acuerdo con el bajo rango que ocupaban, como ya se ha indicado. Estaba formado por [396-398]

dos procuradores a 100 libras cada uno
un escribano mayor, que percibía 40 libras
dos escribanos ayudantes, de 30 libras cada uno
dos vergueros, a 18 libras cada uno

Vinculada directamente a la administración del real patrimonio debe ponerse la escribanía *de les cartes feudals* o *dels alous del senyor rey*, dedicada a la redacción de los documentos realtivos a transmisión y concesión de bienes tenidos en feudo o en enfiteusis del rey.

La plantilla estaba formada por [470-471]

un escribano principal, qui reig la scrivania, con 40 libras anuales de salario
un escribano ayudante, con 20 libras

Al igual que en las otras escribanías, se pagaban de sus ingresos los gastos derivados de su funcionamiento [472].

Relacionados con el Real patrimonio deben ponerse los agentes fiscales al servicio de los procuradores, y que perciben sus haberes de la *casa dels bans*. Son:

un abogado fiscal que actúa en todas causas en las que el fisco o el procurador fiscal es parte, cobra 60 libras al año [442]

¹⁹ A. SANTAMARIA, "Fuentes relativas a las Islas Baleares", cit. págs. 174-175.

²⁰ Han sido estudiadas y definidas por A. SANTAMARÍA ("Fuentes relativas a las Islas Baleares", cit. págs. 173-178) y, más recientemente, por Josep Francesc CONRADO i DE VILLALONGA titulado *La Procuración Real en el Reino de Mallorca*, Palma de Mallorca, Consell Insular de Mallorca, 1991.

dos procuradores fiscales, que actúan en las causas en las que el rey es parte, así civiles como criminales; de ellos, uno actúa en todas las curias y percibe 40 libras; el otro, sólo en la curia del gobernador, por lo que su salario asciende sólo a 25 libras [444]

dos qui fan citacions per lo fisch, a 2 libras cada uno [448]

A los procuradores rendían cuentas un sinnúmero de oficios y oficiales reales encargados de aspectos sectoriales de la administración económica de la isla.

Perciben sus haberes de la procuración

el encargado del *messuratge dels strangers* y de la recaudación *dels blats fiscals* [399]

un recaudador con 25 libras

un *macip*, con 5 libras

el encargado de la recaudación de la *lleuda, dret d'entrada de estranjeros, de moros y judíos* [400-402]

un recaudador, con 40 libras

un escribano con 30 libras

un mensajero, con 18 libras

el guardián de las atarazanas reales, con 10 libras 10 sueldos, que encabeza la guardia del puerto [380]. Los guardias del puerto ingresan los bans o multas puestas en el puerto y muelle de Mallorca, et derecho de anclaje (24 sueldos por una *nau*, 8 sueldos por un *leny* o una *coca* y 4 sueldos por una *barcha*) y pagan los salarios de los oficiales correspondientes y el mantenimiento de la cadena de Portopí [84].

dos guardianes que perciben 30 libras cada uno [430]

dos mensajeros *que fan offici de saig, e fan aquells manaments que.ls son manats per los guardians*, que perciben 5 libras cada uno [431]

un encargado de *las lanteas del faro, lo qual és a la punta de Portopí*, el cual *encen les dites lanteas cascú vespre de VII meses del any*, a 1 libra y 5 sueldos el mes, total 8 libras 15 sueldos [432]

dos encargados de la cadena de Portopí, *e servexen-la les més de les vegades VII meses*, cobran 12 dineros al día, en total los dos, 21 libras [433]

el *mestre maior de les obres de fusta del senyor rey*, con 36 libras [382].

*El vi en el sistema
tributari de
Mallorca (segles
XIV-XV)*

Antoni Mayol
Llompарт

Mayurqa
(2000), 26:
161-179

EL VI EN EL SISTEMA TRIBUTARI DE MALLORCA (SEGLES XIV-XV)

Antoni Mayol i Llompart

RESUMEN: El trabajo examina un impuesto indirecto clave dentro del sistema tributario de la Mallorca medieval: el «*sisè/quint*» del vino, que gravaba la producción, compraventa y el consumo. La tributación del vino aparece en 1310, pero las primeras reglamentaciones encontradas datan de 1390, cuando se establecen las contribuciones, exenciones de los grupos privilegiados, y los mecanismos de control y de recaudación.

ABSTRACT: This work examines a main indirect tax within medieval Mallorca taxing system: The so called sixth/fifth «*sisè/quint*» wine tax which charged producing, sale and consume. Wine taxing appears first in 1310 but the first rulings found date back to 1390, where the tributing and exemptions of the apper classes are established as well as the control, enforcing mecanisms and tax lessees guarantees.

A finals del segle XIII «tant el context polític mediterrani com el desenvolupament dels intercanvis provoquen la decadència gradual de les fórmules tributàries directes, que graven la riquesa estàtica de base immobiliària, pròpies d'un món rural tradicional, i la seva substitució per models tributaris que graviten sobre la circulació/consum dels béns, més adients amb economies urbanes».¹ Les cises que gravaven els intercanvis comercials eren de duració limitada, i serviran per atorgar finançament al municipi de Ciutat. Les de 1300-1309, 1310, i 1314, estudiades per Pau Cateura, graven tarifes aplicades a la compravenda de productes i els articles gravats són els més bàsics i comuns en la dieta alimentosa, els de primera necessitat per a l'època. Així els cereals, el vi i la carn formaran la base de la imposició sobre la venda, la revenda i la mobilització de recursos propis.²

Pau Cateura demostra com cada guerra es converteix en una combinació de fórmules de finançament.³ La primera guerra amb Gènova (1330-1336) es finança amb càrrec a les ajudes, imposicions sobre la mercaderia, rendes del capital i beneficis empresarials. La guerra amb els benimerins provoca el 1338 l'aparició d'un cadastre de la riquesa immobiliària de les Illes, base de les dades per a l'establiment d'una imposició directa. La reincorporació a la Corona d'Aragó de forma integral va desenvolupar el

¹ CATEURA BENNÀSSER, Pau. *El regne esvàit: desenvolupament econòmic, subordinació política, expansió fiscal (Mallorca 1300-1355)*, Ed. El Tall, Mallorca, 1998, pàg. 13.

² CATEURA BENNÀSSER, Pau. *El regne esvàit: desenvolupament econòmic, subordinació...* Op. cit., pàg. 21.

³ CATEURA BENNÀSSER, Pau. *La trentena esgarriadora: Guerra i fiscalitat (El regne de Mallorca 1330-1357)*, Ed. El Tall, Mallorca, 2000, pàg. 135-136.

préstec privat que transforma la xarxa d'imposicions i ajudes del seu paper tradicional financer al de rescabalar els doblers bestrets en concepte de préstec. La segona guerra amb Gènova (1351-1355) suposa una combinació d'ajudes, imposicions, préstecs i deute públic municipal per bestreure el que les imposicions indirectes no abasten, període que similarmet anomena Manuel Sánchez per a Catalunya «l'edat d'or de les imposicions». I, finalment, la guerra amb Castella provoca l'establiment de la imposició directa, que conviurà amb la xarxa d'ajudes indirectes.

En la segona meitat del segle XIV, Pere IV autoritza la Universitat a recaptar noves imposicions fins a pagar les despeses fetes per la Universitat en la guerra, més els seus interessos, fins que estiguessin totalment amortitzats, el que segons Francesc López Bonet es pot interpretar com un termini indefinit.⁴ La càrrega impositiva sobre els productes de primera necessitat era ja permanent a la pràctica. El Consell General pot proposar una política fiscal que el rei haurà d'autoritzar, però no pot imposar tributs per si mateix, i d'altra banda, el rei no podia imposar tributs ni nomenar-ne col·lectors sense el consentiment del municipi.⁵ Els clavaris de la Universitat del Regne eren els encarregats de gestionar el sistema de recaptació. Elaboraven els aspectes tècnics de les ajudes o imposicions, des del sistema de taxes al sistema d'arrendament, incloent-hi una valoració anterior al producte de l'impost, les garanties dels adjudicataris de les ajudes i els terminis de pagament.⁶ L'annualitat comptable començava l'1 de desembre de cada any i les cises eren arrendades durant el més de novembre. Quan els impostos no aconseguien ser arrendats en subhasta pública, era l'administració qui se n'havia de fer càrrec i designar directament els recaptadors.

ELS PRIMERS GRAVÀMENS INDIRECTES SOBRE EL VI (SEGLE XIV)

En les primeres cises que s'imposen en començar el segle XIV, sols en la de 1310 apareix una taxa sobre el vi, que grava amb vuit diners per lliura la compra que es faci de vi per revendre a l'illa,⁷ i en canvi desapareix de les de 1314 i 1321, que bàsicament graven cereals i carn.

En les ordinacions fiscals de 1328 —estudiades per Pau Cateura— ja s'estableixen controls estrictes sobre la producció de vi: els colliters han de declarar la seva producció, els traginers han de declarar d'on i de qui és el vi. Per assegurar el control per part dels corredors del dret i sobre les mercaderies que entren dins Ciutat els traginers sols podran entrar per les portes de l'Esvaïdor i Sant Antoni, i les entrades de vi per via marítima ho hauran de fer per les portes d'en Segarra, la portella d'en Fuster i del carrer Nou. I per tal d'optimitzar la recaptació es va modificar el sistema de mesures de vi i es va establir el quarter menor⁸ per tal de recaptar més, minvant la mesura i pagant la mateixa taxa. En aquestes mesures ja tindran immunitat els clergues, cavallers i familiars reials. Aquestes mesures són la base sobre la qual es reglarà posteriorment el sisè del vi. En l'ordinació de

⁴ LOPEZ BONET, José Francisco. «La carga impositiva sobre el consumo en Mallorca (siglo XIV)». *Anuario de Estudios Medievales*, Tom 18, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1988, pàg. 360.

⁵ CATEURA BENNÀSSER, Pau. *La trentena esgarrifadora: Guerra i fiscalitat...* *Op. cit.*, pàg. 136.

⁶ CATEURA BENNÀSSER, Pau. *El regne esvaït: desenvolupament econòmic, subordinació...* *Op. cit.*, pàg. 45.

⁷ CATEURA BENNÀSSER, Pau. *El regne esvaït: desenvolupament econòmic, ... Op. cit.*, pàg. 20-21.

⁸ CATEURA BENNÀSSER, Pau. *El regne esvaït: desenvolupament econòmic, subordinació...* *Op. cit.*, pàg. 45.

1331 es grava la venda de vi amb una taxa de quatre diners per lliura, que s'aplica al comprador.⁹ Fins ara el gravamen sobre el vi sols penalitza les transaccions del producte i no la producció.

Entre 1330 i 1350 pareix que es manté la quota de taxació del vi, que, malgrat que no es trobi lliurada de forma directa, sí que entraria dins les càrregues de dos diners per lliura sobre totes les transaccions comercials, que almanco és aprovada el 1347, o pot ser no es grava, perquè ens trobam dins el major període d'experimentació fiscal amb altres fórmules que no es basen en la cisa. El que sí que és segur és que a la taula de noves ajudes de 1356 s'augmenten de manera molt important les taxes respecte a les que existien amb anterioritat sobre el vectigal de la mercaderia, el tall dels draps, el vi i la carn.¹⁰ Pel que fa al vi, aquest ja es taxa amb *lo sisè*, el que implica un 16,6 per cent del valor de la transacció, taxa summament important i que, si es manté, evidencia per una banda l'auge de la viticultura, i per l'altra, les grans possibilitats de negoci que ofereix aquest producte. El que no sabem és si les condicions del sisè del vi són les mateixes que coneixem amb posterioritat.

EL SISE DEL VI. APROXIMACIÓ A LA REGLAMENTACIÓ FISCAL DE 1390

La reglamentació de tots els gravàmens i ajudes indirectes que rep la Universitat del Regne a finals del segle XIV quedà compilada al còdex 29 de l'Arxiu del Regne de Mallorca.¹¹ Dins els diferents gravàmens destaca el sisè del vi per la seva retribució fiscal a les arquees del Regne.

Tenim constància d'una primera compilació d'imposicions indirectes feta el 1373, on el reformador Berenguer d'Abella indicava que existien 38 imposicions i que creia que es podien reduir a les bàsiques —carn, molitja, vi—, però que es desconeixen. Segons Josep F. López Bonet, una modificació d'aquests capítols feta el 1386 sobre 12 impostos és la còpia efectuada el 1390 al còdex 29.¹²

El sisè del vi, segons el diccionari de Casanova-López, gravava una sisena part del preu de compra del vi al lloc de producció, i existia ja el 1353, el 1367 fou alleugerat, el 1371 tornat a imposar i incrementat el 1413,¹³ tot i que de la darrera data hi ha alguns dubtes, ja que no apareix consignat al contracte sant de 1405, i al seu lloc hi ha el quint. A la compilació del còdex 29 no hi ha cap gravamen destinat al sisè de Ciutat, com després succeirà en el quint del vi, i ens apareix com «el sisè del vi de les parròquies de fora».

1. Data i comentari del document

Els capítols del sisè del vi del còdex 29 són 26, i són els que es proclamen per a la recaptació del gravamen per a l'annualitat que comença el 27 de setembre de 1390.

a) Quarter major/quarter menor

En la regulació sobre el sisè del vi, depenent del tipus de transacció que es fa i qui

⁹ CATEURA BENNÄSSER, Pau. *El regne esvaït: desenvolupament econòmic, subordinació...* Op. cit., pàg. 48.

¹⁰ CATEURA BENNÄSSER, Pau. *La trentena esgarriadora: Guerra i fiscalitat...* Op. cit., pàg. 110.

¹¹ ARM, Còdex 29, f. 187-192.

¹² LOPEZ BONET, José F. «La carga impositiva sobre el consumo en Mallorca...» Op. cit., pàg. 361.

¹³ CASANOVA I TODOLI, Ubaldo de; LOPEZ BONET, José F. *Diccionario de términos históricos del reino de Mallorca (s. XIII-XVIII)*, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca, 1986, pàg. 102.

la fa, s'estableix que es pagarà el sisè amb una dualitat de mesures: el quarter major i el quarter menor. La mesura del quarter equivaldria aproximadament a uns 3,12 litres mètrics¹⁴ —com a mesura de capacitat sobre el vi. La mesura del quarter menor es va crear a les ordinacions el 1328 per tal d'incrementar la recaptació i la pressió fiscal sobre el vi.¹⁵ Aleshores el quarter menor suposaria una càrrega impositiva superior a la del quarter major. Observant el document, veiem com el quarter menor s'empra per a la venda a la menuda i per al vi destinat a l'exportació, mentre que el quarter major quedarà restringit per a la venda en gros —sempre que no sigui la transacció final—, o per a l'ús exclusiu dels grups de gent privilegiada, com serà el vi del delme dels eclesiàstics o el vi dels cavallers que posseeixen cavalleries.

b) El control sobre les compravendes

- Els productors estan obligats a fer almenys una vegada a l'any un inventari de tot el vi que han produït i denunciar-lo al llevador del sisè, o sempre que aquest segon ho requereixi.
- Sempre que es faci qualsevol transacció vinària, els venedors estan obligats a denunciar-ho als llevadors del sisè del vi, informant sobre la quantitat i el preu, per a la seva recaptació.
- Els venedors no podran encetar cap bóta ni vaixella que contengui vi per vendre a la menuda o en gros sense que ho sàpiga el llevador del dret, que l'haurà d'estimar i segellar mitjançant un bono. Un cop fet això, el preu de venda no podrà variar, i fins que no s'hagi pagat la part corresponent, sisè de la venda efectuada, no en podrà fer d'altra, ni tocar el segell.
- La part del sisè que han de pagar comprador o venedor no pot llevar-se ni fer-ne gràcia.
- Cap vinyater no podrà encetar cap bóta per vendre vi fins que hagi pagat el sisè de la que haurà venut anteriorment.
- Els llevadors podran tenir tantes companyes o homes com sigui necessari per controlar tot aquell qui voldrà encetar una bóta, i l'hauran de segellar i estimar-ne el preu de venda, i aquest s'haurà de mantenir tot el dia invariablement.
- El vi que estigui un temps fora vendre, mentre que no es traspassi a cap persona, haurà de pagar el sisè.
- Els fraus que es trobin es penaran amb un ban o multa de 4 diners per cada diner de frau i la multa revertirà en un terç per al denunciador, un terç per al llevador del dret i l'altre terç per als murs de la Ciutat.
- En cas que se succeeixin dubtes o qüestions que mereixin una interpretació, seran els jurats els que tindran la potestat d'aclarir les interpretacions o els fraus, així com de reformar els capítols del sisè.
- Per esquivar fraus, els compradors del quint hauran de donar els vins als altres llevadors, perquè tots sàpiguen quantes somades de vi són trameses d'una parròquia a una altra.

¹⁴ SEVILLANO COLOM, Francisco. «Pesas y medidas en Mallorca desde el siglo XIII al XIX». *MAYURQA* 12, pàg. 67-86, Palma de Mallorca, 1974, pàg. 75; i CASANOVA Y TODOLI, Ubaldo de; LOPEZ BONET, José Francisco. *Diccionario de términos... Op. cit.*, pàg. 91.

¹⁵ CATEURA BENNASSER, Pau. *El regne esvàit: desenvolupament econòmic, subordinació... Op. cit.*, pàg. 45.

c) Subjectes sotmesos/alliberats de pagar impostos

El sisè del vi grava el productor, el comprador i el venedor o revenedor del producte. D'aquesta manera hi entra tota la societat que el produeix, consumeix o que hi mercadeja, i que és la base sobre la qual actua el gravamen —pràcticament tothom a excepció dels privilegiats i no de manera total. El productor sempre haurà de pagar —malgrat que sigui per al seu propi consum, el llevador li taxarà la sisena part de la quantitat de vi produïda—, així com sempre que hi hagi una transacció, venda o revenda sempre es pagarà la sisena part de l'import de la transacció.

Els clergues no paguen el sisè sobre el vi procedent del delme o de beneficis eclesiàstics, podent-lo vendre amb la mesura de quarter major, més avantatjosa per al comprador. En canvi, el vi dels clergues i eclesiàstics no procedent del delme haurà de pagar el quint i s'haurà de vendre forçosament amb quarter menor. És a dir, si ells compren vi no paguen el sisè, però si en revenen sí que l'hauran de pagar. Els genovesos també eren exempts de pagar el sisè del vi.

Els cavallers seran francs de pagar el sisè del vi, però sols els serà vàlida la franquesa en l'únic cas que es mantinguin en les seves antigues cavalleries, i si en tenen més d'una o més possessions, hauran d'elegir sobre quina cavalleria en seran francs, i que anirà per la compra dels 500 diners d'or que tenen de privilegi de ser francs.¹⁶

d) Garanties dels arrendadors

El sisè era arrendat en subhasta pública o designat pels mateixos jurats quan quedava deserta. El comprador de l'impost haurà de donar bones fermances i quins seran els principals pagadors als jurats del Regne per tal d'assegurar que pagarà la quantitat arrendada. Haurà de dur una doble comptabilitat en dos llibres, i haurà de dur els ingressos al clavari de dilluns en dilluns, fent pública la comptabilitat —perquè hi hagi control sobre les transaccions que han de pagar el sisè en una altra parròquia o a Ciutat. L'arrendador no podrà demanar cap tipus de rebaixa sobre l'arrendament ni restitució de diners, i sota cap concepte —guerra, mortaldat, tempestat..., podran deixar de complir en l'arrendament. El llevador del sisè tindrà l'any següent de la conclusió del seu arrendament per tal de cobrar i entregar a la Universitat els diners que li quedarà a deure la gent.

e) Productors/consumidors

El sisè estableix que es grava el consum tant per a aquells que compren el vi com per a aquells que el produeixen per al seu propi consum. Se'n grava la sisena part per a la producció i cada vegada que hi ha una transacció comercial. En aquestes transaccions, si el vi és venut a la menuda, la taxa reverteix sobre el venedor. La taxa també reverteix sobre el venedor si el vi va destinat a l'exportació. En canvi, si és venut en gros, el que se suposa que és per fer-ne una posterior revenda, la taxa reverteix sobre el comprador del producte.

¹⁶ El 1339, rere un llarg contenciós amb el Regne, els cavallers aconseguiran de la monarquia no haver de contribuir en les càrregues universals del Regne sempre que no estiguessin directament o indirectament relacionades amb la defensa i fortificació del Regne. El 1366 el rei Pere els augmenta fins a 500 reals com a màxim per a la capacitat que tenen els cavallers per adquirir béns reials, pel que en tota la resta havien de contribuir en les càrregues veïnals i els drets de la Universitat del Regne. LOPEZ BONET, Josep F. «La pràctica fiscal a la baixa edat mitjana (s. XIII-XIV)». *Randa* 29, Ed. Curial, Barcelona, 1991, pàg. 31-33; i CATEURA BENNASER, Pau. *La trentena esgarriadora... Op. cit.*, pàg. 44-49.

Taula 1. Transaccions que han de pagar el sisè del vi (part forana)

Transacció Comercial	Mesura sobre la taxa	Productor	Taxa Venedor ó reventa	Taxa Comprador	Lloc de pagament
Consum propi		Sí			Parròquia de producció
Venda a la Menuda (parròq. Prod)	Quarter menor		Sí		Parròquia de producció
Venda engròs (parroquia. Prod)	Quarter major			Sí	Parròquia de consum o reventa
Venda engròs (altra parroq)	Quarter major			Sí	Parròquia de consum o reventa
Venta a la menuda (altra parroquia)	Quarter menor		Sí		Parròquia de consum o reventa
Eclesiàstics: a) Vi del delme o de beneficis eclesiàstics b) Vi d'altres procedències	a) Quarter major a) Quarter menor		a) No paga el venedor a) Paga el sisè el venedor		Parròquia de reventa
Venda engròs dels eclesiàstics	Quarter a l'engròs			El comprador no paga sisè quan compra sinó quan revén	Parròquia de reventa
Exportació	Quarter menor		Sí		Parròquia d'origen
Compra per a consum dins barques	Quarter menor		Sí		Parròquia d'origen
Genovesos					Exempts
Vi cavallers (fins a la quantitat de 500 diners d'or per una cavalleria)	Quarter major				Exempts

EL QUINT DEL VI A LES PARRÒQUIES FORANES EN LA REGLAMENTACIÓ FISCAL D'INICIS DEL SEGLE XV

1. Aproximació al document i a la seva data d'elaboració

El còdex 30, com a compendi de totes les imposicions i els drets que rep la Universitat del Regne, és una compilació efectuada amb posterioritat a la dels seus capítols, a causa que està redactada amb lletra humanística, que s'imposa en la segona meitat del segle XV. La majoria de drets i imposicions són anteriors i alguns s'han afegit amb posterioritat, ja que, a més a més del canvi de grafia, estan signats amb dades de 1488, sobre el redreç del quint del vi i imposició de vi i vinagre, o altres redreços de 1538 sobre el mateix quint del vi.

Els 36 capítols sobre el quint del vi de les parròquies foranes es basen de forma directa sobre els que hi ha compilats en «lo sisè del vi de les parròquies de fora» del còdex

29. Al document sobre el quint del vi de les parròquies foranes,¹⁷ que consta de 36 capítols o disposicions que en reglen la recaptació i les fermances, no hi ha cap datació inicial —com en les altres imposicions del còdex—, i tampoc no sabem amb exactitud quan s'imposa el quint del vi. Així es plantegen diverses qüestions: quan s'imposa el quint del vi? Substitueix el quint al sisè del vi o conviuen una sèrie d'anys fins a imposar-se el quint? Acabarà el sisè del vi passant a denominar-se imposició sobre el «vi e vinagre» que s'instaura el 1418?

La primera constància que hi ha amb certesa sobre la instauració del quint del vi es produeix quan aquest és consignat als creditors de la Universitat al Contracte Sant de 1405, pel que la seva instauració ha de ser anterior o coetània.¹⁸ Quan Martí I eixampla els privilegis d'Alcúdia a l'estiu de 1397 i els eximeix del sisè del vi i de qualsevol altre gravamen no menciona per res el quint, que si hagués estat instaurat, per la seva major vàlua s'hauria esmentat, i en el procés que hi ha derivat d'aquest privilegi entre Alcúdia i Menorca a la tardor de 1401 tampoc no se'n parla.¹⁹

El que pareix clar és que durant un cert temps conviuran el sisè del vi i el quint del vi almanco a la Part Forana. El 1410 en diversos documents es referencia el quint i el sisè d'Alcúdia, que són venuts a arrendadors a Alcúdia, i fins i tot el quint conviurà amb el setè del vi.²⁰ La coexistència de diversos impostos sobre la transacció d'un producte no és nova —abans han conviscut el sisè i el dotzè del vi— i el 1410 es referencia un altre document que es refereix al setè, quint i cisa sobre el vi, que probablement es deu referir al «sisè del vi juyhevesch», càrrega instaurada el 1401 que gravava un poc més d'una setena part sobre el vi dels jueus.²¹ El 1409 es parla sobre el quint del vi²² i el 1410 per ordre reial el Gran i General Consell sap que els alcudiençs tenen una ordre reial recent que els eximeix de pagar el quint del vi.²³ Aquest mateix any els alcudiençs obtindran una ordre del lloctinent del Regne per la qual sols podran vendre el seu vi amb la mesura de quarter major,²⁴ i el capítol que fa referència al cas particular d'Alcúdia del quint del vi —tant al quint del vi de la Ciutat com al de les parròquies foranes— ha d'estar redactat abans o l'any de 1418, atès que els altres capítols ja estan datats.²⁵

Si tenim en compte que al còdex 30 no es fa cap referència al sisè del vi, això ens indicaria que quan es redacta aquesta càrrega indirecta ja hauria desaparegut. Segons el diccionari de termes històrics de Casanova-López, el sisè és reformat el 1413, i el 1418 es reformen els capítols del vi, afegint-hi la «imposició sobre vi e vinagre»,²⁶ tot i que al

¹⁷ ARM, Còdex 30, f. 145-148.

¹⁸ URGELL HERNANDEZ, Ricard. *Mallorca en el segle XV*, El Tall Editorial, Palma de Mallorca, 2000, pàg. 24.

¹⁹ AMA, Sig 1233.

²⁰ Pels jurats d'Alcúdia, «*fuera sublatum et levatum jus sexti et quinti quid vina collecta in dicta parrochia*», ARM, EU 3, f. 54v-55. I vegeu les notes 9 i 10 de MAS FORNERS, A.; ROSSELLO BORDOY, G.; ROSSELLO VAQUER, R. *Història d'Alcúdia. De l'època islàmica a la germania*, Ajuntament d'Alcúdia, Alcúdia, 1999, pàg. 235.

²¹ CASANOVA I TODOLI, Ubaldo de; LOPEZ BONET, José F. *Diccionario de términos... Op. Cit.*, pag. 102.

²² LLADO Y FERRAGUT, J. *La sección histórica del Archivo Municipal de la fidelísima ciudad de Alcudia*, Imp. S.S. Corazonos, Palma de Mallorca, 1964, pàg. 3-4.

²³ ARM, AGGC 2, f. 18-18v.

²⁴ ADM, MSL 260, f. 95-96.

²⁵ No surt la data ni al capítol d'Alcúdia de les parròquies foranes ni al del quint del vi de la Ciutat, però els posteriors sí que hi són, amb data de 1418 en el cas del quint del vi de la Ciutat.

²⁶ CASANOVA I TODOLI, Ubaldo de; LOPEZ BONET, José F. *Diccionario de términos... Op. cit.*, pàg. 93 i 102.

còdex 29 ja apareix, igual que al còdex 30, la «imposició sobre el vi e vinagre», que grava les transaccions d'aquests productes amb un o dos diners per lliura, i de forma separada al sisè o quint. Això ens faria arribar a la conclusió, juntament amb la data del quarter major, que els capítols no datats del quint del vi —els 33 primers que no estan datats— serien anteriors a 1418, i probablement posteriors a 1410, tot i que s'ha de tenir en compte que la majoria devien estar vigents des de la instauració del quint del vi en una data aproximada entre 1402-1405. Per altra banda la «imposició sobre el vi e vinagre», molt pareguda al *dret d'imposició* de les parròquies foranes, apareix el 1395 al còdex 29, on hi ha el sisè, pel que no tindran mai una relació directa. El quint del vi és la successió del sisè i si conviuen en el temps pot ser a causa de la presència de rossecs anteriors que es deuen del sisè. Una altra hipòtesi és que el quint del vi consignat al Contracte Sant sols sigui el de Ciutat, i el sisè es perllongui a la Part Forana uns quants anys.

2. Problemàtica

a) Quarter major/quarter menor

En el quint es manté la dualitat de mesures que s'havien establert en el sisè el 1390, amb el quarter menor per a la venda a la menuda i el quarter major per a la venda en gros i per als privilegiats. En el quint, a més a més del clero i els cavallers, apareix autoritzada la venda en quarter major del vi produït a Alcúdia —exempt de gravàmens sobre el vi des de 1397— i del vi procedent del delme del patrimoni reial, del qual no sabem si era taxat pel sisè ni de quina manera, ni amb quina mesura.

b) El control sobre les compravendes

És en aquest concepte sobre el control de les compravendes on més canviarà el quint del vi respecte del sisè, i més que canviar el que es fa és incrementar les mesures de control.

Es mantenen:

- Els productors estan obligats a fer almanco una vegada a l'any un inventari de tot el vi que han produït i denunciar-ho al llevador, o sempre que aquest segon ho requereixi.
- En realitzar qualsevol transacció vinícola, els venedors estan obligats a denunciar-ho als llevadors del quint del vi, informant-lo de la quantitat i del preu, perquè aquest pugui recaptar-lo.
- Els venedors no podran encetar cap bóta ni vaixella que contengui vi per vendre a la menuda o en gros sense que ho sàpiga el llevador del dret, que l'haurà d'estimar i segellar, i un cop fet això, el venedor no podrà variar el preu, i fins que no s'hagi pagat el quint de la venda efectuada no en podrà fer d'altra.
- La part de quint que han de pagar comprador i venedor no pot llevar-se ni fer-ne gràcia.
- Cap vinyater no podrà encetar cap bóta per vendre vi fins que hagi pagat el quint de la que haurà venuda anteriorment.
- Els llevadors podran tenir tantes companyes o homes com sigui necessari per controlar tot aquell que voldrà encetar una bóta, que l'hagi de segellar i estimar el preu de venda que s'haurà de mantenir tot el dia invariablement.
- En els fraus que es trobin s'hauran de pagar 4 diners per cada diner fraudat, distribuïts en un terç per al denunciador, un terç per al llevador del dret i l'altre terç per als murs de la Ciutat.

Apareixen per primera vegada les mesures de control següents:

- Si el vi s'ha de transportar en una altra parròquia sempre haurà de portar un

albarà fet pel llevador de la parròquia de procedència indicant on va i indicant que aquell vi s'ha venut a quarter major.

- Per esquivar frauds, els compradors del quint hauran de donar els vins als altres llevadors perquè tots tinguin constància quantes somades de vi són trameses d'una parròquia a una altra.

- A més a més els llevadors de les parròquies de fora podran fer anar als quartins —20,28 litres mètrics— amb un segell i posar un fil per indicar fins on estaven plens per assegurar-se que no es buida pel camí.

- Les tavernes no podran vendre amb una bóta i ho hauran de fer cada vegada amb dues, i per cada somada de vi, s'haurà de partir en una part per al taverner i l'altra a la bóta del llevador del quint.

- Els pescadors, llenyaters i picapedrers que comprin vi per al seu consum propi no hauran de pagar el quint a la parròquia on el consumeixin, sempre i quan l'hagin comprat a Ciutat.

c) Subjectes sotmesos/alliberats de pagar impostos

El quint del vi grava —com el sisè— el productor, el comprador i el venedor o revenedor del producte. D'aquesta manera pareix que sols és un augment de la taxa que grava el vi.

Els jurats, com a legisladors de l'ajuda del pagament del quint, se segueixen reservant el dret a poder dir qui té privilegi per no pagar el quint del vi. Els clergues no paguen el quint sobre el vi procedent del delme, podent-lo vendre amb la mesura de quarter major, més avantatjosa per al comprador. En canvi el vi dels clergues i eclesiàstics no procedent del delme haurà de pagar el quint i s'haurà de vendre forçosament amb quarter menor. Els cavallers seran francs de pagar el quint —com ho eren amb les disposicions del sisè del vi—, i desapareixen els genovesos pel que respecta a la gent exempta de pagar gravamen sobre el vi. Així doncs, malgrat que sigui de forma parcial, els clergues i cavallers contribueixen a la Universitat del Regne.

En el quint del vi es disposa com s'ha d'afrontar la contribució de les vendes del patrimoni reial. El vi procedent del delme no farà que la procuració reial pagui a la Universitat, però sí que farà una contribució indirecta a la Universitat. El vi procedent del delme del patrimoni reial podrà ser venut amb la mesura de quarter major, i així el comprador d'aquest producte en pagarà el quint, tot i que d'una forma avantatjosa. El que succeeix és que el procurador reial o el seu lloctinent es reserven una part del delme per després vendre'l per fer el seu propi negoci, atès que es pot vendre amb la mesura de quarter major i produeix una competència deslleial que els jurats intenten controlar a les ordinations prohibint que això es pugui fer. El vi procedent d'Alcúdia també serà eximit de contribuir al quint del vi, i des de 1410 es vendrà sols a quarter major,²⁷ el que suposa entrar dins el grup de privilegiats que poden realitzar una competència deslleial del producte.

d) Garanties dels arrendadors

Les garanties són pràcticament les mateixes per al sisè que en el quint: els capítols d'arrendament, fermances, doble comptabilitat pública, la no-rebaixa de l'arrendament i la impossibilitat de fer gràcia sobre rossecs de l'arrendament sota cap concepte.

Sí que s'afegeixen en canvi dos capítols més de garantia dels arrendadors:

- 1) Si l'arrendador manté un litigi obert amb la Universitat no podrà retenir-se com

²⁷ ADM, MSL 260, f. 95-96.

a garantia pròpia part de la recaptació del quint, i haurà de posar els diners en mans del clavari de la consignació. Si després de fer el depòsit al clavari de la consignació la justícia li és favorable, serà retribuit segons aquesta.

2) Els arrendadors del quint en algunes parròquies hauran de subvencionar el joc de la ballesta amb tres lliures a les parròquies d'Inca, Pollença, Sóller i Sineu, i 25 sous a les d'Andratx, Campos, Felanitx, Santanyí, Manacor, Artà i Alcúdia.

e) Productors/consumidors

En el quint es mantindran les mateixes relacions de taxació que ja es produïen en el sisè.

El vi venut tant pels eclesiàstics com pel procurador reial, procedent dels delmes que ells no paguen, però sí que pagaran els compradors, tot i que podran comprar-lo a quarter major, el que suposa un avantatge per als compradors. El clero, si compra altre vi no procedent dels delmes per revendre, pagarà el que sigui pertinent per la venda, i no per la compra.

Taula II. Transaccions que han de pagar el quint del vi (ciutat i part forana)

Transacció Comercial	Mesura sobre la taxa	Productor	Taxa Venedor o revenda	Taxa Comprador	Lloc de pagament
Consum propi a) Part forana b) Ciutat i terme (excepte aiguades)	a) ? b) Quarter menor	Sí Sí			Parròquia de producció
Venda a la menuda (parròquia producció)	Quarter menor		Sí		Parròquia de producció
Venda engròs (parròquia producció)	Quarter major			Sí	Parròquia de consum o revenda
Venda engròs (altra parroquia)	Quarter major			Sí	Parròquia de consum o revenda (pescadors paguen a la parròquia de compra)
Venda a la menuda (altra parròquia) [excepte picapedrers, pescadors i llenyaters que comprin a Ciutat]	Quarter menor		Sí		Parròquia de consum o revenda
Eclesiàstics: c) Vi del delme o de beneficis eclesiàstics d) Vi d'altres procedències	c) Quarter major d) Quarter menor		a) No paga el venedor b) Paga el quint el venedor		Parròquia de revenda
Venda engròs dels eclesiàstics	Quarter a l'engròs			El comprador no paga quint quan compra sinó quan revèn	Parròquia de revenda
Exportació	Quarter menor		Sí		Parròquia d'origen
Compra per a consum dins barques	Quarter menor		Sí		Parròquia d'origen
Venda a la menuda	Quarter major			Sí	Obligatori consumir i pagar amb quarter menor en altra parròquia
Vi cavallers (fins a la quantitat de 500 diners d'or per una cavalleria) (parròquia de fora)	Quarter major				Exempts
Venda a la menuda de vi importat per genovesos a Ciutat	Quarter menor				Sols Ciutat i terme
Venda a la menuda vi de delme del patrimoni reial	Quarter major			Sí	Parròquia de venda

EL QUINT DEL VI DE CIUTAT

La reglamentació del quint del vi de Ciutat,²⁸ que ha de ser coetània a la de les parròquies de fora, destaca per la seva gran quantitat de capítols. Si el quint del vi de les parròquies de fora té 36 capítols el de la Ciutat en té 64, datats amb anterioritat o coetàniament els darrers a 1418, més 13 capítols que es van afegint amb posterioritat, entre 1426 i 1471. Els capítols de la Part Forana hi són inclosos i la gran diferència radica en la gran quantitat de mesures sobre el control de les compravendes que necessita una ciutat important. Així sols comentarem les mesures que no hi ha al districte fiscal forà.

a) Quarter major/quarter menor

La dualitat de mesures en les transaccions del quint és la mateixa que a la Part Forana, però s'estableix que les estimacions dels productors es facin en la mesura de quarter menor, qüestió que no quedava definida ni en el sisè ni en el quint de les parròquies de fora. Els genovesos, que en el sisè eren exempts de contribuir, hauran de vendre a la menuda amb la mesura del quarter menor i pagar el quint. S'ordena també la manera de vergar les bótes de mena, que seran vergades a 96 quaters grossos (quarter major) i que han de ser comprades al quint a 116 quaters pocs (quarter menor). Això ens pot indicar l'equivalència entre el quarter major i el menor,²⁹ que seria de 3,12 i 2,58 litres mètrics respectivament.

b) El control sobre les compravendes a Ciutat

És aquí on més es diferencia el quint de Ciutat respecte a la Part Forana

- S'elegeixen sis boters «qui amb lo mesurador del quint» verguin i estimin amb quarter menor tot el vi que hi ha als cellers, tavernes, cases pròpies, estranyes, tant a la Ciutat com a les vinyes.
 - El vi que entra a Ciutat per mar ha d'entrar per la porta dels boters o de Sant Joan, si no és juevesc.
 - Tot el vi que entri per terra a Ciutat ho ha de fer per la porta de Sant Antoni de Pàdua, si no prendrà 10 lliures de ban. Els arrendadors hi podran tenir 2 o 4 homes de guarda en cada portal.
 - La verema quan és venuda paga el quint —com a la Part Forana—, però el comprador del dret o llevador haurà de tenir pes a la plaça de Santa Eulàlia, on s'ha de pagar tota la verema que es vengui per fer vi, i pel pesament o taxació de la verema no podrà cobrar res, és a dir, no pot imposar res sobre el mesuratge.
 - Cap persona no pot fer botiga o taverna a casa seva de vi estranger ni posar-hi una aixeta si no ho ha denunciat al llevador del quint.

²⁸ ARM, Còdex 30, f. 80-92.

²⁹ La mesura del quarter que apareix en el sistema de mesures antic que dilucida Francisco Sevillano i que ens apareix al diccionari de termes històrics és de 3,12 litres mètrics, i manté relacions d'equivalència amb les altres mesures (un quarter equival a 4 quartans de 78 centilitres cadascun; un quartí de 20,28 litres mètrics equival a 6,5 quaters...) Així doncs, quan el 1328 es crea el quarter menor com a mesura nova no tindria equivalència exacta amb les altres mesures de capacitat. Per això es dedueix que el quarter major és l'equivalent a 3,12 litres. Sobre la mesura de les bótes de mena, 116 quaters majors equivalen a 96 quaters menors, o quaters de quint menor —un 0,82% del quarter major— i, fent una equivalència simple, el quarter menor tindrà una capacitat de 2,58 litres mètrics.

- Els taverners no podran vendre en vaixells que tinguin forats o espirals en una part de la bóta, de manera que no puguin mesclar el producte, sota pena de 10 lliures.
- El dia que acaba l'anualitat de l'arrendador, podrà anar, amb el vergador, a revisar els cellers i tavernes bóta per bóta.
- Durant els mesos d'octubre i novembre els habitants de Ciutat podran entrar el vi novell del terme per qualsevol porta.
- Els estimadors de les vinyes de Ciutat hauran de fer les estimacions als propietaris de vinyes de les bótes amb quarter de quint menor, de les 10 per centenar «segons és acostumat».
- Els bans sobre els productors que no denunciïn la venda o producció es reparteixen de la manera següent: una quarta part al fisc reial, una quarta part als murs de la Ciutat, una quarta part al denunciador i l'altra quarta part al comprador del quint.
- Tota persona cristiana que no denunciï una venda o compra al llevador del dret serà penada amb un ban de deu lliures que aniran un terç al denunciador, un terç al comprador i un terç als murs de la Ciutat.
- Cap cristià a jueu no pot encetar cap bóta o gerra fins que tinguin albarà de la taula del dret sota pena de 20 sous, i si és un captiu prendrà 50 assots per cada vegada (1/3 denun., 1/3 compr., 1/3 murs Ciutat).
- Cap persona no podrà entrar vi a Ciutat fins que hagi donat penyora al llevador del dret, sota una pena de 100 sous i si és captiu prendrà 50 assots, i si no pot pagar i no és captiu anirà a la presó.
- Cada vegada que es faci un frau es pagarà per cada vegada 30 lliures.
- Els fraus dels traginers aniran en un terç al fisc reial, un terç als murs de la Ciutat, i un terç a repartir entre el denunciador i el comprador del quint.
- A qui es trobi fent transaccions comercials de vi al carrer de la mar i que després el vengui en gros o a menut sense pagar al llevador del dret del quint, tindrà penes de presó fins que es pagui el preu de la multa.

Sobre el cobrament dels bans i fraus hi ha disparitat de criteris, atès que alguns es divideixen en tres parts (al denunciador, al llevador i als murs de la Ciutat) i altres en quatre (denunciador, comprador del quint, els murs de Ciutat i el fisc reial). Això implica un canvi respecte al quint de les parròquies foranes, on la procuració reial no tenia cap retribució i ara en té per determinats bans, encara que no s'especifica amb claredat.

c) Els subjectes alliberats del quint

Com a la Part Forana els venedors del delme —tant eclesiàstic com del reial patrimoni— no contribueixen per aquest concepte al quint, que es ven a quarter major, però es recalca que els compradors del delme sí que hi han de contribuir. A l'exempció del pagament del quint dels eclesiàstics per al seu consum —no per fer negocis—, s'hi afegeix el del jurat «qui porta lo pano o standart lo die de Sent Silvestra, e Sancta Coloma», que serà franc del quint així com tot el vi que es comprarà i es beurrà per consumir en la dita festa. Si s'ha de comprar vi o vinagre per proveir l'armada de galeres o llenys per a l'estol reial, aquestes transaccions seran exemptes del pagament del quint. S'eximeix del pagament del quint els nous pobladors que vinguin a establir-se a Mallorca des de fora de l'illa, fixant-hi la residència amb les seves famílies i els seus béns, ja que tenen immunitat sobre el pagament d'imposts durant deu anys. Finalment, els genovesos, exemptes en el sisè i que desapareixen en el quint de les parròquies de fora, en el quint de la Ciutat seran obligats a fer les seves vendes a la menuda i amb quarter menor sobre el vi que importen i venen.

d) Garanties dels arrendadors

Són les mateixes que les del quint i no hi ha cap novetat. Sols es prenen noves mesures per les quals si l'arrendador del quint de Ciutat és un jurista, notari o procurador, no pugui procurar o advocar «davant lo executor» a causa dels conflictes que se'n poguessin derivar. L'aportació que ha de fer l'arrendador per contribuir al joc de la ballesta és de 12 lliures, que hauran de ser abonades al cap d'un mes d'arrendar el quint al clavari de la consignació.

e) Productors/consumidors

Les relacions de producció/consum que taxen la cinquena part del vi que es produeix, ven o revèn són les mateixes. Els genovesos hauran de pagar pel vi que importaran i vendran a la menuda —no devien tenir presència a la Part Forana. Els jueus tenen una tributació diferent. Sols existeixen tres diferències respecte a la Part Forana: 1) s'eximeix els productors de pagar el quint per les aiguades que beguin i que no siguin venudes; 2) no es grava el consum propi que puguin fer els traginers en els seus propis barrals de consum; i 3) als compradors de bótes de mena per beure a Ciutat, se'ls descompten pel fust 18 sous del total, que no contribuiran al quint. Del vi que estarà en gerres, se'ls descompten sis quarts la gerra, exceptuant la bóta plena de vinagre, de la qual es llevaran 7 sous i 6 diners.

MESURES COMPLEMENTÀRIES DEL QUINT A MITJAN SEGLE XV

Des de les ordinacions de 1328 hi havia un control estricte sobre les transaccions del vi que des de la Part Forana s'introduïa a Ciutat, així com la manera de recaptar-ho. En el sisè del vi de 1390 no trobam cap diferència entre el gravamen de Ciutat i el de la Part Forana, però ja el trobam diferenciat en el quint del vi d'inicis del segle XV. Als capítols del quint del vi de Ciutat es diferencia el control sobre els cellers i tavernes de Ciutat, i és precisament en aquesta imposició on trobam els primers redreços que afecten la Part Forana en capítols afegits amb posterioritat. El 1426 s'institueix la fórmula com han de fer el jurament de transparència els arrendadors del quint. Com a mesura de control s'ordena el 1442 que els arrendadors del quint del vi de Ciutat hagin de tenir un cert horari a la botiga on és recaptat el dret per facilitar el pagament del dret als forans que vénen a Ciutat. L'horari de la botiga serà de tres hores al matí i tres després de dinar de sant Miquel fins a Pasqua, i la resta de l'any de quatre hores al matí i quatre hores després de dinar.³⁰

El 1454 s'imposen noves fiances sobre el dret del quint del vi de Ciutat, i dos anys després, el 1456, es reglaran els salaris als funcionaris del quint, i al mateix temps la «imposició sobre el vi e vinagre», per la seva poca recaptació, haurà de ser recaptada pels arrendadors del quint del vi, tant de Ciutat com de la Part Forana.³¹ El 1455 es donen les claus de les portes de Ciutat als recaptadors del dret.

El 1459 s'afegeixen dos capítols del quint del vi de les parròquies foranes.³² Al primer, els jurats del Regne prohibeixen la mescla de vins, mosts o aiguades primeres, pel

³⁰ ARM, Còdex 30, f. 89.

³¹ ARM, Còdex 30, f. 88v-89.

³² ARM, Còdex 30, f. 148.

que els productors han de pagar de beguda. Això ens indica una forma de fraudar als llevadors del dret que tenien els productors, ja que, un cop estimada la seva producció, hi mesclaven o afegien most novell o aiguades que incrementaven el seu producte un cop ja havia estat estimat. Al segon capítol els jurats imposen que l'arrendador del quint de la vila de Llucmajor haurà de donar 3 lliures als jurats i clavari de la vila per comprar una ballesta per jugar al joc de la ballesta.

EL REDREÇ DEL QUINT DE 1488

Durant el regnat de Ferran el Catòlic es produiran diversos intents de redreç per eixugar el dèficit financer estructural del Regne. Un dels quals serà protagonitzat pel polèmic lloctinent general Ximèn Pérez Escrivà de Romaní, que intentarà endreçar la imposició indirecta que recapta la Universitat. Dins aquests redreços hi seran: el vectigal de la mercaderia amb el dret de captius i moros, dels draps estrangers, el dret d'entrada de navilis, el reial per bóta de vi, i el del quint del vi i «imposició de vi e vinagre». Els capítols del redreç del quint del vi i vinagre³³ seran aprovats l'11 d'octubre de 1488, amb la presència del lloctinent general, dels seus ajudants i dels jurats del Regne.

a) Descàrrega sobre els productors

En aquest redreç no es deroguen les ordinacions o els capítols antics del quint del vi, sinó que, com diu el document, es complementen amb les anteriors. S'hi tracta d'alleugerir un poc la càrrega impositiva sobre els productors i sobre els senyors dels cellers.

En cap de les disposicions es fa referència a les mesures a emprar o a una nova relació d'aquestes, motiu pel qual revalidar els capítols antics implica que es mantindrà la dualitat de mesures. Tampoc no hi ha cap reordenació de les taxes que han de pagar en la venda a la menuda o en gros, ni respecte a les relacions dels privilegiats.

Per alleugerir el gravamen als productors, es permetrà que aquests puguin beure aiguades fins al mes de desembre de cada any, i més endavant hauran de pagar el quint pel que hagin produït, o que venguin. A més a més, cada vinyater podrà fer per al seu consum propi dos carretells de vi blanc de vint-i-cinc fins a trenta quaters sense pagar el dret del quint, sempre que no ho venguin, i incideixen que si no és d'aquesta forma ningú no podrà ser franc del quint per beguda. Dins aquestes condicions d'exempció del quint hi entraran els traginers en el vi que consumeixin en barrals durant el trajecte cap a Ciutat —esmena que constava sols als capítols antics del quint del vi de la Ciutat—, ja que aquests eren gravats amb desmesura pels col·lectors del dret, però en haver entrar a Ciutat tot el vi que consumeixin n'hauran de pagar mig quarter per somada.

b) El control de les compravendes

La principal aportació del redreç serà la intensificació del control sobre les compravendes per evitar el frau, i l'aparició de nous funcionaris que regularan el dret. Així tenim que:

³³ Aquests capítols són presents a la sèrie Extraordinaris d'Universitat i apareixen al redreç sobre el quint del vi i vinagre de 1488 a ARM, S-40, f. 248-250v; i al llibre de drets universals de la Universitat de la ciutat i regne de Mallorca, ARM, Còdex 30, f. 162v-164v.

- Es dictamina com s'han de pagellar les bótes congrenyades i menors per part dels col·lectors del quint tant de Ciutat com de la Part Forana. Les bótes hauran de ser pagellades en cada costat o frontis amb les armes de la Ciutat o vila a la doga. S'haurà de dur una comptabilitat en un llibre on constin les bótes que té cada celler i la seva capacitat així com el seu estat (plenes, mitges, a un palm...) Quan es pagui el quint s'haurà d'especificar el nombre de la pagella de les bótes, i s'haurà de llevar o disminuir al senyor del celler el dotze per cent.

- Els llevadors del dret hauran de prendre jurament als vinaters de la Ciutat i Part Forana del vi blanc, vermell i del vinagre que hauran donat graciosament o venut fora de la taverna, perquè s'hagi de pagar el dret, havent-ho de denunciar als col·lectors del quint dins un dia com a màxim de marge.

- Els taverners sols podran vendre amb bótes de 120 quaters, o mitges bótes de 60 quaters que estiguin pagellades.

- S'estableix un control ferm i rigorós sobre el vi d'Alcúdia, que és exempt del pagament del quint, i sobre el qual es realitzen segons el capítol «quasi infinits fraus». Per això el vi que sortirà per terra sols ho podrà fer per la porta de Mallorques, i si no tindran un ban de pèrdua del vi i del pagament de 25 lliures, encara que sigui un captiu. Per poder sortir el vi per la porta s'haurà de denunciar als collidors del quint, que hauran de fer albarà on constarà on va el producte i a qui es vendrà. Aquest albarà anirà adreçat als col·lectors del dret de Ciutat, o de la parròquia on anirà, i quedarà còpia recollida en un llibre o quadern perquè es puguin comprovar els albarans, que sols tindran una validesa de quatre dies, i els traginers els hauran de trametre als portalans de la porta de Sant Antoni de Ciutat, que ho tornaran a verificar en un altre quadern. Si el vi surt per mar, podrà sortir per les portes de Vila-roja i de Xara, i els albarans tindran una validesa superior als quatre dies, en ser el temps de navegar incert.

- Els taverners, abans de començar a vendre, hauran de donar una fermaça de 40 lliures a la Universitat o al col·lector del quint, i si venen vi abans d'obtenir la fermaça seran penats amb un ban de 100 sous.

- S'elegiran dos homes per administrar el quint, un que durà el llibre dels cellers i l'altre el de les tavernes i «capisforis».

- S'elegiran dos homes per croers, o pagelladors, per als cellers, un per a la vila de damunt i l'altre per a la vila d'avall —referint-se als dos districtes de Ciutat.

- S'elegiran tres homes per croers per a les tavernes, dos per la vila de damunt, l'altre per la d'avall.

- S'elegiran dos homes per guardes a la porta de Sant Antoni, i el col·lector de Ciutat proveirà el receptor per a la guarda de les altres portes de Ciutat.

- També s'elegirà un home amb el càrrec de receptor, que estarà encarregat de supervisar tots els administradors o col·lectors del quint, així com els seus funcionaris, per evitar que es cometin fraus. Serà també l'encarregat de rebre la recaptació i donar-la al clavari bosser. Els altres oficials li hauran de donar diàriament la recaptació.

- Els bans que es paguin derivats dels fraus canviaran la seva estructura, es distribuïran de la manera següent: un terç al fisc reial, que anirà a la procuració reial, es mantindrà un terç per a les obres dels murs de Ciutat i l'altre terç al denunciador o acusador, encara que sigui un oficial del quint, però en aquest cas, del terç, la meitat anirà per a l'oficial que trobarà el frau i l'altra meitat al receptor. En els casos del cobrament dels bans, s'hauran d'informar els clavaris de la Universitat i la procuració reial, tot i que els executors o clavaris de la Universitat no perden en favor de la procuració reial el fet de poder intervenir en el jutjament del frau.

c) Garanties dels arrendadors

En incrementar-se la plantilla de funcionaris i arrendadors s'incrementaran les garanties que aquests hauran de donar per exercir la seva funció:

- El receptor haurà de donar una fermança a la Universitat per desenvolupar el seu càrrec de 1.000 lliures i, si ho delega en una altra persona, n'hi haurà d'afegir 300.
- Si als capítols antics del quint, els arrendadors del dret, si fiaven diners del quint, anaven sota risc i perill seu, ara s'instaura que no podran prendre fiança per més d'un mes de temps.
- Es canvia el temps que tenen per pagar els rossecs els arrendadors, un cop vençuda l'annualitat, que si abans era d'un any, ara queda el termini reduït a dos mesos després de la finalització de l'arrendament del dret.
- En cas que algun executor o administrador del quint cometi frau, serà inhabilitat per exercir qualsevol ofici reial o de la Universitat, i serà multat amb una pena de 500 lliures si és el receptor qui comet el frau i, si és d'un càrrec inferior, serà penat amb 200 lliures per persona. A més a més, seran jutjats pel lloctinent general del Regne.

LA CONCÒRDIA AMB ELS ECLESIASTICS

Sols un any després de l'aprovació dels capítols del redreç de 1488 hi havia conflicte per l'exempció sobre gravàmens indirectes que tenien les persones eclesiàstiques. Així el 9 de desembre de 1489, a petició del monarca, s'arribarà a una concòrdia entre el procurador reial Gregori Burguès, i representants dels jurats —Alvaro Unís i Jaume Muntanyans, doctors en lleis— d'una banda, i els representants de la Seu i de la diòcesi de Mallorca —mossèn Pere Prats i mossèn Arnau de Santa Cília, doctors en drets, canonges— de l'altra, perquè no es faci un abús sobre el vi i el drap que eren comercialitzat per les persones eclesiàstiques.³⁴

A la concòrdia s'instaura que les persones eclesiàstiques, si voldran seguir gaudint de la immunitat que tenen sobre el quint del vi que venen en gros o a la menuda, hauran de prendre dels administradors del quint pòlisses o albarans pel vi que voldran comprar dirigides als taverners o als venedors del vi, dels quals cobraran el quint, i els administradors els donaran les pòlisses franques. La mesura servirà per a tots els eclesiàstics del Regne, a excepció del monestir de Santa Magdalena o les monges del dit monestir, ja que paguen una certa quantitat al dit receptor i no han de menester les pòlisses. Com a contrapartida per instaurar el control sobre el vi eclesiàstic, se'ls deslliurarà de pagar als forners per la cuita del pa.

CONCLUSIONS

La taxa que grava la renda de vi de 1310 gravava un 0,3% del total de la transacció i la taxa de 1331 un 0,15%. Així doncs, arribam a 1356 on l'aplicació del sisè suposa un 16,6% del total de la transacció, tot i que no sabem per aquesta època amb seguretat quin tipus de transacció afectava, i si gravava o no el consum i la producció. Sí que ho sabem

³⁴ ARM, Còdex 30, f. 176v-177.

per a 1390, on es grava la sisena part per la producció i cada vegada que hi ha una transacció comercial. En aquestes transaccions, si el vi és venut a la menuda, la taxa reverteix sobre el venedor, i en canvi, si és venut en gros —el que se suposa que és per fer-ne una posterior revenda— la taxa reverteix sobre el comprador del producte. Amb la imposició del quint del vi a inicis del segle XV, s'augmenta la taxa fins al 20% del producte. El quint no suposarà un canvi dràstic respecte del sisè i es mantindran les relacions de taxació entre productors, intermediaris i consumidors, i s'augmentaran les mesures de control sobre el producte. De totes maneres no són els únics, ja que sobre el vi s'hi taxa, almanco des de 1395, la «imposició sobre el vi e vinagre» que gravarà amb 2 diners per lliura o 4 diners per lliura qualsevol transacció vinícola, formant el que podria ser un afitó de l'impost, i altres gravàmens indirectes com el vectigal de la mercaderia i el reial per bóta de vi.

Cal recordar també que cada productor vitícola contribueix al delme —que per a Mallorca és d'una onzena part de la producció a distribuir entre el reial patrimoni i la diòcesi de Mallorca. I així el delme repercuteix tributàriament sobre la producció i la comercialització del producte: a l'onzena part de la producció vitícola de Mallorca del delme, s'hi ha d'afegir la dels altres grups privilegiats com cavallers, persones exemptes i el vi d'Alcúdia, que produeixen una competència deslleial sobre els altres vins mallorquins en tenir un cost inferior tant sobre la producció —no paguen el quint—, com en la comercialització, en gaudir de l'ús del quarter major per a la venda a la menuda.

El redreç del quint de 1488 suposarà tres coses:

1) En estar en un moment en què baixa la producció de vi en tot Mallorca, i per tal d'incentivar-la, s'intentarà per una part alleugerir la càrrega fiscal als productors, i alleugerir els senyors dels cellers que venen a la menuda.

2) S'intentarà controlar d'una forma més acurada, amb la presència directa dels jurats i dels clavaris del Regne, la recaptació del dret, posant especial atenció sobre els arrendadors, i instaurant nous funcionaris, i augmentant les fiances que aquests han de complir.

3) La pèrdua d'un cert poder legislatiu per part de la Universitat, que mantenia de facto des de la segona meitat del segle XIV. La interferència del reformador Ximèn Pérez Escrivà de Romaní en l'ordinació dels drets, i el fet que la procuració reial serà beneficiària dels bans que s'imposen sobre el quint, és una constatació d'aquest fet —encara que ja s'intuïa en el quint del vi de Ciutat en algun tipus de ban, com el dels traginers o el dels productors que no declaren.

4) Un intent de realitzar un control acurat sobre dos grups privilegiats, com són els clergues i el vi d'Alcúdia, per tal d'evitar una major competència deslleial. Això implica que ambdós sectors tenien una certa facilitat per viure al marge del sistema tributari del Regne.

*Valencia y
Mallorca en el
siglo XV*

Pau Cateura
Bennàsser

Mayurqa
(2000), 26:
181-193

VALENCIA Y MALLORCA EN EL SIGLO XV

Pau Cateura Bennàsser

RESUMEN: El artículo analiza las relaciones entre el reino de Valencia, un mercado en plena expansión durante el siglo XV, y el reino de Mallorca, un mercado regional que, pese a los problemas financieros y a la inestabilidad social, ofrece suficientes atractivos como centro operativo, como demuestra la importante colonia de mercaderes valencianos establecidos en la isla a lo largo del siglo mencionado.

ABSTRACT: This article analyses relations between the Kingdom of Valencia, a market which was at the height of its expansion during the fifteenth century, and the Kingdom of Majorca, a regional market which, despite its financial problems and social instability, constituted an attractive centre of operations, as is shown by the substantial colony of valencian merchants who established themselves on the island in the course of the century.

INTRODUCCIÓN

Pese a que Valencia y Mallorca tienen unas características, dimensiones y textura diferentes comparten una misma filosofía económica: el papel dinamizador de los intercambios. En efecto, tanto tratadistas como Francesc Eiximenis como las autoridades municipales de la época se hacen eco del papel del comercio como elemento esencial para la supervivencia de las sociedades. En 1472, los jurados de Mallorca exponían a Juan II que *l'ànima e sperit del -regne de Mallorca- es principalment l'art e comerce de la draperia*. Años después, en 1484, volvían a insistir, señalando que *la negociació mercantill, la qual es lo total benavenir de aquest vostra regne, com per èsser illa e en lo mig de la mar, si la mercaderia cessa en aquell, és lo total extermini i destrucció sua*. No se trata de discutir esta posición, sino de rubricar la conciencia de los hombres de la época respecto al carácter estratégico de los intercambios como elemento generador de por lo menos tres aspectos: riqueza, abastecimiento de la comunidad e ingresos fiscales.

Pero Valencia y Mallorca se enfrentarán a los nuevos retos del siglo desde posiciones diferentes¹. La primera ofrece estabilidad social y un notable control presupuestario, por lo menos durante gran parte del siglo. A su vez posee un notable mercado interior. Tiene un potente sector agrario, con una atractiva gama de productos, entre los que destacan el arroz y el azafrán, a los que se suma la caña de azúcar desde

¹ Una visión de conjunto de la economía peninsular en Paulino IRADIEL: *La crisis medieval*, en "Historia de España" Vol. 4 "De la crisis medieval al Renacimiento" Barcelona, Edit. Planeta, 1988, pp. 81-122

principios del siglo. Su industria, tradicionalmente vinculada a productos de mediana y liviana calidad, logra incorporar la seda a su oferta de productos manufacturados².

En Mallorca, el siglo se inicia bajo el signo de la inestabilidad. La bancarrota municipal de 1404, determina que todos los ingresos del municipio sean consignados al pago de la deuda pública, es decir, se convierte en un departamento financiero destinado única y exclusivamente a pagar deudas. En 1432 el capital adeudado se aproximaba a los 18 millones de sueldos, por lo que cada habitante de la isla resultaba deudor en 430 sueldos. Tampoco la isla ofrecía estabilidad social. En 1425 se produjo un conato de revuelta. Diez años después se procede a extinguir la aljama judaica y en 1450 estalla la revuelta foránea. En 1462, el archipiélago se vio afectado directamente por la guerra civil catalana, al ocupar Mahón tropas de la Generalitat. En su agricultura, claramente desequilibrada, sólo destacaba la producción de aceite complementada con una importante producción de lana. Este último producto había propiciado, desde principios del siglo anterior, el surgimiento de una importante manufactura textil, que paulatinamente pasará a convertirse en el sector estratégico de la economía insular. De hecho, desde fines del siglo XIV se produce una auténtica reconversión económica, de la mano de mercaderes inversores, que apuestan por la industria textil como elemento clave de la exportación balear.

En cualquier caso, Valencia y Mallorca no sólo ofrecían recursos, más limitados en el caso de las islas, sino también otros aspectos cruciales como organización y experiencia. Evidentemente, Valencia parece en mejor posición que las islas por sus estrechos vínculos con Granada y con los reinos de Castilla y Portugal, pendientes estos últimos de nuevos desarrollos y experiencias en el Atlántico. Mallorca, por su parte, había abdicado de sus planes en esta área geográfica durante la segunda mitad del siglo XIV para centrarse en el Magreb -desde Alcuía hasta Túnez-, una zona frecuentada por lo menos desde 1240 por los negociantes isleños y también, aunque en menor medida por los agentes valencianos.

LAS DIMENSIONES DEL TRÁFICO

Establecer el tráfico comercial entre Mallorca y Valencia supone enfrentarse a menudo a problemas irresolubles debido a la naturaleza de las fuentes -los registros de *coses vedades* y de *guiatges* registran de forma específica sólo la exportación de productos prohibidos- a su misma evolución documental -los mencionados *guiatges* se convierten desde finales de la segunda década del siglo XV en una fuente miscelánea- e incluso a la escasa fiabilidad de los datos de tráfico elaborados por ciertos autores.³ Fuentes alternativas en el caso valenciano, como los registros de *Armament de naus*⁴ y fuentes de tipo notarial, en el caso de Mallorca, permiten obtener una dimensión más adecuada y objetiva del tráfico.

² Germán NAVARRO: *El despegue de la industria sedera en la Valencia del siglo XV*, Valencia, Generalitat Valenciana, Consell Valencià de Cultura, 1992.

³ Véase lo señalado por Mª D. LOPEZ PEREZ: *La Corona de Aragón y el Magreb en el siglo XIV (1331-1410)*, Consejo superior de investigaciones científicas, Institución "Milà i Fontanals", 1995, p.261-262.

⁴ J. HINOJOSA MONTALVO: *Armamento de naves y comercio con el reino de Granada a principios del siglo XV*, Córdoba, Diputación Provincial, 1988, p. 643-657 y R. CARIÑENA: *Los llibres d'armaments, una fuente fundamental para el estudio del comercio valenciano en el Mediterráneo a lo largo del siglo XV (1406-1530)*, Madrid, Universidad Complutense, 1990, p. 713-732.

Para medir el tránsito entre Mallorca y Valencia utilizo los datos elaborados por F. Sevillano Colom, en base a los *guiatges*⁵, y los publicados por P. Macaire, a partir de series notariales⁶. Pese a que los *guiatges* ofrecen una seriación más completa, hasta 1419, he prescindido de incluir los datos de anualidades no cubiertas por la información notarial para un cotejo más completo entre ambas fuentes.

anualidad	datos de P. Macaire	datos de F. Sevillano
1404	2 naves	3 naves
1408	1	2
1409	1 (nave castellana)	2
1410	2 (una florentina)	5
1412	1	1
1415	2	2
1416	1	2
1417	1	2
1418	1	1
1419	2	2

A partir de 1419 cesa la información seriada proporcionada por los *guiatges*, por lo que debemos atenernos a la información proporcionada por el notario Antonio Contestí, especializado en la contratación mercantil.

Evidentemente, las cifras que ofrecemos a continuación distan de reflejar la cuantía del tráfico entre los dos reinos -a decir verdad tampoco cumplían esta función los *guiatges* por las razones indicadas- pero nos prestan algún tipo de dimensión del tráfico mencionado.

año	número de naves
1421	4 (una de Palamós)
1422	5 (una barca valenciana)
1424	5
1425	14 (tres castellanas, una de Niza, una valenciana y una de Barcelona)
1426	4
1427	6 (una veneciana y una genovesa)
1429	9 (una valenciana)
1432	12 (dos genovesas y una valenciana)
1433	8
1438	2 (una fletada por mercader florentino)

Dada la naturaleza de la fuente utilizada es posible que los datos ofrecidos en esta última tabla no reflejen la magnitud del tráfico entre Mallorca y Valencia. De aceptarse ésto queda en evidencia el cambio de tendencia del tráfico a partir de 1421 de forma que de un viaje a dos al año se pasa a secuencias incluso de un viaje mensual en las décadas de los años veinte y treinta del siglo.

Desde 1438 a 1449 carecemos de fuentes seriadas o por lo menos equivalentes a las de la etapa anterior. A partir de esta fecha, otro notario, Bernat Contestí nos proporciona información comercial.⁷

⁵ En colaboración con J. POU MUNTANER: *Historia del puerto de Palma de Mallorca*, Palma de Mallorca; Diputación Provincial de Baleares, 1974, p. 188-189.

⁶ *Majorque et le commerce international (1400-1450 environ)*, Lille, 1986, p. 477.

⁷ Documentos publicados por O. VAQUER: *Navegació i comerç a Mallorca. Segle XV, segona meitat*, en *Fontes Rereum Balearium 1* (segunda época), 1990, p. 96-107.

Anualidad	número de naves
1450	2 (una de Valencia)
1456	3
1458	3
1459	3 (una nave de Palermo y una catalana)
1461	1
1462	1 (una nave de Colliure)
1463	1
1464	1 (nave castellana)
1466	3
1467	1
1474	1 (nave castellana)
1479	2 (una nave siciliana)
1480	1

Los datos incluidos en esta última tabla resultan elocuentes de la disminución del tránsito en la segunda mitad del siglo XV, especialmente en los años coincidentes con la guerra civil catalana, aunque el carácter no seriado de la fuente limita aseveraciones contundentes. Es más, estos datos resultan en cierta forma contradictorios con una especie de fiebre del sector textil isleño⁸ durante estos mismos años, manifestado en la proliferación de trabajadores no agremiados. Además es fenómeno conocido que pelaires mallorquines transportaban al reino de Valencia paños en crudo para teñirlos y reexportarlos a Berbería, Sicilia y Nápoles.⁹ Uno de los tres viajes documentados en 1466 corrobora este aserto. El *draper* Gaspar Domènec contrató en esta fecha un laúd para una travesía a *les parts de València i Cartagena*. Es posible que operaciones de este tipo se repitieran con cierta frecuencia, aunque sin dejar rastro documental, al obviarse el registro de notaría.

En cuanto a la naturaleza de los contactos entre el reino de Mallorca y el de Valencia resulta claro el desequilibrio. Mallorca es un pequeño mercado - en 1444 la capital de la isla tenía una población de 2.055 morabatines y el total de la isla 6878, equivalentes aproximadamente a 10.275 habitantes la primera y 34.390 la segunda-especializado en la producción lanera. Su oferta de productos autóctonos se limita a éste producto manufacturado y a algún renglón más, como el vino y el aceite. En tanto Valencia dispone de una notoria variedad de productos atractivos tanto agrarios como industriales. Ahora bien, Mallorca en su calidad de centro operativo drena multitud de productos procedentes del Magreb, y de otros ámbitos, lo que determina su carácter de escala obligatoria y de centro de redistribución de productos.

Un mercader, Huguet Pont, nos revela en este sentido las estrategias de un negociante insular a mediados del siglo XV. Sus actividades se centran en dos campos: el comercial y el industrial.

Como comerciante sedentario tiene una amplia red de consignatarios y representantes, a menudo interrelacionados por redes de parentesco, en plazas del Magreb (Constantina, Ona y Alcudia), en Barcelona y Valencia, en Rodas, en Palermo y Gaeta. Además mantiene relaciones comerciales con mercaderes extranjeros como Ambrosio Mechalosa, *lombart*, Gilem de Cassesaga, Joan Filatzi, florentino, Alexandro Dodo, veneciano, y Bartomeu Asser, de Niza.

⁸ M. DEYA: *La manufactura de la lana en Mallorca (1400-1700), gremios artesanos y comerciantes*, tesis doctoral inédita, Facultad de Filosofía y Letras, Palma de Mallorca, 1996, p. 119.

⁹ A. SANTAMARIA: *La reconquista de las vías marítimas*, en el "Anuario de Estudios Medievales" 10 (1980), p. 107-108.

Sus actividades son muy diversas (compraventa de especias, aceite, oro y plata, pieles, porcelanas y esclavos), pero sobre todo están focalizadas en la pañería (compraventa de materiales tintóreos, de lana, tejidos) y también en la especulación monetaria (letras de cambio).

Su relación con el norte de Africa es constante y prácticamente siempre sobre las mismas bases de relación: exportación de plata amonedada (*en cruats*), en barra (*en riels*) y trabajada (vajillas), de paños de la isla, de especias y de tártaro e importación de oro (*grop d'or teber, dobles d'or*), cera, dátils, lana *berberesca*, grana y *nou de xarc*. Con Rodas los intercambios giran en torno a la exportación aceite, lana *berberesca* y paños y a la importación de algodón, gengibre, canela, pimienta, laca, esclavos. A través de las galeras venecianas, Huguet exporta a Flandes *nou de xarc, pimienta y grana berberesca*, e importa pieles (*panxes de vayris*). A Nápoles exporta paños e importa oro, plata (*argent en vaxella*) y esclavos. A Barcelona envía oro amonedado, productos tintóreos (*indi*) e importa plata. Finalmente, de Valencia importa materia prima textil (*estamps, estamps filats*).

Evidentemente el perfil de las actividades de Huguet testimonia un modo de actuar personal, posiblemente no generalizable, en el que se entremezclan estrategias meramente especulativas (el juego de los cambios monetarios), con las comerciales y de aprovisionamiento de materias primas.

En su faceta de promotor industrial, Huguet Pont señala que posee un *obratge de draps, que fas en case*, servido por esclavos, ya que no figuran salario ni remuneración alguna de personal. La materia prima es adquirida directamente a los productores o bien a intermediarios. Huguet controla algunas fases de manufactura en su taller pero no todas, este es el caso de las operaciones de teñido y otras de acabado.

Resulta interesante, al cubrir huecos de la documentación de la época, la cadencia de sus embarques, ya que permiten vislumbrar el tráfico comercial de la época en las secuencias de viaje y tornaviaje. En la tabla adjunta, anotamos las salidas y llegadas a la isla de naves, en cuya carga Huguet tenía intereses, e incluso en naves llegadas a puertos como Barcelona, con mercancías consignadas a Huguet. No siempre este mercader se muestra escrupuloso en anotar los nombres de los patrones o propietarios de buques ni incluso las fechas de embarque o regreso.

lugar de destino o procedencia	año 1439	1440	1441	1442	1443
N. de Africa	8	8	6	7	6
Países Bajos	1	--	--	1	--
Rodas	1	1	2	1	1
Nápoles-Sicilia	--	--	--	6	3
Valencia	--	--	--	2	1
Barcelona	--	--	1	--	1

La tabla anterior no refleja la intensidad del tráfico comercial, sino las direcciones a las que se dirige la estrategia de un operador como Huguet, aunque éstas no resultan muy alejadas de otros mercaderes isleños.¹⁰ Galeras, galeotas y balleneros se constituyen en las claves del transporte marítimo en los viajes de media y larga distancia. En la tabla figuran seis galeras de propiedad isleña (Pere Net, Tomás Tomás, Pau Sureda, Jaume de Galiana,

¹⁰ Sobre las actividades proseguidas por sus herederos ver J. RAMIS D'AYREFLOR: *Mercaderes mallorquines del siglo XV*, en el "Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana" XX (1924-1925), p. 274, 298, 315, 337 y 374; XXI (1926-1927), p. 12, 40, 64 y 167.

Joan de Conilleres y Antoni Castell)¹¹ y otras seis de titularidad foránea (los catalanes Gilabert de Lupià¹², Galcerán de Requesens, Nicolau Cantó, Pere Desplà y el valenciano Francesc Gilabert de Centelles, cuya galera era patroneada por Daniel Pardo).

OPERADORES Y SOCIEDADES

En 1391 eran asaltados los *calls* de Valencia y Mallorca. A partir de ahí los sobrevivientes optan por diferentes alternativas. Entre los que decidieron conservar sus creencias los hubo que decidieron emigran al Magreb, otros sin embargo decidieron permanecer en sus lugares de origen. El grupo más numeroso (108 individuos en Valencia y 183 en Mallorca)¹³ decidió convertirse en un primer momento, aunque se produjeron casos de regreso al judaísmo, aprovechando sus estancias en el Norte de Africa¹⁴. Evidentemente, a una larga tradición de relaciones se añade ahora el compartir una misma situación lo que genera complicidades y solidaridades, plasmadas tanto a nivel organizativo (las cofradías de conversos de Santa María de Gracia y de San Miguel Arcángel en el caso de Mallorca), como a nivel de comunidades interrelacionadas (caso de Valencia, Mallorca y Magreb).

El sistema de triangulación de relaciones comerciales establecidas por las comunidades de conversos y judíos de Mallorca, Valencia y el Magreb no tardó en fructificar en sociedades comerciales y en el establecimiento de conversos mallorquines en Valencia. A resultas de investigaciones más pormenorizadas, un prominente grupo de conversos insulares -los Pardo- parecen singularmente activos en las relaciones con Valencia. En la tabla anterior hemos visto a Daniel Pardo, comandando la galera de Francesc Gilabert de Centelles. Daniel residía en Valencia desde 1417 con motivo de formalizar una sociedad comercial con Gispert Massana, otro converso insular, tal como se explicita en la tabla que adjuntamos a continuación.

En el mismo círculo se encontraba Galcerán Martí. Es un converso mallorquín de la primera generación, aunque no figura en el listado levantado en 1391. En 1427, al levantarse inventario de los bienes del converso Francesc Pardo, se indica que Galcerán Martí era hermano del mencionado, que *pro nunc* vivía en Valencia y que conservaba casa en la capital de la isla, ocupada hasta su fallecimiento por dicho Francesc Pardo.¹⁵ Finalmente, en 1461 se alude a Manuel Pardo, ciudadano de Mallorca, socio y hermano de Pere Pardo, mercader de Valencia.¹⁶ El tejido de relaciones de parentesco establecido por los Pardo queda claramente establecido en diversos testamentos y actas notariales promovidos por este grupo familiar.¹⁷

¹¹ Por estas mismas fechas sabemos que operaban también las galeras de Jordi de Sant Joan, de Joan Albertí, de Bartomeu Rossinyol y Martí Sagranada y la de los hermanos Pons y Joan Descatlar.

¹² Gilabert de Lupià era hermano del lugarteniente de Mallorca Bernat de Lupià, ejerciente en 1439.

¹³ J. HINOJOSA MONTALVO: *Actividades comerciales de judíos de Valencia (1391-1492)*, en "Saitabi" 29, p. 21-42 y J. M QUADRADO: *La judería de Mallorca*, Palma de Mallorca, Edic. Panorama Balear, 1967.

¹⁴ P. CATEURA: *Prejuicio religioso y conflicto social en una pequeña sociedad mediterránea: el caso de Mallorca (1286-1435)*, en el "Anuario de Estudios Medievales" 25/1 (1995), p. 235-253.

¹⁵ ARM, P-2471, fol. 208 r.

¹⁶ O. VAQUER: *Navegació...*, p. 131

¹⁷ Jaume Pardo, mercader converso, dicta testamento en 1455. Sus cuñados eran los mercaderes también conversos Francesc de Cardona y Fancesc Vilella. Tío suyo era Pau Martorell, también mercader. Entre sus

A juzgar por las *Coses vedades* en 1404, los mercaderes de Mallorca que frecuentan Valencia eran los judíos Astruc Xibilí y Caat Diacohen, los conversos Galcerán Martí, a quien se tilda de mercader de Valencia, Jordi Sales y Pere Rives y los mercaderes cristianos Gabriel Torres, Jaume Abeller, Joan Corella, Pere Segura y Ramón Safortesa¹⁸ Astruc Xibilí era rabino de la comunidad insular, desarrolló una gran actividad comercial y aseguradora entre 1403 y 1435. Durante este período es frecuente encontrarlo asociado a grupos de conversos y con judíos del Magreb. En 1435, con motivo de la amenaza de un nuevo *progrom*, se convirtió al catolicismo, tomando el nombre de Gil Catlar.

Sociedades comerciales y corsarias creadas en Mallorca (1415-1418)

fecha	miembros	profesión o estamento	procedencia	fecha constitución sociedad (FC) o extinción (FE) de la sociedad	capital aportado	objeto de la sociedad
1/3/1415	1) Guillem Pedrosell 2) Bartomeu Palau 3) Bernat Carreras	1) patrón de barca 2) escribano de nave 3) marinero	Mallorca	FC 1/3/1415	-----	corso
4/5/1415	1) Ferrer Desprats 2) Bartomeu Guitart	1) mercader 2) mercader	Mallorca	-----	-----	exportación lana de Menorca
16/4/1415	1) Joan Despuig 2) Salom ben Nunu 3) Gabriel Vives	mercaderes	1) Mallorca 2) Ona 3) Valencia	FC 16/4/1415	1) 300 florines 2) 300 florines 3) 300 florines	-----
14/5/1415	1) Nicolau de Pachs 2) Joan Despuig	mercaderes	Mallorca	-----	-----	Argel
24/5/1415	1) Nicolau de Pachs 2) Guillem Ortola 3) Jordi de Cunilleres 4) Pere Bach 5) Bernat Despí 6) Pere de Pachs	mercaderes	Mallorca	FC 2/7/1410 FE 24/5/1415	-----	-----
13/7/1415	1) Antoni Joan 2) Nicolau Massip 3) Arnau Font	1) ---- 2) patrón 3) mercader	1) Ciudadela de Menorca 2) Mallorca 3) Tortosa	FC 13/7/1415	1 y 2) nave 3) gastos carga	comercio de sal
8/1/1416	Antoni Soler 2) Francesc Aymeric	mercaderes	Mallorca	F.E. 8/1/1416	-----	-----
28/1/1416	1) Antoni Cardils 2) Jaume Bordoy	1) sastrer 2) civis	-----	-----	1) 130 libras 2) 130 libras	comercio de paños
26/2/1416	1) Pere Saura 2) Antoni Dureta	1) mercader 2) pelliparius	1) Ciudadela de Menorca 2) Mallorca	FE 26/2/1416	-----	-----
12/3/1416	1) Pere Reial 2) Bartomeu Reial 3) Pere Pardo 4) Joan Barcelona 5) Antoni Morlans 6) Gabriel Vives	mercaderes	1-5 de Mallorca 6) de Valencia	FC 12/4/1413 FE 21/3/1416 de la relación con Gabriel Vives	-----	-----

allegados se encontraban Pau Pardo, Perot Pardo, caballero, Ramon Vidal, Francí Pardo, Manuel Pardo, Galcerán Rafel y Joan Vidal (ARM, P. M-226, fol. 104 v.). Al año siguiente fueron convocados a declarar, en una causa de tutela, los parientes del difunto mercader converso Ramón Vidal y de su esposa Blanquina. Entre los parientes del primero figuran Francí Pardo y Galcerán Rafel (primos hermanos). Entre los parientes de Blanquina, el caballero Pere Pardo, y los mercaderes Pau Pardo y Joan Bertran (ARM, AH, Su-36, fol. 70 r.).

¹⁸ J. HINOJOSA MONTALVO: *Coses vedades, en 1404*, Valencia, Anubar Edic., 1972.

3/4/1416	1)Joan Despuig 2)Gabriel Vives 3)Pons Maçana, yerno de Vives	mercaderes	1)Mallorca 2)Valencia 3)Barcelona	-----	1)500 florines 2)500 florines 3) 500 florines	-----
4/4/1416	1)Guillem Bramona 2)Gabriel Vives	mercaderes	1)Mallorca 2)Valencia	FE 4/4/1416	-----	-----
15/4/1416	1)Pere Pardo 2)Gabriel Vives	mercaderes	1)Mallorca 2) Valencia	-----	-----	-----
18/4/1416	1)Gabriel Benviure 2)Gabriel Vives	mercaderes	1)Mallorca 2)Valencia	FC 10/10/1412 FE 18/4/1416	-----	-----
20/4/1416	1)Luis Benviure 2)Gabriel Vives	mercaderes	1)Mallorca 2)Valencia	FC 24/4/1416	1) 500 libras 2) 500 libras	-----
30/4/1416	1)Luis Benviure 2)Gabriel Benviure 3)Bernat de Montpahó	mercaderes	Mallorca	FC 30/4/1416	1) 300 florines 2) 300 florines 3) 200 florines	comercio con Tarragona
19/8/1416	1)Antoni Castell 2)Antoni Martí 3)Bernat Gilabert	mercaderes	Mallorca	FC 19/8/1416	-----	-----
25/8/1416	1)Bartomeu Guitart y 2) Jordi Desprats, cabezas de la sociedad 3)Arnau Sureda 4)Bartomeu Fuster 5)Jaume Albertí 6)Joan Bordils 7)"plures alios"	mercaderes	Mallorca	-----	-----	recibe un depósito de Pere Barrera por valor de 1.080 libras.
8/10/1416	1)Guillem Bramona 2)Antoni Castell 3)Pere Pardo 4)Pere Perayre 5)Berenguer Renovard	mercaderes	Mallorca	FC 8/10/1416	1) 1000 libras 2) 1000 l. 3) 1000 l. 4) 800 l. y 5) 500 l. = 4.300 libras	comercio con Bona
25/6/1417	1)Daniel Pardo 2)Gispert Massana	mercaderes	Mallorca	FC 25/ 6/1417	-----	Daniel Pardo pasará residir en Valencia
20/7/1417	1)Francesc Pardo 2)Pere Sbleda	1)mercader 2) tintorero	1) Mallorca 2)Barcelona	FC 20/7/1417	-----	consignación de mercancías
4/10/1417	1)Pere Reial y 2)Francesc Reial, hermanos	mercaderes	Mallorca	FE 4/10/1417	-----	-----
6/10/1417	1)Nicolau de Pachs 2)Joan Bru 3)Pere Pardo 4)Antoni de Requesens 5)Joan Despuig 6)Jordi Miró 7)Joan Rafel 8)Gabriel Vidal 9)Astruc Xibili 10)Samuel Fatzuati 11)Pons Massana 12)Farayg ben Hamin 13)Ferrer David 14)Joan Rosselló	mercaderes	Mallorca	sociedad en activo	-----	sociedad de negocios con Argel
24/3/1418	1)Gaspar Larca 2)Lluís Lana	mercaderes	1)Génova 2)Mallorca	-----	-----	-----
15/7/1418	1)Gabriel Benviure 2)Lluís Benviure 3)Bernat de Montpahó	mercaderes	Mallorca	FC 15/7/1418	1 y 2) 480 libras 3) 300 libras	-----
19/12/1418	1)Guillem Busquet 2)Tomas Mateu	1)mercader 2)cirujano	1)Mallorca 2) Càller	FC 19/12/1418	1) 100 libras 2) 100 libras	negociar en Mallorca, Càller y Barcelona ¹

¹⁹ARM, P-2465 (protocolos del notario Antoni Contestf), primer cuaderno, fols. 4 v., 22 r., 25 r., 27 r.43 r., segundo cuaderno, fols. 3 r., 7 v., 13 v., 16 v., 19 v. 22 v., 23 v., 24 v., 25 r.-25 v., 28 r., 48 v., 49 v., 54 v., 68 v., 96 r., 99 r., 114 v., 115 v., 150 r.-150 v., 159 v., 189 v.

La tabla precedente nos informa de compañías importantes dirigidas por mercaderes cristianos como los Pachs (1415 y 1417), Guitart y Desprats (1416) y Bramona (1416). En estas compañías lideradas por cristianos se produce una inserción clara de mercaderes conversos, como Pere Pardo, que aportan capitales significativos como las 1.000 libras de este último a la sociedad dirigida por Guillem Bramona.

Pero lo que me interesa destacar es la formación de pequeñas compañías con sedes operativas en Valencia, Mallorca y en menor medida en Barcelona. En 1416 figuran cinco de estas sociedades integradas por los conversos Joan Despuig, Luis y Gabriel Benviure, Pere Pardo y el converso valenciano Gabriel Vives, quien hasta la fecha había estado asociado al mercader cristiano Guillem Bramona. En la sociedad formada por Joan Despuig y Gabriel Vives, en 1416, figura también Pons Massana, yerno de Vives, operando desde Barcelona.

A la formación de sociedades con conversos de Valencia, se suma la constitución de pequeñas compañías mallorquinas, uno de cuyos socios se desplaza a Valencia, como es el caso del mencionado Daniel Pardo.

El proceso de acumulación de capital, a cargo de conversos insulares, es tan notorio, que en un impuesto derramado en 1449, las familias conversas Pardo y Benviure figuran entre las cinco primeras fortunas de mercaderes²⁰:

Nombre del contribuyente	cuota contributiva
Pere Pardo	30 libras
Jordi Pont e hijo	20 ""
Lluís Benviure e hijo	20 ""
Joan de Conilleres	10 ""
Rafel Senya	10 ""

A partir de la segunda mitad del siglo XV, los Pardo y los Benviure, especialmente los primeros, siguen en el comercio -en 1453 Pere Pardo, en una liquidación de tres sociedades comerciales resulta acreedor en 13.600 libras-²¹ y sobre todo en la actividad aseguradora, de forma que entre 1448 y 1492 el mercado de seguros marítimos está prácticamente monopolizado por distintos miembros de la familia Pardo.²²

Sin embargo, desde mediados de este siglo las relaciones Mallorca-Valencia parecen dar un vuelco con la aparición de un nuevo operador: la familia Santángel. Las actividades de Luis (II) Santángel con la isla parecen remontarse a 1451 cuando se asocia al naviero de origen mallorquín Nicolau Vivot.²³ A partir de entonces las islas parecen convertirse en una importante plataforma operativa. Entre 1466 y 1470 sus hijos Lluís, Jaume y Galcerán desarrollan actividades en la isla, especialmente este último. En efecto, en 1466 Galcerán de Santángel firmaba esponsales con Graciosa Pardo, hija de los ya fallecidos Pere Pardo y Esperanza y nieta de Daniel Pardo y Graciosa.²⁴

²⁰ A. CANYELLES: *Tall per una armada contra corsaris (1449)*, en el "B.S.A.L." XXIV (1932-1933), p. 8-22.

²¹ ARM, P-4776, fol. 636 r.

²² O. VAQUER: *Navegació...*, p. 109-117. Ejercen como tales Pau, Gabriel, Lluís, Jaume y Pere Pardo, incorporándose en algunas operaciones parientes como Francesc Vilella y Galcerán Miró.

²³ J. NICOLAU BAUZA: *Los Santángel de Valencia*, en "Lluís de Santángel i el seu temps", València, 1987, p. 39

²⁴ ARM, P-2558, fol. 32 v. Tanto su abuela, Graciosa, como otros parientes -Joan Bertrán y Lluís Pardo- se hicieron cargo de la dote. La primera le hizo donación de todos sus bienes.

A partir de la fecha indicada Galcerán desarrolla actividades como naviero. Adquiere el ballenero Santa Bárbara a Jaufred Cetina, vecino de Villajoyosa.²⁵ Asociado a sus familiares Pere y Lluís Pardo y al también mercader converso Joan Valseca, hijo del *buxoler* Gabriel Valseca, se dedica al tráfico con el Magreb, especialmente con Argel y Bugía.²⁶ En 1469, se le titula ya *mercator, civis Maioricarum*.

Pero no sólo los Santàngel valencianos escogen la isla como centro de operaciones. Otros mercaderes del mismo origen se establecen en Mallorca y desarrollan un amplio abanico de actividades. En 1466 constan las actividades desarrolladas por los mercaderes valencianos Joan Coves, Jaume Fernández, Lluís Manzana, Lluís Vives, Martí Alfegeri, Antoni Sans, Pere Nadal,²⁷ y Lluís Soler.²⁸

Es posible que la coyuntura de la guerra civil catalana determinara una reestructuración de las estrategias comerciales tradicionales, dentro de la cual las islas asumían un papel estratégico de primer orden, pero en cualquier caso queda fuera de dudas la proyección exterior de los agentes valencianos y su papel en la articulación de los intercambios.

Pero Mallorca no sólo constituye un centro de operaciones comerciales, sino también un lugar donde establecerse. Un número importante de artesanos, marineros y agricultores se radican en la isla. Los protocolos notariales dan fe de sus actividades y los registros de sponsales nos manifiestan su inserción en la sociedad insular.

Esponsales de valencianos en Mallorca (1459-1461)

<i>fecha</i>	<i>contrayente</i>	<i>origen y profesión</i>	<i>desposada</i>	<i>padres de la desposada</i>	<i>testigos</i>
1459	Bernat Alzina	marinero de Valencia	Magdalena	Antoni Verdera, pelaire	Antoni Oliver y Gaspar Busquets
1459	Gabriel Bonet	mercader de Valencia	Pereta	Gabriel Valleriola, corredor	Joan Cunilleres y Francesc Valleriola, mercaderes
1459	Antoni Guardeny	pelaire de Valencia	Ursula	Guillem Calaf, de Valencia	Tomás Saburgada, doncel, Bartomeu Saragossa
1459	Joan Martí	marinero de Valencia	Sebastiana	en Sans	Pere Boffí, barbero, Benet Boffí, marinero de Mallorca
1460	Arnau Berenguer	herrero	Jacmeta	Ferrer Sancho, herrero de Inca	Guillem Lodrigo y Bartomeu Gomis
1460	Martí Mateu	marinero de Mallorca	Pereta	Miquel Badenes, de Valencia	Miquel Badenes y Rafel Masó, mercader
1460	Joan de Valencia, <i>nunc commoranti Maioricis</i>	marinero	Catarina	Miquel García, marinero de Mallorca	Luis Caveró, Nicolau Tomás, pescador, Bartomeu Vilar, pelaire
1461	Antoni Padrós	calafate de Valencia	Práxedes	Joan Villalta, de Calvià	Joan Martí, marinero, Antoni Ribes
1461	Joan Figuerola	---	Joaneta	en Penedés, <i>regni Valencie</i>	Pere Frigola y Antoni Moragues
1461	Alfonso Piris	<i>regni Valencie</i>	Sancha	Pere Sunyer	Guillem Fàbregues y Guillem Aguyó, de Inca ¹

²⁵ ARM, P-2543, fol. 33 r.

²⁶ ARM, P-2514, fols. 56 r., 93 v.

²⁷ ARM, P-2543, fols. 13 v., 27 v., 39 r., 40 v., 69 r. y 93 v.

²⁸ Este mercader residía en la isla desde 1460. Se casó con Yolanda, hermana del mercader de Mallorca Joan Vidal (ARM, P-2514, fol. 2 v.).

²⁹ J. ROSSELLO LLITERAS: *Registra sponsalium "concessos" Vols. II y III*, Palma de Mallorca, 1982-1983.

Evidentemente, los esponsales no implican necesariamente una permanencia en la isla. De hecho, Galcerán Santángel regresó a Valencia en torno a 1470 y es posible que algunos de los contrayentes que figuran en la tabla así lo hicieran, especialmente marineros, pero no es posible desdeñar el asentamiento permanente de otros. El flujo migratorio establecido entre Valencia y Mallorca, conocido hasta ahora en lo que atañe a la primera³⁰, queda en parte completado con los datos que he aportado en la tabla anterior.

Cabe recordar que desde finales del siglo XIV las autoridades insulares habían promovido una política de atracción de pobladores. Esta política fue intensificada en la primera mitad del siglo XV en proporción al alarmante descenso de población que experimentó Mallorca durante este período. Los requisitos de establecimiento eran sumarios -proporcionar pruebas de asentamiento en las islas, como vivienda y familia- y las ventajas notorias -desgravaciones fiscales durante cierto tiempo-.

³⁰ A. SANTAMARIA: La demografía en el contexto de Valencia, siglo XV, en *Acta Historica et Archaeologica Medievalia* 9, 1988, p. 311-332.

*El problema del
deute públic i
l'enfortiment del
poder reial*

Jaume Palou
Santandreu

Mayurqa
(2000), 26:
195-208

EL PROBLEMA DEL DEUTE PÚBLIC I L'ENFORTIMENT DEL PODER REIAL A LA MALLORCA DEL DARRER TERÇ DEL SEGLE XV: l'ambaixada de Jaume de Montanyans de 1478 a la cort de Joan II

Jaume Palou Santandreu

RESUMEN: El artículo es una aproximación a Jaume de Montanyans [i Morey], uno de los juristas mallorquines de más renombre de finales de la Edad Media. En segundo lugar, se analiza la realización de la embajada de 1478 por parte suya, los objetivos que se pretendían, los resultados obtenidos, así como todo el proceso administrativo existente entorno a los preparativos y del envío de un síndic a la corte del monarca.

ABSTRACT: This article provides an initial description of Jaume de Montanyans [i Morey], one of the most renowned jurists of Majorca in the late middle ages. It then analyses his role as an ambassador in 1478, the objectives of his embassy, the results which were obtained, and the whole administrative process involved in preparing an emissary for a mission to the court of the King.

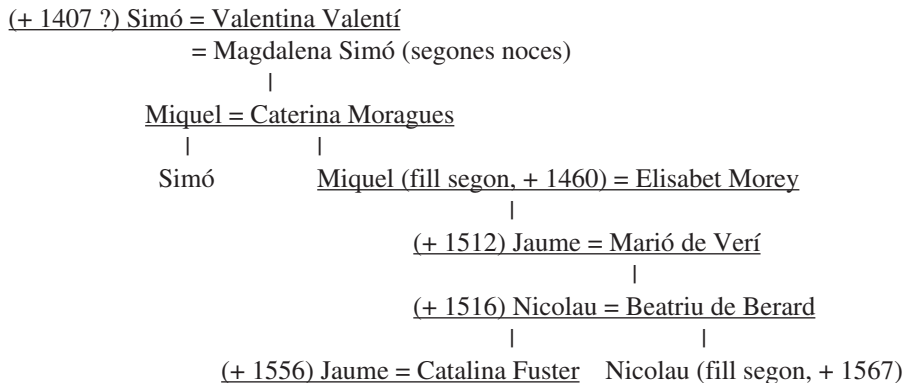
1. INTRODUCCIÓ

L'article presenta una aproximació, primer de Jaume de Montanyans [i Morey], un dels juristes mallorquins de més renom de finals de l'Edat Mitjana. En segon lloc, s'analitza la realització de l'ambaixada de 1478 per part seva, els objectius que es pretenien, els resultats obtinguts, així com tot el procés administratiu existent entorn als preparatius i enviament d'un síndic a la cort del monarca.

Per assolir els objectius s'han emprat diverses fonts. En primer lloc, s'ha realitzat un recull bibliogràfic sobre tota la informació referent a misser Jaume de Montanyans, per després recórrer a la documentació de l'època existent en distintes sèries de l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM): Extracció d'oficis (EO), Actes del Gran i General Consell (AGC), Lletres Reials (LR), protocols notariais, i lletres missives dins Arxiu Històric (AH).

2. LA FAMÍLIA I LA VIDA PÚBLICA DE MÍSSER JAUME MONTANYANS [i MOREY]¹ (1465-1512)

Per conèixer els antecedents i lligams de la família Montanyans cal acudir a la genealogia realitzada per J. Cirera.² Segons el seu estudi, es pot veure la línia dels primogènits i els seus lligams matrimonials al llarg de diverses generacions:

Jaume de Montanyans [i Morey] fou ciutadà militar i doctor en drets. Maridà amb Marió de Verí, membre d'una coneguda família de juristes com fou el seu pare Gabriel.

L'activitat política dels Montanyans s'ha de relacionar amb els seus estudis universitaris en ambdós Drets, els quals gaudien de molt de prestigi, tant per les grans despeses que havien de satisfer les famílies com pels coneixements adquirits. En aquest sentit, els missers coneixien les lleis i la burocràcia, la qual cosa permetia desenvolupar una activa vida política i relacionar-se amb els poderosos, com fou el cas de Jaume de Montanyans [i Morey].

Els primogènits d'aquesta família realitzaren els estudis de Dret, continuant així la tradició familiar. Els juristes exercien lliurement l'advocacia, patrocinant les causes dels particulars. El reduït nombre de lletrats convertia aquesta activitat en una font important d'ingressos. Els honoraris eren elevats, generalment; es realitzaven contractes mitjançant els quals l'advocat es comprometia a patrocinar els interessos d'un particular o corporació a canvi d'un salari anual. Però, la principal activitat judicial, la desenvolupaven com a assessors dels magistrats dotats de jurisdicció: assessor del governador, advocat fiscal, els titulars de les cúries de la jurisdicció reial intermèdia (assessor del batlle, assessor del veguer de la Ciutat i assessor del veguer de Fora) eren els més importants.³

L'àmbit d'influència dels juristes no es limitava a l'exercici d'aquells oficis que requerien una formació específica. Els juristes s'integraven en l'estament de ciutadans,

¹ El segon cognom, que serveix per distingir els homònims d'una mateixa família, es presenta entre claudàtors, perquè en aquella època no s'escrivia.

² CIRERA, J. (1993). «Genealogia de la casa de Montanyans a Mallorca», a *Memòria de l'Acadèmia mallorquina d'estudis genealògics*, núm. 5, Palma de Mallorca, pàg. 7-15.

³ PLANAS, A. (1997). «Los juristas mallorquines del siglo XV», a *Memòries de l'Acadèmia d'Estudis Genealògics*, núm. 7, pàgs. 25-26. Aquests tres darrers assessors eren elegits cada any, cobraven un salari ordinari i certes quantitats que percebien de les parts en litigi segons la quantia de la causa. Malgrat que aquesta pràctica estava prohibida, era tolerada pel fet de ser l'únic mitjà perquè el càrrec fos econòmicament rendible. Per tant, les regles sobre les compatibilitats entre aquests oficis eren molt suaus.

excepte que, per dret propi, ascendissin a la condició de donzell o cavaller. En aquest sentit, com a membres d'aquests estaments podien accedir als principals càrrecs representatius del Gran i General Consell.

Un altre aspecte important és l'activa intervenció dels juristes en les ambaixades enviades pel Gran i General Consell. La inexistència d'unes Corts de tot el Regne de Mallorca obligava a recórrer a aquest sistema amb molta freqüència. L'Assemblea, en atenció a la seva superior formació, solia encomanar tan delicada missió als juristes amb més prestigi de l'illa. Per tant, gaudien d'una elevada posició social i econòmica.⁴ En aquest sentit, Jaume de Montanyans [i Morey] va actuar sis vegades com a ambaixador (síndic). Les seves gestions davant el monarca i la Cancelleria reial constituïren, com en altres casos, un important mitjà per a la seva promoció personal.

Com a conseqüència de la seva formació, Jaume de Montanyans fou un home ben actiu dins els afers públics de Mallorca durant més de quaranta anys (1465-1512). En això la seva trajectòria s'assembla al que feren una bona part dels humanistes mallorquins que estudiaren a Itàlia com Ferrando i Teseu Valentí o membres dels Berard. Així, misser Ferrando Valentí va accedir a diversos càrrecs de govern: fou jurat en representació de l'estament ciutadà el 1438, assessor del batlle en cinc ocasions, assessor del veguer de Ciutat quatre vegades i conseller del Gran i General Consell els anys 1467 i 1471.⁵

A partir de 1465, acabats els estudis de Dret, és quan misser Jaume de Montanyans comença a aparèixer en moltes de les llistes d'aspirants per a l'exercici de càrrecs públics. Així, es té constància que entre 1468 i 1478 —amb el règim de sac i sort— els membres de l'estament ciutadà que aconseguiren més càrrecs foren: Guillem Dameto i Jaume de Montanyans en nou ocasions, mentre que misser Nicolau de Berard fou elegit vuit vegades. En aquest sentit, la representativitat dels estaments era equilibrada en el Gran i General Consell, però la participació estamental en el poder no estava igualment repartida. De tal manera que els ciutadans militars i els cavallers ocupaven els de més poder i responsabilitat, en aquest ordre. No és estrany, i doncs, que coincideixin amb els estaments amb major presència dins l'administració pública de Mallorca.⁶

A continuació presentam els oficis públics que ostentà Jaume de Montanyans [i Morey]:⁷

L'any 1465 Jaume fou elegit jutge per formar part de la Taula Numulària.⁸

Fou jurat per l'estament dels ciutadans militars els anys 1466 i 1485.

⁴ PLANAS, A. «Los juristas mallorquines del siglo XV», pàg. 28-29.

⁵ BARCELÓ CRESPI, M.; ENSENYAT, G. (1996). *Ferrando Valentí i la seva família*. Abadia de Montserrat, Barcelona, pàg. 48-49.

⁶ CABELLO, Felicitia (1992). «La participación de los diferentes estamentos en el régimen de sac e sort en la segunda mitad del s. XV» (1469-1478)». BSAL, núm. 48, Palma.

⁷ Quan apareix el càrrec de conseller fa referència que ho foren per l'estament ciutadà. La informació s'ha obtingut dels registres: extraccions d'oficis (EO), lletres reials (LR), actes del Gran i General Consell (AGC) i arxiu històric (AH) existents a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM). Les referències són les següents: EO 16, f. 3r, 55r, 79r, 83v-84v, 89r, 99v, 113r.; EO 17, f. 154v, 207r, 346r; EO 18, f. 33r, 34v, 51v, 134r, 202r; EO 20, f. 3r, 93v, 113r, 125v, 141v; EO 21, f. 38v, 71r, 101r, 103r, 106v, 110r, 135v, 136r.; EO 23, f. 11r, 13v, 49r, 65r, 111v; EO 24, f. 2v, 17v, 98v, 118r, 131r, 170v; EO 26, f. 40r, 63r, 142r; AGC 10, f. 113r-118r; AGC 11, f. 3v-4r, 127r, 132r-134r; AH 681, f. 20v; LR 74, f. 107r; LR 75, f. 92r.

⁸ PLANAS, A. «Los juristas mallorquines del siglo XV», pàg. 27. Un dels tres jutges de taula havia de ser un jurista, perquè s'encarregava de jutjar els oficials reials quan havia acabat el seu mandat. Aquest home de lleis era escollit cada any pel lloctinent, prèvia consulta dels jurats del Regne.

Exercí el càrrec d'advocat de la Universitat durant 1468, 1479, 1483, 1486, 1496, 1497 i 1512, en què morí.⁹

Va ser síndic pel Gran i General Consell els anys 1470, 1472, 1478, 1481, 1490, 1499.

Fou elegit conseller per l'estament dels ciutadans militars el 1471, 1474, 1479, 1483, 1486, 1492 i 1495.

Exercí el càrrec d'assessor del batlle de Ciutat el 1472, 1480, 1494, 1510. En aquest sentit, també fou lloctinent de l'assessor del governador els anys 1476 i entre 1489-1491.¹⁰ A més, ostentà l'assessoria del veguer de Fora el 1492 i el 1504.

L'any 1481 fou escollit conseller del Consell de la Franquesa. Finalment, entre 1497 i 1498, va ser advocat fiscal del bisbe.

Jaume de Montanyans [i Morey] per l'abril de 1494, quan era advocat i assessor del batlle de Ciutat, participà —com un dels juristes amb més renom— en una assemblea de notables, ja que el greu rebrot de pesta no va permetre que molts de consellers de la Part Forana poguessin assistir-hi.¹¹

L'any següent, Aymerich va patir l'oposició dels mateixos oficials del Regne pel seu autoritarisme i l'incompliment de franqueses. Així, en la seva intromissió sobre els clavaris, la Universitat ordenà la creació d'una comissió de missers perquè en donàs un dictamen. Entre els membres d'aquesta hi ha de nou Jaume de Montanyans, que es pronuncià en el sentit que Aymerich no era competent. Gaspar Mora, Joanot Gual i Nicolau Montanyans —el seu fill— s'adheriren a la seva resolució.¹²

Alguns anys més tard, concretament el 1533, Bartomeu Far va dir a Nicolau de Montanyans [i de Berard] —el canonge— sobre el seu avi el següent: «El teu avi Jaume fou escollit, perquè la seva eminència en jurisprudència i les seves admirables qualitats de prudència i moderació, serviren primer a Itàlia com a ambaixador, després a Lleida i quatre vegades a Mallorca per a la resolució de problemes legals, semblant més el renaixement de Bartholus i Baldus que un imitador seu.»¹³

3. LA EMBAJADA DE JAUME MONTANYANS DE 1478

Durant la segona meitat del segle XV són molt freqüents les ambaixades mallorquines davant el rei. S'enviaven síndics a la cort per solucionar els afers que preocupaven més les autoritats de l'illa, per tal d'aconseguir les resolucions més favorables per al Regne.

⁹ ARM, Protocol T-497, f. 101v-115v.

¹⁰ PLANAS, A. «Los juristas mallorquines del siglo XV», pàg. 39-40. Des de 1486 Joan Dusai era l'assessor del lloctinent general. El 1489 va haver de partir cap a Sicília i deixà Jaume de Montanyans en el seu lloc fins que tornà a l'agost de 1490.

¹¹ Per això, el governador Aymerich va convocar a l'Almudaina aquesta reunió, on assistiren: el seu assessor, el procurador reial Burguès, Lluís de Soldevila —cònsol de la mar—, els clavaris Pere de Sant Joan i Gabriel Martí, una representació de l'estament noble i una altra de ciutadans i de juristes de més prestigi.

¹² SANTAMARÍA, Á. (1978). «La época de Fernando el Católico y la germanía». Dins MASCARÓ PASARIUS, J. (ed.) *Història de Mallorca*. Vol. 6. Gràfiques Miralles. Palma, pàg. 42-45, 61-67.

¹³ HILLGARTH, J. N. (1991). *Readers and books in Majorca* (vol. I). Ed. du C.N.R.S. París, pàg. 260.

Aquests representants de Mallorca actuaven com a síndics i solien ser doctors en lleis o notaris de reconegut prestigi. Entre ells, cal esmentar Pere Llitrà,¹⁴ Joan Dusai, Gabriel Llaneres, Jaume Ballester, Pere Moranta, Pasqual Fabrer, Mateu Moranta i Jaume de Montanyans.

Joan II, des de començaments del seu regnat —feia més de vint anys—, encara no havia percebut els doblers sobre el dret del coronatge¹⁵ del regne de Mallorca. Les autoritats illenques retardaven el seu pagament per les dificultats econòmiques existents: les repercussions monetàries de l'aixecament forà arran de les duríssimes multes, les conseqüències de la guerra civil catalana i la pèrdua de població per la pesta de 1474-1475, que afectà tant Ciutat com diverses viles.

Davant aquesta difícil conjuntura el Gran i General Consell va decidir, en la primera sessió de 1478, realitzar una ambaixada. Com a síndic fou elegit per àmplia majoria misser Jaume de Montanyans, entre altres candidats.¹⁶

Pocs dies després, ja al mes de febrer, els jurats suplicaven a Joan II que volgués sobreseure tant la petició del coronatge com del maridatge de la seva filla, reina de Nàpols.¹⁷

Paral·lelament s'anaven realitzant els preparatius de l'ambaixada. El Gran i General Consell va elaborar entre l'11 de març i el 23 de maig les instruccions per a misser Montanyans. A més, els jurats encomanaren al síndic altres tasques, que complementaven les establertes per l'assemblea insular. Entre les demandes destaquen:

1. En el terreny de les finances:

Que els censals catalans siguin cobrats a Ciutat i no a Barcelona, com pretenen els creditors del Principat.

Es demana que totes aquelles galeres i fustes armades que no volen pagar els tributs que els pertoquen al port de Ciutat ho facin.

Que els compradors tant dels delmes reials com dels eclesiàstics tributin el que els correspon.¹⁸

Se sol·licitava al rei la confirmació de la sentència promulgada a Mallorca contra mossèn Pere des Catlar i que l'obligui al pagament de totes les despeses per la suplicació feta a la cort.

Aconseguir l'exempció del coronatge i maridatge, al·legant les franqueses i els privilegis del Regne per una banda, i la greu situació que pateix el poble mallorquí.

Facilitar als creditors mallorquins la percepció dels seus censals sobre la Universitat de Menorca, a causa de les dificultats existents per embarcar i per la tardança dels menorquins a l'hora de realitzar els pagaments.

¹⁴ BARCELÓ CRESPI M. «Las embajadas del notario mallorquín Pere Llitrà en la corte de Juan II y Fernando II», separata del *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*.

¹⁵ El coronatge, també anomenat coronació, era una contribució que pagaven els súbdits de la corona catalanoaragonesa amb motiu del coronament del monarca. El seu muntant variava en cada ocasió. Aquesta càrrega fiscal fou imposada per Alfons el Magnànim i perdurà fins al segle XVIII. BARCELÓ CRESPI, M. (1993). «Coronatge i Maridatge (1458-1516)». *Homenatge a Antoni Mut Calafell*, Palma, pàg. 17.

¹⁶ ARM, AGC 11, f. 3v-4 r.

¹⁷ Per seguir la problemàtica del coronatge i del maridatge en aquesta època, vegeu BARCELÓ CRESPI, M. (1993). «Coronatge i Maridatge (1458-1516)...», pàg. 25. El maridatge era el dret que tenia el monarca de la Corona d'Aragó de rebre sobre els seus súbdits certa quantitat de diners destinats al dot d'una filla o d'una germana.

¹⁸ Al Regne hi havia persones que gaudien del privilegi de no haver de contribuir en les esmentades càrregues fiscals. Quan els compradors eren laics sense privilegi havien de pagar.

Davant la demanda de monedes, sobretot d'argent, se suplicaria al rei el seu beneplàcit perquè el Regne pogués encunyar moneda de l'esmentat metall. Per als jurats era l'única solució per aconseguir un reajustament de la llei monetària.¹⁹

2. En l'àmbit jurídic, de respecte de les franqueses i lleis pròpies del Regne, es denuncien una sèrie d'incompliments dels oficials reials:²⁰

Davant la no-realització de la prestació del servei del cavall armat per part d'alguns cavallers, se sol·licitarà a Joan II que els jurats, el lloctinent i el procurador reial, de forma conjunta, encomanin la seva realització a altres homes amb una sèrie de condicions, sent pagats pels cavallers que substitueixin.

Després es demanarà la confirmació del privilegi de forments i vitualles. La petició es fonamenta per la necessitat de comprar grans quantitats de blat de fora a un preu elevat.

El síndic suplicarà al monarca el compliment estricte de tres franqueses relacionades amb el procés judicial. Primer, que tot home pres a Mallorca sigui jutjat en el termini de trenta dies, transcorregut aquest temps si l'acusat no fos jutjat, aquest passaria a tenir la condició de «menlanador».²¹ També se sol·licitava el respecte dels oficials reials del dret que tenien els jurats o un delegat seu per ser presents en el moment de la tortura, atès que sovint es realitzava sense avisar i en hores inapropiades. Es denunciava que els escrivans, capdeguaites i procuradors fiscals —que realitzaven les anotacions dels béns dels inculpats—, no poden prendre cap salari abans de la sentència, la qual cosa es produeix tant a Ciutat com a les viles de la Part Forana.²²

Les demandes exposades, fins aleshores, ens indiquen com l'ordenament jurídic del mateix Regne no era respectat ni pel governador ni per la resta d'oficials reials, la qual cosa posa de manifest el reforçament del poder reial a Mallorca i la «resistència» per part de les institucions illenques, enviant síndics a la Cort. En aquest sentit, observam com en les posteriors ambaixades es repeteixen determinades peticions com per exemple la manca de seguretat jurídica dels mallorquins en els processos judicials. Aquest creixent autoritarisme monàrquic es dona en molts altres llocs d'Europa occidental, per exemple a França, Castella, etc. En canvi, a la Corona d'Aragó, a l'espera de més estudis, una hipòtesi de treball seria que els monarques es mouen entre el major respecte dels furs i franqueses als territoris peninsulars i un creixent poder als territoris illencs: Illes Balears, Sardenya, Sicília, territoris que, si fem memòria, ja no participaren en el Compromís de Casp (1412).

Després que Montanyans rebés totes les instruccions, certament nombroses, s'establí que la comitiva de l'ambaixada estaria formada per: el síndic, dos gentils homes, Antoni Lledó (notari), Francí Milià (escrivent), quatre escuders, tres mossos i un captiu.²³

Paral·lelament, s'observa entre la correspondència tramesa entre els jurats i el monarca la insistència dels primers a no pagar o, en tot cas, a fer-ho en menor quantia i en un termini de temps més ampli. La situació esdevingué tensa quan el monarca envià una

¹⁹ En aquest sentit, s'afirma que l'augment del preu de l'or provocava que el ducat —amb una equivalència entre tretze i catorze croats— es cotitzàs a setze croats. ARM, AGC 11, f. 7v-12r, 17r-19v.

²⁰ ARM, AGC 11, f. 25v-26v.

²¹ Aquesta franquesa fou donada per Alfons V el 5 de gener de 1435. Per aquest motiu, es demanava a Joan II que exigís al lloctinent del Regne el seu respecte i, per tant, alliberàs mossèn Miquel Sureda, cavaller, detingut a la vila de Pollença per una brega.

²² Fins i tot, es posava de manifest que es paguen les execucions i la presó amb béns dels delats, fenomen que ha succeït amb els acusats de Pollença.

²³ ARM, AGC 11, f. 20r-23r.

carta el 5 de març, rebuda a Ciutat el 21 del mateix mes, on manifestà que manllevaria 750 florins d'or a Bernat Jaume a càrrec dels jurats sobre el pagament del dret de coronació a Gabriel Vidal. A més, Joan II amenaçava que, si el Regne dilatava més la seva contribució, expropiaria els béns dels jurats en compensació pel coronatge i maridatge mitjançant el lloctinent del procurador reial.²⁴ Per això la juraria envià una missiva suplicant que no mani l'execució sobre els seus patrimonis, perquè ells només compleixen les disposicions aprovades pel Gran i General Consell, sense poder fer gaire cosa perquè el rei percebés ambdós drets.²⁵

Comença així una pugna entre els jurats i la monarquia manifestada en les missives. En aquest sentit, el monarca informava a mitjans de maig des de Barcelona als representants del Regne que no calia enviar cap síndic i que pagassin, amenaçant de nou sobre l'execució dels béns propis dels jurats. No obstant això, a l'illa finalitzaven els preparatius per a la sortida de l'ambaixada cap a la capital del Principat.

A finals del mes de maig, els jurats pregaven al rei que escoltàs Jaume de Montanyans [i Morey], en qualitat d'ambaixador del Gran i General Consell, per tractar els afers relacionats amb el Regne. La missiva seria entregada pel síndic a Joan II quan arribàs a la cort com a acreditació,²⁶ procediment habitual en qualsevol ambaixada. En aquest sentit, també era costum que els jurats escrivissin una sèrie de cartes a distints membres influents del palau reial perquè recomanin misser Montanyans al monarca. Així, es constata correspondència enviada a: Joan Pagès, doctor en lleis, conseller i vicecanceller del rei; mossèn Francesc Burguès, procurador reial i conseller, que realitzava una estada a la cort; mossèn Joan de Coloma, conseller i secretari.²⁷

El 2 de juny Jaume de Montanyans escriu als jurats que ha arribat a Barcelona. Afirma que totes les viles i ciutats del Principat han pagat el coronatge i maridatge, excepte la ciutat de Barcelona i l'estament dels barons de Catalunya per especial privilegi del monarca. El síndic també comenta l'existència d'una divisió entre els creditors catalans, perquè alguns estan disposats a rebre les seves pensions a Mallorca. Finalment, Montanyans demana als jurats que li enviïn una sèrie de documents importantíssims per assolir els objectius proposats, que hauria de tenir amb ell. Els jurats li contestaren que sol·licitàs la documentació a mossèn Francesc Burguès.²⁸ Les escriptures fan referència a:

La nòmina dels censals que han volgut rebre a Mallorca.

El privilegi obtingut per mossèn Bernat de Pachs.

Una provisió dels contractes de vendes realitzats pel president i procurador reial de Mallorca dels censals, que foren «dels homens de Barchinona».

La franquesa per la qual el rei no pugui fer gràcia dels cavalls armats.²⁹

A mitjan mes, Montanyans informava els jurats que ja havia tingut audiència amb Joan II de tot el que li havia manat el Gran i General Consell:

²⁴ ARM, AH 681, f. 11r.

²⁵ ARM, AH 681, f. 12r-12v.

²⁶ ARM, AH 681, f. 18v-19r.

²⁷ ARM, AH 681, f. 19r-19v, 20v.

²⁸ ARM, AH 681, f. 21v-22v.

ARM, AH 681, f. 20v-21r.

²⁹ ARM, AH 681, f. 22v-24v.

Sobre el coronatge i maridatge, no n'havia aconseguit l'exempció com sí que l'obtingueren les ciutats de Barcelona, València i Saragossa, la qual cosa ens manifesta la distinta política fiscal per part del monarca entre les capitals de les diferents entitats polítiques peninsulars, per una banda, i del regne de Mallorca per una altra. A més, Joan II es manté ferm en els 9.000 florins que demana.

Respecte al procés de mossèn Pere des Catlar, l'ambaixador demana la documentació judicial emesa durant el procés.

Sobre els censals, el síndic afirma que, abans d'arribar, els creditors catalans havien aconseguit una provisió de la majestat, segons la qual, els pagaments es realitzarien a Barcelona. Per això, Montanyans informa que ha suplicat al monarca una altra disposició per sobreseure l'execució de l'anterior. Per tant, demana a la Universitat fermesa per pagar com fan altres Universitats del Principat. Després continua dient que s'ha reunit amb dos canonges: mossèn Sors i mossèn Torres, així com amb dos seculars: mossèn Galcerà Dusai i mossèn Lobet i l'advocat seu misser Coll, tots ells procuradors dels censalistas. Així, anaren a veure'l a la posada per parlar sobre els censals. Després de quatre hores, Jaume afirma haver debilitat els seus fonaments momentàniament. Finalment, el síndic manifesta haver entregat els presents als monarques, a mossèn Coloma i a la resta de membres destacats de la cort.

La missiva acaba amb la insistència de Montanyans que encara no té els documents sol·licitats, ja que no estan en mans de mossèn Francesc Burguès,³⁰ fet que posa de manifest la inoperativitat de l'aparell burocràtic de les institucions illenques i dificulta assolir els objectius del síndic. Aquest fenomen es repetirà en posteriors ocasions.³¹ El Gran i General Consell a finals de mes enviava Joan Porquers, notari, amb les escriptures demanades.³²

Pocs dies després Joan II comunica als jurats no poder acceptar la petició de suprimir la recaptació pels drets de coronatge i maridatge, amb l'informe realitzat per Joan Pagès, vicecanceller i conseller reial, sobre les franqueses portades per l'ambaixador. Endemés, el monarca afirma que a l'arxiu dels racionals hi ha documentació que constata que el Regne està acostumat a pagar en els esmentats tributs i ha contribuït, en anteriors ocasions, amb quantitats més elevades.³³ Tot i això, la insistència i els parlaments de misser Montanyans donaren fruit i a finals de juny escrivia a la juraria per informar d'haver aconseguit de Joan II una rebaixa de 3.000 florins d'or respecte als 9.000, establint-se que es pagarien la meitat de «continent» i la resta d'aquí a tres mesos.³⁴

Els doblers per pagar el coronatge provenien, generalment, de l'establiment d'un tribut de caire extraordinari: el tall. El problema era que sovint no s'havia acabat de cobrar un tall quan ja se n'imposava un altre. Al Gran i General Consell no li quedà altra sortida

³⁰ D'aquesta manera, el 10 d'agost els jurats demanen a l'ambaixador que els envii la provisió per la qual els moneders i els francs contribueixin en els talls existents. A més, respecte a la causa de mossèn Catlar, li comuniquen que han cercat i trobat part de les escriptures que demanava per aquest procés. De nou, es manifesta com l'aparell burocràtic de les institucions illenques no funcionava com calia. ARM, AH 681, f. 32v-33r.

³¹ ARM, AH 681, f. 30v-31r.

³² ARM, AH 681, f. 28r-30v.

³³ ARM, AGC 11, f. 34.

³⁴ Finalment, els jurats afegien que en cas que Menorca i Eivissa ja haguessin contribuït, la quantitat entregada fos deduïda del conjunt.

que imposar-ne un de nou per entregar els primers 3.000 florins d'or.³⁵ En aquest sentit, el Consell suplicava al monarca que, en el conjunt dels 6.000 florins, hi fossin compreses les quantitats corresponents a Menorca i a Eivissa.³⁶ També li pregaven que manàs a tota persona laica amb immunitat que hi contribuís i una pròrroga del termini de la quantitat restant a pagar per no pressionar tant el poble.

El mes de setembre fou fonamental per als objectius de l'ambaixada. Els jurats tornen a enviar una missiva al monarca, perquè els 3.000 florins que s'havien d'entregar només es podien obtenir mitjançant un altre tall i ja n'hi havia dos. Per això, li pregaven que prorrogàs el pagament a la propera Pasqua. Aquest mateix dia, s'escrivia a Montanyans en el mateix sentit: aconseguir de Joan II un ajornament. A més, la juraria demanava al síndic que trametés «la letra obtinguda del Senyor Rei que los franchs e moneders paguen en los dits maridatge e coronació»,³⁷ la qual cosa posa de manifest que, transcorregut més d'un mes, l'ambaixador o no tenia aquesta llista o encara no l'havia enviada, dificultant poder començar la recaptació d'un tercer tall.

D'altra banda, Montanyans lamenta que els jurats no l'aconsellassin sobre el que havia de fer respecte al recurs interposat vers els censalistas, majoritàriament barcelonins. Mentrestant, aquests s'han reunit, i quan semblava que arribarien a un acord, Llobet el vell i en Galceran Carbó i uns pocs més s'oposaren a percebre els censals a ciutat de Mallorca, trencant-se les negociacions. A més, el síndic opina que poca cosa es podia fer sense el recolzament del monarca, que ja havia atorgat la realització dels pagaments a Barcelona. Per tant, Jaume de Montanyans sol·licita que pugui tornar a l'illa, perquè la seva presència ja no és necessària i es poden evitar majors despeses a la Universitat.³⁸ Afirma que l'estada d'un «causídic» és suficient i, en cas d'haver de menester ajuda, pot recórrer als advocats que li recomani.

Però tant els jurats com el Gran i General Consell desitjaven obtenir millors resultats, com obtenir una favorable resolució sobre la problemàtica dels censals de la manera més beneficiosa per al Regne. També li demanaven que el rei confirmàs les franquesses. Per això i per prorrogar el pagament dels 3.000 florins del coronatge i maridatge comunicaren al síndic que perllongàs la seva estada. A més, la documentació sol·licitada del procés judicial sobre mossèn Pere des Catlar hi anava de camí amb el vaixell del seu nebot mossèn Morey. Finalment, els jurats insisteixen, una altra vegada, a rebre la llista dels exempts, que hauran de contribuir en el tall pel coronatge i maridatge.³⁹

El 5 d'octubre, misser Montanyans informa que la suplicació de mossèn Pere des Catlar ha estat denegada definitivament, però que no ha pogut tenir del monarca cap ajornament en l'entrega dels drets sobre el coronatge i maridatge. No és estrany, doncs, que Joan II amenaci d'expropiar els propis béns si no paguen aviat⁴⁰ al lloctinent del procurador reial, mossèn Gregori Burguès.⁴¹ Alhora el rei comunicava al síndic que les

³⁵ ARM, AH 681, f. 36r.

³⁶ ARM, AH 681, f. 36r-37v.

³⁷ ARM, AH 681, f. 37v-39r.

³⁸ ARM, AH 681, f. 42v.

³⁹ ARM, AH 681, f. 43r.

⁴⁰ ARM, AH 681, f. 43r-44v.

⁴¹ ARM, AGC 11, f. 49r. El tall es recaptaria la meitat en deu dies i la resta durant el present mes. Sobre la problemàtica d'aquesta càrrega fiscal, vegeu BARCELÓ CRESPI, M. (1991). «Més sobre l'impost del tall (1450-1521)». *Randa*, 29, Barcelona.

seves necessitats eren més urgents que la del Regne i, per tant, havien de contribuir immediatament.⁴² Es manifesta així el creixent autoritarisme reial, que augmentarà amb el seu fill Ferran.

Davant la fermesa del monarca per rebre els 3.000 florins d'or, d'aquesta manera, el Gran i General Consell en sessió de dia 4 de novembre decidí imposar un altre tall, establint-se la contribució de dues terceres parts (2.000 florins) per a Ciutat i una tercera part per a la Part Forana (1.000).⁴³ Però la situació es complicà a mitjan mes quan Joan II i Joan de Sant Jordi, secretari seu, amenaçaren de nou els jurats que, si no pagaven immediatament, es realitzaria l'execució i una multa de dos mil florins,⁴⁴ fet que exemplifica una altra vegada la feblesa institucional del regne de Mallorca. En aquest sentit seria interessant estudiar si la política dels monarques a la resta d'illes de l'Arxipèlag (Menorca i Pitiuses) i del Mediterrani (Sardenya i Sicília) és o no consemblant.

Les negociacions amb els creditors estaven trencades.⁴⁵ Però, amb l'ajuda de misser Joan Dusai, Montanyans i ell concertaren una altra entrevista amb els advocats i procuradors dels censalistes per arribar a un acord. Per tal motiu, foren convocats tots els creditors i, quan tot feia preveure un acord, en Galcerà Carbó, en Ballester i en Colomines el geperut protestaren per evitar que se signassin els capítols i, sent una minoria, aconseguiren que no s'arribàs a cap pacte, perquè deien que la signatura no seria respectada pels successors dels actuals jurats, tot i que el síndic afirmàs que es compliria. Montanyans continuà explicant que al dia següent els mallorquins foren expulsats de les esglésies, per la qual cosa va pregar al monarca el restabliment de l'ordre.⁴⁶ Per tant, la situació havia arribat a un important grau de crispació.

D'altra banda, els jurats demanaren a Jaume de Montanyans que suplicàs el rei perquè revocàs els edictes establerts que ataquen les franqueses, les quals han estat jurades per ell mateix. Així, Joan II, a més de revocar el privilegi de la presència del Consell de Prohòmens durant les tortures, permetia la pena corporal i la confiscació de béns, la qual cosa va en contra no tan sols de les lleis pròpies del Regne, sinó també dels Usatges de Catalunya, lleis que regulen el procés judicial.⁴⁷

Davant la negativa de Joan II de revocar els anteriors edictes, el Gran i General Consell comunica al síndic que realitzarà una solemne ambaixada amb representats dels distints estaments i que, per tant, pot tornar a Mallorca. El 30 de novembre el rei Joan II signà una credencial en nom de misser Jaume de Montanyans per donar fe als jurats i el General Consell del treball realitzat, document emprat en finalitzar les ambaixades.

El 8 de gener de 1479, després de l'elecció dels nous càrrecs, Montanyans va explicar als jurats i membres del Gran i General Consell el treball realitzat a Barcelona. Va parlar durant més de tres hores, narrant el desenvolupament de les diferents instruccions,

⁴² ARM, AH 681, f. 46v-47r.

⁴³ ARM, AH 681, f. 40r-40v.

⁴⁴ ARM, AH 681, f. 47v-48r.

⁴⁵ ARM, AH 681, f. 40v-4r; f. 45r-46r. Així, es realitza la tortura i confiscació de béns, quan només es permetia en cas de crim de lesa majestat. Per treure les armes contra algú la pena era de 60 sous i, ara, és d'exili.

⁴⁶ ARM, AGC 11, f.59r-63r.

⁴⁷ Un altre problema que haurà de solucionar l'ambaixador és solucionar el tema del coronatge dels monarques (del restant de Joan II i el del mateix Ferran II). D'aquesta manera, el 29 de gener de 1481 els jurats li comuniquen que pregui al rei perquè accepti 4.000 florins d'or per les coronacions. La missiva continua dient que, si no hi accedia, el monarca hauria d'esperar com ha succeït a Aragó.

que no es conserva a la documentació consultada.⁴⁸ No obstant això, segons els manaments fets a l'ambaixada següent, es poden saber els objectius no assolits:

Respecte al coronatge i maridatge, l'ambaixador afirmà que fou impossible aconseguir més del rei, havent-hi mil lliures encara pendents per pagar després de la mort de Joan II.⁴⁹ Sobre la causa de mossèn Pere Abrí des Catlar, senyor de la borsa de l'or, Joan II confirmà la sentència realitzada a Mallorca pel lloctinent general i el seu assessor misser Joan Dusai, comissaris de la majestat, segons la qual, la Universitat havia de rebre unes 2.800 lliures. La problemàtica dels censos catalans fou el tema principal del seu discurs per la seva importància. Montanyans afirmà que l'afer restava obert, tot i les seves reunions amb els censalistes i la gran tasca feta pel procurador reial, mossèn Francesc Burguès, per convèncer el monarca. Un altre tema cabdal era l'incompliment de les franqueses i els privilegis del Regne. El síndic va aconseguir-ne la confirmació d'algunes per part del rei, però no de totes, les quals es poden veure als documents portats pel síndic. Per tant, aquesta qüestió, com la dels censos catalans, formarà part de l'ambaixada següent, iniciada per Pere Moranta el 1480 i continuada l'any següent per Jaume de Montanyans.⁵⁰ A més, es denunciava la inoperativitat del Consell de Franquesa.⁵¹ Al final, com ha posat de manifest Ricard Urgell, Ferran II dictaminà que els creditors del Principat percebrien els censals a Barcelona.⁵²

4. CONSIDERACIONS FINALS

Moltes de les qüestions que no se solucionaren en l'ambaixada de 1478, tres anys més tard encaren estaven pendents, sobretot en dos àmbits fonamentals per al govern de tot país: el fiscal, amb els creditors catalans, i el jurídic, amb l'incompliment de les franqueses; la qual cosa complicava encara més la greu situació del Regne.

A més, s'observa que tant les ambaixades de Pere Llitrà com la de Jaume de Montanyans poques millores aportaren, però clar, què més podia fer una terra sense unes corts pròpies com les dels territoris peninsulars de la Corona d'Aragó dins un context de creixent autoritarisme monàrquic en tot Europa occidental. En aquest sentit, durant la segona meitat del segle XV, les Illes Balears dins el conjunt de la confederació

⁴⁸ En aquest sentit, el 1481, misser Montanyans encara havia de sol·licitar del rei Ferran la confirmació del privilegi de virtualles, el compliment de la legislació sobre les tortures, havent de ser-hi presents els jurats i, que tot judici s'ha de realitzar amb el Consell de Prohoms, quan el president del Tribunal i el governador no ho permeten, al·legant una pretesa carta de Pere el Cerimoniós.

⁴⁹ Institució creada pel rei Martí entre 1404 i 1406 a petició del Gran i General Consell per vigilar el compliment de les franqueses del Regne de Mallorca per part de les autoritats, sobretot dels oficials reials. El doctor Roman Piña constata que aquesta institució es mostrà ineficaç, atesa l'elecció dels seus membres per part del monarca. PIÑA, R. (1983). «El Consell de Franquesa». *Cuadernos de la Facultad de Derecho*, num. 6. UIB. Palma, pàg. 71-95.

⁵⁰ URGELL, R. (1992). «El deute públic exterior del regne de Mallorca. Els primers anys de Ferran el Catòlic (1779-1484)», a *Les Illes Balears i Amèrica*. Institut d'Estudis Baleàrics, Palma, pàg. 91. El dia 1 de març de 1481 el rei va dictar sentència definitiva en aquest procés, condemnant la Universitat del Regne de Mallorca a «*solvere in civitate Barchinone dictos creditoribus censualistis dictas pensiones censualium, tam debitas quam de cetero debendas*».

⁵¹ A Mallorca el Gran i General Consell elaborava i proposava les lleis al monarca mitjançant l'enviament de síndics a la cort. PIÑA, R. (1977). *El Gran i General Consell*, Palma, pàg. 111.

catalanoaragonesa tenien una importància menor, tant en l'aspecte econòmic com en el demogràfic, per la crisi existent, fets que agreujaven la seva feble situació política. Per això seria interessant analitzar, com hem dit abans, quina era la situació de la resta d'illes de la Corona a finals del regnat de Joan II, com actuen en aquests territoris els representants del poder reial i si les seves actuacions variaven molt.⁵³

Pel que fa a les ambaixades en si mateixes, tant Pere Llitrà com Jaume de Montanyans eren juristes de reconegut prestigi, però això no fou suficient per fer complir totes les lleis pròpies del Regne, millorar la qüestió dels censals o solucionar satisfactòriament la problemàtica del coronatge i maridatge, perquè:

Ja es partia d'un dèficit institucional propi.

L'aparell burocràtic de les institucions pròpies de Mallorca no estava ben organitzat, sent freqüent la descoordinació entre els jurats i el síndic, mesura fonamental per agilitzar i tenir la iniciativa en qualsevol negociació.

*L'administració
educativa a les
Illes Balears*

Bartomeu Orell
i Villalonga

Mayurqa
(2000), 26:
209-236

L'ADMINISTRACIÓ EDUCATIVA A LES ILLES BALEARS (1857-1930) UNA APROXIMACIÓ HISTÒRICA

Bartomeu Orell i Villalonga

RESUMEN: Es un estudio sobre la evolución histórica de la oferta educativa de las Illes Balears, especialmente en la Part Forana mallorquina, entre la segunda mitad del siglo XIX y el primer tercio del siglo XX. A continuación, se explica la legislación educativa desarrollada a partir de la Ley Moyano del 1857, el funcionamiento de la administración escolar (la Junta Provincial de Instrucción Pública, las Juntas locales, la Diputación Provincial), y su intervención en el impulso de la escolarización formal. También se hace mención al irregular pago de los salarios de los maestros y a la lenta construcción de nuevos edificios escolares, así como a la diversa oferta y demanda educativa de las distintas comarcas mallorquinas.

ABSTRACT: A study is made of the historical evolution of the educational supply in the Balearic Islands, particularly in the area lying outside Palma, known as Part Forana in Mallorca, between the second half of the XIXth century and the first third of the XXth century. Subsequently, there is an explanation of educational legislation resulting from the Moyano Act of 1857, the role of the authorities (la Junta Provincial d'Instrucció Pública -the Provincial Board of Instruction-, les Juntres locals -the local Boards-, la Diputació Provincial -the Provincial Council-) and their participation in the thrust of formal schooling. Particular mention is made of the irregular payment of the teachers wages and the slow construction of new scholastic buildings, taking into account the extent of the educational supply and demand in the various regions of Mallorca.

Freqüentment quan els Estats han legislat sobre l'ensenyança formal, quan s'han ocupat i preocupat de la instrucció del poble, no ha estat en funció de les necessitats educatives dels ciutadans, sinó per satisfer les seves pròpies exigències.¹ Com ha remarcat encertadament Octavi FULLAT (1994: 124-125), sovint ha resultat més còmode imperar sobre ignorants que sobre els qui no ho eren: per ço, el poder no sempre ha promogut *motu proprio* l'educació. Només ho ha fet quan ha estat estrictament necessari per tal d'assolir la seva pròpia consolidació mitjançant la socialització i la influència en el pensament de les masses. Fou sobretot a partir del segle XIX quan, per reforçar la cohesió «nacional», els Estats europeus imposaren la llengua majoritària a la resta del territori que dominaven,² i procuraren l'exaltació del patriotisme, de manera que l'escola fos el lloc de formació dels

¹ Com expressava Jeremy Bentham, un dels teòrics del liberalisme de principis del segle XIX, quan l'Estat facilita la instrucció dels ciutadans els dóna un motiu més per assegurar-se'n l'obediència indiscutida i constant de la llei (M. PESET / J. L. PESET, 1974: 552).

² Sobre la castellanització a Mallorca i el paper de l'escola, vegeu les aportacions de J. MASSOT (1972/1985), J. MAS / G. ENSENYAT (1997), B. ORELL (1997; 1999), o A. I. ALOMAR (2000).

bons ciutadans.³ Els mitjans eren l'escolarització obligatòria —entre 6 i 12 o 14 anys— per tal d'arribar a l'alfabetització general, el finançament públic del sistema educatiu, la fundació d'escoles de formació del professorat i el control estatal a través d'una sèrie d'organismes de tutela i inspecció de caire polític i administratiu. Al llarg del segle XIX, el nou Estat liberal va anar creant plans d'estudi, titulacions del professorat, i mecanismes de control des del govern o des d'òrgans delegats. A les planes que segueixen intentarem esbrinar el funcionament d'aquesta estructura administrativa a les Balears pel que fa a la instrucció primària, entre la Llei Moyano (1857) i les acaballes del regnat d'Alfons XIII.⁴

1. LA LEGISLACIÓ

La normativa que es promulgà inicialment, sobretot a l'Europa nòrdica, introduí un sistema educatiu públic, assenyalà les edats que corresponien a l'ensenyament obligatori, atorgà la inspecció i tutela de les escoles als municipis o a l'Estat, i establí un Ministeri específic per als afers educatius (a principis de segle XIX a Prússia i a Suècia; a mitjan segle en territoris meridionals com el Piemont; a Espanya, en acabar la centúria). El segon terç del segle registrà una intensa activitat normativa, des de la francesa Llei Guizot (1833) —que establia una escola primària en cada poble— fins a la Llei de l'Educació Elemental d'Anglaterra i Gal·les (1870) —que impulsà l'assistència obligatòria—, passant per les de Bèlgica, Suècia, Piemont, Holanda, Espanya, Àustria i Hongria. La durada de l'escolarització obligatòria mostrà, també, diferències geogràfiques notables: començant per Prússia i continuant per molts països del centre i del nord del continent, l'ensenyança primària obligatòria abraçava un interval d'uns 7-8 anys; en canvi, al sud hi havia nivells inferiors d'exigència fins i tot en dates tan tardanes com la segona meitat de la centúria.

El llegat educatiu espanyol anterior al segle XIX es fonamentava en el control ideològic —especialment de l'ensenyança superior— i la formació de les minories destinades a exercir les tasques de govern i de l'administració de l'Estat. La Llei Moyano de 1857 va ser el primer intent realment seriós de regular el sistema educatiu i, a més, fixà l'abast de l'esment que els poders públics havien de tenir sobre la instrucció dels infants, que d'aleshores ençà es convertí, teòricament, en obligatòria i gratuïta. Tot això sota una estructura centralitzada, uniformitzadora, pròpia del sistema isabelí, caracteritzat pel sufragi censitari. En realitat, no es plantejà una adequació real de l'escola a les noves exigències econòmiques i culturals ni a les noves tendències pedagògiques.

Sota la influència de la Llei Guizot —tot i que alguns han minimitzat els influxos externs—,⁵ Claudio Moyano recollí a la *Ley de Instrucción Pública* (9/setembre/1857) algunes propostes dels Plans Generals d'Educació de dos moderats, el Duque de Rivas (1836) i Pidal y Mon (1845), i del *Reglamento de las Escuelas Públicas de Instrucción*

³ Al segle XIX espanyol, exèrcit i escola foren instruments de «nacionalització». Però els seus efectes varen ser limitats i, de vegades, contradictoris (M. SUAREZ, 1997: 321-322): l'escola depengué econòmicament dels municipis fins el 1901, i aquests es manifestaren sovint més vinculats a tesis acusadament particularistes —dins l'òrbita tradicionalista o federal— que estatals.

⁴ Per a un marc explicatiu illenc i espanyol d'aquest període de gran interès en la història de l'educació, vegeu A. J. COLOM (1991), B. SUREDA (1998), B. DELGADO (1994) i C. RUIZ (1997).

⁵ Segons Jaume CARBONELL (1994: 238), «l'atmosfera obscurantista espanyola es replega en la seva tradició més conservadora, sense mirar a Europa ni a la modernitat».

Primaria Elemental (1838). Promulgada per un govern de Narváez, la llei era fruit de l'aproximació entre sectors moderats i progressistes —que donà lloc a un partit centrista, la Unión Liberal— i seguia el projecte que havia elaborat Gil de Zárate (1845). Aquest tècnic havia consagrat al Pla de 1845 el principi secularitzador: «*Sólo donde reside la soberanía, reside también el derecho a educar [...] Cuando la sociedad eclesiástica era la soberana en todo, fue y debió ser también la docente [...] Perdida la soberanía, la sociedad eclesiástica no puede ni debe ser la docente*» (I. TURIN, 1967: 30-31). La llei de 1857 dictava que les escoles elementals públiques fossin a càrrec dels pressuposts municipals, encara que l'Estat havia de consignar la quantitat d'un milió de rals per auxiliar els pobles que no en poguessin satisfer les despeses. Les escoles podien ser: *incompletes* —si no cursaven la totalitat de matèries—, o *completes* si ensenyaven als nins doctrina cristiana, llegir i escriure, gramàtica, aritmètica, i nocions d'agricultura, indústria, i comerç; i a les nines «*labores propias del sexo, elementos de Dibujo aplicados a las mismas labores, ligeras nociones de Higiene doméstica*» en lloc d'agricultura, indústria i comerç.⁶

La instrucció primària era obligatòria per a tots els infants entre 6 i 9 anys, «*a no ser que les proporcionen suficientemente esta clase de instrucción en sus casas ó en establecimiento particular*»; si no era així, els pares serien amonestats.⁷ Emperò, com en tantes altres lleis, el compliment era poc rigorós: «*Tampoco digo nada nuevo afirmando que sobre este punto priva un abandono que bien puede calificarse de escandaloso [...] Todo esto es letra muerta*»; denunciava Rafael M. de LABRA (1897: 149-150), diputat republicà i un dels fundadors de la Institución Libre de Enseñanza. La determinació de l'edat ja havia aparegut en reglaments anteriors, en consideració a les necessitats que passaven moltes famílies que utilitzaven els fills com a part integrant i no gens menyspreable de la força productiva,⁸ tot i que l'escolarització fixada era mínima, la llei restà ignorada per molts pares de família del camp i de la ciutat. Administrativament, l'educació quedava dins les competències del ministeri de Foment, sota les ordres del Director General de Instrucción Pública. La llei organitzava, també, el Real Consejo de la Instrucción Pública, el qual passà per les vicissituds pròpies de la inestabilitat política de la segona meitat del XIX: reformat, substituït, desconegut o exaltat per un munt de disposicions posteriors, es convertí en refugi d'alts funcionaris i polítics forjats a la burocràcia educativa.

A pesar de l'escassa adequació de la Llei Moyano als nous corrents pedagògics, la seva valoració general va ser globalment positiva.⁹ Un exemple n'és la que acompanya la

⁶ El tipus d'escola variava segons la grandària del poble: el de menys de 500 hab. n'havia de tenir una, encara que fos incompleta; entre 500 i 2.000 hab. una de completa de nins i una altra, encara que incompleta, de nines...; entre 2.000 i 4.000, dues de completes de nins i dues de nines i així, comptant-ne una per cada 2.000 hab. més.

⁷ El Codi Penal (1870) fixà al seu article 603 el càstig d'entre 5 i 15 dies d'arrest i reprensió per als pares i tutors dels menors de 15 anys que abandonassin els seus fills sense procurar-los educació (M. MARTINEZ ALCUBILLA 1921, X: 10). Un RD (23/febrer/1883) precisà que tot funcionari públic amb un haver inferior a les 1.500 pessetes anuals havia d'acreditar davant els seus caps immediats que donava instrucció elemental als fills més grans de 6 anys.

⁸ El 1908, el jurista Álvaro LOPEZ NUÑEZ (1992: 234) considerava «simpàtica» la previsió que ja feia l'art. 57 del Reglamento de 26 de novembre de 1838: «*Como la clase pobre se ve frecuentemente obligada a sacar a sus hijos de la escuela demasiado pronto, procurarán promover los maestros especialmente los adelantos de esta segunda división (8 a 10 años) a fin de que los niños de 10 años precisados a dejar la escuela puedan aumentar por sí, o conservar al menos con pequeño esfuerzo, lo que hubieran aprendido.*»

⁹ A finals del segle XIX es constituí una Comissió en favor de l'erecció a Madrid d'un monument a Moyano que, després de recollir 28.000 pessetes entre el personal docent, es dirigí a les Diputacions (febrer/1895) per

recopilació normativa de Marcelo MARTINEZ ALCUBILLA (1920, IX: 545): «*Era tal su fuerza objetiva, tan razonables muchas de sus declaraciones y tan complejo su campo de acción que pasó por encima de ella el torrente innovador (de la Revolución de 1868) sin lograr abatirla, como tampoco la abatieron los acuerdos adoptados sucesivamente por los gobiernos de la Restauración, de la Regencia y del actual reinado.*» Romangué vigent en molts dels seus preceptes —defensats pel mateix Tribunal Suprem—, encara que retocada per normes fragmentàries reunides per Antonio GARCIA ALIX (1900), el primer ministre de Instrucción Pública y Bellas Artes en la història d'Espanya.¹⁰ Moltes veus, com el catedràtic d'Institut A. de MONTALVO (1899: 7), criticaren la confusió que havia generat la proliferació de disposicions:

«*Difícilmente existirá un ramo de la administración en que más torpemente se haya legislado, que en Instrucción Pública, a partir de la nunca bien ponderada Ley de Moyano (1857) [...] Se han publicado gran número de Reglamentos, R. D., R. O. y circulares; su número excede a toda ponderación y todo ello no ha servido más que para aumentar el desconcierto y que se haya llegado al actual momento en que ya nadie sabe lo que rige, ni lo que debe regir.*»

A la segona dècada del segle XX l'eficàcia de la llei de 1857 i de la legislació que la modificava seguia sent escassa. Així ho denunciava Eduardo VINCENTI, en una ressenya biogràfica sobre Moyano:

«*El principio de gratuidad no se ha hecho aún efectivo, ni puede hacerse porque carecemos de las escuelas que exige el censo de población; la mayor parte de las que tenemos en acción están instaladas en locales infectos; los maestros carecen de autoridad y de medios de vida; las normales lanzan pedagogos sin pedagogía, y a veces sin ortografía; [...] las escuelas son visitadas cada cinco años; los demás centros de enseñanza nadie los vigila, y así sucede que los institutos siguen poniendo en circulación bachilleres en el mal sentido de la palabra*» (citat per M. PESET / J. L. PESET, 1974: 570).

2. ELS ORGANISMES COMPETENTS

Els ens que tendran al seu càrrec la fundació, l'organització i el manteniment de les escoles públiques de primeres lletres seran: la JUNTA PROVINCIAL D'INSTRUCCIO PUBLICA (JPIP) —o DE PRIMERA ENSENYANÇA (JPPE)— òrgan delegat de l'Estat, presidit pel governador, vetlarà per la inspecció i informarà les peticions dels Ajuntaments; les JUNTES LOCALS D'ENSENYAMENT PRIMARI, presidides pels batles, tendran responsabilitats entorn a la creació i el manteniment de les escoles, i —fins al canvi de segle— al pagament dels salaris dels mestres; i la DIPUTACIO PROVINCIAL, a través de la Comissió Provincial i de la

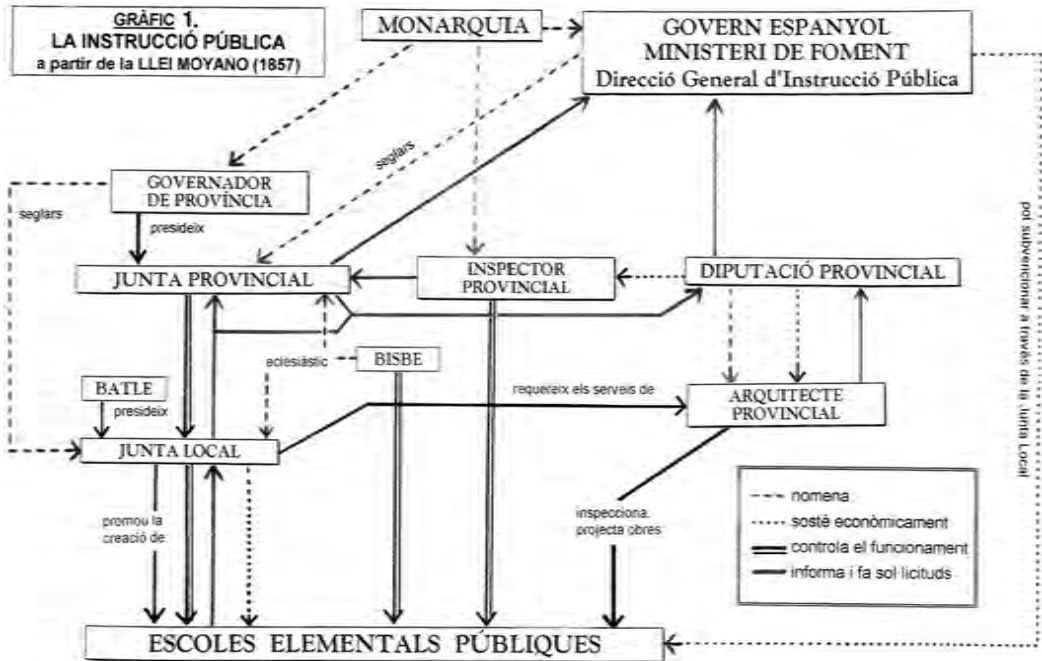
demanar-los ajut. La de les Balears contestà que, «*por más que sea plausible el pensamiento de perpetuar la memoria de tan insigne patricio*», no li era possible col·laborar, ja que la Comissió de Pressuposts havia informat que no tenia mitjans per contribuir-hi (ARXIU GENERAL DEL CONSELL DE MALLORCA, a partir d'ara: AGCM, X-906/56). Finalment, l'estàtua fou erigida davant l'edifici del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts.

¹⁰ Fins aleshores, les competències havien estat exercides des d'un macrodepartament, el Ministerio de Fomento, que incloïa també Agricultura, Indústria, Comerç i Obres Públiques.

Comissió de Foment o d'Instrucció, facilitarà la construcció i reparació de les escoles, aportant-hi l'Arquitecte de Província, pagarà els inspectors i, atenant els seus informes, actuarà contra els municipis que incompleixin la norma educativa; també tindrà al seu càrrec les despeses de manteniment de l'Institut i d'altres centres d'ensenyament superior.

2.1. La Junta Provincial

La *Ley de Instrucción Pública* de 1857 consagrà aquest òrgan com el més decisiu dins l'administració educativa del segle XIX,¹¹ amb les funcions següents (art. 286): informar el Govern; promoure avanços als centres de 1a. i 2a. ensenyança; vigilar la bona administració dels seus fons; i denunciar al rector del districte universitari les faltes observades en el seu funcionament. Aquesta Junta ha de ser presidida pel governador i composta per un diputat provincial, un conseller provincial, un membre de la Comissió Provincial d'Estadística, un catedràtic de l'Institut, un regidor de l'Ajuntament de la capital, l'inspector de les escoles de la província i dos, o més, pares de família (art. 281); tots ells nomenats pel govern «a propuesta en terna del gobernador de la provincia». A més, hi ha també un eclesiàstic designat pel bisbe, i un mestre que en serà secretari, nomenat pel govern a proposta de la Junta (GRÀFIC 1).

Per altra banda, el govern vigila el compliment de la llei als establiments d'instrucció, públics i privats, per mitjà d'un inspector provincial, nomenat pel rei entre els mestres candidats que hagin fet els estudis de l'Escola Normal central i hagin exercit

¹¹ Un antecedent n'havia estat la Comissió de Província, constituïda pel governador, un rector i tres pares de família, segons la *Instrucción para el Régimen y Gobierno de las Escuelas de Primeras Letras* (1834). La seva tasca era fomentar i vigilar les escoles de primeres lletres, facilitar informació a la Comissió Central, i fer complir el Pla General d'Ensenyament Primari (B. SUREDA, 1977: 28).

l'ensenyament primari durant cinc anys a l'escola pública o deu a la privada (art. 300).¹² A més d'aquest control, els mestres i les escoles en patiran un altre: les autoritats civils i acadèmiques facilitaran la inspecció de bisbes i altres prelats en relació amb l'educació moral i religiosa (art. 295). Segons el *Reglamento de la Administración y Régimen de la Instrucción Pública* (RD 20/juliol/1859) la Junta havia de celebrar, com a mínim, tres sessions cada mes; cada quatre anys renovaria la meitat dels seus vocals i el seu president, governador de la província, havia de proporcionar un local per a la Secretaria i un despatx per a l'inspector.

Si aquesta legislació era pròpia del liberalisme moderat, el viratge conservador dels darrers anys d'Isabel II va fer que es pretengués derogar la Llei Moyano amb la *Ley de Instrucción Primaria* (2/juny/1868). Vigent només fins la *Gloriosa* del setembre, posava l'èmfasi en el control ideològic de l'Església: la presidència d'honor de la Junta Provincial era ara per al prelat diocesà, encara que el president efectiu seguia sent el governador; registrava algunes incorporacions (el rector de la Universitat o el director de l'Institut, el batle de la capital, el fiscal de l'Audiència) i s'hi afegia un altre eclesiàstic designat pel bisbe. A més, havia de dur un registre exhaustiu de l'actuació de tots els mestres: conducta moral i religiosa, compliment dels deures, matrícula de l'escola, resultat dels exàmens... El control i la submissió dels mestres vers els poders eclesiàstics no eren acceptats pels progressistes, que els consideraven humiliants. Com a conseqüència de la Revolució, Ruiz Zorrilla derogà aquesta llei amb un decret (14/octubre/1868) que tornava a posar en vigor la legislació dels anys cinquanta, amb una diferència: els nou membres de la Junta Provincial passaven a ser nomenats per la Diputació i el governador ja no n'era necessàriament el president, perquè aquest era escollit entre els seus membres (*Historia...* 1979: 327).

En la Restauració el Govern central recuperà el control sobre aquestes designacions. Un símptoma evident de la consolidació del centralisme a la Constitució de 1876 fou la dependència creixent de la Junta Provincial de Instrucción Pública de les directrius ministerials. Pel que es desprèn de l'anàlisi de la documentació de la Diputació, la corporació provincial no intervenia en el nomenament dels seus membres exclusivament.¹³ A partir de la disposició 3a. de la Reial Ordre del 28/octubre/1879, el càrrec de vocal en concepte de pare de família resultava incompatible amb els de diputat provincial o regidor; i, des de la RO del 24/octubre/1881, el vocal eclesiàstic no podia ser professor de cap centre públic (M. MARTINEZ ALCUBILLA 1920, IX: 594-595). Finalment, una reorganització més profunda arribà amb un RD (5/maig/1913): el govern liberal del conde de Romanones amplià el nombre dels membres de la Junta Provincial de Primera Enseñanza amb el president de la Diputació, el director i la directora de les Escoles Normals de Mestres, un inspector de sanitat, l'arquitecte provincial, un representant de la Cambra de Comerç, un

¹² L'inspector ha de visitar totes les escoles primàries. El seu salari serà de 10.000 rals a les províncies de 1a. classe, 9.000 a les de 2a. i 8.000 a les de 3a. (*Historia...*, 1979: 300).

¹³ D'aquesta manera són freqüents situacions com la creada pel cessament de Joan Massanet i Ochando, fundador del Centro Alfonsino de Palma, que havia estat elegit senador. La Junta Provincial trameté una terna al rei (17/juny/1876); el director general d'Instrucció Pública informà la Diputació del nomenament de Joan Ribas i Fluxà (AGCM, II-711/1, Enseny., R.1141 14 set.1876). En la presentació d'aquestes ternes s'inclouen polítics de gran pes: Miquel Sociés i Caimari (AGCM, II-711/1, Enseny., R.136, 28 gener 1878), que presidí la Diputació; l'industrial Pere Aguiló *Cetre*, (AGCM, X-809/59, Foment, 17 nov.1885); l'advocat liberal Marià Canals i Perelló, batlle de Palma, l'escriptor Gabriel Maura i Muntaner (AGCM, X-808/34, Foment, 17 Feb.1886); o el cap dels conservadors, Josep Sociés i Gradolí, que arribà a presidir la Diputació (AGCM, X-901/7, Comissió Prov.-Inst.Pública, 25 gener 1887).

cap de l'exèrcit proposat pel capità general... Aquest darrer, com tots els altres que eren presentats en terna (un regidor de la capital, un diputat de la Comissió Provincial, un eclesiàstic...), eren triats pel Ministeri.

La Junta havia de reunir-se ordinàriament un pic cada mes i, a part de les seves funcions habituals (proposar reformes i noves construccions d'escoles, reclamar llegats i donacions «*distraídos de su objeto por cualquier motivo*», vigilar les juntes locals...), n'incorporava d'altres que recollien les inquietuds pedagògiques de principis del segle (M. MARTINEZ ALCUBILLA 1921, X: 109): el governador-president, escoltat l'inspector provincial, excitarà el zel dels Ajuntaments perquè compleixin rigorosament les disposicions sobre les condicions higièniques o pedagògiques de les escoles o sobre les reclamacions dels mestres. A més, fomentará les Caixes d'Estalvis escolars, museus, biblioteques populars i circulants, colònies, «*fiestas escolares y patrióticas y, en fin, cuantas instituciones contribuyan a la difusión de la cultura y á la elevación moral del pueblo*», i procurarà despertar l'interès públic cap a les missions pedagògiques, conferències i publicacions.

2.2. La Diputació Provincial

La seva participació en els afers educatius coincideix ja amb la seva fundació, arran de la Constitució de Cadis: les escoles creades pels municipis romanien sota la protecció, si més no teòrica, de la Diputació Provincial. Aquesta corporació participà també en la fundació de l'Institut (1835) i la Biblioteca Provincial (1839): l'Institut Balear, encara que fos de titularitat de l'Estat, no tenia cap dotació als seus pressuposts, de forma que en bona part del segle XIX s'hagué de mantenir mitjançant els recursos de les seves matrícules, quedant a càrrec de la Diputació l'obligació de cobrir-ne el dèficit (R. PIÑA, 1979: 39-40). D'igual forma, fundà l'Escola Normal masculina (1842) i l'Escola Normal femenina (1872),¹⁴ i sota els seus auspicis es creà l'Escola Industrial (1856).¹⁵ El Sexenni va ser una època especialment complicada per a la corporació balear, la qual no disposava de recursos a bastament per satisfer les seves obligacions per llei. Això era perceptible a les memòries de la Comissió Provincial, com la d'abril de 1872, que informava de l'estat de comptes:

«Sus desconsoladoras cifras revelaban un déficit crecidísimo en los fondos provinciales, los cuales eran un obstáculo constante a todas las altas concepciones que en favor de la provincia pudieran formularse. Esta situación tristísima, Sres. Diputados, hija de ciertas y determinadas circunstancias que S. S. no desconocen ha sido vencida; esa honda perturbación, consecuencia natural de profundas reformas introducidas en el país va a desaparecer...»¹⁶

Una llei del Sexenni, la Ley Provincial de 1870, va ser aprofitada pel sistema canovista per continuar el model bifront que s'havia anat perfilant des de 1812: el governador s'havia consolidat com a cap polític, mentre que la Diputació conservava competències administratives relacionades amb allò que s'anomenava Fomento (obres

¹⁴ Aquí la corporació no feia més que complir les disposicions per cobrir la falta crònica de mestres. Als països en els quals l'Estat assumí responsabilitats sobre educació, aquesta manca cristal·litzà en dos mecanismes arquetípics de reclutament i de gestió del personal: la creació de les Normals i l'estructuració d'una carrera burocràtica que oferís unes perspectives econòmiques i professionals idònies (F. VILLACORTA, 1993: 20).

¹⁵ La Diputació havia de contribuir en un terç del seu manteniment; els altres dos terços corresponien a l'Estat i a l'Ajuntament de Palma (R. PIÑA, 1979: 40).

¹⁶ Informe dirigit al governador, signat per Antoni Taltavull (AGCM, X-894/59).

públiques, sanitat, educació, beneficència...) Emperò les primeres reformes arribaren amb la *Ley de Bases* del 16/desembre/1876, que transformà el sufragi universal en censitari i convertí la corporació en executora de múltiples disposicions; quan el governador assistia a les seves reunions ho feia amb veu i vot, i assumint-ne la presidència. La Constitució de 1876 refermà, també, les atribucions de la Comissió Provincial, òrgan permanent de la Diputació creat el 1869, que reunia un diputat per districte durant un any. La seva tasca era no tan sols preparar els treballs de la corporació i executar els seus acords, sinó també la resolució interina dels afers urgents (R. PIÑA, 1979: 69); així atengué, sovint, les peticions dels Ajuntaments en l'àmbit educatiu i controlà les actuacions de la Junta Provincial.

A pesar del centralisme identificat amb el liberalisme moderat, la *Ley Provincial* de 1882 permeté que la Diputació ampliàs certes competències delegades de l'Estat. A les Balears, la Diputació fou responsable entre el segle XIX i XX de la construcció del Palau Provincial, l'Hospital General, la Casa de la Misericòrdia, i la Clínica Psiquiàtrica; concedí beques com la que gaudí Miquel Porcel i Riera; protegí l'obra de les colònies escolars (des de 1893) i patrocinà la ubicació del Museu Pedagògic (1918) en un edifici seu. A més a més, en col·laboració amb la Junta Provincial, tengué al seu càrrec la inspecció de l'ensenyament primari, i la projecció i el manteniment de les construccions escolars.

Malgrat tot, l'ombra del caciquisme enterbolia el panorama polític i embullava les relacions entre el poder estatal i el poder local; com ha expressat de forma encertada J. A. GONZALEZ CASANOVAS (1986: 50): «*Las Diputaciones, dominadas por el Jefe Político o por el Gobernador Civil, eran, por decirlo así, la sala de reunión del cacicazgo.*» Un caciquisme que, com han mostrat les aportacions d'I. PEÑARRUBIA (1980, 1991) o P. SALAS (1992, 1997) caracteritzava la societat mallorquina de l'època.¹⁷ A principis del segle XX les crítiques cap a les Diputacions es feren més i més freqüents: se les qualificava d'inútils, inoperants, submises... Enric PRAT DE LA RIBA —que presidí la de Barcelona (1907) i la Mancomunitat de Catalunya (1914)— expressava la seva desesperació entorn al trist paper que exercien, amb pressuposts inferiors als de moltes ciutats mitjanes, com Manresa:

«Sólo añaden a las consignaciones para personal algunas partidas para la Beneficiencia, pero no construyen carreteras ni tienen ninguna escuela. En un país en el que falta de todo, en que no hay vías de comunicación, ni enseñanza, ni más beneficiencia que la rudimentaria, las Diputaciones, que se quejan siempre del Estado, no pidieron al contingente nada de lo que de él cabía recabar para cumplir su misión fundamental. Han preferido pedir una pequeñez a los pueblos, mientras les bastase para unos empleados y unos pobres, a aumentar el contingente y montar todos los servicios de un país civilizado» (J. A. GONZALEZ CASANOVAS, 1986: 76).

Aquestes dificultats econòmiques, generals a tot arreu, resultaven especialment greus a les Illes Balears, com expressà el diputat provincial Lluís ALEMANY I PUJOL¹⁸ en un

¹⁷ Les elits locals europees sostenien el monopoli de les relacions entre la seva clientela tradicional i els cercles polítics i econòmics del centre. Aquest monopoli consistia també a traduir el discurs regional i nacional, i a fer de mitjanceres entre una clientela majoritàriament il·letrada i una xarxa nacional de comunicacions escrites (A. DE SWAN, 1990: 8).

¹⁸ Regidor i batle de Palma (1908), el 1913 fou elegit diputat provincial amb el suport de liberals i republicans reformistes, i arribà a presidir la corporació (1917). Durant el seu mandat es fundà el Museu Pedagògic. Als anys vint i a principis dels trenta fou diputat per la candidatura liberal verguista; el 1936 actuà com a mediador entre els falangistes i Joan March.

discurs el 5 de juliol de 1916. Aquest liberal atribuïa les penúries econòmiques al vici de «no cobrar por complacencias y no pagar por falta de dinero» i al caràcter illenc: diputacions de característiques semblants (Santander, Girona) cobraven un contingent major i no havien de sostenir —com la d'aquí— dos hospitals, tres incluses... Com deia PRAT DE LA RIBA, aquí tampoc no s'havia augmentat el total a repartir entre els municipis des de 1892: «Ha habido gran temor en hacerlo», apuntava ALEMANY (1916: 4-9). Segons ell, no es tudaven els doblers i des de 1894 els diputats provincials havien renunciat a dietes i despeses de representació, arribant l'estalvi a les 255.000 pessetes. La solució no podia passar per retirar l'assignació —d'una pesseta diària de mitjana— als asilats a la Misericòrdia o a l'Hospital, ja que això seria «el chocolate del loro» en comparació amb el deute gegantí de prop d'un milió de pessetes. La proposta era que es concedissin a la Diputació els mateixos drets que tenia la Mancomunitat, i que es creàs un arbitri de fàcil recaptació per gravar mínimament l'exportació de productes de les Balears, sense variar-ne substancialment el preu; això alliberaria els municipis de l'imminent augment del contingent.¹⁹ Finalment, la proposta va ser recollida en un dictamen de la Comissió d'Hisenda aprovat per la Diputació.²⁰

Pel que fa a la despesa pública relacionada directament amb l'educació, els pobles aportaven a final de segle —a més del contingent general— unes quotes específiques que tenien com a destinació el manteniment de l'Institut, la Inspecció Escolar i les Escoles Normals. Aquestes darreres patien un abandonament general per manca de material, escassetat de professorat i salaris insuficients: a final de segle —i considerant tan sols el capítol de sous— la Diputació de les Balears era la que menys gastava de tot l'Estat en l'escola femenina de Magisteri (un terç per davall de la mitjana espanyola) mentre que en l'escola masculina la quantitat era la cinquena més baixa.²¹ Tal com es pot comprovar a la **TAULA 1**, les despeses educatives generals —no tan sols els sous— de la corporació illenca es mantingueren pràcticament inamovibles durant el període 1886-1920:²²

Subvenció per a l'Institut	28.406
Subvenció per a l'Escola Normal	8.305
Inspector 1a. Ensenyança. Sou	2.500
Inspector 1a. Ensenyança. Dietes	2.150
Inspector 1a. Ensenyança. Material	250
TOTAL	41.611

¹⁹ Segons la proposta, l'homologació amb la Mancomunitat podria constituir un primer pas cap a una autonomia que reunís veritablement aquestes illes unides per la geografia, la història, els caràcters ètnics i filològics. Sobre l'arbitri, L. ALEMANY (1916: 13 i ss) exposa els antecedents històrics i en proposa l'aplicació a l'ametlló, les tàperes, l'albercoc, la sal, el calçat, el porc...

²⁰ AGCM, *Llibre d'Actes núm. 34* (sessió 4/desembre/1917). La comissió era integrada pels diputats Rosselló, Feliu i Alemany. El debat sobre la reclamació d'un concert econòmic i les comparacions amb el règim fiscal de les Canàries o de Biscaia s'havien iniciat a les sessions de principis de 1916.

²¹ Segons R. M. LABRA (1897: 133) els sous dels professors de les Escoles Normals d'aquí eren 6.665 pta. (masculina) i 2.770 pta. (femenina) quan la mitjana espanyola era de 9.360 i 4.056 pta.

²² Fonts depositades a l'AGCM: *Llibres Aux. de Despeses d'Instrucció Pública* = VI-978/6 (1886-89); VI-980/5 (1889-92); VI-983/5 (1892-95); VI-985/7 (1895-96). *Llibres Aux. de Despeses* = VIII-507 (1896-97); IX-530 (1897-98); VIII-516 (1898-99); VIII-525 (1899, 1900); VIII-568 (1905). *Llibres Aux. de Concepte* = VIII-603 (1910); VIII-608 (1915); VIII-613 (1920-21).

Taula 1: Despeses d'instrucció pública a càrrec de la Diputació provincial de les Illes Balears, 1886-1920

PRESSUPOSTS	1886-87	1887-88	1888*89	1889*90	1890*91	1891-92	1892-93	1893-94	1894-95	1895-96
Junta Prov. Personal	6125	6125	6365	6480	6730	6730	6730	6730	6730	6730
Junta Prov. Material	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500
Subvenció Institut	28025	28406	*	*	*	28406	28406	28406	28406	28406
Subv. Esc. Normal (m)	7881	8305	*	*	*	8305	8305	8305	8305	8305
Inspector 1a Ens. Sou	2500	2500	*	*	*	2500	2500	2500	2500	2500
Inspec. 1a Ens. Dietes	2150	2150	*	*	*	2150	2150	2150	2150	2150
Inspec. 1ª Ens. Material	250	250	*	*	*	250	250	250	250	250
Augment Mestres (m)	2550	2075	2075	2075	2075	2075	2075	2075	2075	2075
Augment Mestres (f)	2550	2075	2075	2075	2075	2075	2075	2075	2075	2075
Subv. Acadèmia BBAA	14754	13319	13319	13719	13859	14351	12852	12852	12852	13279
Biblioteca Provincial	1125	1125	1125	1125	1125	1125	1125	1125	1125	1125
Despeses Instr. Públ.	68410	66830	25459*	25974*	26364*	68467	66968	66968	66968	67395

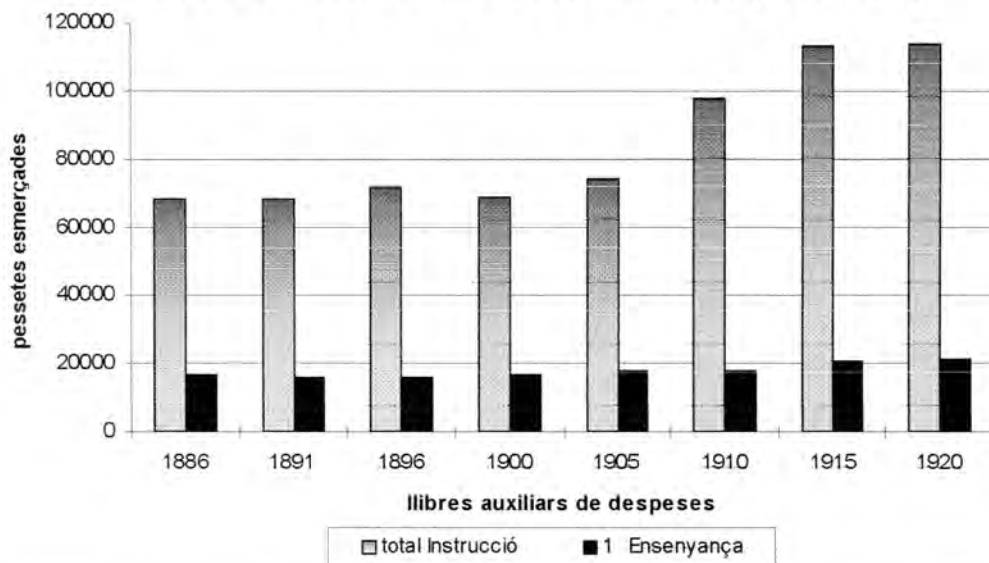
PRESSUPOSTS	1896-97	1897-98	1898-99	AgoDes99	1900	1900	1905	1910	1915	1920
Junta Prov. Personal	6730	6979	6979	6979	6979	6979	7600	7850	8300	8250
Junta Prov. Material	500	750	750	750	750	750	1000	1000	1800	2300
Subvenció Institut	28406	28406	28406	28406	28406	28406	28406	28406	28406	28406
Subv. Esc. Normal (m)	8305	8305	8305	8305	8305	8305	8305	8305	8305	8305
Subv. Esc. Normal (f)									14300	13300
Inspector 1ª Ens. Sou	2500	2500	2500	2500	2500	2500	2500	2500	2500	2500
Inspec. 1ª Ens. Dietes	2150	2150	2150	2150	2150	2150	2230	2150	2150	2150
Inspec. 1ª Ens. Material	250	250	250	250	250	250	250	250	1500	1500
Augment Mestres (m)	2075	2075	2075	2075	2075	2075	2075	2075	2175	2175
Augment Mestres (f)	2075	2075	2075	2075	2075	2075	2075	2075	2175	2175
Subv. Acadèmia BBAA	15547	14956	16222	13370	13370	13370	13390	24491	24890	24420
Biblioteca Provincial	3375	1875	1875	1875	1875	1875	1875	1875	1875	1875
Esc. Nàutica. Personal							4450	4450	2587	
Esc. Nàutica. Material							150	150	150	
Esc. Sup. Comerç. Adm								6500	6500	8500
Esc. Sup. Comerç. Ens								3500	3500	4250
Esc. Sup. Comerç. Mat								1750	1750	750
Museu Provincial										2750
Despeses Instr. Públ.	71913	70321	71587	68735	68735	68735	74306	97327	112863	113606
Obligacions pendents any anterior							81	25087	215068	517535
Total Instruc. Pública							74387	122414	327931	631141

Font: AGCM. Llibres Auxiliars de Despeses d'Instrucció Pública: VI-978/6 (1886-89), VI-980/5 (1889-92), VI-983/5 (1892-95), VI-985/7 (1895-96). Llibres Auxiliars de Despeses: VIII-507 (1896-97), IX-530 (1897-98), VIII-516 (1898-99), VIII-525 (1899, 1900), VIII-568 (1905). Llibres Auxiliars de Concepte: VIII-603 (1910), VIII-608 (1915), VIII-613 (1920-21).

Aquesta quantitat apareixia sistemàticament a finals del XIX entre els ingressos de la Diputació procedents de tots els municipis.²³ Però les despeses relacionades amb l'educació no es referien tan sols a aquests epígrafs. La **TAULA 1** recull el pagament dels sous del personal de la Junta Provincial, les subvencions per a l'Acadèmia de Belles Arts i la Biblioteca Provincial o l'obligat augment per als mestres i per a les mestres. El **GRÀFIC**

²³ Això es palesa especialment als *Llibres Auxiliars d'Ingressos. Instrucció Pública* = VI-918/4 (1894-96), i als *Llibres Aux. de Despeses* = VIII-440 (1898-99). També, en molts casos, hi queden reflectides les matrícules dels alumnes de l'Institut, de l'Escola de Belles Arts...

DESPESES D'INSTRUCCIÓ PÚBLICA DE LA DIPUTACIÓ DE LES ILLES BALEARS (1886-1920)

Font: AGCM. Llibres auxiliars de despeses (1886-1920).

2 ens mostra com aquestes despeses anaren creixent i se n'incorporaren a principis del XX altres de derivades del sosteniment de l'Escola Nàutica i de l'Escola Superior de Comerç. En canvi, el que la Diputació esmerçava en ensenyament primari —Junta Provincial, Inspecció de Primera Ensenyança i augment dels mestres— es mantingué pràcticament estancat al llarg d'aquests 35 anys. Per altra banda, no perdem de vista que la corporació podia invertir diners en matèria educativa o cultural, en un sentit ampli, sense que es trobassin registrats sota l'epígraf «Instrucció Pública». De vegades, «Altres Despeses» recollia subvencions que, tot i no representar una quantitat considerable, resulten qualitativament significatives.²⁴

La mateixa **TAULA 1** ens permet comprovar el que apuntava el diputat Alemany al seu discurs de 1916: les obligacions pendents relacionades amb la instrucció pública anaven creixent, any rere any, fins a arribar a quantitats realment escandaloses (215.068 pta. el 1915 i 517.535 el 1920). Les dificultats financeres de la Diputació es perllongaren fins a la dècada dels vint, i afectaren l'augment gradual del sou —devers 2.000 pta. per als mestres— que obeïa a l'aplicació de l'article 196 de la Llei de 1857, no derogat per cap altra disposició. Ja el 1905 alguns professors de les primeres classes de l'escalafó de

²⁴ Entre aquests subsidis (1910-1930) destaquen els rebuts per l'Ajunt. de Maó per a l'Institut de 2a. Ensenyança (5.900 pta., el 1910, 4.000 el 1915, 2.000 el 1920) o l'Ajunt. d'Eivissa per al Col·legi local (2.680 pta., el 1910 i 1915, 3.250 el 1920, 5.500 el 1925, 9.500 el 1930); 500 pta. al professor de Dret i legislació escolar de l'Institut de Palma; 600 pta. (1.000 el 1930) per ajudar a editar en català les obres completes de Ramon Llull; i 1.000 pta. (500 el 1930) per al *Diccionari Català-Valencià-Balear* de mossèn Antoni M. Alcover. Les subvencions citades provenen d'un mostreig quinquennal dels *Llibres de Despeses* (AGCM. VIII-603, VIII-608, VIII-613, VIII-618, VIII-623).

primera ensenyança es queixaren dels retards en el seu cobrament i sol·licitaren a la Junta Provincial rebre'l per conducte de l'habilitat a Mallorca, Miquel Porcel i Riera, amb la resta del salari.²⁵ Vint anys més tard, Joan Vidal i Vaquer —president de l'Associació Provincial de Mestres de Balears— es dirigí a la Diputació (30/novembre/1925) per reclamar l'augment gradual que no havia estat atès des de 1920.²⁶ La Comissió Provincial aprovà (21/gener/1926) pagar els endarreriments, atès el dictamen de Sebastià Quetglas —oficial encarregat de la Intervenció del Fons Provincial— que explicava el que podia haver justificat la malifeta:

«En atención a las circunstancias por las que atravesaba esta Corporación y quizás también al hecho de haber sido aumentados considerablemente los haberes de dichos funcionarios, lo cual en cierto modo parecía relevar a esta Corporación Provincial de completar un sueldo que —si era precario en la fecha en que fue dictada la Ley de Instrucción Pública de 1857— con los aumentos conseguidos desaparecía aquella condición, motivo principal a que se debía la obligación» (AGCM, X-938/76).

La deixadesa a l'hora de pagar no era casual sinó que obeïa a una decisió política que superava l'àmbit illenc: a finals de 1919 la Diputació de Lugo comunicà a la de Balears que havia dirigit una instància al ministre d'Instrucció Pública perquè les corporacions provincials deixassin de satisfer l'augment gradual,²⁷ i la d'aquí acordà per unanimitat (14/gener/1920) «*hacer suya la petición formulada*». Certament, les diputacions cercaven un nou àmbit d'actuació en el marc dels canvis que afectaven el sistema canovista. En la crisi de 1917, l'Assemblea de Parlamentaris, reunida a Barcelona (19/juliol) i a Madrid (30/octubre), approfondí en el debat sobre el seu futur i proposà que les Corts Constituents articulassin convenientment l'autonomia que havien demanat les diputacions provincials catalanes i les forals basques.²⁸ Un projecte de Llei de Bases del conde de Romanones (1919) n'apuntava la desaparició, substituïdes per una diputació regional, l'activitat de la qual seria supervisada per un governador. Aquest projecte no arribà a entrar en vigor, tot i que en temps de la Dictadura de Primo de Rivera un RD (12/gener/1924) dissolgué les provincials però no les forals (del País Basc i Navarra). L'Estatut Municipal (1924) i l'Estatut Provincial (1925), obra de José Calvo Sotelo, donaren una nova dimensió administrativa a la província, que es convertí en «*una gran mancomunidad de municipios encargada de mejorar los servicios de índole local*» (J. A. GONZALEZ CASANOVAS, 1986: 123).

2.3. Les Juntes Locals

A la Junta instaurada per la Llei Moyano de 1857, i presidida pel batle, s'integraven un regidor, un eclesialístic —designat pel bisbe i, per tant, no necessàriament el rector de la parròquia— i tres o més pares de família; aquestes persones —llevat del clergue— eren

²⁵ AGCM, Dip. Prov.-Secretaria, X-918/49 (5 abril 1905). Una setmana després la Diputació expressà el seu acord amb la proposta.

²⁶ El diputat provincial i pedagog Jeroni Castaño gestionà per error el pagament tan sols de l'anualitat de 1922; els mestres demanaven les de 1921, 1923, 1924 i 1925 (AGCM, X-938/76).

²⁷ AGCM, Diputació Provincial-Secretaria-Foment, X-935/68 (24 desembre 1919).

²⁸ El debat es va estendre aviat (J.A. GONZALEZ CASANOVAS, 1986:108-111); municipis aragonesos en reclamaven la supressió; a Astúries, la conversió en una corporació regional i un concert econòmic. En canvi, les diputacions extremesnes exigien uniformitat a les futures regions, i les de Castella-Lleó defensaven la personalitat de la província.

nomenades pel governador de la província.²⁹ Les funcions de les juntes locals eren anàlogues a les de la Junta Provincial. El *Reglamento de la Administración y Régimen de la Instrucción Pública* (RD 20/juliol/1859) en matisava algunes; eren obligacions dels batles: promoure la creació d'escoles primàries i d'altres establiments d'instrucció; vetllar pel compliment de les disposicions que afectassin les escoles públiques i privades; incloure als pressuposts municipals les quantitats per satisfer les obligacions escolars; i proposar al governador els seglars de la Junta Local de Primera Ensenyança. Els vocals —que no podien ser mestres excedents— havien de visitar freqüentment les escoles públiques i privades, i presidir-hi els exàmens anuals. No obstant això, no podien alterar el règim ni el mètode del mestre; només podien informar la Junta Provincial d'allò que considerassin incorrecte.

En canvi, la conservadora *Ley de Instrucción Primaria* del 2 de juny de 1868 animava el rector de la parròquia a assistir a l'escola «*cuando le parezca*» i no tan sols per fer-hi catequesi sinó també per tal de «*vigilar sobre la pureza de las doctrinas que el maestro difunda en sus discípulos*». A més, deixà pràcticament en mans de l'Església la Junta Local, presidida ara pel rector, acompanyat pel síndic, un regidor designat pel municipi i dos pares de família, d'honoradesa reconeguda, nomenats pel governador. Havien d'informar la Junta Provincial de la conducta del mestre i s'havien de reunir dos cops al mes per a la inspecció constant de les escoles i l'elaboració de llistes dels pares que no hi facilitassin l'assistència dels fills. La derogació d'aquesta llei amb el Decret de Ruiz Zorrilla permeté que els membres de la Junta Local (15, 9 o 5, segons el poble) fossin nomenats per l'Ajuntament i que el capellà ja no en fos necessàriament el president, càrrec que passava a ser escollit per i entre ells mateixos (*Historia...* 1979: 327). Un Decret (5/agost/1874) matisà que les juntes locals havien de tenir com a membres el batle —president—, un regidor, el rector de la parròquia, i tres pares de família, nomenats pel governador; als pobles de més de 10.000 habitants, l'alcalde podia augmentar el nombre de pares de família.³⁰

Una qüestió que manca estudiar en profunditat és l'autèntica vida política que tenia aquesta Junta Local de Primera Enseñanza en cada poble. Les Juntes eren bastant actives quan necessitaven reivindicar alguna subvenció o demanar qualche projecte de l'arquitecte provincial, i rebien comunicacions més o menys amistoses del governador civil o de la Comissió Provincial de la Diputació quan existia alguna denúncia de la inspecció escolar. La incògnita que se'ns planteja és saber si, realment, complien quotidianament amb la seva finalitat protectora de l'educació i si es reunien amb una certa periodicitat (dos cops al mes fixava la llei de 1868). Si no fos així, aquest seria un factor que, ben segur, ajudaria a demostrar l'escàs interès que despertava l'educació dins algunes corporacions municipals³¹ i explicaria la seva gasiveria a l'hora d'efectuar el pagament dels sous dels mestres o de les

²⁹ El *Plan y Reglamento General de Escuelas de Primeras Letras* de Ferran VII (1825) ja parlava d'un precedent: «*Habrà en cada pueblo una Junta Inspector de la Escuela o Escuelas establecidas, y se compondrà del Corregidor o Alcalde Mayor, o primer Alcalde ordinario respectivamente, del Párroco o de los dos más antiguos donde hubiere muchos, y del Procurador Síndico Personero*» (art. 147). La *Instrucción para el Régimen y Gobierno de las Escuelas de Primeras Letras* (1834) hi afegia dos veïns, pares de família, i preveia una «*Comisión de Partido*» per a cada partit judicial, amb el batlle del municipi que en fos capçalera, un rector i tres pares de família (B. SUREDA, 1977: 28).

³⁰ La seva composició va ser novament modificada a partir d'un RD (5/maig/1913): presidida pel batle, n'eren membres dos regidors, dos pares i dues mares proposats en terna i triats pel governador, el rector de la parròquia que indicàs el bisbe, un mestre i una mestra proposats pels mestres en terna i triats pel batle, l'inspector de sanitat, l'apotecari designat per l'Ajuntament i, a les localitats de més de 10.000 habitants, el seu arquitecte.

³¹ En aquest sentit, Ignacio MARTÍN JIMÉNEZ (1994: 239) ha destacat que entre 1875-1900 la majoria dels

despeses de material escolar. Comptam amb un document³² que ens situa a l'inici del Sexenni (1868-69) i ens informa del que havien pressupostat els municipis de les Illes Balears pel que fa a la despesa en instrucció pública (**TAULA 2**). Comprovam que, de mitjana, suposava un 7,86% del total: lleugerament superior a capítols com Policia o

Taula 2: Despeses d'instrucció pública a càrrec dels municipis de les Illes Balears, 1868-1869 (en escuts)

MUNICIPIIS	INGRESSOS	DESPESES	INSTRUCCIÓ PÚBLICA	% DESPESES INSTR. PÚBLICA
ILLES BALEARS	1156707,250	1119529,244	84249,945	7,53

Tramuntana Sud	42711,382	36530,779	7581,917	20,75
Tramuntana Nord	35118,150	33731,688	4296,770	12,74
Serra-Raiguer	60895,034	60225,866	8725,832	14,49
Pla Nord	42787,834	40459,489	3903,081	9,65
Pla Central	56455,749	53521,025	8014,961	14,98
Llevant	45890,310	39651,632	5161,322	13,02
Migjorn	48703,932	48297,046	4936,643	10,22
PART FORANA	332562,391	312417,525	42620,526	13,64
PALMA	652510,263	652510,263	15234,789	2,33
total MALLORCA	985072,654	964927,788	57855,315	6,00

Maó	87887,324	74840,005	13543,050	18,10
Es Castell+Sant Lluís				
Ciutadella	20086,113	20076,447	1799,500	8,96
resta de Menorca	20012,001	19316,350	3164,166	16,38
total MENORCA	127985,438	114232,802	18506,716	16,20
Formentera	2066,531	2066,531	0,000	0,00
Eivissa-Vila	20643,123	20555,407	5074,916	24,69
resta d'Eivissa	20939,504	17746,716	2812,998	15,85
total PITIÜSES	43649,158	40368,654	7887,914	19,54

RESUM DE TOTS ELS MUNICIPIIS de les BALEARS, PER SECTORS %

Manteniment Ajuntaments	138061,169	12,89
Policia de seguretat	15384,280	1,44
Policia Urbana	57719,124	5,39
INSTRUCCIÓ PÚBLICA	84250,049	7,86
Beneficència	76209,736	7,11
Obres Públiques	108952,448	10,17
Correcció Pública	29883,824	2,79
Muntanya	776,000	0,07
Càrregues	360008,680	33,61
Voluntaris	151587,101	14,15
Imprevists	48397,678	4,52
TOTAL PRESSUPOSTS ORDINARIS	1071230,089	100,00
Resultes per addició de pressuposts anteriors	48289,155	
TOTAL GENERAL DE DESPESES	1119519,244	

Font: *Resumen de los presupuestos municipales de ingresos y gastos correspondientes al año económico de 1868 a 1869*. AGCM, X-895/24

Ajuntaments no havien assumit encara el paper que la legislació els reservava, com demostra la pugna pel tancament de les escoles o per la reducció de la seva categoria.

³² *Resumen de los presupuestos municipales de ingresos y gastos correspondientes al año económico de 1868 a 1869* (AGCM, X-895/24).

Beneficència, i inferior a Obres Públiques o Ajuntament, quedant molt lluny de les Càrregues pendents (que se'n duïen, de mitjana, un terç del pressupostat).³³ A Palma, els més de 15.000 escuts esmerçats per l'Ajuntament suposaven un escàs 2%. Per comarques,³⁴ la Tramuntana Sud era l'única que superava el 20% dedicat a la instrucció pública; Eivissa i Menorca hi gastaven més del 15%; la Serra-Raiguer i el Pla Central tot just arribaven al 15%; el Migjorn i el Pla Nord —on l'alfabetització era particularment minsa—, sols un 10%.³⁵

Aleshores les Balears comptaven amb una despesa en instrucció primària per habitant entre les més baixes de tot l'Estat (0,56 pta. el 1860) que no pujà gaire en les dècades posteriors i que la situà sempre a la coa provincial, tant si la responsabilitat corresponia als Ajuntaments (49è lloc el 1870, amb 0,66 pta./hab.) com si pertanyia al Govern espanyol (41è lloc el 1895, 48è el 1926) (B. ORELL, 1999: Taula 6.4).³⁶ La interpretació tradicional insistia en la falta de recursos dels municipis per finançar el compliment de la Llei Moyano. Segons aquesta hipòtesi, els Ajuntaments de la Meseta Nord i les regions més properes tindrien un major nivell d'ingressos que els del Sud-est peninsular o, per exemple, els de les Balears. Emperò, com ha demostrat C. E. NUÑEZ (1991: 129), la clau del problema consistia en el fet que, fins a finals del segle XIX, les hisendes locals havien de repartir els seus recursos entre la instrucció primària i la part destinada al sosteniment de l'Institut que els corresponia anualment. Al capdavant, la naturalesa del repartiment dels recursos obeïa a decisions polítiques.³⁷

En aquest sentit, l'estudi de Pere SALAS (1997:113) ha incidit sobre l'escassa presència dels temes educatius en les discussions recollides a les actes municipals durant la Restauració. I, malauradament, si apareix amb més freqüència, no és perquè tengui un major interès per al consistori sinó per tot el contrari.³⁸ Sobre el funcionament intern de les Juntes locals no disposam de suficient informació a l'arxiu de l'antiga Diputació,³⁹ per

³³ Segons l'estudi de Pere SALAS (1997: GRÀFICS 5 A 8) aquest paper de la despesa educativa dins els comptes municipals serà, en general, semblant al llarg de tot el Sexenni.

³⁴ En aquest article seguirem la divisió comarcal mallorquina basada en criteris educatius (1860-1930), que proposarem a la nostra tesi doctoral (B. ORELL, 1999): TRAMUNTANA NORD (de Sóller-Fornalutx a Alcúdia-Pollença); TRAMUNTANA SUD (de Deià a Calvià); RAIGUER-SERRA (de Marratxí-Alaró a Selva-Campanet); LLEVANT (de Manacor - Sant Llorenç a Artà); MIGJORN (de Lluçmajor a Felanitx); PLA NORD (sa Pobla, Muro, Santa Margalida, Llubí i Muro); PLA CENTRAL (la resta de municipis del Pla, entorn a Sineu-Lloret); i PALMA.

³⁵ Els municipis grans, amb pressuposts majors, compten amb una participació menor de la Instrucció Pública en el total de despeses: Inca (7%), Manacor - Sant Llorenç (11%), Felanitx (9%) o Lluçmajor (7%). Als pobles petits, la relació entre la Taxa Bruta d'Alfabetització General i l'esmerçat pels Ajuntaments és evident; als que tenen més analfabets la inversió és menor: Llubí (18%), Muro (15%), Vilafranca (18%); en canvi, en aquells on creix més la TBAG (1860-1877) des de taxes més altes, la despesa educativa és major: Bunyola (22%), Capdepera (23%) (B. ORELL, 1999: Taules 0.4 i 10.2).

³⁶ L'evolució de la despesa/hab. per vintennis fou 0,56 (1860), 0,72 (1880), 1,08 (1902), 0,75 (1919), molt lluny de l'espanyola (1,04 - 1,38 - 1,41 i 1,13) (C. E. NUÑEZ, 1991:Quadre 9).

³⁷ Les regions on el caciquisme era arrelat, amb distribució desigual de la riquesa, primaren el creixement de la secundària en comptes de l'oferta escolar primària, per exemple, Andalusia Occidental (C. E. NUÑEZ, 1991: 129): les conseqüències econòmiques i socials foren evidents.

³⁸ Pel que fa a Vilafranca, Pere SALAS esmenta (1997: 116) les reclamacions de la Junta Provincial sobre el pagament del lloguer de la casa del mestre (1884), el descobert de l'Ajuntament amb la Junta o les divergències a l'hora de consignar les partides (1886).

³⁹ Per al cas de València, A. MAYORDOMO (1989: 174) ha localitzat dades molt il·lustratives a l'Arxiu de la Diputació. Durant el decenni 1871-80, la Junta de 27 pobles no havia celebrat cap sessió ni havia visitat l'escola; 58 juntes s'havien reunit en menys de 10 sessions en tota la dècada, i les d'Alzira, Xàtiva, Gandia o Ontinyent registraven una activitat força dèbil.

seguir en aquesta línia, caldrà en el futur sistematitzar i analitzar les dades dels arxius locals on es troba la documentació d'aquestes Juntes, per tal d'establir possibles models de comportament municipal i la seva relació amb l'evolució, poble a poble, de l'escolarització i l'alfabetització; una recerca que, evidentment, ultrapassa els objectius del present article.⁴⁰

3. MESTRES I ESCOLES

Les responsabilitats derivades del sosteniment de les escoles assignades als municipis eren massa costoses per als pocs recursos de què disposaven moltes comunitats locals. Per ço, no tan sols els salaris dels mestres, sinó també els edificis escolars, el material d'ensenyament, les inversions educatives en general quedaven sovint a l'empar de la bona voluntat i la preocupació d'alguns batlles i regidors. Ja el 1859, el Reglament de l'Administració i Règim de la Instrucció Pública que complementà la Llei Moyano disposà que les Juntes Locals procurassin que tots els centres d'ensenyament tinguessin edifici propi «*bastante capaz y convenientemente distribuido*». Un Decret (18/gener/1869) havia encarregat a l'Escola d'Arquitectura la presentació de projectes per a la construcció d'escoles, d'acord amb una sèrie de condicions, i una RO (11/novembre/1878) ordenava el reconeixement del local per part de l'arquitecte provincial, dependent de la Diputació.

A la dècada dels vuitanta, amb l'arribada al poder dels liberals, serà impulsada la revisió de les escoles i l'elaboració de projectes de reparació o, si s'escau, de nova construcció. A l'abril de 1883 la Junta Provincial de Instrucció Pública de les Balears es dirigeix al president de la Diputació per tal de sol·licitar-ne l'elaboració de plànols que puguin servir com a model d'escola,⁴¹ però l'arquitecte no atén la petició. La Junta reitera, un any després, els arguments del seu requeriment⁴² i als mesos següents comença a donar suport a les freqüents sol·licituds de municipis que exigeixen l'aplicació de la llei.⁴³ La principal dificultat per a la creació d'escoles era la construcció de l'edifici. El sistema d'ajuts promogut per l'Estat resultava insuficient i contradictori: per acollir-s'hi, el

⁴⁰ Segons C. E. NUÑEZ (1991: 133), els municipis espanyols exerciren un paper clau en el relançament de la despesa en instrucció primària que tingué lloc en la dècada dels 1920 (fins a arribar a contribuir en un terç del que es gastava als primers anys trenta). Malgrat que a les Balears la despesa total per habitant seguia sent una de les més baixes, cal destacar que eren un dels llocs on els seus Ajuntaments esmerçaven més en instrucció primària (1927-33): entre el 7 i el 9% del que gastaven (mitjana espanyola: del 5 al 6,5) (C. E. NUÑEZ, 1991: Quadre 13).

⁴¹ «*Toda vez que la mayor parte de locales destinados a aquel objeto carecen de las cualidades más indispensables que prescriben la higiene y la pedagogía, esta Junta ha acordado dirigirse a V.S. suplicándole tenga a bien encargar al Arquitecto Provincial la formación de tres planos para edificios destinados a escuelas de niños y de niñas, con habitación para los profesores, acompañando a cada uno de ellos su respectivo presupuesto y tomando como base de la capacidad de aquellos la mayor o menor importancia del vecindario de las poblaciones*» (AGCM, X-804/65, Foment, R.3833 5 abril 1883).

⁴² «*Los locales en que están establecidas las escuelas públicas de Primera Enseñanza de la provincia son, en su mayor parte, defectuosos y antihigiénicos; y esta falta se hace, de día en día, más atendible y digna de eficaz correctivo a medida que van creciendo en la provincia el amor a los estudios y las necesidades de la enseñanza*» (AGCM, X-807/32, Foment, R.1610 29 Agost 1884). Les condicions eren penoses i no tan sols aquí: a València (1882) ni tan sols una de cada cinc escoles s'ajustava a la llei: «*Los informes son abundantes: falta luz, ventilación, limpieza. Y sobra humedad. El hacinamiento está tan presente como las epidemias y la elevada mortalidad infantil*» (J. A. PIQUERAS, 1989:84).

⁴³ Sobre la complexa aplicació d'aquesta legislació i les relacions entre els municipis, la Junta i la Diputació, vegeu l'apartat «3.3.3. Les construccions escolars» de la nostra tesi (1999).

municipi havia de demostrar l'escassetesa dels seus recursos, però, paradoxalment, havia d'estar en disposició de pagar tres quarts del cost de la construcció. L'Ordre del 22/juliol/1874 havia determinat les passes a seguir pels pobles que volguessin rebre auxilis i un RD (28/abril/1905) disposà que als pressuposts de l'Estat es consignàs, com a mínim, un milió de pessetes; un RD (23/novembre/1920) posà la construcció i la direcció a càrrec exclusivament del Ministeri.

El RD de 1905 especificava que no es podien ocupar els locals de l'escola per dur a terme altres activitats i incloïa una *Instrucción técnico-higiénica relativa a la construcción de escuelas* que reflectia la preocupació pedagògica que havia arribat a les autoritats educatives a través d'institucionistes com Manuel B. Cossío (director del Museo Pedagógico) o Rafael M. de Labra (president del Consejo de Instrucción Pública).⁴⁴ Aquí, el governador L. de Irazazábal, president de la Junta Provincial de Instrucción Pública, remeté una circular (1909) a les Juntas Locals per reclamar «*el cumplimiento estricto é inexcusable*» que havien d'observar dels decrets. Els manava que traslladassin a altres llocs o efectuessin reformes a les escoles sense condicions higièniques i pedagògiques: il·luminació, ventilació, i la superfície per alumne d'1 m² allà on fos materialment impossible l'1,25 m² reglamentari.

Però la iniciativa legislativa que havia intentat impulsar la construcció de les escoles seguint les propostes més progressistes i innovadores fracassava: no s'acomplia allò que Jules Ferry (1882) posava en pràctica a França, on el Ministeri d'Instrucció Pública era una vertadera fàbrica d'escoles, tan ràpida i eficient com el forner fent el pa.⁴⁵ A principis de segle el creixement escolar era insuficient per eixugar el dèficit que s'arrossegava i les diferències regionals a l'hora d'aprofitar els subsidis de l'Estat eren evidents: abundants a Astúries, Biscaia o València, i escassos a Aragó, Burgos, Albacete o les Balears (R. LOPEZ MARTIN, 1997: 86). El 1918, el pedagog Lorenzo Luzuriaga denuncià que el nombre d'escoles tan sols era 27.000; si s'acomplís la Llei Moyano en serien necessàries 26.000 més i uns 500 milions de pts. mitjançant l'actuació decidida dels Ajuntaments —amb uns ajuts estatals majors, no repartits per criteris polítics— i la millora de les condicions econòmiques del personal docent per part de l'Estat.

A les Balears, Jaume POMAR I FUSTER, admetia al seu *Ensayo histórico sobre la instrucción illenca* (1904), alguns avanços de finals del segle XIX, però remarcava un panorama general que resultava ben trist.⁴⁶ El RD de 1920 possibilità per primera vegada

⁴⁴ Segons aquestes instruccions: 1) el millor emplaçament serà al camp, encara que allunyat del centre de la població, «*con la indudable ventaja del ejercicio físico á que obliga á los niños y con la pureza del aire que han de respirar*»; 2) per raons pedagògiques i d'higiene, no s'han de construir grans grups escolars, l'aula ha de tenir 1,25 m² / alumne i 4 m. d'alçària mínima, i el pati ha de comptar amb uns 3 o 4 m² / alumne; 3) per facilitar-ne l'oreig, caldrà instal·lar-hi ventiladors giratoris; 4) com a calefacció, normalment bastarà la calor humana, però de vegades seran necessàries «*estufas de envolvente de tierra refractaria*».

⁴⁵ Ferry, ministre d'Instrucció Pública (1879-81), presidí el Consell de Ministres i creà la infraestructura escolar republicana. A Espanya, l'obertura de les escoles no sempre implicava el seu funcionament normalitzat: multitud de centres, presents a les estadístiques, romanien tancats per falta de professors, per deutes enormes o, fins i tot, per la deixadesa dels Ajuntaments: «*Todo hace pensar que en España el horno está insuficientemente alimentado por un hornero indolente..., o que éste ha tenido la opción de imponerse otro ritmo de actuación menos oneroso al erario, esto es, a sus haciendas*» (J. A. PIQUERAS, 1989: 81).

⁴⁶ Encara mancaven a les Balears moltes escoles i la instrucció no havia penetrat totes les capes socials. La construcció d'escoles havia de millorar sensiblement la formació moral del poble, segons la màxima «quan s'obri una escola es tanca una presó» (J. POMAR, 1904: 250).

que fos l'Estat el que s'encarregàs de les obligacions pressupostàries en la construcció de les escoles; la mesura significava l'assumpció efectiva de la seva implicació en la millora de la xarxa escolar. L'inspector Joan Capó impulsà la celebració el 10 de juny de 1926 d'una reunió de tots els batles illencs, convocats pel governador civil Pere Llosas, d'on sortí la sol·licitud de construcció massiva d'escoles.⁴⁷ A partir d'aquesta reunió es tractava de formar un patronat encarregat de dur a terme els projectes, presidit pel governador, i integrat pel president de la Diputació, els inspectors, l'arquitecte escolar i els batlles dels cinc Ajuntaments que eren cap de partit judicial (Palma, Manacor, Inca, Maó i Eivissa).⁴⁸ Certament, i si ho comparam amb les dècades anteriors, la Dictadura suposà un important esforç en aquest terreny, que es materialitzà en tot Espanya en la creació anual d'unes 1.000 places per a nous mestres i la construcció a les Balears de nombroses escoles.⁴⁹ Així i tot, per al cas illenc, «els projectes de la magna assemblea de batles no arribaren, ni de lluny, a fer-se realitat» (J. OLIVER, 1977: 164), i ni en temps de la Segona República, època del major nombre de construccions, s'arribà a l'escolarització total.

A part de les construccions escolars, l'altra qüestió que més ocupà els organismes dedicats a impulsar la instrucció dels infants illencs va ser —des del Sexenni— el pagament dels salaris dels mestres. De fet, ens han deixat documentació abundosa sobre l'abast d'aquest problema, general en quasi tot l'Estat, a causa de les mancances financeres de moltes corporacions municipals, responsables —en bona part del període estudiat— d'aquesta despesa: devers 1900 Lorenzo LUZURIAGA quantificà en més de 9.000.000 de pessetes, la suma que devien als ensenyants en concepte de salaris.⁵⁰ El salari mitjà del professorat com a grup ocupacional va ser fins al segle XIX molt semblant al que percebia un menestral, cosa que incidí negativament en el seu reconeixement social i en el fet que les obligacions envers aquest col·lectiu i les seves escoles fossin considerades secundàries dins la despesa pública global. En aquest sentit, la legislació educativa de mitjan segle XIX tingué uns resultats mediocres: l'escola no era gratuïta, excepte per als indigents, i els Ajuntaments no dedicaven en absolut quantitats significatives al seu manteniment. Això tampoc no inquietava gaire l'Estat, el qual ni posseïa els recursos suficients ni considerava adequat, encara, centralitzar els fons destinats a cobrir aquest servei. El programa dels revolucionaris del 68 incloïa, vora el sufragi universal, la llibertat d'impresament i de culte o l'abolició de les quintes, la llibertat d'ensenyament, la qual, pel que sembla, no va ser ben

⁴⁷ «Somos la provincia española más desatendida. En general, existe una escuela por cada 700 habitantes. En Baleares nos resulta una por cada 1400. Contamos, pues, con la mitad de los medios de instrucción que ya posee el resto de España. Si se reúnen los municipios baleares serán oídos. Pedimos que se nos equipare a los demás y que se nos concedan las escuelas que nos hacen falta»: uns 350.000 habitants, agrupats en 144 nuclis, de 63 Ajuntaments, comptaven amb només 255 escoles nacionals i una proporció d'una escola per cada 1.376 habitants (quan la mitjana espanyola era d'una per cada 759) (J. OLIVER, 1977: 181).

⁴⁸ Una comissió (Oliver, els inspectors Capó i Leal, i l'arquitecte Forteza) es desplaçà a Barcelona per entrevistar-se amb el rector de la Universitat, que tenia la màxima responsabilitat educativa de les Balears. Amb el seu suport, viatjaren en tren a Madrid, on mantingueren reunions amb el Director General de Enseñanza i el mateix ministre, els quals els prometeren estudiar amb deteniment el projecte (AGCM, X-939/41). El que sol·licitaven era una subvenció de 5.000 pts./aula per construir, i la mateixa quantitat per a les aules de les antigues escoles, de les quals gairebé totes demanaven reforma: uns 2.400.000 pta.

⁴⁹ Sobre el desenvolupament de la coneguda reunió i els seus efectes hi ha una àmplia bibliografia des de l'aportació de J. OLIVER/ D. MATEU (1978) fins als estudis que remarquen la intervenció de l'inspector Capó (A. J. COLOM, 1993) o l'actuació de l'arquitecte escolar Guillem Forteza (J. OLIVER / M. SEGUI, 1993).

⁵⁰ *El Sol*, 11/febrer/1918 (recollit a A. FERRANDEZ / A. P. GONZALEZ, 1988: 90).

interpretada. Així, l'11 de novembre la Junta Provincial sol·licitava que la Diputació dictàs una circular als Ajuntaments:

«Ha llegado a noticia de esta Junta que algunos Ayuntamientos han interpretado de una manera inconveniente las disposiciones 6ª y 7ª del Decreto del 14 de Octubre último que declara la libertad de enseñanza. Considerando sin duda que no son necesarias las escuelas cuyo sostenimiento hace obligar la restablecida Ley de 1857, creen dichas corporaciones que está en sus atribuciones y derechos el suprimir cuantos establecimientos de primera enseñanza vengan a gravar las obligaciones municipales, lo cual contraría lo manifestado por el Gobierno.»⁵¹

La corporació provincial considerà que la circular era innecessària i així ho comunicà a la Junta deu dies més tard. No obstant això, el perill de supressió d'escoles existia i els vocals tornaren a insistir fins que la Diputació hagué d'intervenir seriosament en casos com els de Sóller o Marratxí.⁵² Pel que fa a les dificultats en el pagament dels sous, el Sexenni resultà especialment preocupant.⁵³ A l'octubre de 1872, regnant Amadeu de Savoia, la Junta Provincial remetia a la Diputació una relació *«de lo que se adeuda a los maestros de Primera Enseñanza por sus dotaciones desde 1º Enero de 1871 hasta 30 de Junio de este año [...] y por esto no puede menos de rogar a V.E. que dicte las medidas más eficaces para conseguir que quede llenado este importantísimo servicio»*. El llistat de municipis al descobert és gegantí⁵⁴ i el primer d'una llarga sèrie.⁵⁵ Aquesta escassetesa de recursos significà un fre per al compliment de la Llei Moyano, reconegut per la Comissió Provincial en comunicació (1872) al governador provincial, a pesar del seu optimisme inicial.⁵⁶ Entre 1870-72 els municipis més mal pagadors són, precisament, alguns dels més «lletrats»: Sóller (6 trimestres), Bunyola (5), Santa Maria (5), Inca (5), Costitx (5), Campos (6), Establiments (6), Lluçmajor (6)..., perquè sostenen un major nombre d'escoles públiques i presenten més dificultats a l'hora de pagar els seus mestres: Sóller (amb 5 escoles), Bunyola (5), Algaida (7), o Selva-Mancor (5) figuren entre els Ajuntaments

⁵¹ AGCM, II-708, Ensenyament; reg. núm. 137 f. 14 (11 novembre 1868).

⁵² Segons el batlle de Sóller (1873), *«pudiendo satisfacer aquellos vecinos [de Biniaraix] la retribución al maestro, pues ninguno ha reclamado su asistencia gratuita, prefieren al parecer a la escuela pública la privada, siendo por tanto mucho más concurrida la escuela que de esta clase existe»* (AGCM, II-710, Enseny.; reg. núm. 54 f. 17 3 gener 1873). El de Marratxí demanà la supressió de l'escola de sa Cabaneta: *«Ya en otras ocasiones se ha visto esta Junta Provincial en el caso de denegar la petición de este Ayuntamiento que aprovecha toda oportunidad de reiterarla y cuya insistencia se explica [sic] satisfactoriamente por el deseo de aligerar las causas de sus administrados»* (AGCM, II-710, Enseny.; reg. núm. 463 f. 151 18 març 1874). En tots dos casos la Diputació, a instància de la Junta, ho denegà.

⁵³ Com a conseqüència de la inestabilitat del Sexenni, la composició i la presidència de la Junta Provincial reflectiren els canvis polítics amb una velocitat accelerada que li restà eficàcia. Per a una explicació detallada de les seves vicissituds, B. ORELL (1999).

⁵⁴ AGCM, II-709, Ensenyament; reg. núm. 1666 f. 188 (7 octubre 1872).

⁵⁵ A la documentació de l'antiga Diputació depositada a l'AGCM (II-710, Ensenyament), hi trobam mostres nombroses; per exemple: reg. núm. 138 f. 22 (9 gener 1873); reg. núm. 139 f. 22 (23 gener 1873); reg. núm. 197 f. 25 (1 febrer 1873); reg. núm. 349 f. 33 (1 març 1873); reg. núm. 639 f. 50 (17 abril 1873); reg. núm. 719 f. 53 (10 maig 1873); reg. núm. 967 f. 67 (10 juny 1873); reg. núm. 819 f. 167 (11 maig 1874); reg. núm. 857 f. 169 (6 juny 1874).

⁵⁶ *«Proclamado el principio de la libertad de enseñanza, ningún obstáculo puede detener a la provincia ni a los municipios cuando se propongan sentar las bases para preparar la mejor instrucción y con ella el perfeccionamiento de la sociedad; únicamente han de sentirse contenidos dentro de los límites que le trazan los medios materiales»* (AGCM, X-894/60, Comissió Provincial (9 novembre 1872).

mallorquins que han de sostenir més escoles públiques segons les dades de l'Arxiduc referides a 1869.⁵⁷ Les dificultats en les economies municipals es veien agreujades amb les requestes d'organismes superiors, com és ara la Diputació, les quals suposaven un augment considerable de les càrregues que havien d'assumir. Una comunicació de la Comissió Provincial al governador (abril 1872) ressaltava la millorança en el dèficit que suposaven els recursos addicionals demanats als Ajuntaments per exercir les competències de la Diputació en Beneficència, Obres Públiques, i també Ensenyament (Inspecció Primària; Ensenyament Secundari i Superior: *Instituto Balear*, Escola Normal...), amb la consegüent penúria per als municipis.⁵⁸

La situació s'anirà fent particularment greu per als mestres en anys vinents: així, el 9 de gener de 1873, la Junta Provincial remetia a la Diputació una nova relació d'Ajuntaments que no pagaven el sou als mestres des del juny de 1870 ençà: destacaven Establiments, Santanyí i Sant Joan d'Eivissa amb 8 trimestres; Bunyola, Sóller, Selva, Inca, Santa Maria i Santa Eugènia, amb 7; Sineu i Campos, 6. I quina era la resposta de les autoritats davant aquesta situació? Dues setmanes més tard, la Diputació comunicava a l'Ajuntament de Selva que havia estat castigat amb una multa de 37 pta. a pagar en 10 dies, per la seva reincidència⁵⁹ i el Gobierno de la Provincia de las Baleares informava de les sancions als Ajuntaments de Sóller, Santanyí, Pollença, Santa Margalida, Felanitx, Inca i Selva «*por su obstinada resistencia a satisfacer a los maestros*».⁶⁰ Els trimestres impagats continuaren els cursos 1871-72, 1872-73, 1873-74, destacant Bunyola (7 trimestres), Sóller (7), Santa Margalida (8), Felanitx (8); a Menorca, Ferreries (8); i a Eivissa, Sant Antoni (8), Sant Joan (8) i, sobretot, Sant Josep (10).⁶¹ Ja podem imaginar la dramàtica vida dels mestres després d'estar dos anys sense cobrar, situació, ni prop fer-hi, exclusiva de les Balears.⁶² No eren estranyes, doncs, expressions com «passar més fam que un mestre d'escola»;⁶³ tant ell com la seva família havien de recórrer sovint a les compensacions

⁵⁷ La situació a les altres illes, en aquestes primeres relacions, no sembla tan greu. Als cursos 1870-71 i 1871-72, a Menorca, l'Ajuntament d'Alaior devia dos trimestres, Ciutadella (2), Maó (1), Ferreries (1); a Eivissa, Sant Joan devia quatre trimestres, la vila d'Eivissa (2), Santa Eulàlia (2), Sant Josep (2), i Sant Antoni (1) (AGCM, II-709, Enseny; reg. núm. 1666 f. 188 (7 octubre 1872)).

⁵⁸ «*Imposible parecía hace seis meses que pudieran allanarse tantas y tan grandes dificultades [...], aun cuando a los individuos que componen la Comisión Provincial doliera hacer uso de medios coercitivos para que los pueblos, cuya aflictiva situación conocen y deploran, satisficieran sus respectivos descubiertos*» (AGCM, X-894/59, Comissió Prov. 21 abril 1872).

⁵⁹ AGCM, II-710, Ensenyament; reg. núm. 138 f. 22 (21 gener 1873).

⁶⁰ AGCM, II-710, Ensenyament; reg. núm. 139 f. 22 (23 gener 1874). Als mesos següents, la Junta Provincial remetrà a la Diputació nous llistats, on seguiran destacant Bunyola, Sóller, Establiments, Inca, Selva... [AGCM, II-710, Enseny.; reg. núm. 197 f. 25 (1 febrer 1873); reg. núm. 349 f. 33 (1 març 1873); reg. núm. 639 f. 50 (17 abril 1873); reg. núm. 719 f. 53 (10 maig 1873); reg. núm. 967 f. 67 (10 juny 1873)]. Encara el 1873 es farà públic que «*a la mayor parte de los maestros de escuela de esta provincia se les deben 12 o 13 mensualidades*» (*El Juez de Paz*, núm.150, pàg. 7, citat per M. DURAN, 1980: 213).

⁶¹ AGCM, II-710, Ensenyament; reg. núm. 819 (11 maig 1874) i reg. núm. 857 (6 juny 1874).

⁶² A. MAYORDOMO (1989: 172) ha descrit una situació anàloga que es produïa al Sexenni a València, on s'arribà a la circumstància que 248 pobles estaven al descobert del pagament dels dos primers trimestres del curs 1873-74 i 61 municipis seguïen tenint deutes del 1871-72.

⁶³ La situació no canvià gaire en les dècades següents: «*Por no poder pagar un extra me tengo que conformar con un plato menos en las comidas, y no puedo dormir en la fonda, sino que toda la noche tengo que ir a una casita en el campo [...]. Dentro de poco, veremos nuestra noble profesión repleta de fracasados en otros campos, pues ningún ser normal querrá venir a engrosar nuestras filas, por mucha vocación que tenga*»; aquest testimoni de Cándido Pérez a la revista *Servicio* és de l'any... 1962!!! (G. JANER MANILA, 1976: 53).

monetàries o en espècie dels pares dels alumnes. Per als Ajuntaments la situació era, si més no, paradoxal (P. SALAS, 1992: 99): la Constitució progressista de 1869 consolidava en la pràctica el centralisme a l'hora de prendre les grans decisions i de retallar els poders locals. No obstant això, el mateix Estat feia recaure en els municipis obligacions primordials que afectaven directament el ciutadà, com la recaptació fiscal, el reclutament de la milícia, l'organització de la sanitat, la beneficència..., i l'educació.

D'ençà de 1874 una sèrie de disposicions del govern de Serrano —com el decret del 24/març/1874 i les ordres del 22/abril, 18/juliol i 5/agost— havien ordenat que els Ajuntaments lliurassin a les Administracions econòmiques provincials el consignat als pressuposts de Primera Ensenyança, però això no generà gaire canvis ni proporcionà estabilitat al finançament escolar (MARTINEZ ALCUBILLA 1921, X: 10). La Constitució de 1876 i la legislació canovista de la Restauració establiren rígids controls sobre el règim de llibertats i, seguint la pauta centralitzadora del liberalisme moderat, reformaren l'administració local: els batles d'entitats de població de més de 30.000 habitants serien nomenats pel rei; els pressuposts municipals haurien de ser aprovats pel governador civil.⁶⁴ Per intentar solucionar el dèficit educatiu, un RD (29/agost/1881) obligà les corporacions municipals que la primera partida de la distribució mensual de despeses fos per satisfer les obligacions escolars; d'aquesta manera hom impedia —amb mitjans coercitius— el trist espectacle que provocava que, un cop i un altre, fossin les darreres a ser acomplides. A més, es confiava al governador provincial el pagament d'aquella part que deixassin de satisfer els Ajuntaments. Un altre RD (15/juny/1882) ordenà que els recàrrecs municipals sobre les contribucions directes fossin destinats a les necessitats de l'ensenyament primari; també regularitzà el pagament de les obligacions de les Cajas Especiales de Primera Enseñanza que s'havien de constituir en cada província per tenir cura d'aquests fons. Per acabar, en virtut del RD del 20/juny/1882, si no bastaven els recàrrecs, els governadors havien d'ordenar als delegats d'Hisenda la retenció d'altres recursos. Però la situació real dels mestres no millorà gaire, perquè, entre d'altres motius, els Ajuntaments havien anat assumint nombroses càrregues, com el contingent que els corresponia per sufragar les despeses de la Diputació Provincial en el repartiment anual.⁶⁵ Els mestres patien, i així ho denunciava el diputat republicà Rafael de LABRA —un dels fundadors de la Institución Libre de Enseñanza— les desavinences entre els poders públics locals, de forma que, amb aquesta coartada financera, les disposicions dels ministres de Foment, d'Hisenda o de Governació eren constantment menyspreades,

«pisoteadas por los Alcaldes y hasta por los Delegados de Hacienda de las provincias, algunos de los cuales, después de recaudar de los Municipios, se resistían a entregar las cantidades a los profesores de Instrucción Primaria [...] Dos maestros acaban de morir casi de inanición y para su enterramiento ha sido preciso acudir a una suscripción pública» (R. DE LABRA, 1897: 121-122).

⁶⁴ Són d'aquest període les disposicions restrictives sobre multes i supressions de periòdics, limitació de la llibertat de reunió i associació, il·legalització d'alguns partits (fins 1881), restricció del sufragi; i la circular del ministre Orovio sobre llibertat de càtedra (que suposà la separació de professors d'ensenyament secundari i universitari). La tendència centralitzadora ja era marcada per la llei (1876) que abolia els furs del País Basc (J. M. JOVER, 1987: 308-309).

⁶⁵ A. MAYORDOMO (1989: 171) ha exemplificat en certs municipis valencians (1850-1885) la rellevància d'aquest augment, a causa del pagament d'interessos, l'amortització d'emprèstits i el contingent provincial. L'augment d'aquesta pressió financera debilità la seva capacitat de gestió i d'iniciativa en l'ensenyament primari, dedicat a l'escolarització de les classes populars.

A les Balears, no tenim notícies tan impactants ni disposam de més relacions de trimestres impagats.⁶⁶ Un RD (19/abril/1896) disposà que els recaptadors de l'Estat havien de lliurar directament els recàrrecs a les Caixes d'Instrucció Pública, reforçant la prohibició taxativa que tenien els Ajuntaments de realitzar altres pagaments amb anterioritat. Tal com remarcava el ministre Antonio GARCIA ALIX (1900: XI), així havia de desaparèixer «*la gran vergüenza ante propios y extraños de no pagar á los maestros de Escuela*». Però la reforma encara havia d'anar més enllà. En els últims anys s'havia establert un debat entre els qui defensaven que tot continuàs, més o menys, com aleshores i els qui reclamaven una intervenció més directa de l'Estat. Així, Rafael M. de LABRA expressà, al discurs a les Corts *La enseñanza primaria por el Estado* (1895), que era favorable a la seva inclusió dins els pressuposts generals per motius polítics: en una situació «*relativamente democrática*» —sufragi universal (masculí), llibertat d'impremta i d'associació— l'Estat estava obligat a donar, si la legislació educativa s'havia d'acomplir amb autèntica sinceritat, «*aquella base de educación e instrucción elementales de todo punto necesarias para el ejercicio consciente de los derechos políticos*» (LABRA, 1897: 100).

A partir del RD 21/juliol/1900 —del primer govern del regeneracionista Silvela— les Caixes Especials de Primera Ensenyança varen ser suprimides, passant a càrrec de l'Estat el pagament d'atencions de la instrucció primària, tal com en altres països.⁶⁷ La Llei de 31/desembre/1901 determinà que els pressuposts estatals incloguessin les partides per satisfer les obligacions de personal i material de les escoles, i segons Álvaro LOPEZ NUÑEZ (1908), «*redimió del caciquismo municipal a los maestros de escuela y contribuyó en gran manera a la dignificación del magisterio*» (1992: 238). Malgrat aquest optimisme, les noves disposicions, tot i ser beneficioses, no acabaven de resoldre el problema, ja que els recursos amb finalitat educativa, a més de ser escassos, estaven mal distribuïts: en termes relatius es gastava en ensenyament superior més del que calia i en canvi en el primari menys del que es necessitava (C. E. NUÑEZ, 1991: 131). Aquesta enorme dissimetria feia que, durant la primera part de la Restauració, la despesa mitjana de 14 pts. anuals per alumne d'instrucció bàsica semblàs ridícula en comparació amb les 278 pts. per alumne d'ensenyament secundari (I. MARTIN JIMÉNEZ, 1994: 236).

A principis de segle, el sou menor del magisteri públic era el de 500 pta. anuals, que corresponia als ensenyants de més de 8.000 escoles incompletes. A les més de 14.000 escoles elementals, els mestres de les poblacions de 500 a 1.000 habitants cobraven anualment 625 pts. i 400 pts. els seus auxiliars; 825 pts. els mestres de les de 1.000-3.000 hab.; 1.110 a les de 3.000-10.000 hab.; 1.375 a les de 10.000-20.000 hab.; fins a arribar a 2.750 a les escoles de Madrid. A més del sou —insuficient per mantenir una família, en el cas més habitual de les 625 pts., els mestres gaudien d'emoluments legals complementaris: una «*habitación decente y capaz para su familia*»,⁶⁸ un «*aumento gradual del sueldo*» de 50, 75 o 125 pts. a càrrec de les Diputacions —entrebanc afegit a la gestió dels deteriorats

⁶⁶ A la dècada dels vuitanta, també el nombre de municipis valencians que continuaven al descobert en aquests pagaments era sensiblement inferior al del Sexenni (A. MAYORDOMO, 1989: 173).

⁶⁷ A Itàlia fins a la llei Daneo-Credaro (1911) el retard en la instrucció primària al Mezzogiorno era afavorit, perquè havia estat deixada en mans dels municipis: els ingressos dels meridionals augmentaven més lentament que els del nord, i això repercutia en la seva despesa educativa (V. ZAMAGNI, 1993: 214).

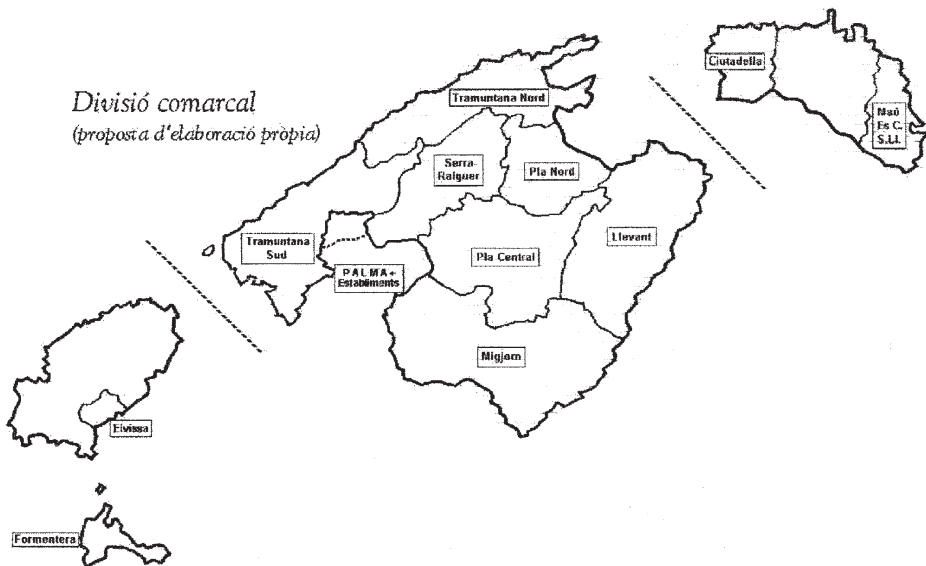
⁶⁸ Això no era sempre així. El pedagog Rufino Carpena tengué un plet amb l'Ajuntament de Muro, perquè no volia pagar-li el lloguer d'una casa, amb l'argument que ell i sa germana —també mestra— habitaven al convent, prop de l'escola. El municipi es negava «*por carecer de tamaño asignación* [400 pts. entre 1896-1900] en el

cabals provincials— i les retribucions dels nins que les poguessin satisfer.⁶⁹ Els mestres i les mestres ja tenien teòricament salaris iguals⁷⁰ i gaudien de drets passius.

Emperò, malgrat aquests complements, el professorat seguia cobrant poc i tard; encara a principis de segle eren abundants a la majoria de diaris espanyols les cartes dels qui es veien obligats a abandonar l'escola per falta de recursos materials i econòmics, tot i el risc de ser expedientats (A. LOPEZ-NUÑEZ, 1992: 12). Els mestres d'ensenyança primària seguien sent els parents pobres del sistema educatiu, i aquesta manca de recursos els restava independència a l'hora d'enfrontar-se als abusos de les autoritats i a l'omnipresència dels cacics en la vida rural:

«En los pueblos era un problema de educación cívica, que tendría que haber sido encomendado al maestro [...] Todo el mundo sabe que el arraigo popular en Francia de la IIIª República y de su orientación radical fue obra de los instituteurs franceses [...] Por el contrario, el pobre maestro español, siempre despreciado, apenas ha podido malvivir» (J. L. ARANGUREN, 1982: 144).

Per a alguns sectors progressistes, després de les reformes impulsades pels institucionistes, el mestre havia esdevingut una espècie de «sacerdot laic» que havia de substituir el mestre eclesiàstic de l'Antic Règim; però això no era més que un miratge.⁷¹

capítulo de imprevistos»; el mestre deixà de pagar l'impost de consums i l'Ajuntament en decretà l'embargament dels mobles. Un nou batle pagà (1902) després d'una solució arbitral del rector, el metge i un misser, i decidí subvencionar amb una pesseta l'Associació Benèfica de Lectors Murense impulsada per Carpena (J. LLINARES, 1985: 18).

⁶⁹ Circumstància que no sempre es donava. El 1910, la Junta Local d'Instrucció Pública de Bunyola decidí que l'Ajuntament concedís una subvenció anual de 50 pta. al mestre d'Orient, Lluís Grinier i Darder, «por ser pobres todos los alumnos que asisten a su escuela» (AMB, *Llibre d'Actes de la Junta Local d'Instrucció Pública*, 21 novembre 1910).

⁷⁰ En la pràctica, això no era cert, perquè moltes de les 8.000 escoles incompletes, més mal dotades, corresponien inicialment a les mestres.

⁷¹ No ens enganyem, «hi ha molta diferència entre un sacerdot laic francès, al servei d'una república laica amb valors més morals que religiosos, i un sacerdot laic espanyol, al servei d'una monarquia catòlica amb valors sobretot religiosos» (J. MONÉS, 1990-91: 47).

BIBLIOGRAFIA

- ALEMANY I PUJOL, Luís. 1916. *La Hacienda provincial*. Escuela Tipográfica Provincial. Palma. 32 pàg.
- ALOMAR I CANYELLES, Antoni I. 2000. *La llengua catalana a les Balears en el s. XIX*. Quaderns d'Història Contemporània de les Balears / 22. Ed. Documenta Balear - Caixa de Balears Sa Nostra - CIM. 64 pàg.
- ARANGUREN, José Luis. 1982. *Moral y sociedad. La moral española en el siglo XIX*. Taurus. Madrid. 173 pàg.
- CARBONELL I SEBARROJA, Jaume. 1994. *L'escola: entre la utopia i la realitat*. Eumo editorial. Vic. 259 pàg.
- COLOM, Antoni J. 1991. *Assaig d'història de l'educació a la Mallorca Contemporània*. Servei de Publicacions i Intercanvi Científic de la UIB. Palma. 391 pàg.
1993. *Joan Capó Valls de Padrinas. Un temps, uns fets*. UIB - Ajunt. de Felanitx. 185 pàg.
- DE SWAAN, Abram. 1990. *In care of the State. Health Care, Education and Welfare in Europe and the USA in the Modern Era*. Polity Press. Cambridge. [trad. cast.: (1992) *A cargo del Estado*].
- DELGADO CRIADO, Buenaventura (coord.). 1994. *Historia de la educación en España y América. Vol. 3: La educación en la España Contemporánea, 1789-1975*. Fund. Santa María - Ed.SM - Edic. Morata. Madrid. 974 pàg.
- DURAN PASTOR, Miguel. 1980. *Repercusiones de la Revolución de 1868 en Mallorca*. Miguel Duran, ed. Palma. 386 pàg.
- FERRANDEZ, Adalberto; GONZALEZ, Ángel Pío. 1988. *Lorenzo Luzuriaga. Aportación periodística, 1917-1921*. Diputación de Ciudad Real. Biblioteca de Autores Manchegos. 237 pàg.
- FULLAT, Octavi. 1994. *Política de la Educación. Politeya-Paideia*. Ed. CEAC-Col. Educación y Enseñanza - Serie Universitaria. Barcelona. 248 pàg.
- GARCIA ALIX, Antonio. 1900. *Disposiciones dictadas para la reorganización de la enseñanza*. Imp. Colegio Nacional de Sordomudos y de Ciegos. Madrid. 399 pàg.
- GONZALEZ-CASANOVAS, J.A. 1986. *Las Diputaciones Provinciales en España*. Mancomunidad General de Diputaciones de Régimen Común. Madrid. 189 pàg.
- GUEREÑA, Jean-Louis; TIANA, Alejandro (eds.). 1989. *Clases populares, Cultura, Educación. Siglos XIX y XX. (Coloquio hispano-francés. Casa de Velázquez, Madrid, 1987)*. Casa de Velázquez-UNED. Madrid. 543 pàg.
- Historia...*
1979. *Historia de la educación en España. Textos y documentos*. Tom II: *De las Cortes de Cádiz a la Revolución de 1868*. Secretaría General Técnica del MEC. Madrid.
1982. *Historia de la educación en España. Textos y documentos*. Tom III: *De la Restauración a la IIª República*. Secretaría General Técnica del MEC. Madrid.
- JANER MANILA, Gabriel. 1976. *Petita memòria d'un mestre del meu temps*. Galba edic. Barcelona. 170 pàg.
- JOVER ZAMORA, José María. 1987. «La época de la Restauración. Panorama político-social, 1875-1902» dins TUÑON DE LARA, M. (dir.) 1987: 271-406.
- LABRA, Rafael M. de. 1897. *Cuestiones palpitantes de política, derecho y administración de la enseñanza primaria*. Tip. Alfredo Alonso. Madrid. 148 pàg.
- LLINARES MARTORELL, Josep. 1985. «La tasca pedagògica de la família Carpena Montesinos a Muro/I». *Algebelí*, 132:18-19.

- LOPEZ MARTIN, Ramón. 1997. «La construcción y creación de escuelas en la España del primer tercio del siglo XX». *Historia de la Educación*, 16: 65-90.
- LOPEZ NUÑEZ, Álvaro. 1992 [1908]. *Los inicios de la protección social a la infancia en España*. Colección Clásicos CEPE. Madrid. 325 pàg.
- MARTIN JIMÉNEZ, Ignacio. 1994. *El sistema educativo de la Restauración. Primaria y secundaria en el distrito universitario de Valladolid (1875-1900)*. Consejería de Cultura y Turismo de la Junta de Castilla y León. 261 pàg.
- MARTINEZ ALCUBILLA, Marcelo. 1920-21. *Diccionario de la administración española. Compilación de la novísima legislación de España*. Madrid. Toms X-XI i Apèndix 1921. 6a ed.
- MAS VIVES, Joan; ENSENYAT PUJOL, Gabriel (ed.). 1997. *Actes del IV Congrès. El nostre patrimoni cultural: El català, patrimoni de Mallorca*. 1996. Societat Arqueològica Lul·liana. Palma. 252 pàg.
- MASSOT I MUNTANER, Josep. 1972. *Els mallorquins i la llengua autòctona*. Curial. Barcelona. (2ª ed. augmentada, 1985).
- MAYORDOMO, Alejandro. 1989. «Actitudes y conductas sociales ante la educación popular en la sociedad valenciana de la segunda mitad del siglo XIX», dins GUEREÑA, J.-L.; TIANA, A. (eds.) 1989: 159-188
- MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, Jordi. 1990-91. «Reflexions històriques sobre la formació del mestre». *Educació i Cultura*, 8-9: 43-50.
- MONTALVO, Andrés de. 1899. *Reforma general de la Instrucción Pública y modificación administrativa y económica que de ella se derivan*. Imp. de Andrés Martín. Valladolid. 32 pàg.
- MUSEO PEDAGOGICO PROVINCIAL. 1926. *El problema escolar en Baleares. Ensayo de solución total*. Imp. Guasp. Palma.
- NUÑEZ, Clara Eugenia. 1991. «El gasto público en educación entre 1860 y 1935» dins *Historia de la Hacienda*. 121-146
- NUÑEZ, Clara Eugenia; TORTELLA, Gabriel (eds.). 1993. *La maldición divina. Ignorancia y atraso económico en perspectiva histórica*. Alianza Universidad. Madrid. 425 pàg.
- OLIVER I JAUME, Jaume. 1977. «Educació i societat a les Illes (1910-1930)» dins SUREDA, B. [et al.], 1977: 141-186.
1978. *Escola i societat. L'ensenyament a les Illes en el segle XX*. Editorial Moll. 263 pàg.
- OLIVER I JAUME, Jaume; MATEU, Domènec. 1978. «Les construccions escolars a les Illes en el s. XX» dins *II Jornades d'Història de l'educació en els Països Catalans. Comunicacions*. Departament de Pedagogia de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Palma de Mallorca. 1978: 118-123.
- OLIVER I JAUME, Jaume; SEGUI I AZNAR, Miquel (eds.). 1993. *Guillem Forteza, arquitecte escolar*. Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear. Palma. 188 pàg.
- ORELL I VILLALONGA, Bartomeu. 1997. «Perdre la parla nativa. Alfabetització i castellanització a Mallorca, 1860-1930». dins MAS, J.; ENSENYAT, G. (eds.) 1997: 153-172.
1999. *Alfabetització i escolarització al món rural mallorquí, 1860-1930*. Tesi Doctoral inèdita. Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts – U I B.
- PEÑARRUBIA I MARQUES, Bel. 1980. *Mallorca davant el centralisme (1868-1910)*. Curial. Barcelona. 229 pàg.
1991. *Els partits polítics davant el caciquisme i la qüestió nacional a Mallorca (1917-1923)*. Barcelona.

- PESET, Mariano; PESET, José Luis. 1974. *La universidad española, s. XVIII y XIX. Despotismo ilustrado y revolución liberal*. Taurus. Madrid.
- PIÑA HOMS, Román. 1979. *La Diputación Provincial de las Baleares (1812-1979). Un ensayo de descentralización en un Estado centralista*. Luís Ripoll, ed. Palma. 85 pàg.
- PIQUERAS ARENAS, José A. 1989. «Educación popular y proceso revolucionario español», dins GUEREÑA, J.-L.; TIANA, A. (eds.) 1989: 77-95.
- POMAR FUSTER, Jaime. 1904. *Ensayo histórico sobre el desarrollo de la Instrucción Pública en Mallorca. Trabajo de investigación directa en fuentes originales*. Tip. de Francisco Soler Prats. Palma. 415 pàg.
- RUIZ RODRIGO, Cándido. 1997. «Maestro, escuela y sociedad (De la Restauración a la IIª República)». *Historia de la Educación*, 16: 155-176.
- SALAS VIVES, Pere. 1992. *Notables i poder local en una vila mallorquina: Sineu, 1855-1875*. Ajuntament de Sineu-Universitat de les Illes Balears. 118 pàg.
1997. *El poder i els poderosos a les viles de Mallorca (1868-1898)*. Documenta Balear (Col. Menjavents, n. 18). P. 321 pàg.
- SUAREZ CORTINA, Manuel (ed.). 1997. *La Restauración, entre el liberalismo y la democracia*. Alianza Universidad. 391 pàg.
- SUREDA, Bernat [et al.]. 1977. *L'educació a Mallorca. Aproximació històrica*. Editorial Moll. Palma. 209 pàg.
- SUREDA, Bernat. 1998. *L'educació a les Balears en el s. XIX*. Quaderns d'Història Contemporània de les Balears / 13. Ed. Documenta Balear - Caixa de Balears Sa Nostra - CIM. 64 pàg.
- TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.). 1987. *Historia de España: 8. Revolución Burguesa. Oligarquía y constitucionalismo. (1834-1923)*. 2ª ed. 574 pàg.
- TURIN, Ivonne. 1967. *La educación y la escuela en España de 1874 a 1902*. Aguilar. Madrid.
- VILLACORTA BAÑOS, Francisco. 1993. *Culturas y mentalidades en el s. XIX*. Síntesis. Madrid. 237 pàg.
- VIÑAO FRAGO, Antonio. 1994. «Escolarización y alfabetización» dins DELGADO, B. (coord) 1994: 123-133 (primera meitat del s. XIX), 389-396 (segona meitat del s. XIX), i 695-703 (1900-1939).
- ZAMAGNI, Vera. «Instrucción y desarrollo económico en Italia, 1861-1913» dins NUÑEZ, C. E.; TORTELLA, G. (eds.) 1993: 181-222.

NÒTULES

***Manlii* en las
Baleares romanas.
A propósito de un
nuevo testimonio**

Enrique García Riaza
*Universitat de les
Illes Balears*

Mayurqa
(2000), 26:
239-243

MANLII EN LAS BALEARES ROMANAS. A PROPOSITO DE UN NUEVO TESTIMONIO

Enrique García Riaza

RESUMEN: Esta breve reflexión tiene por objeto contribuir a nuestro conocimiento de los *nomina* romano-republicanos en la epigrafía balear. Se atestiguan diversas inscripciones con referencia al *nomen Manlius*, una de las cuales inédita. Su difusión podría relacionarse con la presencia de Manlio Torcuato, *legatus* en el *Balearicum fretum* durante la campaña de Pompeyo contra la piratería.

ABSTRACT: The aim of this short reflexion is to contribute to our knowledge of roman republican *nomina* in the Balearic epigraphy. Several inscriptions showing *nomen Manlius* are attested, one of them unpublished. Its diffusion could be related with the presence of *Manlius Torquatus, legatus* in the *Balearicum fretum* during Pompey's campaign against piracy.

La constatación de *nomina* coincidentes con los de familias protagonistas en el proceso de expansión romana es un hecho característico de la epigrafía provincial y, específicamente, hispánica. En la mayor parte de los casos, tales referencias no corresponden directamente a los responsables de la administración territorial, sino a individuos de orígenes locales en vías de romanización. La integración de las élites indígenas en los nuevos esquemas políticos, jurídicos y económicos emanados del proceso de conquista constituye una de las claves del éxito de la expansión romana, siendo la latinización onomástica manifestación externa de una transformación de mayores implicaciones personales y colectivas.¹

La institución a través de la cual se canalizaron las relaciones entre los grupos dirigentes indígenas y los responsables de la administración provincial romana fue, con frecuencia, el patronato. Entre las formas de su adquisición, estudiadas por Harmand, ocupa un lugar destacado el ejercicio del mando militar en operaciones de conquista o el desempeño de un cargo en la administración provincial.²

¹ Vid. GARCÍA RIAZA, E., "Los *nomina* de origen romano-republicano en la necrópolis de Sa Carrotja (Ses Salines, Mallorca)", *BSAL* 56, 2000, en prensa; GARCÍA RIAZA, E.- SÁNCHEZ LEÓN, Mª L., *Roma y la municipalización de las Baleares*, esp. Cap. 3. Las referencias epigráficas se citan a partir de HÜBNER, E., *Corpus Inscriptionum Latinarum* II, Berlín 1869 (= *CIL* II) y VENY, C., *Corpus de las inscripciones balearicas hasta la dominación árabe*, Roma 1965 (= *CIBal*).

² HARMAND, L., *Le Patronat sur les collectivités publiques des origines au Bas-Empire*, París 1957, p. 13-48, cfr. BADIAN, E., *Foreign Clientelæ (264-70 B. C.)*, Oxford ²1984, esp. p. 156-159.

La mayor parte de estas relaciones se establecieron en edad republicana, como señala Dyson, responsable de un estudio sobre la cuestión en el conjunto de Hispania.³

A partir de estas consideraciones, la presencia en Baleares de testimonios correspondientes a la *gens Manlia* es significativa, en un contexto de escasez documental. Dos son las referencias procedentes de la antigua *Palma*, destacando entre ellas *CIL* II 3669 = *CIBal* 7, epígrafe recuperado en Porto Pi en el siglo XIX, dedicado a C(aio) ABVRIO [C(aii)? F(ilio)] / VEL(ina tribu) MONTA[NO] / IVLIO GRA[TO], que ejerciera en la ciudad el importante cargo religioso de *pontifex*. La iniciativa del monumento corrió a cargo de L(ucius) MANLIVS MONTA[NVS], abuelo de C. Aburio.⁴ Nos hallamos, por tanto, ante dos miembros de la élite palmense, cuyo estatuto personal de ciudadanos romanos se atestigua sin lugar a dudas para Aburio, en función de la referencia tribal. La expresión superlativa de la última línea, PIISSIMO NEPO[TI], apunta a una datación correspondiente al siglo II d. C. avanzado.

El segundo testimonio correspondiente a los *Manlii* en *Palma* es el constituido por un cipo de piedra caliza (*CIBal* 3) hallado en 1943 en uno de los muros adyacentes al arco de la Almudaina, que presenta un escueto texto: MANLIAE / C(aii) F(iliae) / SEVERAE.

La epigrafía pollentina conserva, igualmente, constancia de dos *Manlii*, ambos mencionados en una misma inscripción sobre un pedestal de mármol blanco hallado en 1862 en el Camp d'En França (*CIL* II 3698 = *CIBal* 27). El epígrafe fue dedicado en edad altoimperial a L(ucio) VIBIO L(ucii) FIL(io) VEL(ina tribu) / NIGELLIONI, un importante magistrado de *Pollentia*, que ejerciera en la ciudad la edilidad y, en dos ocasiones, el duunvirato. La donación del monumento fue iniciativa de su esposa, quien actuó también en nombre del hijo de ambos, MANLIA FABIANA VXOR / MARITO OPTIMO SVO / ET VIBI MANLIANI FIL(ii) / NOMINE. Finalmente, se consigna el carácter privado de la financiación del pedestal y la estatua, así como la concesión por parte del senado local de un *locus* en terreno público para su ubicación, habitualmente en el foro de la ciudad o sus alrededores: SVA / PECVNIA POSV (it) / L(ocus) D(atus) D(ecreto) D(ecurionum). Para los objetivos de esta breve reflexión, el epígrafe presenta el interés de acreditar de nuevo —esta vez en *Pollentia*— la adscripción de los *Manlii* insulares a las élites locales. Desde parámetros análogos pudiera considerarse una inscripción inédita procedente de las excavaciones de *Pollentia*. Se trata de un fragmento del borde superior de una placa de arenisca con el siguiente texto, [---] MANLIV[S ---]. La localización del título en el foro de la ciudad apuntaría al carácter honorario del epígrafe, acreditándose una marcada homogeneidad en las referencias a los *Manlii*, provenientes en su totalidad de la *insula maior* y, específicamente, de *Palma* y *Pollentia*.⁵

³ DYSON, S. L., "The Distribution of Roman Republican Family Names in the Iberian Peninsula", *AncSoc* 11-12, 1980-81, p. 257-299; MAYER, M., "Aproximació a la societat de les Illes Balears en època romana", BOSCH, Mª C. - QUETGLAS, P. J., eds., *Mallorca i el Món Clàssic*, I, Barcelona 1991, p. 177-178.

⁴ Como señala MAYER, *ibid.* p. 174, se trataría del abuelo materno, si bien se ha apuntado la posibilidad de identificarlo con el tío materno, *vid.* ZUCCA, R., *Insulae Baliares. Le isole Baleari sotto il dominio romano*, Roma 1998, p. 227-228.

⁵ Agradecemos a la Dra. Orfila la comunicación de este nuevo epígrafe pollentino. Onomásticamente próximo a las alusiones aquí consideradas se halla *CIL* II 3684 = *CIBal* 97, MANILA / HILERA / HIC SETA EST, inscripción procedente de Sa Carrotja (Ses Salines, Mallorca) y de clara naturaleza funeraria, en la que Furió leyó *Manlia*, *vid.* FURIÓ, A., *Carta histórico-crítica sobre el lugar donde estuvo situada la antigua Palma*, Palma de Mallorca 1835, *cf.* sin embargo la lectura de Hübner en *CIL*.

Los orígenes de la presencia de la *gens Manlia* en Mallorca son desconocidos, pues carecemos en la actualidad de datos que permitan aclarar con seguridad este punto. Sin embargo, existe la posibilidad de vincular el *nomen* con las referencias medievales del *Repartiment* de la ciudad de Palma, alusivas a un muro *Malio*, *Mallio* o *Mallión*. El origen latino de esta designación fue subrayado ya por P. de Alcántara Peña, quien, en 1887, afirmaba: <<nos recuerda siempre el patronímico de Manlio o Manllió, (sincopada la n) que llevaron varios cónsules de Roma>>. ⁶

En opinión de Peña, el citado muro correspondería al lienzo de muralla que, en el recinto de la Almudaina, reviste el terraplén del Mirador y el solar del Palacio Episcopal, encontrándose en contacto directo con el mar de acuerdo con la topografía antigua. La iniciativa de tal fortificación debe interpretarse en el contexto del marcado interés militar en la mejora de la seguridad de las infraestructura portuarias. Esta consideración podría apuntar al marco cronológico de la Guerra Pirática de Pompeyo (67 a. C.). ⁷ Las operaciones de los *legati* pompeyanos se caracterizaron por una amplia disponibilidad de medios, contando cada uno de ellos con naves, jinetes y tropas de infantería, según el testimonio de Apiano. ⁸

Con toda la prudencia que impone la ausencia de referencias epigráficas al particular, ⁹ debiera reconsiderarse, por tanto, la posibilidad de relacionar estos indicios con la gestión de Manlio Torcuato, máximo responsable de la vigilancia de las costas del archipiélago durante la Guerra Pirática, tratándose, probablemente, del representante de los *Manlii* republicanos que gozó de un mayor grado de contacto con la población insular.

⁶ PEÑA, P. de A., "Recintos y fortificaciones de la ciudad de Palma", *BSAL* II/3, 1886, p. 77. La reconstrucción del antropónimo no es, sin embargo, unívoca, *cfr.* QUADRADO, J. M., "División de la ciudad según el Libro del Repartimiento", *BSAL* III/2, 1887, p. 138, n. 5, donde, a propósito del *muro de Malió*, se afirma: <<las voces de *malleum* o martillo, de merlón o macizo entre las almenas, malecón o terraplén parecen las más análogas a su derivación>>.

⁷ Flor. *Epit.* I, 41, 9; App. *Mithr.* 95.

⁸ App. *Mithr.* 94.

⁹ *Cfr.* ORFILA PONS, M., *La necrópolis de Sa Carrotja y la romanización del sur de la isla de Mallorca*, BAR Internat. Series 397, Oxford 1988, p. 23; *id.*, ed., *El fòrum de Pollentia. Memòria de les campanyes d'excavacions realitzades entre els anys 1996 i 1999*, Alcúdia 2000, p. 30, n. 24, donde la posible relación entre el muro y Manlio Torcuato es considerada con extrema cautela.

**El tractament de
les Illes Balears en
la TIR i en
*l'Iberische
Landeskunde***

Jordi Amengual i
Quetgles
*Universitat de les
Illes Balears*

Mayurqa
(2000), 26:
245-251

EL TRACTAMENT DE LES ILLES BALEARS EN LA TIR I EN L'IBERISCHE LANDESKUNDE

Jordi Amengual i Quetgles

RESUMEN: En la última década han aparecido algunas publicaciones que facilitan el trabajo de recopilación documental a los historiadores del Mundo Antiguo. La primera es la *TABVLA IMPERII ROMANI* que se ocupa de las Illes Balears en la hoja TIR K/J-31 donde podemos encontrar referenciados todos los yacimientos romanos o romanizados del archipiélago acompañados de una completa información. La segunda es el *IBERISCHE LANDESKUNDE* de A.Tovar que en el tercer tomo referido a la *Tarraconensis* dedica un capítulo a las Illes Balears en la Antigüedad en el qual se hace un recorrido histórico de las mismas acompañado de abundantes referencias documentales y bibliográficas.

ABSTRACT: During the last decade several publications have appeared that make the Ancient World historians' task of finding documentation much easier. The first one is called *TABVLA IMPERII ROMANI* which mentions the Balearic Islands on page TIR K/J-31 and where it is possible to find all the Roman or Romanized sites of the islands accompanied by a detailed information. The second one is called *IBERISCHE LANDESKUNDE* by A. Tovar who in the third volume concerning *Tarraconensis* devotes a chapter to the Balearic Islands in the Ancient World period. A historical study of the sites is to be found as well as a wide bibliography and well documented references.

L'estudi i reconstrucció del Món Antic resulta especialment complex si tenim en compte que l'historiador ha de salvar l'enorme distància temporal que el separa del seu objecte d'estudi mitjançant les fonts que puguin informar-lo d'allò esdevingut en períodes tan remots. I aquestes fonts, que constitueixen l'únic lligam amb les èpoques pretèrites, resulten sovint escasses i, sobretot, disperses, la qual cosa obliga a una tasca de recopilació documental anterior a qualsevol aproximació històrica a l'Edat Antiga.

No obstant això, en les darreres dècades les campanyes arqueològiques van desencallant el panorama material d'època romana¹ i aporten un seguit de baules en el laboriós encadenament de la història antiga de les Illes Balears. En la mateixa línia ens hem de felicitar per la successiva aparició de treballs recents, de rigor científic contrastat, que vénen a cobrir un buit important pel que fa als instruments de treball de l'historiador

¹ En aquest sentit cal destacar les últimes campanyes arqueològiques dutes a terme a *Pollentia* sota la direcció de la Dra. Margarita Orfila i Pons i publicades recentment per l'Àrea de Patrimoni de l'Ajuntament d'Alcúdia en un volum titulat *El Fòrum de Pollentia. Memòria de les campanyes d'excavacions realitzades entre els anys 1996 i 1999*, ORFILA, M. (ed.), Alcúdia 2000.

del Món Antic. En la darrera dècada, han vist la llum algunes publicacions essencials que permeten agilitzar aquella tasca de recopilació prèvia, i que centralitzen convenientment totes les fonts a l'abast de l'historiador que s'enfronta a l'estudi de l'Edat Antiga en general i la de les Illes Balears en particular.

En aquest sentit cal destacar la *TABVLA IMPERII ROMANI* (TIR), de la qual els fulls referits a *Hispania* són el resultat de l'admirable tasca del Comitè Espanyol de la Unió Acadèmica Internacional. Es tracta d'una base de dades topogràfica de tots els indrets de l'Imperi Romà dels quals es té alguna constància literària, arqueològica, epigràfica i/o numismàtica. L'obra està concebuda sobre una base cartogràfica a escala 1:1.000.000 de l'IGN, i tots els topònims que apareixen cartografiats sobre el mapa que complementa cada volum van acompanyats d'indicacions gràfiques sobre la seva tipologia, xarxes de comunicacions i infraestructures romanes, tals com vies, aqüeductes, etc. Els fulls referits a *Hispania* són els TIR K-29, K-30, J-29, J-30 i K/J-31. El mèrit d'aquesta publicació radica en la reunió en un sol volum d'una exhaustiva informació documental, cartogràfica i bibliogràfica, que esdevé un instrument indispensable per a l'historiador que vulgui aproximar-se a l'estudi del món romà en qualsevol indret del solar imperial.

El full que ens interessa particularment és el TIR K/J-31,² referit als Pirineus Orientals-Illes Balears, és a dir, l'extrem nord-oriental de la *Provincia Hispania Citerior* i que inclou part dels *Conventus Tarraconensis* i del *Conventus Caesaraugustanus*, i una petita part del *Conventus Carthaginensis*, concretament l'espai de les *Baliares sive Gymnesiae Insulae* en la divisió administrativa de l'època d'August. Aquest volum ha estat publicat simultàniament en llengua catalana i espanyola³ i és una eina de treball de referència obligada per als investigadors de l'Antiguitat de les Illes Balears.

L'obra presenta una estructuració pràctica i nucleada al voltant d'un índex topogràfic, que està ordenat alfabèticament per tal de facilitar a l'investigador la recerca de qualsevol topònim, antic o modern. Però la vertadera vàlua d'aquest instrument radica en la capacitat de sintetitzar al màxim una completa informació, essencial per a l'estudiós, de cada una de les entrades topogràfiques. Aquesta informació s'estructura d'acord amb un esquema perfectament detallat al principi de cada un dels volums de la TIR i que resumidament conté les parcel·les informatives següents:

1. Toponímia antiga i moderna, acompanyada de la localització administrativa i geogràfica de cada indret.
2. Referència a les fonts literàries, epigràfiques i numismàtiques vinculades amb el respectiu topònim.
3. Una sintètica però acurada descripció historicoarqueològica de l'indret.
4. Referències bibliogràfiques de caràcter general, però sobretot una indicació exhaustiva de les monografies referides al topònim concret.
5. Indicació de museus i col·leccions de la mateixa localitat que allotgin documentació sobre el jaciment.

² *TABVLA IMPERII ROMANI*, Unió Acadèmica Internacional (Comitè Espanyol), Full K/J-31: Pyrénées Orientales-Balears, *Tarraco-Baliares*, GUITART i DURAN, J. – FATÁS CABEZAS, G. – CEPAS PALANCA, A. (eds.), revisió del text a cura de J. Gil Fernández *et alii*, Madrid 1997.

³ Es tracta d'una edició conjunta del Ministerio de Educación y Cultura, de la Dirección General del Instituto Geográfico Nacional del Ministerio de Fomento, del Consejo Superior de Investigaciones Científicas i de l'Institut d'Estudis Catalans.

Així doncs, a la TIR, hi trobarem una relació detallada de tots els indrets de les Illes Balears documentats al llarg d'un lapse temporal que transcorre des de l'inici de la conquesta romana d'*Hispania* fins a l'època tardoimperial. La informació continguda a la TIR pot ordenar-se segons una seqüència de magnitud i importància historicoarqueològica.

En primer lloc, a l'índex topogràfic de l'obra, hi trobam les referències dels principals nuclis de romanització de les Illes i que han quedat documentats com a ciutats amb diferents graus de vinculació a la xarxa administrativa de Roma. Aquestes entrades respecten la denominació antiga i s'expressen en majúscules. Així, hi podem consultar tota la informació disponible actualment sobre Eivissa (TIR, K/J-31, s.v. EBVSSVS) a les Pitiüses; sobre Alcúdia (s.v. POLLENTIA), Palma (s.v. PALMA) i Bocchorum, aquesta última situada actualment al predi de la badia de Pollença denominat *Bóquer*, a Mallorca, i que Plini cita amb la categoria d'*oppidum foederatum*⁴ (s.v. BOCCHORVM); i finalment sobre Ciutadella (s.v. IAMNO), Maó (s.v. MAGO) i Sanisera, localitzada al port natural de Sa Nitja, a la península del cap de Cavalleria, Menorca, i només citada per Plini com *civitates* [...] *Saniseram*⁵ (s.v. SANISERA). A més, a l'índex tipològic, sota l'epígraf POB (= altres nuclis de població), hi apareixen referenciades les ciutats de *Tucim* (s.v. TVCIM) i *Guium* (s.v. GVIVM). En tots dos casos es tracta de poblacions que no s'han pogut localitzar amb exactitud i de les quals tenim escasses referències, únicament la cita de Plini que les considera «*oppida* [...] *Latina Guium et Tucim*».⁶

Superat el nivell dels principals assentaments romans de les Illes Balears, a l'índex topogràfic de la TIR, també hi trobarem referenciats tota una sèrie de jaciments menors que, en conjunt, van completant el panorama de la romanització de l'Arxipèlag. En aquests casos, la localització s'haurà de fer a través de la denominació actual del predi o indret, expressat en minúscules, ja que, evidentment, es tracta de jaciments arqueològics normalment no citats pels autors antics. Així doncs, i només a tall d'exemple, hi podem trobar assentaments rurals com Safragell (TIR, K/J-31, s.v. Safragell) a Sant Joan de Labritja, Can Rova de Baix (s.v. Rova de Baix, Can) i Can Frit (s.v. Frit, Can) a Sant Antoni de Portmany, ses Figueretes (s.v. Figueretes, ses) a Eivissa, sa Mesquida (s.v. Mesquida, sa) a Calvià, Son Joan Jaume (s.v. Joan Jaume, Son) a Manacor o es Castellar (s.v. Castellar, es – Cap del Llibrell) a Santa Eulàlia del Riu. També hi trobam necròpolis com la de Blancadona (s.v. Blancadona) a Eivissa, ses Pletes Obertes (s.v. Pletes Obertes, ses – Son Hereu) a Lluçmajor, Son Sant Martí (s.v. Sant Martí, Son) a Muro, sa Carrossa (s.v. Carrossa, sa) a Artà o Binigafull (s.v. Binigafull) a Ciutadella. Poblats talaiòtics romanitzats com els Racons (s.v. Racons, els) a Llubí, s'Hospitalet (s.v. Hospitalet, s') a Manacor, Son Oms (s.v. Oms, Son) a Palma, Son Cosme Pons (s.v. Cosme Pons, Son) i es Velar (s.v. Velar, es) a Santanyí, Trepucó (s.v. Trepucó) i Torelló (s.v. Torelló) a Maó, Son Catlar (s.v. Catlar, Son) a Ciutadella o Torre d'en Gaumés (s.v. Torre d'en Gaumés) a Alaior. Basíliques paleocristianes com la de Cas Frares (s.v. Frares, Cas) a Santa Maria del Camí, Son Peretó (s.v. Peretó, Son) a Manacor i es Fornàs de Torelló (s.v. Torelló) a Maó. Igualment podem trobar a l'índex jaciments submarins com el de Cap Blanc (s.v. Cap Blanc) a Lluçmajor, Portocristo (s.v. Porto Cristo – sa Carrotja) a Manacor, port de Cabrera (s.v. Cabrera, Port de) pertanyent a Palma, Favàritx (s.v. Favàritx) a Maó o badia de Portmany (s.v. Badia de Portmany) a Sant Antoni de Portmany.

⁴ PLIN. *nat.* 3, 77

⁵ PLIN. *nat.* 3, 78

⁶ PLIN. *nat.* 3, 77.

Per facilitar, però, la localització d'aquesta exhaustiva llista de jaciments menors, l'índex topogràfic de la TIR ens ofereix la possibilitat, sens dubte molt eficaç, de localitzar-los en referència a un determinat municipi, de tal manera que podem trobar referenciats a l'índex anomenat *Geographica* del final del volum tots els jaciments documentats fins al moment per municipis. Així, si cercam un determinat terme municipal, hi trobarem les respectives entrades o els jaciments que hi pertanyen, tal com ho il·lustra l'exemple següent:

MUNICIPI	JACIMENTS VINCULATS
— Ses Salines (Mallorca)	Antigors, Els - Talaia Joana. Carrotja, Sa - Ses Salines. Colònia de Sant Jordi. Guardis, Na
— Sant Josep de sa Talaia (Eivissa)	Berri d'en Sargent, Can - Cala Vadella. Collets, Es - Es Puig de Can Corda. Puig d'en Jondal. Sorà, Can - Ses Passes de Cala d'Hort. Ursul, Ca n. Vicent Jeroni, Can
— Formentera	COLVBRARIA INSVLA. Espalmador, S'. Gabino, Can - S'Estany Pudent. Monestir, Es. Pilar, El. Pins, Can - Can Blai
— Maó (Menorca)	Banyuls, Es. Biniparratxet. Colom, Illa d'en. Favàritx. MAGO. Torelló. Trepucó

Finalment, a l'índex topogràfic de la TIR, hi localitzarem alguna entrada no referida a indrets concrets, sinó a tipologies historicoarqueològiques generals, com les dels poblats talaiòtics, que podem trobar a l'entrada *Talaiot*, acompanyada d'un breu estat de la qüestió fins a la data de la publicació i de les principals referències bibliogràfiques al respecte.

L'obra es completa amb la inclusió d'un plànol històric del jaciment arqueològic de Pollentia escala 1:4.000 segons M. Tarradell, A. Arribas i M. Roca (TIR, K/J-31, s.v. POLLENTIA); i dos mapes de localització dels talaiots de l'illa de Mallorca i de Menorca (s.v. Talaiot).

A més de la TIR, comptam amb una altra obra valuosa per a la feina de l'historiador del Món Antic, publicada amb anterioritat, i que juntament amb altres treballs d'aparició recent ve a completar el panorama bibliogràfic per a la investigació de la Història Antiga. Ens referim a l'*Iberische Landeskunde* del doctor Antonio Tovar. Es tracta d'una àmplia compilació d'informació referida a Ibèria i de la qual el professor Tovar publicà en vida un primer tom dedicat a la *Baetica* i un de segon referit a la *Lvsitania*. Però la mort li sobrevingué sense haver pogut publicar el tercer i més extens tom, dedicat a la *Tarraconensis*. Després dels dubtes inicials, la seva viuda adoptà la decisió de publicar aquest tercer fascicle, que va veure la llum el 1989.⁷

Aquesta tercera entrega de l'*Iberische Landeskunde* té una especial significació per als estudiosos de l'Antiguitat de les Illes Balears perquè, al capítol III sobre les ciutats de la

⁷ TOVAR, A., *Iberische Landeskunde, Tarraconensis III*, Baden-Baden 1989.

Tarraconense, s'ocupa de les *Insulae Baliares et Pithyusae* entre les pàgines 243 i 279. L'elaboració d'aquest apartat referit a les Illes Balears fou encarregada al pare Cristòfol Veny Melià, arqueòleg i reconegut especialista de les Illes Balears en Època Antiga.⁸

Aquesta introducció comença amb un recorregut històric detallat de les Pitiüses, que repassa els aspectes fonamentals d'aquestes illes: les seves denominacions; la situació estratègica i els trets geogràfics de l'Arxipèlag; l'arribada dels primers pobladors; la dominació púnica; la dominació romana de la Península i el pacte de *foedus* amb *Ebusus*; les vicissituds de la ciutat d'*Ebusus* durant la crisi republicana i l'època imperial; la propagació del cristianisme a partir de finals del segle IV dC; el posterior domini bizantí i el poblament i característiques de la Pitiüsa menor, l'*Ophioussa* grega o la *Colubraria* romana.

Continua la introducció amb un repàs històric dels trets fonamentals de l'Antiguitat a les Illes Balears (Mallorca i Menorca) d'acord amb la seqüència següent: estat de la qüestió sobre la denominació d'aquest arxipèlag, les *Gymnésiai* gregues o les *Baliares* romanes; significació i evolució d'aquests termes al llarg de la història; els primers poblaments de les illes; una semblança de la cultura talaiòtica; trets geogràfics més significatius i extensió de les illes de l'Arxipèlag; fertilitat dels sòls, varietat de cultius i activitat cinegètica; filiació i heterogeneïtat ètnica de la població illenca; restes materials gregues i púniques a l'Arxipèlag; els mercenaris baleàrics com a *auxilia* dels exèrcits cartaginesos i romans; semblança i vicissituds dels foners durant les Guerres Púniques; l'expedició de Magó a la *Baliaris minor*; la conquesta romana de Quint Cecili Metel el 123 aC; fundacions i estatus jurídic de les ciutats de les Balears; evidències de terminologia preromana en el topònim *Bocchor* i en el sufix àton en *-er*; manifestacions culturals indígenes; progressiva romanització i assimilació administrativa de les comunitats preromanes; creació de la *Provincia Insulae Balearum* sota el regnat de Teodosi; primeres notícies de cristianisme a partir de principis del segle V i presència d'una important comunitat jueva; primeres onades d'atacs vàndals a partir de 425 i conquesta definitiva el 455, i el domini bizantí a partir de 533.

Aquesta acurada seqüència històrica està exhaustivament complementada per abundoses referències a les fonts antigues que ens informen del període en qüestió, i per un aparell bibliogràfic sobre les aportacions més significatives al respecte, a més de les pertinents referències epigràfiques i numismàtiques. Acaba l'apartat referit a les *Insulae Baliares et Pithyusae* amb un detallat repàs de les ciutats illenques d'època romana citades per la tradició (*Tucim*, *Sanisera*, *Pollentia*, *Palma*, *Mago*, *Iamo*, *Guium*, *Bocchori* i *Ebusus*) amb referència a la documentació literària, epigràfica i a la producció bibliogràfica.

No volem acabar, però, aquesta breu ressenya sense fer una referència a la publicació recent d'un instrument valuósíssim per als investigadors del Món Antic. Ens referim als *TESTIMONIA HISPANIAE ANTIQUA* (= *TAH*),⁹ una ingent obra dissenyada en vint volums, dels quals se n'han publicats dos fins ara, vol. I: *Avieno* i vol. IIa i IIb: *Península Ibèrica preromana*, i que suposen una acurada revisió i posada al dia de les *Fontes Hispaniae Antiquae*.

⁸ *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. 18, p. 72.

⁹ *TESTIMONIA HISPANIAE ANTIQUA*, MANGAS, J. – PLÁCIDO, D. (eds.). Vol. I, Madrid 1994; vol. IIa, 1998 i vol. IIb, 1999.

**Una *flaminica* en
la Menorca
altoimperial**

Ma. L. Sánchez León
*Universitat de les
Illes Balears*

Mayurqa
(2000), 26:
253-258

UNA FLAMINICA EN LA MENORCA ALTOIMPERIAL

María Luisa Sánchez León

RESUMEN: El dossier epigráfico del municipio flavio de *Mago* (Maó) permite individualizar a una *flaminica* municipal -la primera conocida en la isla de Menorca- que ejerció sus funciones en la segunda mitad del s. II.

ABSTRACT: The epigraphical dossier of the flavian municipium of *Mago* (Maó) allows us to individualize a municipal *flaminica* -the first known in the island of Menorca- who held office in the second half of the 2nd century A D.

Los testimonios sobre el culto en las ciudades de la *insula minor* se caracterizan por su extraordinaria precariedad, hecho que impide una aproximación al desarrollo de tan relevante fenómeno durante el Alto Imperio Romano. Si bien la epigrafía, fuente clave para cualquier reconstrucción, noticia el desempeño del flaminado por parte de notables locales que culminaron así su *cursus*, no ha proporcionado ningún ejemplo explícito sobre el sacerdocio femenino.¹ No obstante, en tan desalentador panorama, es de alto interés un testimonio hallado en Maó,² aunque en estado fragmentario. Tal circunstancia ha sido determinante en la restitución de un texto cuya opacidad aún sigue constituyendo el rasgo dominante. Los especialistas coinciden en aceptar que la inscripción está dedicada a un personaje femenino, pero es manifiesta su marginalidad en los estudios sobre la Menorca altoimperial. Esta mujer no aparece entre las *flaminicae* municipales insertas en la obra de Robert Étienne.³

Se trata de un texto sobre pedestal, circunstancia que no se debe negligir, hallado en Maó a fines del s. XVIII (*CIL* II 3712 = *CIB* 124 = *ILER* 1385/5365). El carácter incompleto del testimonio ha generado diversas lecturas, planteando problemas el nombre, vinculación geográfica y actividades de esta mujer. Hasta la publicación, en 1965, del *corpus* de Veny, los especialistas se ciñeron a la lectura del *CIL* II 3712 p. 499: —————

¹ HÜBNER, E., *Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL)*, II, Berlín 1869 (*Supplementum* 1892); DESSAU, H., *Inscriptiones Latinae Selectae (ILS)*, I-III (Berlín 1892-1916), Chicago 1974; VENY, C., *Corpus de las inscripciones baleáricas hasta la dominación árabe (CIB)*, Roma-Madrid 1965; VIVES, J., *Inscriptiones latinas de la España Romana (ILER)*, I-II, Barcelona 1971.

² SÁNCHEZ LEÓN, Mª L., “*Municipium Flavium Magontanum* (Maó, Menorca)”, *Homenaje a José Mª Blázquez*, IV, *Hispania romana I*, Madrid 1999, pp. 361-370 / “Municipios flavios en las Islas Baleares. Documentación y problemática”, *Coloquio Internacional sobre la Ley Flavia Municipal*, Roma 2000, en prensa.

³ ÉTIENNE, R., *Le culte impérial dans la Péninsule Ibérique d'Auguste a Dioclétien*, París 1974, pp. 238 ss.

— / seRENAE / magoNTA / nae insVLAE. MA / gisteriiS. ET. HO / noriBVS. OMNI / bus funCTAE. MAE / cius maecianus / uxori ? /

Pero en los años sesenta Cristóbal Veny recogió el texto, aunque ya muy deteriorado (CIB 124): ...ERENAE / ..NTA / ...VLAE.MA / ...IS.ET.HO /OMNI / ...CTAE.MAE / El autor mostró su desacuerdo con Hübner, proponiendo la restitución ...S]erena/ mo]nta/[nae⁴. La hipótesis de un *cognomen Montanae* recuerda a otro texto también sobre pedestal (CIL II 3711 Add. 963 = ILS 6959 = CIB 123 = ILER 1640) en el que [...] *Maecius Maecianus* deja constancia de su *cursus* a la posteridad⁵. El supuesto *cognomen* del personaje fue reintegrado por Hübner como *Montanus* -no con total seguridad, ad CIL II índices-lectura seguida por Veny y, que no acepta Bonneville.

Ambos textos fueron analizados en 1982 por Jean-Nöel Bonneville en su estimulante publicación en los *Mélanges de la Casa de Velázquez*⁶. En nuestra opinión, ello supuso un avance al restituir, para el caso que nos ocupa, [Flavia (?) S]erena, [flam(inica) iamo]nta/[na]: [FLAVIAE (?) S]ERENAE / [FLAM.IAMO]NTA / [NAE.INS]VLAE MA / [GISTER]IS ET HO / [NORIBVS] OMNI / [BVS.FVN]CTAE MAE / [CIVS.MAECIANVS] / [STATVAM.POSVIT]. Respecto a la segunda inscripción, Bonneville se deslinda de las lecturas precedentes, - *Maecius Maecianus Montanus*, y vuelve a la propuesta de Metellus, [. MA]ECIVS MAE/ [CIA]NVS QVIRINA/ [IA]MONTANVS, respaldada por otros títulos hispanos, que presentan los *tria nomina* sin filiación seguidos de la *origo*, indicada a través de la mención de la tribu más un topónimo en forma adjetival (*Quirina Iamontanus*). Se concluye, pues, que [...] *Maecius Maecianus*, originario de *Iamo* (Ciudadella), realizó su *cursus* en *Mago*.⁷

Estos textos hallados en Maó y relacionados con *Iamo* constituyen una excepción en la epigrafía menorquina y nos sitúan ante un fenómeno de movilidad geográfica e integración en la elite local del municipio magontano.⁸ Respecto a la actividad cumplida por esta notable mujer, el índice del CIL II la presenta como *flaminica, uxor flaminis* [ins]ulae ma[gisterii]s et ho[nori]bus omni[bus fun]cta.⁹ Pese a las reservas que pueda suscitar, asumimos la posterior lectura de Bonneville. Así pues, hay que ver en [Flavia (?) S]erena a una *flaminica* municipal elegida, como era norma, por el *ordo* local, y dedicada al culto a las emperatrices, en proceso de expansión durante la dinastía de los Antoninos.¹⁰

De las tres propuestas existentes para la restitución del texto -Hübner, Veny y Bonneville- la primera se reencuentra en 1968 en Alföldy y en 1971 en la obra de Vives¹¹. En los últimos años, Zucca ha afirmado que esta mujer era “nativa de Mago”, [---] *Serena*, [Mag]onta[na], donde revistió sacerdocios y *honores*, aunque no la menciona al tratar los

⁴ VENY, CIB, pp. 146-147, lám. XXXV, fig. 86.

⁵ SÁNCHEZ LEÓN, Mª L., “Notables en la epigrafía latina de las Islas Baleares”, *I Congreso Internacional de Historia Antigua. La Península Ibérica hace 2000 años*, Valladolid 2000, en prensa.

⁶ BONNEVILLE, J.-N., “Remarques sur l’indication de l’*origo* par la tribu et le toponyme après des *tria nomina* sans filiation”, *MCV XVIII/1*, 1982, pp. 25 ss., 28-31, fig. 4 [Flavia (?) S]erena.

⁷ Sobre ambos municipios flavios GARCÍA RIAZA, E.-SÁNCHEZ LEÓN, Mª L., *Roma y la municipalización de las Baleares*, Palma de Mallorca 2000, pp. 150 ss.

⁸ SÁNCHEZ LEÓN, Mª L., “Movilidad geográfica y elites municipales en la Menorca romana (s. II d. C.)”, *BSAL 56*, 2000, pp. 35-44; GARCÍA RIAZA-SÁNCHEZ LEÓN, *Municipalización*, pp. 185-187.

⁹ Ad CIL II pp. 1132, 1149, 1167.

¹⁰ SÁNCHEZ LEÓN, *BSAL 56*, 2000, pp. 35 ss.; GARCÍA RIAZA-SÁNCHEZ LEÓN, *Municipalización*, pp. 169-170.

¹¹ ALFÖLDY, G., “Besprechung (C. Veny, CIBal)”, *BJ 168*, 1968, n° 124; VIVES, *ILER*, 1385/5365.

sacerdocios ni incluye el material epigráfico en su apéndice.¹² El autor se separa, así, de la lectura dada por Veny y no recoge la propuesta de Bonneville. En el mismo sentido, con anterioridad Curchin -que se limita a mencionar *Maecius wife is the priestess Serena*- omitió el nombre de la *flaminica* sugerido por Bonneville pese a que incorporó la lectura de éste para el dedicante [.] *Maecius Maecianus, iamontanus*.¹³

La trayectoria de esta mujer es noticiada por dos inscripciones. Respecto a CIL II 3712 lins. 3-6, *ma[gisterii]s et ho[nori]bus omni[bus fun]ctae*, rige la propuesta de Hübner *magisteriis* y no plantea dificultades la fórmula, que se repite en otro pedestal hallado a comienzos del s. XIX en el patio de la ermita de Ntra. Sra. de Gracia. El texto alude a las funciones sacerdotales de *[Flavia (?) S]erena* y a *Maecius Maecianus* como dedicante. Existen también dificultades de lectura ya que se ha perdido la parte superior de la inscripción (CIL II 3713 = CIB 126 = ILER 1775): _____ / hONORIBVS OM / NIBVS . FVNCTAE / maECIVS MAECIAN / VS ST IT

En ambos textos aparece la fórmula *honoribus omnibus functa*, importante por más de un concepto. De entrada, aquélla es, como venimos reseñando, alusiva a las funciones sacerdotales ejercidas por *[Flavia (?) S]erena*.¹⁴ La fórmula presenta, además, interés para la fijación de la fecha de ambos monumentos, que Hübner no dató. Su uso en la epigrafía hispana ha sido ceñido por Geza Alföldy a un arco temporal que abarca de 120 a 180, años de apogeo del culto imperial, en los que se sitúa la actividad de *[Flavia (?) S]erena* que Bonneville¹⁵ concreta entre 150/160-180. Las inscripciones se pueden fechar también por el uso, en la primera de ellas, de *hederae* para la interpunción, lo que nos situaría en el s. II. Existe, además, un tercer elemento que en el caso presente por fortuna coadyuva a la datación, el dedicante. Está firmemente establecido que *Maecius Maecianus* cumplió su *cursus* en *Mago* y lo culminó en *Tarraco* como *flamen* provincial en la segunda mitad del s. II, *ae/[d]ilicius iter(um) Iivira/tu in insula functus, etiam flamina/tu provinciae Hispaniae citerioris*.¹⁶ En consecuencia, es insensible la distancia temporal que separaba a ambos personajes, pues la actividad de *Maecius Maecianus* se fecha en 160-190/210 (Bonneville), 160-180 (Curchin y Zucca; éste da 150-250 en el apéndice epigráfico) y la de la *flaminica* en 150-160/180.¹⁷

[Flavia (?) S]erena debió ocupar una posición relevante en la vida local y con probabilidad estuvo unida a [.] *Maecius Maecianus* por el vínculo matrimonial. Respecto a la primera cuestión, como señala Étienne¹⁸ ... *un élément constant, c'est bien le corp social, qui trouve dans cette religion politique l'assise de son conservatisme et de son*

¹² ZUCCA, R., *Insulae Baliares. Le isole Baleari sotto il dominio romano*, Roma 1998, pp. 156, 199-200, 279, "si sono privilegiate le iscrizioni più significative sul piano dell'amministrazione cittadina e provinciale, e quelle relative ai culti...".

¹³ CURCHIN, L. A., *The Local Magistrates of Roman Spain*, Toronto-Buffalo-Londres 1990, p. 39 y nº 799.

¹⁴ *Ad CIL II* p. 1149; BONNEVILLE, *MCV XVIII/1*, 1982, p. 28; cf. CURCHIN, *Local Magistrates*, p. 39; GARCÍA RIAZA-SÁNCHEZ LEÓN, *Municipalización*, pp. 169-170.

¹⁵ BONNEVILLE, *MCV XVIII/1*, 1982, pp. 28, 31.

¹⁶ Análisis del *cursus*, SÁNCHEZ LEÓN, Mª L., "Consideraciones sobre el estatuto jurídico de las ciudades romanas de la isla de Menorca", *Mayurqa* 25, 1999, pp. 163-165 / *BSAL* 56, 2000, pp. 35 ss.; GARCÍA RIAZA-SÁNCHEZ LEÓN, *Municipalización*, pp. 166-167, 182-183, 205.

¹⁷ BONNEVILLE, *MCV XVIII/1*, 1982, p. 28, conteniendo otras propuestas; CURCHIN, *Local Magistrates*, nº 799; ZUCCA, *Insulae Baliares*, pp. 156, 259.

¹⁸ ÉTIENNE, *Culte impérial*, p. 250.

dévouement à l'empire; à cette ferveur se mêle sans doute le calcul d'une classe défendant ses privilèges... Esta mujer, que al cargo sacerdotal unió otras funciones, integraba la elite ciudadana, lo que se traduciría en un estatuto jurídico personal y unas disponibilidades económicas superiores al resto de la población y equiparables a las de cualquier *flamen*. Acorde con la relevancia de [Flavia (?) S] Jerena en la vida cívica, aparece la dedicación de estatuas, un hecho que puede avalar el segundo texto (lin. 4) que reintegra Hübner como *st[atua]m posu[it] ?* y constaría en el primer texto. La erección de estatuas por *Maecius Maecianus* evidencia la capacidad económica de las elites locales y su contribución al ornato urbano.¹⁹

Acerca del vínculo matrimonial de dicha *flaminica*, en *CIL* II 3711, Hübner se interroga sobre este particular (*uxori ?*) que afirma en el índice; por su parte, Veny la juzga esposa de dicho notable y es seguido por Bonneville, Curchin y Zucca²⁰. Ambos testimonios indican que *Maecius Maecianus* fue el dedicante, lo que nos situaría de nuevo ante una excepción, ya que, como señala Étienne, el nombre del marido de una *flaminica* es a menudo desconocido y raramente es *flamen*, poseyendo aquélla una dignidad independiente del vínculo conyugal. En este caso quedarían satisfechos ambos aspectos al conocerse el nombre del consorte que, además, alcanzó el flaminado provincial al final de su carrera.

En definitiva, [Flavia (?) S] Jerena es la única *flaminica* atestiguada hasta el presente en la *insula minor*, hecho que contribuye a enriquecer el conocimiento del culto imperial.

¹⁹ GARCÍA RIAZA-SÁNCHEZ LEÓN, *Municipalización*, pp. 191 ss., 195.

²⁰ *CIL* II pp. 1132, 1149, 1167; VENY, *CIB*, p. 151; BONNEVILLE, *MCV* XVIII/1, 1982, p. 29; CURCHIN, *Local Magistrates*, n° 799; ZUCCA, *Insulae Baliares*, 156.

NORMES PER ALS COL·LABORADORS

1. Cada autor ha de remetre al responsable de la revista dos originals del seu treball imprès i un disquet que en contingui un exemplar en registre informàtic.
2. Els tractaments de text admesos són: WordPerfect, Microsoft Word, Macintosh, i Word Star. S'haurà d'indicar la versió del programa utilitzat i es recomana l'ús del primer dels processadors de textos indicats. El nom de l'arxiu, en registre informàtic, serà el llinatge de l'autor, complet o abreujat. S'ha d'utilitzar l'extensió d'aquest arxiu per expressar, de manera també abreujada, el processador de text emprat: WP5, MW6, WS7, SPR, etc.
3. El títol del treball ha d'aparèixer al començament d'aquest, en majúscules, centrat. Si ocupa diverses línies, hauran d'estar sempre centrades. Davall hi ha d'haver el títol, a la dreta, el nom de l'autor i, davall, la universitat o institució a la qual pertany, en cursiva.
4. La jerarquizació dels epígrafs seguirà sempre l'esquema següent: I. TÍTOL PRINCIPAL, EN VERSALETES. 2. *Títol secundari, en cursiva, amb línia sagnada.* A) Títol terciari, a la caixa i amb lletra normal. S'ha de prescindir completament de classificacions decimals complicades (1.1, 1.2.4). Els títols dels epígrafs mai han de dur punt final.
5. La formatació del text l'ha de fer la impremta i no l'autor, que haurà de ser molt sobri en la presentació tipogràfica. S'ha d'abstenir d'introduir tipus de lletres o sagnats complexos i, així mateix, d'incloure gràfics o imatges dins el text, els quals hauran d'anar sempre en arxius a part perquè la impremta els col·loqui al lloc adequat, d'acord amb la paginació definitiva que es doni al treball en el procés de composició.
6. Els textos han d'anar sense guions de separació de línies. Si el processador té aquesta opció activada, s'haurà de llevar. Al final de la línia no hi ha d'haver mai un guió que divideixi una paraula. D'altra banda, el guió s'ha de representar sempre per dos guionets: —. La impremta els substituirà després pel signe corresponent, que és més llarg. Han d'anar precedits sempre —o seguits— d'un espai en blanc. No hi ha d'haver espai entre aquests i el text que contenen.
7. El sagnat de cada paràgraf s'aconseguirà sempre amb un sol cop de tabulador, no amb la barra d'espais. Només així és possible que sigui uniforme per a tots els col·laboradors de la revista.
8. Entre paràgraf i paràgraf no hi ha d'haver mai una línia en blanc.
9. Les citacions textuais s'han de fer sempre amb lletra normal, amb el text entre cometes, mai en cursiva.
10. Les notes a peu de pàgina s'han de fer d'acord amb les normes habituals de cada processador de textos. Però s'ha d'accionar sempre el codi de nota a peu de pàgina després de posar el punt que tanca el paràgraf al qual es refereix aquella, perquè la referència numèrica aparegui en el text a continuació d'aquest punt i no abans. En les notes, les citacions bibliogràfiques s'han d'iniciar amb els llinatges de l'autor, seguits de coma i, després, la inicial del nom. Tot això ha d'anar en versaletes (o en lletra subíndex en els processadors que no en tinguin). Quan un autor sigui esmentat sense cap al·lusió al títol d'algun dels seus treballs, el nom ha d'aparèixer en lletra normal, tant en el text com a les notes.
11. A les anotacions, els títols de llibres han d'aparèixer en cursiva. Els articles de revista, en canvi, han d'anar entre cometes (« »), i es reservarà la cursiva per al nom de la revista. S'ha d'indicar a continuació el volum de la revista i l'any d'edició. Aquest no ha d'anar mai entre parèntesis. Les expressions *op. cit.*, *ibidem*, etc., han d'anar sempre en cursiva. S'ha d'utilitzar l'abreviatura p. per expressar la paraula pàgina tant en singular com en plural.
12. La introducció de paraules o frases en cursiva (o en qualsevol altra modalitat de lletra) s'ha de fer sempre accionant els codis corresponents, sense deixar cap espai entre aquests i la primera lletra de la paraula que inicia la cursiva. El mateix que entre la darrera lletra i el codi de sortida.
13. Les dates que expressin milers no han de dur mai punt. No s'ha d'usar mai una O majúscula en lloc d'un 0 ni la l minúscula en lloc de l'1.

14. No s'ha d'abusar dels gràfics estadístics ni dels quadres. Per als primers s'han d'emprar EPS a 200 punts. Tant en un cas com en l'altre, hauran d'anar sempre en arxiu a part i numerats, però mai inclosos en el text. En aquest darrer, l'autor s'ha de limitar a deixar un espai en blanc en el lloc adequat i indicar el número del gràfic, quadre o fotografia que la impremta ha d'inserir en aquest lloc.

15. No s'admetrà la transcripció de documents en apèndix o intercalats en el text.

16. Les fotografies han de ser sempre en blanc i negre. Han de presentar una nitidesa bona que en faciliti el tractament a la impremta. Han d'anar numerades i acompanyades dels peus de foto corresponents, que han de figurar al final i en el mateix arxiu que contingui el text de l'article.

17. Amb la finalitat d'elaborar la relació de resums, els autors hauran de lliurar el del seu treball en quatre línies, en castellà i anglès, i les paraules clau, en ambdues llengües.

18. L'autor rebrà una prova d'impremta. Quan la corregeixi s'ha d'abstenir d'introduir modificacions substancials del text. Per això, i per evitar retards en la publicació o despeses inútils, ha de procurar que l'original remès al responsable de la revista sigui tan perfecte com sigui possible.

Adreçau aquest formulari emplenat a:
REVISTA MAYURQA
Servei de Publicacions i Intercanvi Científic
Universitat de les Illes Balears
Cra. de Valldemossa, km 7.5
07071 Palma (Illes Balears). Espanya

PREUS PER A LA SUBSCRIPCIÓ	Particular	Institucions
Subscripció anual (1 número)	2.000 pta	3.000 pta

Nom
Institució
Adreça
Ciutat Codi postal País
Telèfon Fax E-mail

FORMES DE PAGAMENT

- Transferència bancària* al c/c 2051-0100-50-0107886110 de Sa Nostra.
- Domiciliació bancària*

Nom del/la titular
Nom del banc o caixa
Codi del banc (4 dígits) Codi oficina (4 dígits)
Dígits de control (2 dígits) Número de compte (10 dígits)

Data i firma,

Universitat de les Illes Balears